

KRISTÓ GYULA

Az Anjou-kor háborúi

ZRÍNYI KIADÓ

Kristó Gyula

AZ
ANJOU-KOR
HÁBORÚI

Kristó Gyula

AZ
ANJOU-KOR
HÁBORÚI

*Zrínyi Katonai Kiadó
Budapest, 1988*

A II. rész 2. fejezete és képanyaga

PANDULA ATTILA

munkája

Lektorálta

MAKK FERENC

A II. rész 2. fejezetét lektorálta

TEMESVÁRI FERENC

A fedél

LENGYEL JÁNOS

munkája

© Kristó Gyula, 1988

ELŐSZÓ

E kötet folytatása az 1986-ban *Az Árpád-kor háborúi* címmel napvilágot látott könyvnek; hasonló a szerkezete, rokon a tárgyalásmódja. A megfeleléseknél fontosabb azonban a különbségek hangoztatása. Az Árpád-kor háborúiról szóló munka több mint négyszáz év történetét fogta át, amely minőségileg nem tekinthető egynemű korszaknak. A jelen írás mindössze nyolcvanegy esztendő, az 1301–1382 közti időszak hadi eseményeinek felvázolására tesz kísérletet, amely – nem csupán a sokkal szűkebb időhatárok miatt is – homogén történelmi periódusnak számít. További fontos különbség, hogy a XIV. századra jelentősen megnőtt a forrásanyag. Míg az Árpád-kor vonatkozásában legtöbbször meg kellett elégednünk azzal, ha egy-egy hadjárat pusztá tényéről maradt ránk információ, az Anjou-korban bizonyos katonai akciók lefolyásáról már részletes, helyenként kifejezetten aprólékos tudósítások őrződtek meg. Mindebből arra lehetne következtetni, hogy az Anjou-kor katonapolitikáját sokkal alaposabban, mélyebben ismerjük az Árpád-korénál. A felületes ítéletalkotás, a látszat azonban – mint megannyi esetben, ezúttal is – csalóka. A megnövekedett forrásanyag ellenére (avagy éppen azért) sokkal kevésbé alkothatunk megbízható, hitelre számot tartó képet az Anjou-kor hadtörténetéről, mint tettük az Árpád-kor esetében. Ennek az az oka, hogy míg az Árpád-kor évszázadaira vonatkozó kutatások Pauler Gyula, azaz a XIX. század vége óta eltelt egy évszázad alatt lankadatlan intenzitással folytak és folynak, addig az Anjou-korra vonatkozó vizsgálódások legtöbb esetben megrekedtek azon a nívón, ahová a hangyaszorgalmú Pór Antal és Wertner Mór juttatta a XIX–XX. század fordulóján. S ha egy-egy területen a XX. század első évtizedeiben születtek is számotte-

KÁROLY RÓBERT HARCAI A KORONÁÉRT ÉS A TARTOMÁNYURAK ELLEN 1300–1323

Egy XIV. századi dalmát krónikás ezekkel a szavakkal számolt be arról, hogy az Anjouk családjából származó II. Károly szicíliai király unokája, Károly Róbert 1300 augusztusában megérkezett az akkori Magyarország tengerparti kikötőjébe, Spalatóba (a mai Splitbe). „Az úr 1300. évében, augusztus hónapban, [VIII.] Bonifác pápa idejében Károly úr, Szicília királyának, Károlynak unokája a tengeren gályákon Spalatóba érkezett meg, ahol egy vagy csaknem két hónapot tartózkodott. Majd [Subics] Pál bán kíséretében eltávozott Spalato városából Magyarország felé, hogy [III.] András király kezéből az előbb említett királyságot [Magyarországot] a maga számára kiragadja. Zágrábba érkezett meg, ahol átadták őt [Csák nembeli] Ugrin mester kezébe. András király, miután meghallotta: Károly király azért jött, hogy a nevezett királyságot elfoglalja, elhalálozott Budán, ahol tiszteességgel eltemették.”¹ A nápolyi Anjouk immár IV. László 1290. évi halála óta igényt tartottak a magyar királyi trónra. Jogalapul számukra nem elsősorban IV. László magyar királynak II. Károly szicíliai király testvérével, Izabellával kötött házassága szolgált, mivel ez a frigy gyermektelen maradt, hanem az a dinasztikus összeköttetés, amely II. Károly (akkor még salernói herceg) és IV. László nővére, Mária hercegnő (V. István magyar király leánya) között létesült. IV. László elhunyt után Mária királyné magát tekintette Magyarország uralkodójának, ám 1292-ben szabályos adománylevéllel egykori hazáját elsőszülött fiára, Martell Károlyra hagyta, s őt nyilvánította magyar királynak. Ettől kezdve – egészen 1295-ben bekövetkezett haláláig – Martell Károly nevezte magát Magyarország királyának. Okleveleit Nápolyban adta ki, tényleges hatalommal Magyarországon nem rendelkezett,

néhány – ám annál hatalmasabb – magyarországi, valamint szlávóniai és dalmáciai család (a Subicsok, a Babonicsok és a Kőszegi-ek családja) tekintette őt királyának.² A valóságos uralom 1290-et követően az országban III. András, II. András király állítólagos unokája, valamint a hatalomban vele vetekvő nagybirtokosok, hovatovább egész tartományok urai kezében volt. Martell Károly halála ugyan megtorpanást idézett elő a nápolyi Anjouk magyarországi trónigényének érvényesítésében, de az évszázad végére Martell Károly 1288-ban született fiára, Károlyra, olaszosan Karobertóra (utóbb meggyökeresedett magyarországi nevén Károly Róbertre) maradt a jogigény beteljesítésének feladata.

II. Károly nápolyi király már 1300. április 26-án levelet írt a magyarországi előkelőknek, s ebben bejelentette: „útnak indítjuk hozzátok az általatok hiányolt és kért – alább megnevezett – felettébb kedves unokánkat, Károlyt, gyermekünknek, Magyarország jó emlékü királyának [Martell Károlynak] fiát, aki hamarosan meg fog érkezni... Ti pedig ezt a Károly gyermeket, mihelyt azokra a részekre megérkezik majd, tisztelettel fogadjátok, amiként ez illik, s neki mint leendő királyotoknak és vezetőiknek készségesen legyetek szolgálatára, tanácsaitokkal, segítségetekkel és megfelelő támogatással hűségesen álljatok mellette”.³ Amit II. Károly 1300 tavaszán ígért, néhány hónappal később, azon év nyarán bekövetkezett: Károly Róbert gályái kikötöttek az Adriai-tenger keleti partján, Spalatóban. III. András magyar király – egy 1300. szeptember 18-i jelentés szerint – értesült Károly nápolyi király unokájának érkezéséről, de nem törődött vele. Nyugalmának az adhatott alapot, hogy ekkor sok, iránta korábban hűtlen és lázadó előkelő (köztük Csák nembeli Máté), valamint a kalocsai érsekkel az élén az összes magyarországi püspök az ő pártján állott, s közülük számosan e szeptemberi napon jelen voltak a király udvarában.⁴ Kétes reményeket keltett III. Andrásban római követe, aki 1300. október 25-én ekként tudósította a pápai székvárosból urát: „Bizonyosra vehetitek, hogy Károly király unokáját a király úr [II. Károly] a pápa úrnak és bíboros barátainak tanácsa és akarata ellenére küldötte oda, és hogy a pápa úr [nem ad neki] semmiféle segítséget, s az egész [pápai] udvar oktalanságnak tartja, hogy a mondott király odaküldte őt. Szicíliában rosszul mennek dolgai, s naponta várják őt az udvarnál, mert a pápa úrhoz jön segítségért. [Induljatok ellene Kőszegi] Henrik bán fiaival és a többi bárótokkal, akikkel csak tudtok, mert könnyen kézre kerít-

hetitek a gyermeket, ha akarjátok. Megmondottam több bíborosnak, hogy – amint azt felségtektől hallottam – ha kézre kerítitek a gyermeket, elkülditek őt a pápa úrhoz, s ez nagyon tetszett nekik.”⁵

III. András azonban nem fogadta meg római követe tanácsát, nem vezetett hadat a Spalatóból – hívei által kísérve – az ország belsejébe mind jobban behatoló Károly Róbert ellen. Nem tudta, hogy halogatásának jóvátételére sorsa már nem biztosít többé lehetőséget. Károly, a 13. életévében járó trónkövetelő, Zágrábban tartózkodott, itt vette át kíséretét Subics Páltól, a dalmát tengerparti részek nagy hatalmú urától Csák nembeli Ugrin, amikor III. András, az utolsó Árpád-házi király, 1301. január 14-én meghalt. Már a kortársak tudták, hogy egy korszak lezárult Magyarország történetében, s nekik maguknak kell lépéseikkel egy új történelmi periódus karakterét megadniuk. Alig két évvel III. András elhunytát követően a kor egyik főszereplője, Ákos nembeli István nádor, a borsodi részek ura ekként jellemezte a helyzetet: „miután meghalt András, Magyarország jeles királya..., az utolsó aranyágacska, amely atyai ágon Szent István királynak, a magyarok első királyának nemzetségéből, törzséből és véréből sarjadt..., halálát Rachel módjára siratván meg, [az ország népei]... azon gondolkodtak: hogyan és miképpen találhatnának maguknak az isteni kegyelem gondoskodása folytán a szent király véréből származó új uralkodót”.⁶

Az ország elárvult trónját látva az egyenetlenkedő urak – nem először és nem is utoljára a magyar történelem folyamán – kétfelé húztak, két királyt választottak. Az egyik Károly Róbert volt; őt hívei gyorsan Esztergomba vitték, s ott Bicskei Gergely esztergomi érsek, aki már III. András utolsó éveiben az Anjou-trónkövetelő magyarországi szálláscsinálójának számított, Magyarország királyává koronázta a 13 éves ifjút. Puccs volt ez a javából, hiszen Károly mellett – a jobbára délvidéki urakat, valamint bizonyos egyházi köröket leszámítva – nem állott jelentős magyarországi társadalmi erő. Egyértelműen támogatta viszont Károly Róbert magyar trónra kerülését VIII. Bonifác pápa. Érthető ez, mivel a nápolyi királyok pápai hűbéreseket voltak, az ő világi hatalmuk növekedése a pápa földi uralmának kiszélesedését is jelentette. Nem véletlen, hogy van olyan nyugati elbeszélő forrás, amely egyenesen úgy foglalt állást: III. András örökös nélküli elhunytával Magyarországon Bonifác pápa nyilvánította királlyá II. Ká-

roly unokáját, Károly Róbertet.⁷ Ám ugyanez a körülmény, az egyértelmű pápai kedvezés Károly ügye iránt, visszatetszést keltett a magyar urak nagy részében. Ők szabad választáshoz ragaszkodtak, persze szigorúan csak az Árpádok leányági leszármazói sorából, s elutasították a pápa beavatkozását a magyarországi viszonyokba. Jelöltjüket II. Vencel cseh király kisgyermek fiában, Vencelben találták meg, aki jegyese volt III. András árva leányának, továbbá – ami még döntőbb mozzanatnak számított – anyai ágon ükunokája IV. Béla magyar királynak. Az sem minősült utolsó szempontnak, hogy arra számítottak a magyarországi előkelők: a serdületlen ifjút könnyűszerrel maguk irányíthatják és befolyásolhatják. Így hát, Károly Róbert gyors, 1301. tavaszi koronázását követően, az ország egyházi és világi hatalmasainak többsége Csehország felé tájékozódott, s elfogadta királyának a gyermek Vencelt, s felkérték: vegye át Magyarország kormányzását, „nehogy az egyház által adott király [Károly Róbert] elfogadásával a szabad ország szabadságát elveszítsék”.⁸

Károly Róbertet 1301 tavaszán Esztergomban nem a Szent István-féle koronával avatták királlyá, mivel az nem az Anjou-„párt”, hanem a Vencelt királlyá tenni akarók kezében volt. Így Károlyt „valamilyen más koroná”-val koronázták meg, a törvényes koronázást biztosító Szent István-i diadém 1301. augusztus 27-én Székesfehérvárott a fiatal Vencel fejére került.⁹ Az 1301. esztendő nem csupán a kettős király-„választás” minden kedvezőtlen következményét (a „pártokra” szakadást, a megosztottságot) zúdította az országra, hanem szabadjára engedte a tartományokat építő nagyurak féktelen indulatait éppen úgy, mint a kisebb birtokokkal rendelkező nemesek egymás elleni gátlástalan katonai akcióit. A szó szoros értelmében politikai zűrzavar uralkodott Magyarországon, ahol a zavarosban mindenki kedvére halászhatott, ha ehhez kedve (azaz ambíciója) és eszköze (vagyis fegyveres ereje) volt. VIII. Bonifác pápa 1301 őszén sötét színekkel ecsetelte Vencel cseh királyhoz intézett levelében Magyarország szomorú helyzetét: ez a hajdan nemes és fényes királyság minden szempontból összeomlott, szabad prédául esett, végveszélybe sodródott.¹⁰

Bármelyik szeglete felé is fordul az ember a XIV. század eleji Magyarországnak, mindenhol a pusztulás képe, a törvénytelenségek sorozata fogadja. 1302-ben a nyitrai püspök arról panaszkodott, hogy egyházát a hatalmasok szálnalmasan lerombolták, a tönk szélére juttatták, helyrehozhatatlan károkat okoztak. A Sze-

rémiségben tartózkodó raguzai (dubrovnikai) kereskedők ugyan csak 1302-ben amiatt keseregtek, hogy a visszavezető utat elzárták előlük, sem Uros szerb király földjén, sem a magyar király alattvalójának számító Subics Mladen területén, Bosznián át nem képesek hazatérni, mivel a Drinánál levő határokat eltorlaszolták. 1303 elején a somogyvári konvent előtt azért írtattak át oklevelet, mert az emberek a „békétlen idő miatt” féltek magukkal vinni irataikat. 1303-ban az Adriai-tenger partján levő Zengg püspöke Albert német királyhoz intézett levelében az egész magyarországi klérus nevében tette szóvá: immár „az egyházi rend gyalázatára koldulni kényszerülünk, mert az egyházak díszét, a birtokokat és a vagyont szinte kivétel nélkül elfoglalták a gonosztevők és a rablók”. 1304-ben a Szentszék által kinevezett bírák az esztergomi keresztesek, illetve a veszprémi püspök és káptalan közti ügyben az ország igen súlyos háborúi, a zavaros idők miatt halasztást engedélyeztek.¹¹

S miközben egymást érték a hatalmaskodások, a jogfosztások az egymással rivalizáló hatalmi tényezők (nagy hatalmú bárók, meggazdagodni vágyó kalandorok, a szomszédnak kárt okozni akaró köznemesek) részéről, hasonlóképpen állandó viszály forrása volt a két király jelenléte az országban. Az erőtöbblet egyelőre Vencel oldalán állt, aki magát Magyarországon Lászlónak nevezte. A gyermek király nem volt hálátlan az őt támogatók iránt. Csák Máté pl. Bajmóc várát és két megye (Trencsén és Nyitra) királyi tulajdonban levő ingatlanait nyerte el két nap leforgása alatt Venceltől. Bonifác pápa, hogy javítsa Károly Róbert esélyeit, Boccasini Miklós ostiai püspök személyében legátust küldött Magyarországra. Egy nyugati krónika szerint „a magyar nemesek és polgárok többsége, miután Csehország királyának fiát, Vencelt fogadta el királynak, szembeszegült vele, az atyai ajándékoktól vezettetve s még nagyobb adományok reményében bizakodva. Eközben a fent említett gyermek, Károly nem veszítve el teljesen a reményét, Magyarország határvidékén várta az események kiemenetelét. Tekintélyes magyarországi ispánok tanácsukkal irányították, és segítségükkel támogatták őt”.¹² Hogy hol tartózkodott ekkortájt (1301 második felében és 1302-ben) Károly Róbert, egy 1310. évi oklevél árulja el. Ez beszámol arról, hogy Dorozsma nembeli Garai István bán fia, Pál 1301-ben – amikor III. András halála után Károly megjelent Magyarországon – a Száván átkelve Károly elé ment, s a pozsegi királyi várat, amelyet várnagyként

tartott, az Anjou-trónkövetelő kezére adta, s elfogadta Károlyt urául és királyául. Ugyancsak délvidéki tartózkodásra mutat az a körülmény, hogy Károly első számú magyarországi támasza, Csák Ugrin, szintén a Délvidéken, elsősorban Szerém és Valkó megyében volt birtokos. Van olyan nyugati forrásunk, amely szerint Károly „felettébb sok csapást és viszontagságot elviselve, Bélakút cisztercita rendi monostorában tartózkodott mindaddig, amíg ellenfeleinek hatalma lehanyatlott”,¹³

Ugyancsak az idézett 1310. évi királyi oklevél tudósít arról, hogy Károly Róbert délvidéki (Pozsega és Valkó megyei) térnyerése milyen hatást váltott ki ellenfelei részéről. Kőszegi Henrik bán, aki családja többi tagjával együtt Vencel király egyik leghatalmasabb támasza volt Magyarországon, sereget indított az ország déli területeire, s Valkó megyét feldúlta, e vidék egyik legjelentősebb – ha nem éppen legfontosabb – városát, Enget kirabolta, Károly híve, Garai Pál e sereget legyőzte, a Henrik csapata által rabolt javakat elvette, Enget is visszavezette Károly Róbert hűségére. Henrik bán szervienteit küldte saját hadinépével együtt Pozsega megye ellen. Az ellenséges had egészen Pozsega váráig hatolt előre, de Garai Pál győzelmet aratott felette, maga is életveszélyes sebeket szenvedve el ott. Még Pozsega megye emberei sem állottak többségükben Károly mellett, hiszen nagyobb részük éppen nem az Anjou-trónkövetelő, hanem Henrik bán mögött sorakozott fel, s megint Garai Pálra várt a feladat, hogy megadásra kényszerítse a Károly iránt hűtlenekeket. Erre Paka falunál (Pozsegavártól keletre) került sor, ahol Pál megütközött a Károly iránt ellenséges pozsegaiakkal, s – a trónjelölt hű szervienseinek támogatását élvezve – győzelmet aratott, s bár megsebesült, Pozsega megye népét Károly Róbert oldalára állította.¹⁴

Bizonyára a Délvidéken elért sikerek bátorították fel Károly Róbertet és híveit arra, hogy meglepetésszerű támadást intézzenek 1302-ben Buda, Vencel király székvárosa ellen. Egy, évi dátum nélkül október elején kelt, a bihari Adorján várában kiállított oklevél arról tett említést, hogy a diploma kibocsátója, Borsa nembeli Kopasz seregével együtt Budáról hazaérkezett. Mint-hogy ennek dátuma 1302-re tehető, így ez hitelesíti azt a német forrásban fennmaradt adatot, miszerint a budai és Buda környéki hadi események 1302 szeptemberében történtek. Magáról a katonai akcióról mindenestre már Vencel (azaz László) király 1302. évi, napi keltezését nem tartalmazó diplomája hírt adott. Ebben

Rátót nembeli Domokos szervienseinek érdemként említette meg, hogy amikor az iránta hűtlen bárók, azaz ellenségei személye ellen Budára mentek, s nem áttértek Budán és Buda környékén az uralkodó kárára dűlást, fosztogatást, tűzvészt, öldöklést, szőlők kiirtását elkövetni, azok Vencel más híveivel együtt felvették ellenük a harcot, egyikük az összecsapásban súlyosan megsebesült, másikuk pedig fogságba esett és ott vesztette életét. Kapcsolódott Károly Róbert híveinek ehhez az akciójához az a másik ütközet, amelyre a Dunántúlon, Fejér megyében került sor. Ezt Csák Máté közeli rokona, Márk fia István és annak veje, Roland fia Roland robbantotta ki. E Csák István nem állt – unokatestvérével, Mátéval eltérően – Vencel híveinek táborába, hanem Károly Róberthez csatlakozott, s a Vencelnek hódoló Fejér megye elleni támadásával kísérelte meg az ország e fontos területét kivonni a cseh király fiának fennhatósága alól. Vencel támogatói azonban elszántan szembeszálltak velük, s legyőzték Károly Róbert katonáit. Ugyancsak Vencel (László) király 1303. évi oklevele ekként ecsetelte Cseszneki Jakab fiainak gonoszságait: „Abban az időben, amikor Károly felemelt zászlókkal híveinkkel szemben s ellenünk vonult, és mialatt mi Budán tartózkodtunk, arra törekedett, hogy a körülsáncolt várost lerombolja, ugyanakkor Cseszneki Jakab eme fiai – szövetségben rokonukkal, a mi hűtlen alattvalóinkkal, [Csák nembeli] Márk fia Istvánnal – az említett városba hatolván sok gyújtogatást, számos rombolást követtek el, miközben számtalan embert meggyilkoltak, híveink közül többnek végtagjait metszették le felségünk kárára és sérelmére”. Ebből az oklevélből kiderül, hogy Csák István Fejér megye elleni katonai akciója nem önálló vállalkozás volt, hanem szorosan összefüggött a Buda elfoglalását és Vencel kézre kerítését célzó hadmozdulattal, s nyilván a Buda ellen felvonuló sereg dűlta fel Fejér megyét. Károly Róbert célja azonban nem valósult meg, bár seregének sikerült Budára behatolnia, de a város – és Vencel – nem került kezére; a budaiak egyelőre szilárdan kitartottak Vencel oldalán.¹⁵

Noha névleg két király is volt az országnak, valójában mégis királytalan korról beszélhetünk. A latin nyelvű magyar krónika szerint Vencel, „akit a magyarok Lászlónak hívtak, Budán élt már, a bárók egyetlen várat, semmiféle hatalmat vagy tisztséget, semmiféle jogkört nem adtak neki, éppen úgy, mint a gyermek Károlynak sem; de az ország egyik része Károlyt, a másik Lászlót nevezte királynak, de csak névleg, nem a királyi felség vagy

hatalom valóságában, illetve ténye szerint”. VIII. Bonifác pápa 1303. május 31-én kelt bullájában Károly Róbertet nyilvánította Magyarország királyának, s megtiltotta Vencel számára e cím viselését. A pápa – döntésének indoklása szerint – „szerfelett alapos megfontolás nyomán a nevezett magyar királyság helyzetét siralmasnak, kétségbeejtőnek és bizony könnyeket fakasztó együttérzésre méltónak ítéltük meg, mivel helyzete főleg az uralkodásért folyó, említett viaskodás következtében egyre rosszabbá válik: hiszen miközben mindkét fél részéről viszontagságos meghasonlás közepette folyik a küzdelem, az emberi lelkek és testek veszedelmbe kerülnek, a királyságnak a polgárai és lakói a benne uralkodók iránt a kötelező engedelmisséget nem tanúsítják”. Imre várad püspök 1303-ban egyenesen Károly Róbert anyai nagybátyjához, Habsburg Albert német királyhoz fordult segítségért, mint-hogy Károly „zsenge kora folytán az Istentől neki rendelt Magyarország gyeplőjét ellenkező alattvalóinak sokasága miatt nemigen tudja kézben tartani”, kérve a német uralkodót, „méltóztassék a mi urunk [Károly] megsegítésére és egész Magyarország békés állapotba hozására sietni, hatalmasan megtörve az ország ellenségeit, a rablókat, a mi urunk ellenfeleit”. Ugyanezt kérte Albert királytól ez évben a zenggi püspök is: „nagyságod kegyességét könnyeink hullatásával azért ostromoljuk, hogy a mi urunkat, Károlyt, Magyarország királyát, kedves unokaöcséket királyi nagyságtok erejével kegyesen segítsétek meg jogaiban, és nem kevésbé Isten egyházát is törekedjete kiragadni a fáraói szolgaság jármából”. Mivel Bonifác pápa szintén szorgalmazta, hogy a Habsburgok, anyai ágon Károly Róbert rokonai – ugyanis Károly anyja, Klemencia testvére volt Albert német királynak – nyújtsanak segítséget a Magyarország királyi trónusáért harcoló Anjou-trónjelöltnek, 1304-ben napirendre került Károly és a Habsburgok szövetsége és együttes katonai fellépése.¹⁶

Gyorsította ezt az a körülmény, hogy a gyermek Vencel helyzete nem erősödött Magyarországon, s maga egy 1303 végén vagy 1304 elején kelt levélben, melyet mostohaanyjához intézett, apja, II. Vencel király közbeavatkozását kérte. Így írt: „Őszinte bizalommal kérve könyörgünk tisztelendőségedhez, hogy állandóan és bizalmasan figyelmeztessétek kedves atyánk urunkat, Vencelt, Cseh- és Lengyelország királyát, legyen segítségére a maga és a fia nevének és becsületének... Pillanatnyilag ugyanis sok veszély vesz körül bennünket, s ezekkel csak akkor tudunk szembeszállni,

hogy ha az eddig is tapasztalt atyai szeretet ellenségeink ellen hathatós segítséget és védelmet nyújt”.¹⁷ Vencel, aki a cseh királyi cím mellett a lengyel királyi címet is viselte, 1304 nyarán hatolt be Magyarországra. Eltökélt szándéka az volt, hogy megszilárdítja fia helyzetét az országban. Mivel Bicskei Gergely esztergomi érsek 1303. évi halála után az új főpap, Mihály volt zágrábi püspök szintén Károly Róbert hívének számított, Vencel fontos teendőnek tartotta, hogy az Anjou-trónkövetelő legszilárdabb támaszát, az esztergomi érseket lehetetlenné tegye. Útban a magyar királyi székváros, Buda felé, Kakatnál (a mai Párkánynál, Stúrovónál) átkelt a Dunán, és elfoglalta Esztergomot, elűzte onnan Mihály érseket. 1304. november 1-jén az esztergomi prépost és a káptalan több tagja – Mihály érsek ekkor már nem élt – az egi káptalan előtt tiltakozott amiatt, hogy a – szerintük – IV. Lászlóval kihalt Árpádok trónja illetéktelenül jutott a gyermek Vencel kezére, aki erőszakos cselekedetével hontalanná tette őket. Némileg másként adta elő az Esztergommal kapcsolatos fejleményeket a Mihály örökébe lépő új – egyelőre csak választott – esztergomi érsek, Tamás 1305. július 31-én kelt oklevelében. Eszerint kiközösítette az egyházból Kőszegi Henrik bán fiait, Ivánt (Jánost) és Henriket, mivel Iván az esztergomi egyházat és várat még Bicskei Gergely választott esztergomi érsek idejében (1298–1303 között) elfoglalta, a templomot felforgatta, a város ellen dühöngött, környéke ellen kegyetlenkedett, s az egyházat és a várat addig tartotta kezében, amíg azokat át nem adta a cseh király fiának, Vencelnek, akitől hatalmas mennyiségű pénzt kapott. Az új helyzet még sérelmesebb volt az egyháziak számára, mivel ettől kezdve a várból mind a magyarok, mind a csehek pusztításokat követtek el. Esztergomból Buda felé tartva a cseh király fegyveresei Visegrád várát is elfoglalták. Erre következtethetünk András szekszárdi apát és a szekszárdi konvent 1305. február 5-i okleveléből, amely szerint, akik egyházuk ügyében még Mihály érseknél – tehát az 1304. november 1-jét megelőző hónapokban – jártak, s dolguk intéztével hazaindultak, amint Visegrádon hajóval áthaladtak, a várban tartózkodó csehek ok nélkül elfogták és sokáig fogságban tartották őket.¹⁸

A magyar krónika is összefüggésbe hozta a gyermek Vencel magyarországi nehéz helyzetét és apja, a cseh király itteni megjelenését: „Vencel király, a nemrégiben megkoronázott László apja látván és megértvén a magyarok leplezett ravaszágát, az Úr 1303.

[helyesen: 1304.] évében nagy létszámú hadsereggel bejött Magyarország, egy ideig a Duna mellett, Pest környékén tanyáztott”. Vencel cseh katonái nem csupán az útjukba eső Esztergom és Visegrád várát foglalták el, hanem – a későbbi eseményekből következően – megszállták Szepes várát is. Fizikai jelenlétük az ország északi részében további erőket vont a cseh király fiának pártjára. Károly Róbert egy 1326. évi – tehát több mint húsz évvel az események után kelt – oklevelében ekként tekintett vissza az akkori idők eseményeire: ő Aba nembeli Amadé nádornál az Abaúj megyei Gönc várában tartózkodott, s a „kassai hospeseink és a szepesi emberek egykor a hűség útjáról letérve Szepes királyi várát és Kassa városát Csehország királya kezére adták, Csehország mondott királyának [Vencelnek] zászlaját felségünk ellenében felemelve említett Gönc várunkra rontottak”. A csata Károly Róbert híveinek győzelmével végződött. „Sok foglyot ejtve, Csehország mondott királyának említett zászlaját – folytatja az 1326. évi oklevélben a történet elmondását Károly Róbert –, amelyet a mi országlásunk sérelmére emeltek fel, elvéve [Károly egy híve] utánunk küldte Oroszországba, ahová országunk bizonyos hű báróival a célból mentünk, hogy első feleségünket magunkkal hozzuk... Az Úr segítségével elnyert győzelem hatalmunkat nem csekély mértékben megnövelte, és mind a szepesi emberek, mind a mondott város [Kassa] hospesei akaratauk ellenére hűségünkre tértek, és ettől sokan mások megrettenve követték őket a hűség útján”. Károly Róbert 1317-ben arra emlékezett vissza, hogy Kassa mellett is csatára került sor a város Vencelhez húzó lakosai és a hozzá hű erők között. Az ország északi részén történtek keltezésében nagy segítségünkre van Károly királynak egy 1304. december 7-én Szepesdarócon kelt oklevele. Eszerint a Szepesség egy ottani „latin” (azaz olasz vagy vallon) személy, Bald áruháza folytán jutott Vencel cseh király kezére, aki így a szepesi várát is elnyerte, ám Károly ottani hívei buzgólkodása eredményeképpen az oklevél keltének idejére a szepesi föld nagy része Károly Róbert hűségére tért. Könnyen lehet, hogy már ekkor kiűzték Vencel cseh katonáit Szepesvárból, de az is lehet, hogy erre csak későbbi időben került sor. Észak-Magyarországon tehát 1304 végére – talán Szepesvárat leszámítva – elvesztette befolyását Vencel cseh király fia. Azt persze már csak a sok évvel későbbi, megszépítő emlékezet mondatta Károly Róberttel, hogy Abaúj megye és a Szepesség már ekkor az ő hűségére tért. Az ország e

részen a tényleges hatalom sokkal inkább Aba nembeli Amadé, semmint Károly Róbert kezében volt, s mindez csak azért nem okozott különösebb problémát, mivel Aba Amadé – ha kezdetben a gyermek Vencel királyságával is értett egyet – legkésőbb 1303-ban már Károly Róbert oldalán állt.¹⁹

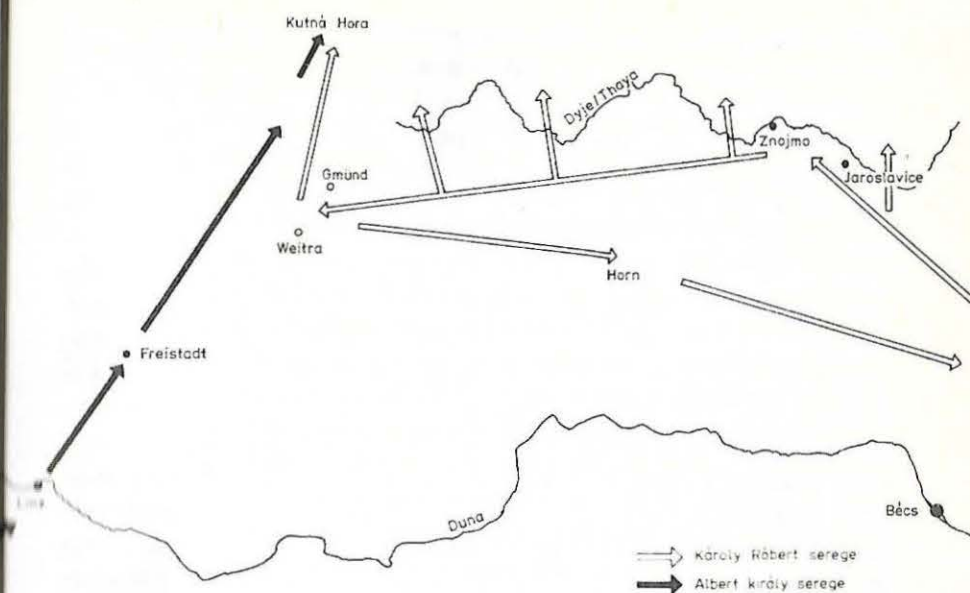
Miközben az észak-magyarországi hadszíntéren, Göncnél, Kassán és a Szepességen ekként haladt előre – sőt immár kudarcot is szenvedett – Vencel cseh király katonai akciója fia magyarországi helyzetének megerősítése érdekében, a fő útvonalon, amerre maga a cseh uralkodó haladt, egyelőre siker kísérte lépéseit, hiszen kezére került az esztergomi érsek székvárosa, továbbá cseh katonák fészkeltek be magukat Visegrád várába. Ilyen előzmények után érkezett meg 1304 nyarán Vencel Budára. Itt magának is módja volt közvetlen tapasztalat útján éreznie: igazat írt kevéssel korábban fia, amikor arról tájékoztatta, hogy Magyarországon és kivált Budán „sok veszély vesz körül bennünket”. Rájött arra, hogy fiát – cseh-, valamint lengyelországi trónjának örökösét – életének veszélyeztetése nélkül aligha hagyhatja tovább az idegen országban. Nagyon valószínű, hogy az eddig szilárdan hozzá húzó Budán is megingott a tizenöt éves magyar király, Vencel, azaz László tekintélye. Legalábbis erre következtethetünk abból, hogy – mint a magyar krónika írja – az apa Vencel „László fiát az ország koronájával együtt magához vette, elfogatta Werner fiát Lászlót, a budai rektort, vagyis bírót”, s az iránta feltétlenül hű Peturmannt tette városbíróvá Budán. Úgy döntött, visszatér Csehországba, s magával viszi fiát. Előtte még azonban – 1304 augusztusában – Kőszegi Ivánt nevezte ki kormányzóvá. A nyugat-magyarországi tartományúr rögvést átvette az uralmat az esztergomi várban, saját embereit ültette be oda, akik elképesztő kegyetlenkedéseket hajtottak végre a környéken. Ennek következtében az esztergomi egyháznak több mint 150 jobbágya vesztette életét, a templomok elleni pusztításokban, gyújtogatásokban, a falvak elnéptelénítésében 500 ezer ezüstmárka kárt okoztak, az esztergomi érsek kincstárából pedig elvették az egyház kiváltásleveleit és más javait. Augusztus második felében Vencel és fia elhagyta Magyarországot, ám távozásuk az országból nem volt mentes minden problémától. Már közel jártak a magyar-cseh határhoz, amikor Szenic váránál, amelyet Csák Máté egyik szervíense, Aba fia Aba tartott, elállták az országból egész seregével együtt távozó cseh uralkodó és fia útját, s így ott ostromra került

sor. Egy nyugati forrás is úgy tudta: „Csehország királyának – fiával együtt – csak nehezen nyílt lehetősége Magyarország elhagyására: szerfelett sok embert s lovat vesztett és hagyott el”. Vencelnek nyilván sikerült elhárítania a várvédők által támasztott akadályt, mivel visszaért saját hazájába. A szenici ostrom ugyanakkor jól mutatja: Vencel uralmát immár nem csupán az ország északi, északkeleti részében tartományúri hatalmat gyakorló Aba Amadé, hanem az ország egyik legnagyobb oligarchája, Csák Máté is megalélte.²⁰

Már útban volt hazafelé Vencel király és fia, amikor – 1304. augusztus 24-én – az akkor osztrák kézen levő Pozsonyban Károly Róbert és hívei (köztük érsekek és püspökök, valamint a világi előkelők közül Csák Ugrin, Csák István, Aba Amadé és Borsa Kopasz) szövetséget kötöttek Habsburg Rudolf osztrák és stájer herceggel, s megígérték: „Barátai leszünk barátainak és ellenségei az ő ellenségeinek”.²¹ A megegyezés Vencel cseh király ellen irányult. Rudolfot kifejezetten apja, Albert német (római) király sarkallta arra, hogy mondja fel Csehország királyával szemben a békét, és lépjen fel ellene. A pozsonyi megállapodásnak megfelelően Rudolf sietve felvonult Csehország ellen, és annak Ausztriával szomszédos részeit dúlni kezdte. Az országába éppen csak visszatért Vencel viszonzta a támadást, becsapott Ausztriába. Ezután Károly Róbert is beavatkozott a harcokba, akit magyar hívei mellett az országban élő kunok tekintélyes hadereje szintén támogatott. Az Anjou-trónjelölt céljai között szerepelt a Vencel által magával vitt uralkodói jelvények – köztük a Szent István-i korona – megszerzése is. Egy nyugati forrásunk szerint több mint 20 ezer katonával kelt hadra Károly (a létszám minden bizonnyal túlzott). Znojmo közelébe érkeztek seregei, s innen – amint az osztrák forrás írja – „szokásuk szerint beszáguldozták Morvaországot és Csehországot, igen sok embert és állatot zsákmányként hurcoltak el magukkal; nemre és korra való tekintet nélkül a keresztények, különösen a nők ellen a lehető leggyalázatosabb gaztetteket követték el. Még Ausztriában is rengeteg gonoszsgot vittek véghez: gyilkoltak, raboltak, gyújtogattak, feltörték a templomokat, s gyalázták a szentségeket”. Szeptember 8-a táján Albert római király Linzbe érkezett, majd seregét összegyűjtve, Freistadt közelében Csehország határait rontott.

Alberthez siettek a már hadban álló szövetséges seregek vezetői is, Rudolf herceg, valamint a magyarok és kunok által kísért

1. Károly Róbert király csehországi hadjárata, 1304

Károly Róbert. Weitra és Gmünd között gyülekeztek, s összesen – nyilván erős túlzással – 50 ezer harccsal készülődtek a közös katonai akcióra Csehország ellen. Itt – folytatja tudósítását az osztrák kútfő – „a kunok és a magyarok, miután túlságosan is meggazdagodtak korábbi zsákmányaik és keresztény foglyaik révén – ezeket állítólag a herceg [Rudolf] zsold fejében hagyta meg nekik –, senkit sem tisztelve oly túrheterlenül pöffeszkedően viselkedtek mindenkivel szemben, hogy a keresztények háborgó kiáltása elhatott egészen a rómaiak királyáig [Albertig], aki azt követelte tőlük, hogy foglyaikat bocsássák el. Ők azonban megtagadták ezt, s a válasz halogatásával húzták az időt, majd – miután úgy vélték, hogy hadiszolgálatukért elegendő fizetséget szereztek – egy éjjel közülük hétezren menekülni kezdtek”. A szövetséges Rudolf herceg katonaságot küldött üldözésükre, amely Horn környékén utolérte a szökevényeket, s október 2-án közülük csaknem négyszázat lemészárolt. Az életben maradottak, hogy biztonságosabban menekülhessenek, hátrahagyták foglyaikat és zsákmányukat, s pusztá életüket mentve távoztak az idegen országból. Az Alberttel maradt magyarok még részt vettek a római királlyal együtt a csehországi Kutná Hora ostromában, de ered-

ményt nem értek el, s 1304 októberének végén befejezték közös – és kevés sikert hozó – hadakozásukat.²²

A csehországi hadjárat még évekkel későbbi magyar királyi oklevelekben is érdemszerző és adományra jogosító cselekedetnek minősült. Így 1307-ben Borsa Beke azért kapott Károly Róberttől egy ugocsai falut, mert testvéreivel, többek között Kopasszal együtt részt vett a cseh hadjáratban, s ott dült és pusztított. 1309-ből arról szerzünk tudomást, hogy Kutná Hora alatt vitézkedett Bástély Gyula, amikor a csehek kirohantak a magyarok ellen, lováról leesett, s életét csak szerviensei gondoskodása mentette meg. Egy 1310. évi adat szerint a már említett Garai Pál Károly Róberttel, az ország báróival és nemeseivel Lean (a Znoj-móhoz közeli, Dyja/Thaya parti Jaroslavice) vára alatt hadakozva kimutatta hadi erényeit. Még 1323-ban is emlegette Károly Róbert csehországi vállalkozását, amikor báróival azért vezetett oda hadjáratot, mert a cseh király Magyarország szent koronáját elvette. Sajátos fejezete volt a csehországi háborúnak Csák Máté részvétele. Máté neve hiányzik az 1304. augusztus 24-i pozsonyi szerződést megkötők listájából, vele Rudolf herceg külön egyezséget kötött, s ebben a trencsényi oligarcha támogatást ígért Rudolf cseh hadjáratához. Egy 1309. évi oklevél tanúsága szerint Máté egyik szerviense ura társaságában részt vett a Vencel elleni katonai akcióban, s az egyik ütközetben Károly király szeme láttára életveszélyes sebet kapott.²³

Bár a pozsonyi szerződésben Károly Róbert hívei sorában szerepelt Aba Amadé, ám ő ennek ellenére sem vonult együtt királyával Csehországba. Amadét évtizedes jó viszony fűzte Lokietek Ulászló lengyel herceghez, s talán ő is azok között volt, akik 1300-ban segítséget nyújtottak Ulászló számára Vencel cseh királlyal szemben vívott harcához. Összecsapásuk Vencel sikerét hozta, a cseh uralkodó felvette a lengyel királyi címet, Ulászló pedig földjeit veszítve száműzetésbe kényszerült. Legkésőbb 1303-ra nézve igaz annak a lengyel forrásnak a híre, amely szerint Ulászló, miután „látta, hogy mindenki teljesen elhagyta őt, kevés követőjével együtt Magyarországra ment Amadéhoz, egy nemes és hatalmas emberhez”. Amikor e lengyel kútfő arról tett említést, hogy 1304-ben Ulászló „magyarokkal együtt a krakkói földre vonult, és elfoglalta Wislicát”, nyilván Amadé katonai támogatását örökölte meg, amely egy 1304. szeptemberi lengyelországi hadjáratban öltött testet. 1303 után immár nem volt akadály,

hogy Ulászló és Amadé – a hajdani politikai szövetségeseik – újra együttműködjenek. Legkésőbb 1303-ra ugyanis Amadé kivált Vencel híveinek táborából, aki viszont Ulászló ádáz ellenfele, politikai riválisa volt. Amikor Amadé hajlandó volt Ulászlót támogatva hadat vezetni Lengyelországba, akkor voltaképpen keletről gyengítette Vencel állásait, aki ellen éppen ekkor folyt nyugaton Albert király, Rudolf herceg, valamint Károly Róbert és Csák Máté cseh- és morvaországi katonai akciója. Ulászló végső célja a Vencel-hívek által tartott Krakkó elfoglalása volt, erre mutat az 1304. szeptemberi hadjárat útvonala is; e háború a Visztula és a Dunajec egybefolyásánál levő Wislica és még néhány vár (Pelczyska és Lelow) sikeres megvívásával járt. Ám mivel Krakkó megszerzésére Ulászlónak még ekkor nem volt esélye, 1305-ben Sandomierz felé fordult, s annak hercegségét elfoglalta. Ulászló megjelenése Lengyelországban új fordulatot adott az ottani uralmi viszonyoknak. 1305-ben egész Kis-Lengyelország Ulászló kezére került Krakkó kivételével, s valószínűleg fennhatósága alá jutott a sieradzi hercegség is. 1306 tavaszán Amadé segítségével Ulászló megszerezte Krakkót is. Mivel Amadéval 1304–1306 között nem találkozunk a magyarországi forrásokban, bizonyosra vehetjük, hogy az általa Ulászlónak nyújtott támogatás személyes segítséget is jelentett, azaz hadi erejével együtt végigküzdötte Ulászló harcait annak érdekében, hogy szövetségese megszerezze a lengyel fejedelmi trónt, s egyesítse a részekre szakadt Lengyelországot.²⁴

Mivel Károly Róbertnek az 1304. évi csehországi hadjárat során nem sikerült Venceltől megszereznie a magyar koronázási jelvényeket, így azok a cseh uralkodónál maradtak. Vencel azonban 1305. június 18-án meghalt, a cseh trón fiára, a tizenhat esztendőes fiatalemberré serdült III. Vencelre maradt. Immár ő és Albert német király kötötte meg az előző évi háborúságot lezáró békét 1305. augusztus 18-án. Albert elérte, hogy Vencel lemond a magyar trónról, illetve hogy a magyar királyi felségjelvényeket visszaszolgáltatja. Vencel mindkét ígétetét teljesítette: ez év október 9-én Brnóban lemondott a Magyarország feletti uralomról, s a koronázási jelvényeket is kiadta a kezéből, ám nem Károly Róbertnek, hanem egy újonnan támadt trónkövetelőnek, Wittelsbach Ottó bajor hercegnek, aki IV. Béla unokája volt. Ottó – elsősorban a Kőszegiek és más magyarországi hatalmasok támogatását élvezve – 1305 végén bejött az országba, s december 6-án

Székesfehérvárott a Szent István-i koronával két püspök (az ország érsekei ugyanis Károly Róbert pártján állottak) királlyá koronázta. Ezzel a magyarországi helyzet még bonyolultabbá vált. Bizonyos várak a gyermek Vencel híveinek a kezén voltak (s talán egyik-másikban még cseh katonaság is maradt), Budán és környékén Ottó volt az úr, az ország számos pontján azonban már eléggé jelentős tábora volt Károly Róbertnek. Az Anjou-trónkövetelő nem akart mindjárt fegyveresen fellépni, emiatt a koronát birtokló Ottóval fegyverszünetet kötött, nyilván erőgyűjtésre akarta felhasználni a fegyvernyugvás által nyert időt.²⁵

A fegyverszünet persze csak Ottó és Károly Róbert seregének egymás elleni katonai akcióit függesztette fel egy rövid időre, nem vonatkozott azokra a hatalmaskodásokra, erőszakoskodásokra, amelyek éppen annyira jellemezték ekkor Magyarországot, mint az elmúlt esztendőik során bármikor. Csák nembeli János fia János 1305 májusában megjelent a székesfehérvári káptalan előtt, s egyik napon azért kérte egy oklevele átírását, mert az ország zavara és az utakon leselkedő veszélyek miatt nem tudta azt biztonságosan vinni, a másik napon pedig testvérei nevében is azért tiltakozott, mert Kőszegi Iván nádor őket birtokaikból hatalmaskodva ki akarta zárni, s már ki is semmizte őket és jobbágyaikat a királytól adományul nyert Rábca erdő használatából. A Dráva-Száva közén fekvő Rácsa és Megyericse környékét 1305. december 12-én az izmaelita vallású (szaracén) Heyze, IV. László király utolsó nádorának, a szintén eredendően muzulmán hitű Mizsének a testvére pusztította, feltehető, hogy támadása az e tájon birtokos Kőszegiek ellen irányult. 1306. február 2-án az ország másik részén a váradi káptalan azt a megegyezést foglalta írásba, amely a Csongrád megyében birtokos Bárkalán nembeli Szeriek, valamint Borsa nembeli Kopasz nádor között született. A Szeriek ugyanis háborút viseltek, viszálykodtak Kopasszal, birtokaikat lerombolták, falvait felégették, egyházait feldúlták, embereit megölték, az utakon a Kopasz nádorhoz tartozó magyarokat és kunokat kirabolták, s e károkozásuk fejében pénzbeli ellenszolgáltatást ígértek a nádornak, s annak kifizetéséig egy Tisza menti birtokukat zálogként lekötötték neki.²⁶ Ottó és Károly Róbert fegyvernyugvását észre sem lehetett venni a magánháborúktól, vandál pusztításoktól teli, anarchiába sülyedt országban. Rádadásul a fegyverszünet nem tartott sokáig.

Legkésőbb 1306 első felében (de lehet, hogy már ezt megelőző-

en) elesett a még Vencel cseh király idegen katonasága által megszállt Szepes vára. Károly Róbert 1306. július 13-i oklevele az első, amely megemlékezett Szepesvár ostromáról. Ugyancsak az Anjou-trónkövetelő egy 1307. évi diplomájában egyértelműen szólt arról, hogy Szepesvárat, amelynek ostromára sor került, a csehek tartották az ő ellenében. Bizonytalán kemény csata lehetett a vár falainál, mivel egy, Károlyt támogató szepességi nemesnek a várostromkor nagyszámú harcosa – 32 szerviense és két rokona – vesztette életét. Az 1306. év legfontosabb katonai vállalkozása szintén az észak-magyarországi hadszíntérhez kapcsolódott. 1306. június 27-i oklevelében Károly Róbert azért részesítette birtokadományban Csák Máté egyik szerviensét, mert az részt vett Zólyom, Lipcse, Dobronya és Paloja várak elfoglalásában, amelyeket a Balassa család tagjai, Miklós fia Demeter és Doncs mester tartottak az Anjou-trónjelölt ellenében. Könnyen lehet, hogy e hadjárat folytatása volt Esztergomvár bevétele. Az érseki székhely még mindig Kőszegi Iván uralma alatt állott, s 1306 nyarának elején kemény ostrommal kellett Károly Róbertnek bevennie. Mindenesetre Károly 1306. június 27-i diplomája Esztergomban kelt, amiből arra következtethetünk: frissen, szinte csak az ezt megelőző napokban kerülhetett kezére. Kiváltképpen Esztergom megvívása volt nagy jelentőségű, hiszen a belső számkivetettségben levő érsekség visszakerült így székhelyére, s hatékonyabban tudott tevékenykedni Károly Róbert ügye előremozdításának érdekében. Tamás esztergomi érsek 1307. május második felében a Komárom megyei Udvardon tartományi zsinatot tartott, s egyházi fenyték kilátásba helyezésével intett mindenkit, hogy engedelmeskedjenek Károly Róbertnek, őt természetes uruként és Magyarország királyaként ismerjék el, az összes királyi jogokat, az összes szokott és köteles szolgálatokat biztosítsák és teljesítsék számára. Katonai szempontból sem volt közömbös, hogy az ország egy újabb területén sikerült Károly Róbertnek fennhatóságát elismertetnie, amely – főleg Esztergom és vidéke – szilárd bázisul szolgált további akciókhoz.²⁷

Az ország fővárosában, Budán egyelőre Ottó király volt az úr. 1306 elején Kőszegi Henrik bán, Ottó parancsára, szeretett hívének, egy budai polgárnak adományozta Werner volt budai bírót és fia, a Csehországba hurcolt László Csepel-szigeten levő birtokait. Ezt az adományt 1306 szeptemberében Ottó király is megerősítette. Alig fél év elteltével azonban fordult a kocka. A magyar krónika

így adja elő a történeteket: „Werner fia László csaknem három év után kiszabadult Vencel király fogságából, és Csák fiával, Jánossal a szűz Szent Petronella napját követő csütörtökön [június 1-jén], az éjszaka csöndjében belopózott Buda várába azon a kapun, amely a zsidók zsinagógája mellett van, és néhány budai polgárt, ellenségeit és árulóit hirtelen megrohanta és legyilkolta. Peturmann városbíró pedig meztelenül elfutva is alig tudott megmenekülni”. Természetesen nem szabad arra gondolnunk, hogy Budavár pártállásának 1307. évi megváltoztatása mindössze két elszánt, bátor ember cselekedete volt. Károly Róbert 1307. szeptember 3-án – egyebek mellett – azért jutalmazta meg Borsa Bekét (Kopasz nádor testvérét), mivel Buda várának elfoglalásakor hű szolgálatot tett. Joggal következtethetünk arra, hogy fegyveres harc, katonai akció eredményeképpen jutott Buda Károly Róbert kezére. Néhány hónappal Buda birtokbavétele után az Anjou-trónjelölthöz hű urak a Budához közeli Rákoson jöttek össze országgyűlésre, s ott 1307. október 10-én Károlyt s személyén keresztül az Anjou-házat természetesen urukul elfogadták, s mindenkit felszólítottak, hogy aki királyi vagy királynéi birtokot, vámot vagy jogot tart elfoglalva, haladéktalanul szolgáltatssa viszsza. Legkésőbb 1308 elején már felesége is volt az immár 20. életévébe lépett Károlynak Leó (Lev) halicsi fejedelem leánya személyében, akit a korábbi évek valamelyikében hozott magával Oroszországból.²⁸

Az 1307. esztendő második fele nem csupán azért volt jelentős dátum Károly Róbertnek a koronáért folyó harcában, mert a rákosi gyűlésen tekintélyes előkelők, nagy hatalmú tartományurak (Csák Ugrin, Aba Amadé, Borsa Kopasz, Ákos István és mások) fogadták el királyuknak, hanem azért is, mert az Erdélyben Kán László vajda fogságába esett Ottó király az év vége felé Magyarország elhagyására kényszerült. Ez azt jelentette: az Árpád-ház leányági leszármazottai közül támadt trónjelöltek sorában Károly egyedül maradt a porondon. Attól azonban, hogy koronás király legyen, még messze állt, s hogy Magyarország tényleges urává váljon, még messzebb. A Szent István-i korona ugyanis Ottóval együtt Kán László birtokába került. A bajor herceget bár elbocsátotta a vajda a fogságból, de a jogszerű koronázáshoz elengedhetetlenül szükséges diadémot nem adta ki kezéből. A következő évek egyik fő feladatát jelentette a korona visszaszerzése Kán Lászlótól, s ebbe az 1308 tavaszán Magyaror-

szágra érkezett pápai legátus, Gentilis is bekapcsolódott. Figyelemztető jel volt az Anjou-trónjelölt számára, hogy éppen az ország leghatalmasabb urai – Csák Máté, a Kőszegiek és Kán László – maradtak távol a rákosi gyűléstől, s akik ott voltak, azok is csak szavakban ismerték el uruknak, saját fennhatósági területükön (tartományukban) maguk gyakoroltak szinte uralkodói felségjogokat, nem szólva arról, hogy temérdek királyi birtokot tartottak jogellenesen kezükben.

Miközben Károly Róbert esélyei 1307-et követően javultak az ország feletti hatalom gyakorlására (1308. november 27-én királylyá választották, majd 1309. június 15-én egy alkalmi koronával – immár másodjára – királlyá koronázták), a siralmas magyarországi közállapotok azonban egyáltalán nem változtak. Erdélyben pl. Ottó király elfogása váltott ki fegyveres összecsapásba torkolló ellenségeskedést a szebeni szászok és az erdélyi püspökség között. A szebenieknek azt vetette szemére az erdélyi egyház, hogy ellenfelei Gentilisnek és Károly Róbertnek, mivel az ő hatékony közreműködésükkel hozták be Bajorországból királynak Ottót. A szebeniek viszont azzal vádolták az erdélyi püspököt és a káptalant, hogy Ottót az ő tanácsukra vetették fogságba. A vita belháborúvá fajult. A szebeni szászok 1308 februárjában fegyveresen az erdélyi Szent Mihály egyházra (azaz a gyulafehérvári székesegyházra) törtek. 1309-ben az Erdélytől távoli Kő (Bánmonostora) prépostja, kalocsai kanonok már azt hallotta, hogy a székelyek és a szászok között a közelmúltban háborúság támadt. 1309. július 2-án László szerémi püspök amiatt panaszkodott, hogy ő Gentilis udvarába mindenféle irat nélkül érkezett, ugyanis a maga és egyháza iratait és más javait titkos helyen el kellett rejténie, mivel II. Uros (Milutin) István szerb király, betörve Szerém megyébe, falvakat rombolt le és dúlt fel, egyházakat pusztított és égetett fel. A magyar–szerb viszony ekkor már hosszabb ideje rossz volt. Szerbia igényt tartott a Szávától délre eső „túlsó Szerémségre” (Macsóra), amelyet a magyar király által kinevezett macsói bán kormányzott, tehát Magyarország szintén magáénak tekintett. Milutin keleti rítus szerinti keresztény (szakadár vagy szkizmatikus) volt, aki oly módon került a szerb trónra, hogy félreállította a magyar királyi családdal rokoni kapcsolatban álló és római rítusú kereszténnyé vált testvérét, Dragutint. Ráadásul Milutin István ezeken túl is érdekeltté vált a magyarországi belső viszonyokban, mivel fia Kán László erdélyi vajdának, Ká-

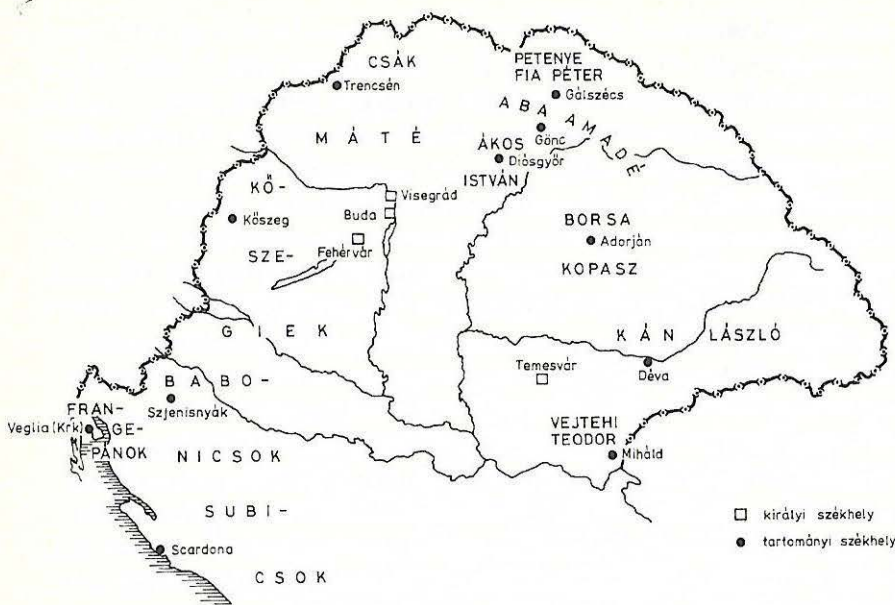
roly Róbert ellenfelének leányát vette feleségül. István szerb királynak Károly Róbert ellenzéke sorából mások is szövetségeseivé váltak. Így pl. tudjuk, hogy egy délvidéki nemes, Erard fia János Milutinhoz, Károly Róbert vetélytársához csatlakozott, részt vett abban a háborúban, amelyet a szerb uralkodó Csák Ugrin, valamint az ország szerémi és valkói részei ellen folytatott. Megint csak Garai Pál volt az, aki Károly Róbert más híveivel együtt fegyvert fogott, Jánost legyőzte, elfogta, fogolyként átadta Ugri-nak, s e tétével – mint az oklevél írja – „hazáját a romlástól megszabadította”.²⁹

Károly Róbertnek a – jogérvényes koronázást lehetővé tevő Szent István-i – korona megszerzésére irányuló erőfeszítései 1310. augusztus 27-én vezettek teljes sikerre. A Kán László vajdától röviddel előbb visszakapott szent koronával ezen a napon Székes-
fehérvárott – immár harmadik alkalommal – királlyá avatták. A koronázás azonban nem befejezése, hanem csak közbülső, bár fontos állomása volt annak a küzdelemnek, amelyet előbb trónkövetelőként, majd 1310-től kezdve törvényes királyként az ország feletti tényleges uralom megszerzéséért folytatott. Károly Róbertnek világosan látnia kellett: hiába került fejére a Szent István-i korona, valóságos fennhatósággal az országban alig-alig rendelkezett. Egy magyar forrás az 1307-et követő évekre vonatkozó érvénnyel írta le azt, hogy „midőn Károly király Budán tartózkodott, a királyi jogok közül Pozsegaváron és tartozékain kívül mással nem rendelkezett, ezt a várat őrzője, Ugrin állította vissza neki”. A közállapotok továbbra sem változtak. 1309. augusztus 1-jén László szerémi püspök amiatt panaszkodott: perében Gentilis udvarához a tanúknak veszélyes lenne eljönni az utakon leselkedő veszélyek miatt, ugyanis Kőszegi Henrik tartománya, amelyen át kellene haladniuk, nem biztonságos számukra, ott naponta történnek rablások és emberölések. Amikor Gergely barát boszniai és Benedek csanádi püspök Gentilishez Budára tartott, ebben a tartományban őket is kifosztották. Ugri-nak a királytól visszatérő követét pedig Henrik emberei elfogták és még az irat keltekor is fogságban tartották. 1309. szeptember 6-án az esztergomi keresztesek konventje előtt egy Hontpázmány nembeli nemes azt kérte, hogy mivel az utak bizonytalansága és a békétlen idő gonoszsága miatt bárhol az utakon oklevelet magával hordani nem tud és fél, ezért írják át diplomáját.³⁰

A belső bajok tetézésésképpen az ország déli határai mentén is

nehézségek adódtak. Az Anjou-uralkodót kezdettől fogva támogató Subics Pál dalmát és horvát bán, valamint fia, Mladen beavatkoztak a szerb uralkodóházból való két testvér, Dragutin és Milutin viszályába, s talán erre lehetett válasz Milutin becsapása az ország szerémi és valkói részeire. Ugyanakkor Pál Zárára, a hosszú évtizedek óta Velencéhez tartozó adriai-tenger-parti kikötővárosra vetett szemet. Már 1310. május 5-én intette Velence dózséja a zárai ispánt, Velence alattvalóját, hogy legyen éber és óvatos, mivel Pál bán már régóta és még mindig Zára környékén tartózkodik. Néhány nappal később engedélyt adott a dózsze a zárai ispánnak arra, hogy Pál bán és fiai számára ajándékokat adhasson, illetve azoktól elfogadhasson. A Subicsok által Velence ellen tüzelt záraiak végül is 1311 márciusában fellázadtak uraik ellen, a zárai ispán menekülni volt kénytelen, a velencei uralmat kiszolgáló tanácsosok Zárában börtönbe kerültek, s a kikötőváros Magyarországhoz csatlakozott, elismerve maga felett Subics Pál, illetve végső fokon Károly Róbert uralmát. Pál bán 1311. június 16-án arról tájékoztatta V. Kelemen pápát, hogy a záraiak elhagyták a velenceiek erőszakos uralmát, s ő a velenceiekkel szemben megvédelmezésükre fiát, Mladen boszniai bánt küldte sereggel. Mivel azonban Velence állandóan fegyveres gályákat tart Zára előtt a tengeren, hogy a Zárához közeli szigeteket elfoglalhassa, Pál pedig nem képes hajókat küldeni ellenükben, a pápát kérte meg, hogy gondoskodjon a záraiak biztonságáról és védelméről. Károly Róbert Velencéhez fordult, s kérte a várost: álljon el Zára és polgárai zaklatásától. Velence válaszlevelében Zárához fűződő törvényes és történeti jogát hangsúlyozta, azt, hogy a záraiak meggondolatlanul, méltánytalanul lázadtak fel, s amennyiben nem térnek vissza Velence uralma alá, fegyveres erővel fogja letörni Zára gőgjét. 1311. október 10-én a Zára közelében, az adriai-tenger-melléki Fehérváron (Biograd na moru) tartózkodó király írt innen levelet Kelemen pápához. Mivel a magyar király hűségére tért záraiakat a „velenceiek nyugtalanítják és ostromlással zaklatják, bitorolva jogaikat és elfoglalva birtokaikat és szigeteiket az ő sérelmükre”, arra kéri a főpapot: „méltóztassék szent-segtek ráparancsolni szigorúan a velenceiekre, s keményen meg-hagyni nekik, hogy ezentúl a velenceiek ne merészeljék zaklatni az említett záraiakat, ne is ostromolják a várost, mindazt pedig, amit ezek a velenceiek a záraiak szigetein és más birtokain jogtalanul elfoglaltak, adják vissza az előbb említett záraiaknak”. Károly

2. Tartományuraságok Magyarországon a XIV. század elején

Róbert jelenlétét az Adriai-tenger partján felhasználták a záraiak, hogy megjelenjenek előtte, s kérjék őt a város régi, a korábbi magyar királyoktól nyert jogai és szabadságai megerősítésére. Károly 1311. október 12-én örömmel tett eleget a záraiak kérésének. Zára tehát egyelőre a magyar uralkodó fennhatósága alatt maradt.³¹

A tartományurak megnövekedett hatalmára – az ország állandósult belső zavarai mellett – az is figyelmeztethette Károly Róbertet, hogy megsokasodtak az egyes előkelők önálló külpolitikai, illetve katonapolitikai akciói. A Dráva–Száva köze egy részének és a Száva-vidéknek nagyhatalmú bárója, Babonics János 1309–1311 között sógorát, II. Henrik görzi grófot segítette csapataival Ottobono aquileiai pátriárka ellen. 1312. január 23-án Fürstefeldben Kőszegi Miklós családjának tagjai – köztük testvére, András – nevében is megújította szövetségét Frigyes osztrák és stájer herceggel, örök barátságot kötöttek, kölcsönös segítségnyújtásban állapodtak meg. Miklós arra tett ígéretet, hogy a herceg egyetlen szervitorát (hadi szolgálatot teljesítő vazallusát) sem fogadja be, nem nyújt kedvezményeket nekik, még ha azok várait és erődítményeit is ajánlanák fel számára a hercegtől való

elszakadás reményében. Amikor 1311 nyarán Ulászló lengyel fejedelem ellen Krakkó polgársága fellázadt, egy forrás arról tett említést, hogy a magyarok serege nagy létszámmal jött Ulászló megsegítésére. Valószínű, hogy nem Károly Róbert, hanem az az Aba Amadé küldött Lengyelországba segédcsapatokat, aki már a korábbi években is hathatósan támogatta Ulászlót.³²

A belháborúk 1311-ben sem szüneteltek. Ez év február 3-án a kalocsai érsek és a bácsi prépost amiatt emelt szót Károly Róbert előtt, mivel – noha egyházuk népei az alapítástól kezdve mentesek voltak a victualia (termény-, élelmiszer-) adó alól – most az ország bárói a háborús viszonyok miatt tőlük megkísérelték a victualia és a descensus adókat behajtani, s ebből az egyháznak nagy kára származott. Az ekkor említett háború másra, mint belháborúra, aligha vonatkoztatható. Még egyértelműbben szól a belső gondokról Gentilis 1311. július 6-i irata, amelyben kihirdette a Csák Máté ellen fogatosított kiközösítést. Máté bűnlajstromában szerepel, hogy a Károlytól meghatározott időre elnyert Visegrád várát megerősítette, s szól ez az irat a trencsényi oligarcha azon szándékáról, hogy a Károly iránt hű „Budának és lakosainak..., valamint a királynak sokféle zaklatást okozva, azon földet felforgassa és a királyi fennhatóság alól eltántorítsa”. A Vác és a Tisza közti földet „borzalmas rablással dúlta, és mindent a pusztulásnak adott, és – ami a vadságnál is kegyetlenebb – mindkét nembeli csecsemőket és szüzeket, ifjakat és öregeket, akik futás révén a templomokban kerestek oltalmat, amelyek mindenki, még a vádlottak számára is a menedék biztos helyei voltak, a tűz martalékává tette. A nemes esztergomi és váci, nyitrai, továbbá részben az egri és veszprémi, valamint más egyházakat és sok monostort, valamint azok szabadságait, dicső jogait és megszámlálhatatlan javait... sokoldalúan megnyomorítja és zaklatja”. 1311. június 25-én Máté „összegyűjtven hadseregét..., nem átalott egészen Buda kapujáig ellenségesen előrehatolni, fosztogatva és megsemmisítve mindent, ahol maga a király a királynéval, feleségével együtt személyesen tartózkodott”.

Ugyancsak belvillongás támadt 1311 szeptemberében Aba Amadé nádor és Kassa városa között. Amadé már évek óta különböző módokon arra törekedett, hogy a tartománya területén fekvő, de fennhatóságát elutasító gazdag várost megszerezze, uralma alá hajtja. Szeptember elején, amikor Amadé fiaival és szerviseivel éppen Kassán tartózkodott, zavargás támadt, ennek során

a kassaiak Amadét, valamint kíséretének több tagját megölték, továbbá két fia és számos híve a kassaiak börtönébe került, Amadéék lovait és egyéb javait a városbeliek elvették. Ez utóbbi két esemény (Csák Máté nyílt fellépése Károly Róbert ellen, valamint Amadé halála) meghatározta a következő hónapok és évek fejleményeinek irányát.³³

Károly Róbert 1311. szeptember 26-i okleveléből értesülünk arról, hogy királyi hadjárat indult Csák Máté ellen, amelyben a későbbi évek egyik legtöbb sikert aratott vitéze, utóbb Károly Róbert nádora, Debreceni Dózsa is részt vett. Az Adriai-tenger vidékéről maga a király is a Máté elleni hadszíntérre sietett, erről tanúskodik, hogy 1311. november 8-án Vác mellett állíttatta ki egy oklevelét. Több hírünk nincs is a Máté elleni katonai akcióról; nyilván semmi számottevő eredménnyel nem járt. Voltaképpen igazi fontossága nem az esetleges sikerben, hanem magában a tényben rejlett: Károly Róbert első ízben mert arra vállalkozni, hogy hadat vezessen egy engedetlen, nyíltan ellenfelének számító tartományúr ellen. Amadé megölését követően indította útnak a zárai ügyek és a Csák Máté elleni hadjárat miatt elfoglalt uralkodó két magas egyházi méltóságot betöltő hívét, Tamás esztergomi érseket és István veszprémi püspököt, hogy rendezzék el az Amadé-fiak és a kassaiak közti viszályt. Az 1311. október 3-án kelt megegyezés voltaképpen az előbbieket teljes kapitulációját jelentette; jól mutatja, hogy a vezérét veszített Amadé-„párt” még nem rendezte sorait. Zavart kelthetett körükben, hogy noha felperesek voltak, ők szenvedtek el ember- és anyagi áldozatokat a kassaiak részéről, a király küldöttei mégis az alperes, Kassa városa mellé sorakoztak fel. Különösen azt furcsállhatták, hogy éppen ők jutottak erre a méltatlan sorsra, akik legkésőbb 1303-tól kezdve Károly Róbert párthíveinek számítottak, már abban az időben is, amikor Kassa még javában Vencel oldalán állt. Valójában Károly Róbert azért állt az Amadé-fiak és Kassa perében az alperes, azaz a város oldalára, mert a Magyarországon eltöltött több mint egy évtized alatt belátta: számára nem a városok jelentenek veszélyt, sőt ezek inkább szilárd támaszaiként szolgálhatnak, hanem az igazi fenyegetést a tartományurak testesítették meg, akár nyíltan szemben álltak vele (mint 1311 óta Csák Máté), akár egyelőre még formálisan vele egy táborban voltak (mint Amadé, illetve fiai). Károly Róbert szinte egyidejű fellépése, fegyveresen Csák Máté, illetve

– egyelőre – a jog síkján az Amadé-fiak ellen, elszántságát mutatja a tartományurakkal szembeni határozott akciókra.]

Az 1311. október 3-i megegyezésben fegyverletételre kényszerült Amadé-fiak a következő hónapokban rendezték soraikat. Mindenképpen menekülni igyekeztek a megalázó feltételeket tartalmazó megállapodás teljesítése alól, hiszen az tartományúri hatalmuk felszámolásával lett volna egyenértékű. Hogy azonban a szemükben „árulónak” minősülő királlyal szembefordulhassanak, szövetségesekre volt szükségük. Ezt a partnert találták meg abban a Csák Mátéban, akivel az uralkodó 1311 őszén amúgy is fegyveres összeütközésbe keveredett, s akinek Károly királlyal szembeni érületéről nem lehettek kétségeik.] Ráadásul 1311 végén, 1312 elején Máté ennek újabb tanúbizonyságát szolgáltatta. A kiközösítés miatt érzett dühét – mivel Gentilis már eltávozott az országból – az esztergomi egyház ellen öntötte ki. Elfoglalta az esztergomi egyház vele szomszédos földjeit, nagy területeket elnéptelenített, váltságdíj fejében embereket hurcolt fogságba. Az érsekség Berzence nevű várát lerombolta, s éppen azon munkálkodott, hogy hadinépével az esztergomi vár ellen vonuljon. Noha Máté dúlásaival, jogellenes adóztatásával mintegy 15 ezer márkát okozott az egyháznak, az érsek jóval kevesebb elégtétellel is megelégedett volna, csakhogy elkerülje a székhelye elleni támadást. Ha forrásaink nem is teszik egyértelművé annak eldöntését, hogy az Amadé-fiak mint egyenrangú partnerek léptek szövetségre Csák Mátéval, avagy beálltak a trencsényi oligarcha családjába, a lényeg egyre megy: együttműködés alakult ki Észak-Magyarország két legnagyobb tartományura között Károly Róbert ellenében.³⁴

A zárai ügyek most eltörpültek az észak-magyarországi fejlemények mögött. Pedig az Adriai-tenger partján sem lényegtelen dolgok történtek ezekben a hónapokban. Velence nyíltan Subics Pált és fiait vádolta azért, amiért Zára kiszakadt fennhatósága alól, hiszen ők szövetkeztek a lázongó záraiakkal, ők adtak és adnak – még a velencei levél keltének idején, 1312. április 18-án is – segítséget nekik a dózse ellen. Ha a bán és fiai nem segítettek volna a záraiakat, vélte Velence, azok nem maradhattak volna meg a hűtlenségben. Pál bán és fiai fegyverkeztek és hadinépet fogadtak fel Dalmáciában, hogy segíteni tudjanak a záraiakon. Persze, a Subicsok saját önös érdekeikből kiindulva támogatták Zárát. A dalmát városokat kezükben tartó nagyurak hatalma vált még

korlátlanabbá azáltal, hogy a nekik engedelmeskedő városok sorába Zára is beletartozott. Zárát viszont saját jól felfogott érdekei taszították Velencétől, és közelítették Magyarországhoz. A nála hatalmasabb, erősebb Velence ugyanis kereskedelmi riválisa volt Zárának, míg a magyar uralom ilyen konkurenciát nem jelentett. Ez – és nem a Subicsok alá tartozás vágya – mozgatta Velence ellenes tetteikben a záraiakat. Lelkesedésüknek és éberségüknek köszönhető, hogy 1312-ben sikerült elfogniuk a Zára körül tengeri blokádot létesítő velencei hajóhad parancsnokát. Ám mivel a záraiak szemében a magyar uralmat a Subicsok képviselték, Magyarországhoz tartozásuk a Subicsok fennhatósága által testesült meg. Amikor 1312 májusában a Subics család feje, Pál meghalt, örökébe a dalmát tengerparton és így Zarában is fia, a korábbi boszniai bán, Mladen lépett.³⁵

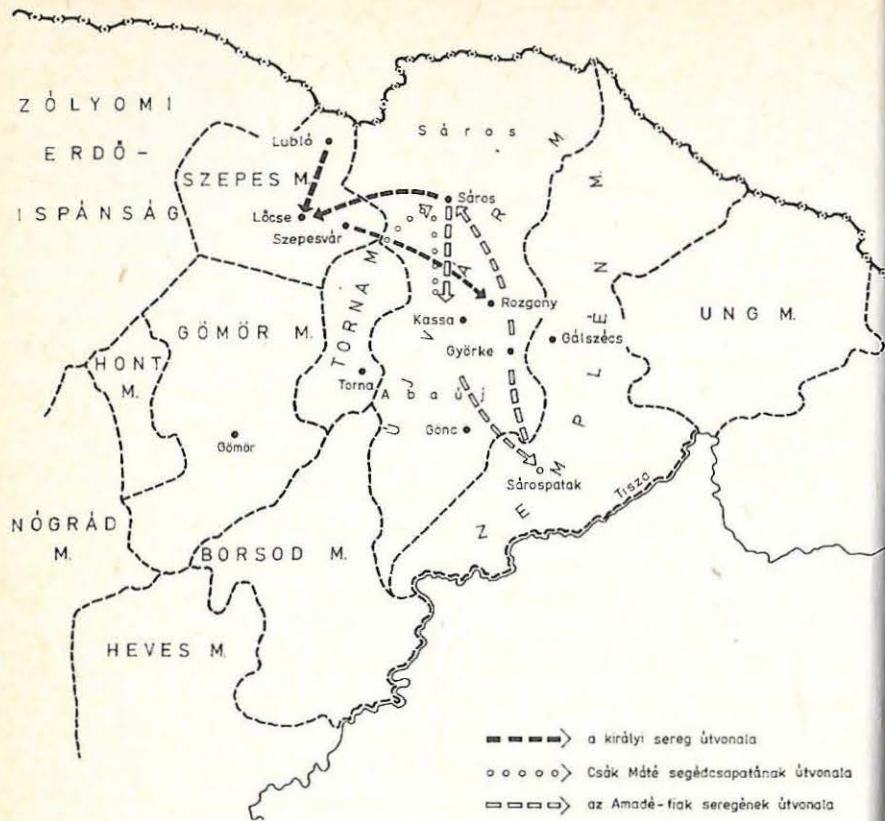
1312 kora tavaszán az Amadé-fiak megkezdtek a nyílt ellenségeskedést Károly Róbert ellen. Ez év április 10-i oklevélből értesülünk arról, hogy Amadé nádor négy fia szervienseikkel együtt a király sárospataki hospeseinek tönkretételére indult. Akciójuk azonban sikertelenül végződött, mivel Károly Róbert érdekében Petenye fia Péter (aki maga is kisebb tartományuraság létrehozásán munkálkodott Zemplén megyében) útjukat állta. Erre az Amadé-fiak egyik szerviense e Péternek Gálszécs nevű birtokára rontott, azt felégette és lerombolta, házát, templomát feldúlta, egy rokonát megölte, összes javait elvette. Ugyanez az oklevél arról is említést tett, hogy az Amadé-fiak szerviensei bezárkóztak Sáros várába, s nem voltak hajlandók azt a király követelésére visszaadni neki. Mindebből arra kell következtetnünk: 1312-ben már igen korán kezdődtek a fegyveres összecsapások. Sárospatak védelmében – a királyi sereg távollétében – Petenye fia Péteren kívül a helyi nemesség fogott fegyvert. Így pl. tudjuk, hogy a harcokban az Amadé-fiakkal szemben részt vettek a Baksa nembeliek is, ők fosztották meg az Amadé-fiat Patak alatt szerzett zsákmányuktól. Az Amadé-fiak Pataknál kudarcot vallott csapata Sáros várába húzódott vissza.]

Károly Róbert azonban, gondosan ügyelve a fejleményekre, 1312 tavaszán nem ott folytatta, ahol 1311 őszén abbahagyta. Nem Csák Máté ellen vonult fel, hogy a trencsényi oligarchán bosszulja meg az előző évi sérelmeket, hanem határozottan az Amadé-fiak kezén levő királyi várak, Sáros és Lubló ellen indította seregét. A sárosi várat Balassa Miklós fia, Demeter védte.]

Ő unokaöccsével, Doncs mesterrel ugyan 1306-ban Károly Róbert hűségére tért, de – a Csák Mátétól való függésbe kerülés miatti félelemből – néhány évvel utóbb Amadéhoz csatlakozott, vele épített ki szoros kapcsolatot. Az Amadé-fiakkal fennálló szövetségük révén velük együtt váltak az uralkodó ellenfeleivé. Amikor azonban az Amadé-fiak, kényszerhelyzetben lévén, felvették a kapcsolatot Mátéval, a Balassák is függő viszonyba kerültek Mátétól. Ezért írta a magyar krónika, hogy „a Sárosnak nevezett királyi várat... Máténak, a nagy hatalmú főúrnak a megbízásából” tartotta birtokában Miklós fia Demeter. [Az Amadé-fiak úgy ítélték meg, hogy a Károly Róberttel szembeni harc döntő mozzanata a sárosi csata lesz, ezért mozgósították Csák Mátét is. A trencsényi oligarcha „ezerhétszáz lándzsás zsoldos katonát és az egész saját haderejét a király ellen küldte Demeter megsegítésére, hogy a túlerővel messze elűzze a királyt a vár alól”. E zsoldosokat Csehországból toborozta Máté. Az ily módon megerősített sárosi vár keményen ellenállt a király által személyesen vezetett sereg rohamainak.] Maga az uralkodó 1312. május 9-én és 21-én is a sárosi vár alól keltezte okleveleit, ami a várostrom elhúzódására mutat. [A Csák Máté által küldött sereg vezére, Galgóczi Nagy, vagy Szép Aba, Máté egyik leghatalmasabb szerviense volt, aki egyebek között a nyugati határszélen Szenic és Berencs várak építésével tette ismertté nevét.] „Amikor a király – írja a magyar krónika – hallott a jövetelükről, úgy gondolta, hogy nem tud ellenállni nekik, ezért visszavonult Szepesbe”, felhagyott tehát Sárosvár ostromával. [Ugyancsak nem vezetett eredményre annak a királyi seregrésznek a hadakozása, amely a sárosi várostrommal egy időben a szintén az Amadé-fiak által tartott lublói várat vívta. Károly Róbert nem csupán a földrajzi közelség miatt választotta visszavonulása színhelyéül a Szepességet, illetve Lőcse városát, hanem azért is, mert a szepesi szászok körében szilárd bázisa volt.] A magyar krónikából tudjuk, hogy a szepesiek „hűségesen adtak neki lovasokat és gyalogosokat”, s ugyanerről szólt Károly Róbert 1312. augusztus 11-i oklevele is. Ebben István, a szepesi szászok ispánja érdemeként említette, hogy sok embert, részint gyalogosokat, részint fegyveres lovasokat indított a Szepességből a király megsegítésére, s maga is összes rokonaival személyesen hadba vonult.³⁶

[Az események menetében ekkor határozott fordulat következett be. Az Amadé-fiak és Csák Máté egyesített, nagy katonai erőt

3. A rozgonyi csata (1312) előzményei

jelentő serege nem követte a királyt a Szepességbe, ahol a sikertelen várostromok után az uralkodó erőgyűjtés céljából meghúzta magát, hanem – Sárosvár védelmét szervieniseikre bízván – Kassa ellen vonult. Aligha vitás: az Amadé-fiak bosszút lihegték, meg akarták leckéztetni az apjukat meggyilkoló, őket alperesként legyőző Kassa városát. A Szepességben megpihent és megerősödött Károly Róbert e hír hallatára dél felé, Kassa irányába indította el seregét. (A király kelet felől akarta megközelíteni a várost, erre mutat, hogy hívei Györkén akartak neki szállást foglalni.) A király közeledtéről értesülő Amadé-fiak felhagytak Kassa körülzárásával, „és bátran a királyi sereg elé vonultak. A király is meg ők is nagyon siettek a csatára alkalmasabb terep felé, s ezt a helyet ők foglalták el először”. A döntő ütközetet Kassától északkeletre, az attól mintegy tíz km-re fekvő falunál, a Tárca patak melletti

Rozgonyinál 1312. június 15-én vívták. Magáról a csatáról, mint katonai eseményről, egyedül a magyar krónika őrzött meg rövid híradást. Eszerint, miután a király meggyőnt és megáldozott, azaz készült a halálra, amazok, „a béke legádázabb ellenségei, fegyvereiket felöltve egy hegy ormáról leereszkedtek az előbb említett völgybe, a király elleni harcra készen; és ennek a hegynek az oldalában... olyan öldöklő csatát vívtak, amilyen a tatárok ideje óta nem volt Magyarországon. Ebben az ütközetben a király kíséretéből... [sok] előkelő nemes esett el. Györke mint zászlótartó a király zászlaja alatt esett el; és amikor a király zászlaja lehányatlott, a király a keresztesek zászlaja alatt harcolt. A másik oldalon pedig Miklós fia Demeter és Aba, a sereg vezérei, meg Amadé két fia nyíltól halálra sebezve hamarosan elesett, és még mások is sokan halálosan megsebesülve itt vagy másutt rótták le adójukat a halálnak; és bár a király oldalán többen estek el, mégis a király nyerte el dicsőségesen a győzelmet. Hisszük és valljuk, hogy ezt Isten cselekedte”.

Nagyon sok szó esett a rozgonyi csatáról az 1312. évi és az azt követő királyi oklevelekben, e hírforgácsok azonban nem a csata egészéről kívántak képet adni, hanem a megadományozott érdemeire összpontosítva egy-egy általános, semmitmondó megjegyzéssel intézték el az ütközetet. Már 1312. június 26-án több oklevélben emlékezett meg a király a rozgonyi győzelemről, leírván, hogy Amadé fiai és Miklós fia Demeter Csák Máté hadát és a cseheket ellene vezették, vele csatát vívtak, s ebben a megadományozott vérenek hullatásával bizonyította bátorságát. Időnek múltával egyre inkább azt emelte ki a király, hogy a csatát Csák Mátéval vívta: hol olyan megfogalmazást olvashatunk az oklevelekben, hogy Máté összegyűjtven az ő és cinkostársai, az Amadé-fiak seregét, a királlyal csatát vívott, hol pedig egyenesen olyant, hogy az uralkodó Csák Mátéval ütközött meg. Érthető ez, hiszen 1312 után még hosszú évekig Csák Máté maradt Károly Róbert fő ellenfele, s az oklevelek e megfogalmazásával azt propagálta a király, hogy 1312-ben egyszer már sikerült győzelmet aratnia Máté seregén. A rozgonyi ütközetben azonban Máté személyesen nem vett részt, és a csata sem jelentette tartományúri hatalmának korlátozását. A rozgonyi összecsapás igazi jelentősége abban állt, hogy Károly Róbertnek első ízben sikerült nyílt ütközetben győzelmet aratnia tartományúri haderő – méghozzá két erős oligarcha egyesített hadereje – ellen, ami kiindulópontja volt az Amadé-

fiak tartománya felszámolásának. A sikert az uralkodó annak köszönhetette, hogy a társadalom széles körei őt támogatták. A tartományúri kötelék elől menekülő köznemesek, a tartományurakkal szemben alulmaradt bárók éppen úgy a király mellett vonultak fel, mint a szepesi szászok, Kassa polgárai vagy a keresztes (johannita) lovagok.³⁷

Károly Róbert a rozgonyi csatát követően még hosszú heteken át a térségben volt: előbb a hűségén maradt Sárospatakon időzött, innen visszatért Abaújba, majd Kassa mellett, illetve Perényben tartózkodott. Egy-egy, az Amadé-fiak által elfoglalva tartott királyi vár is visszakerült az uralkodó kezére. Így pl. Sárosvár, amelyet az Amadé-fiak szervieniseik őrizetére bíztek, de azok még 1312-ben Károly Róbert rendelkezésére bocsátották az erősséget. Ugyancsak ezekben a hónapokban jutott a király tényleges birtokába Lubló is, hiszen itt 1313 áprilisában már a királyhű Szécsényi Tamást találjuk a várnagyi méltóságban. Könnyen lehet, hogy Göncvár is már 1312-ben átkerült Amadé fiaitól Károly Róberthez, bár itt csak 1316. évi oklevél mutatja azt, hogy a király egyik hívének, Druget Fülöpnek a gondjaira volt bízva. Nem kizárt, hogy Abaúj, Sáros és Szepes megyék területén még további más erősségek is elvesztek 1312-ben az Amadé-fiak számára, s visszakerültek a király tulajdonába. Mindenesetre úgy tűnik, az Amadé-fiak tartományurasága központi területeinek – éppen Abaúj, Sáros és Szepes megyének – a pacifikálása még egy-két évet igénybe vett. A konszolidáció biztos jele, hogy Károly Róbert 1314 őszén szepesi–sárosi útra indult, s 1315-től kezdve Szepes, illetve Sáros megyében Druget Fülöp, illetve Ákos Mikcs lett az ispán, illetve a megyének nevet adó vár várnagya. Ők Károly Róbert megbízható hívei voltak, Druget Fülöp egyenesen Itáliából jött Károly király szolgálatára, Mikcs pedig a tartományurak elleni több csatában bizonyította feltétlen hűségét az uralkodó iránt.³⁸

Nem tudjuk pontosan keltezni azt a betörést, amelyet Csák Máté hajtott végre a Szepesség ellen. Mivel első ízben 1317. évi oklevélben találkozunk ezzel kapcsolatos utalással, bizonyosra vehető, hogy e katonai akcióra 1317 előtt (és 1312 vagy még inkább 1314 után) került sor. Az idézett 1317. évi királyi diploma arról szól, Máté seregével a Szepességet dúlta, ám az apuliai (azaz itáliai) származású Fülöp bátran szembehelyezkedett Mátéval, s bár nagy véráldozatok árán, de győzelmet aratott a trencsényi oligarcha felett. Egy későbbi oklevél úgy adta elő a történetet,

hogy Máté Szepes királyi város lerontására fogott fegyvert, és emelte fel a lázadás zászlaját, de a Fülöppel szembeni csatában alulmaradt. Még későbbi, 1323. évi oklevél már úgy találta a dolgokat, hogy háború tört ki Máté és Druget Fülöp között. Máté, Szepes királyi városra rontva, felégette azt, s már Fülöpöt is majdnem kézre kerítette, amikor egy szervienise megmentette őt a fogságtól. 1324-ben arról értesülünk, hogy Máté célja e hadjáratnál Fülöp elfogása volt, s amikor Fülöp egy másik szervienise látta, hogy urának lova elfáradt, leszállt a saját lováról, Fülöpöt ültette rá, így az elkerülte a fogságot. További néhány olyan katonai akciót ismerünk Károly király és Csák Máté között, amelyet nem áll módunkban pontosan keltezni. Egy 1315. január 12-én kelt királyi oklevél adta hírül, hogy Ákos Mikcs részt vett egy, Máté tartománya elleni hadjáratban, amelyet Károly Róbert vezetett, s az az Ipoly menti Visk várának elfoglalására irányult. Az erősség védői azonban kitörve onnét, a királyra rontottak, ám Mikcs bátorsága elhárította a veszélyt. Az oklevél keltéből következően az uralkodó már 1315-öt megelőzően (de bizonyval 1312-t követően) háborút indított a Máté tartományának szélén fekvő várak ellen. Hogy e hadjárat – vagy akár több kisebb „határ” menti csetepaté – eredménnyel járt, azt az jelentheti, hogy Máté várai közül a nógrádi Hollókő talán már 1313-ban Károly Róbert uralma alá jutott. Ez adja annak a feltételezésnek a realitását, hogy a rozgonyi csatát közvetlenül követő évek valamelyikében Károly Róbert egy vagy több kísérletet tett a Máté tartományába való behatolásra, míg egy alkalommal Máténak is sikerült egy visszacsapás erejéig egészen Szepesvárig betörnie arra a területre, amely 1312 óta királyi kézen levő vidéknek számított.³⁹

Hogy Csák Máté kiváltképpen aktív volt a rozgonyi ütközet után, azt az esztergomi fejlemények mutatják. Máté már 1311. évi kiközösítését követően arra készülődött, hogy e miatti bosszúját az esztergomi érseken és az érsekségen tölti ki. Számos érseki birtokot elpusztított, Berzence várát lerontotta, s Esztergom vára ellen fegyverkezett. Az Amadé-fiak megsegítésére indított hadjárat következtében azonban ez a terve halasztást szenvedett. A rozgonyi ütközet után viszont elhatározását valóra váltotta. A magyarországi püspököknek 1313. november 1-jén V. Kelemen pápához intézett levelében ezt olvashatjuk: Máté az esztergomi érsek, Tamás „minden birtokát elpusztította, s amit nem pusztított el, azt elbirtokolta, az esztergomi egyház híres várát földig lerom-

bolta, magát az esztergomi egyházat sok ezer márkával megkárosította, s hogy az igazat mondjuk: helyrehozhatatlan kárt okozott neki". Mivel az ország nagyobbik részén még mindig a tartományuraké volt a tényleges hatalom, s ott a pusztító ököljog uralkodott, a közbiztonság nem javulhatott. 1313 nyarán a váradi káptalan elé járuló ózdi (erdélyi) főesperes elpanaszolta, hogy „az utak különféle veszélyei és más váratlan események miatt, amelyek a mostani idő zavarai miatt igen gyakran megestek és megeshetnek”, félt az oklevelek szállításától, s kérte egyiknek az átíratását.⁴⁰ Károly Róbertre tehát a rozgonyi siker ellenére is még igen nagy feladatok vártak az ország pacifikálásában, a tartományurak letörésében, a közbiztonság helyreállításában.

Miközben Károly Róbert minden körülményt gondosan mérlegelt, hogy e folyamatot, amelynek véghezvitele mellett elkötelezte magát, miként tudná meggyorsítani, saját uralmát mielőbb az egész országban elismertetni, 1313-ban – legalábbis formálisan – éppen ezzel ellentétes esemény következett be. Az 1312-ben tengernagyát elvesztett Velence újabb hajóhadat vezényelt Zára partjaihoz, amelyet katalán zsoldosok alkottak. Több hónapig néztek farkasszemet a Mladen állította védőkkel, de összecsapásra nem került sor. A katalán zsoldosvezér is, meg Mladen is inkább békét kívánt, s így előkészítették azt a megállapodást, amelyre hivatalosan 1313. szeptember 23-án került pont. Zára ekkor megadta magát Velencének, ispánjukat ezentúl a velencei nemesek közül kellett választaniuk, s Mladen elvesztette jogcímét a Zára feletti fennhatóságra. Sovány vigasz volt, hogy – talán kárpótlásul az őt ért veszteségért – felvették a velencei polgárok sorába. A zárai uralomváltás tényleges veszteséggel nem járt Károly Róbert számára, hiszen a magyar fennhatóságot 1311–1313 között itt nem ő, hanem a tőle csak igen laza függésben levő Subics család testesítette meg. Mindenesetre Subics Mladen egész zárai „kalandja”, majd velencei polgárrá válása mutatja azt a szabadságot, amellyel Károly Róbert – valójában csak formális értelemben vett – alattvalói a külkapcsolatok alakításában eljárak. Továbbra is igen élénk volt a Babonicsok kapcsolata a szomszédos német tartományokkal. 1314. évi oklevél szerint a család tagjainak adósági voltak ott, illetve szervienseik tértek meg onnan, nyilván valakinek segítséget nyújtottak. Erre egy 1316. február 18-i oklevélben találunk közvetlen utalást, amelyet Habsburg Frigyes német (római) király adott ki, s ebben azon hű cselekedetért,

amelyeket Babonics István szlavón „herceg” folyamatosan teljesített neki és a birodalomnak, 350 ezüstmárkát adományozott számára, s kiderül innen, hogy István már korábban is kapott hasonló összeget tőle.⁴¹

Ugyancsak egy másik magyarországi tartományúr, Csák Máté, önálló külpolitikai vonalvezetése vezetett el 1315-ben a Csehországgal való háborúhoz. Ennek előzményei azonban korábbi évek fejleményeiben gyökereztek. III. Vencel cseh uralkodó – aki Magyarországon László néven volt magyar király – 1306. évi halálával Csehországban kihalt a Přemysl-dinasztia, Habsburg Albert német királyt pedig 1308-ban meggyilkolták. Ezzel mind a cseh, mind a német trón megüresedett. Előbb a német trónt töltötték be, oda a kevés hatalommal rendelkező Luxemburg-család egyik tagját, Henriket ültették, aki VII. Henrik néven lett király. Az új német uralkodó és a Habsburgok egyelőre egyezsége léptek egymással, bár kétségtelen, hogy az igazi vesztesek a Habsburgok voltak. Nem csupán a birodalom királyi méltóságát veszítették el (miközben VII. Henrik király 1310-ben elnyerte a császári címet is), hanem 1310-ben Csehország élére szintén Luxemburgi került, Henrik császár tizennégy esztendő fia, János. 1312-ben János is szövetséget kötött a Habsburgokkal. Úgy tűnt, tartós lesz a Luxemburgiak és a Habsburgok közti jó viszony. Ám 1312–1313-ban két váratlan esemény jött közbe. 1312-ben meghalt Wittelsbach Ottó – korábban magyar király –, s az általa kormányzott Alsó-Bajorországban rokona, Lajos, Felső-Bajorország hercege, valamint annak testvére, Rudolf vette át az uralmat. A bajorok egy része azonban Frigyes osztrák herceghez fordult támogatásért, hajlandónak mutatkozva őt Alsó-Bajorország urának elismerni. 1313-ban fegyveres összecsapásra került sor Bajorországban Lajos herceg és a Habsburgok között. A Habsburgok magyar támogatást élveztek (minden bizonnyal a Babonicsok nyújtottak segítséget nekik), ám ez év novemberében Gammelsdorfnál vereséget szenvedtek Lajostól. Frigyes arra kényszerült, hogy elismerje Alsó-Bajorország uraként Lajost és Rudolfot. Még nagyobb horderejű eseménynek minősíthető VII. Henrik német-római császár 1313 nyarán bekövetkezett halála. A német királyi koronára mind Habsburg Frigyes osztrák herceg (Albert legidősebb fia), mind Luxemburgi János cseh király (VII. Henrik egyetlen fia) bejelentette igényét. Mivel a választófejedelmek attól tartottak, hogy János megválasztásával a Luxemburg-ház túlzottan nagy hata-

lomra tesz szert, ezért a Gammelsdorfnál győztes Lajos bajor herceget is sorompóba állították. 1314 őszén a választófejedelmek egy része Habsburg Frigyes, más része Bajor Lajost nyilvánította német királlyá. A birodalomnak tehát a több mint egy évig tartó királytalanság után immár két királya is volt. Mindkét uralkodó azon fáradozott, hogy egy majdani összecsapásban való győzelem reményében minél több szövetségesre tegyen szert. Bajor Lajost támogatta János cseh király, míg Habsburg Frigyes maga mellett tudhatta Károly Róbert magyar uralkodót, akivel 1314 nyarán egyezséget kötött.⁴²

János cseh király és Csák Máté között a kapcsolatok már az 1310-es évek elején kialakultak. Amikor János király 1312 első felében Morvaországban, a Máté tartományával közvetlenül határos területen járt, és térdre kényszerítette a lázadó és neki ellenálló morvaországi urakat, akik közül többen a trencsényi oligarchához menekülhettek (magának Máténak a nagynénje is morvaországi úrhoz ment feleségül, tehát családi kapcsok kötötték össze Mátét a morvaországi előkelőkkel), ott menedéket leltek, és segítségre találtak. Ez ügyben a cseh uralkodó 1312 októberét közvetlenül megelőzően személyesen találkozhatott Csák Mátéval, és ez alkalommal adósságba keveredett nála, amelynek rendezése ügyében 1312. október 10-én prágai keltű oklevelében intézkedett. János király és Máté között már – a pénzbeli kölcsön nyújtása ellenére is – az 1310-es évek elejétől kezdve ellenséges volt a viszony. Tovább növelte a feszültséget, hogy Máté területet foglalt el a cseh király fennhatósága alatti Morvaországban, így bizonyosan tudjuk, hogy Veselí vára Máté kezében volt. Bajor Lajos és Habsburg Frigyes Közép-Európát megosztó ellentétében Csák Máté így aligha volt egy táborban a János király által is támogatott Bajor Lajossal, hanem Habsburg Frigyes mögé sorakozott fel, talán szövetséget is kötöttek egymással. Az, hogy Károly Róbert és Csák Máté egyaránt Frigyes oldalán foglalt helyet, nem jelenti a magyar uralkodó és a trencsényi oligarcha közti ellentét tompulását.

János cseh király 1315 tavaszutón hadjáratot indított Magyarországra Csák Máté ellen. Ennek időbeli kereteit János okleveleinek keltéből állapíthatjuk meg. 1315. május 14-én még Prágában keltezett oklevelet, május 29-én már a Brno melletti táborban, míg július 31-én újra Brnóban. Egy cseh krónika részletes leírást hagyott ránk János magyarországi háborújáról. „Annak a vakme-

rőségnek és durva erőszaknak a megzabolázására, amelyet Morvaország földjének zsákmányolásokkal, tűzvészekkel, emberek elhurcolásával a gonoszság megtestesítője, Trencsényi Máté ispán sok helyütt és sokféle módon kimutatott és elkövetett, János úr, Csehország királya mind belföldiekből, mind külföldiaktól fegyveresek nagy sokaságát gyűjti össze, és az Úr 1315. évben, június Kalendaejének 12. napján [május 21-én] Prágából kijöve Magyarország felé indult. És amint e király behatolt Morvaországba, a magyarok, ennek hírére hallván, a félelemtől eltelve, az erősségeket, amelyeket Morvaország határán és földjén erőszakkal elfoglaltak, s amelyekről nem tudták elhinni, hogy a királlyal szemben megvédi őket, saját elhatározásukból tűzzel elhamvasztották, és urukhoz, a trencsényi ispánhoz futottak. A királyi sereg a Veselí nevű várhoz közeledett, és azt kevéssel a megérkezést követően a szokott hadi módon, létrákat a falakhoz támasztva, bátran megvívta, majd ezután Csehország hadserege átkelt a Morvának mondott folyón, és a haderő a Fehéregyház [Holics] nevű vár előtt helyezkedett el. Ez a vár, jóllehet Magyarország határain [belül] fekszik, mégis korábban Csehország királyaihoz tartozott, de Máté trencsényi ispán ellenállás híján uralma alá igázta. Midőn pedig a királyi hadsereg a vár körzetében az ostrommal késlekedett, íme az előbb mondott ispán összes övéit felkészítve a harcra, egyesíti, a várbelieket az ostromtól megszabadítani akarván, nyilakkal és íjakkal, kardokkal, lándzsákkal és pajzsokkal, magyar nyelven hatalmas zajt csapva, kezdetben eléggé bátran és elszántan közeledik. A magyarok tehát zajongtak és fennhangon kiáltottak, nyilaikat és dárdáikat – miként a havat vagy a port – szórták, a királyi hadsereget akkora rémület kerítette hatalmába, hogy annak nagy része – úgy tűnt – az ellenségnek hátat fordított, és futásban keresett oltalmat. A cseh haderő ugyanis félt attól, és azt gyanította, hogy titokban még veszélyesebb csapdák leselkednek rájuk. Ekkor Lipéi Jindřich, a serény vitéz, a bátorság lelkét öltötte magára, aki – mintegy másik Judás Machabeus – harcostársainak a férfias lélek állhatatosságát kölcsönözte, és azokat, akik menekültek, szavakkal és korbácsokkal bátran a csatára visszahívta, és így a királyi zászlóval, amely néhány némettel együtt a mezőségen mozdulatlanul állott, az összecsoportosult cseh és német haderő az ellenség csatarendjét mint a pókháló szövetét megsemmisítve áttörte, néhányakat levágott és sokakat karddal ölt meg, és másokat megkötözve foglyul ejtett. Azon a napon, mint mondják,

mind az erdősebben, mind a mezősebben 150 magyar pusztult el, de a csehek közül csak egyetlenegy. Végül, miután a magyar nép megfutott, a győzelem dicsőségét Csehország katonasága nyerte el. Mivel pedig Magyarországra mélyen behatolni és oda a maguknak szükséges hadtápot eljuttatni a sűrű erdők rejtekei és az utak akadályai miatt a hadsereg nem tudta és nem kívánta, a szükséges holmikat különben is, amelyeknek a hadsereg híján volt, nem kis nehézségek árán Brnóból szállították oda, továbbá Károly, Magyarország királya Csehország királyának másik irányból nem jött segítségére, miként megígérte, így tetszett Csehország királyának és előkelőinek, hogy a trencsényi ispánnal valamiféle barátságos megegyezést kössenek, amit az is kért, és így térjenek haza. Így is lett, mindkét részről, tudnillik a király és az ispán oldaláról nyolc-nyolc választott bírót tárgyalta a meghasonlás okáról, a király övéivel együtt felhagyott Fehéregyház ostromával, és Szent Jakab apostol ünnepén [július 25-én] bevonult Brnába”.

A cseh krónikás 1500 főre tette az elit katonaság, a sváb módra felszerelt sisakos zsoldos és több ezerre a páncélos, vértess, vascsulys és vassisakos, hajítódárdával, lándzsával, íjjal és nyíllal felszerelt harcosok számát, míg a magyarok létszámáról megbízható információ nem állott rendelkezésére. A cseh krónikás elfogult előadása is világossá teszi: János király nagy erővel megindított katonai akciója alig-alig hozott számára bármiféle eredményt, a Morva folyó jobb partjáról, cseh területről ugyan ki tudta űzni Máté embereit, de a Morva bal partján, Máté tartományának nyugati szegélyén már teljesen sikertelennek bizonyult a hadjárat. Könnyen lehet: Károly Róbert abban bízott, hogy ha 1315-ben János cseh királlyal két irányból – ő keletről, János pedig nyugatról – indít hadat Máté tartománya ellen, sikerül összeroppantani a mindkét királynak sok kellemetlenséget okozó trencsényi oligarcha hatalmát. Nem kizárt, hogy Károly király el is indult Máté elleni hadjáratára, egy 1315. június 25-i oklevelet (valamint 1316-ban és 1317-ben több diplomát) Visegrádon keltezett, ami arra mutat: sikerült János hadjáratával egyidejűleg visszafoglalnia a trencsényi oligarchától Visegrád várát, amelyet csak időlegesen kapott meg tőle, de annak éppen „határ”-széli fekvése miatt Máté komoly erősséggé fejlesztett Károly Róbert ellen. 1317-től kezdve több királyi oklevél idézte fel a visegrádi várostromot, amelyben az uralkodó több neves híve (így pl. Balassa családbeli Doncs)

részt vett, s innen értesülünk arról, hogy az erősség megvívása főleg Szécsényi Tamás érdeme volt. Csák Máté hatalmát azonban két király összehangolt katonai akciója sem tudta megroppantani.⁴³

Miközben 1315 nyarán János cseh király és Máté viaskodott egymással a Morva vize mellett, Károly Róbert és Máté katonái pedig Visegrád váránál harcoltak, az ország más pontjain sem hallgattak a fegyverek. 1315 elején a Kőszegi család egyik tagja a Baranya megyei Siklós várát ostromolta. Az erősség a Kán nembeli Siklósi család tulajdona volt, a Kőszegiek azért indítottak rohamot a vár elfoglalásáért, hogy tartományúri hatalmukat további erősségekre és környékükre kiterjesszék. A Siklósiak egyik szerviente azonban megvédte az erősséget. 1315. július 1-jei oklevélből arról értesülünk, hogy Subics Pál fia, az apja örökébe lépő Mladen horvát és boszniai bán sereggel mind a tengeren, mind a szárazföldön Trau (ma Trogir) városa ellen vonult, hogy megostromolja és elfoglalja azt. A dalmát tengerparti város vezetése úgy döntött, hogy leromboltatja a város kapuja és hídjá előtt levő ferences kolostort, mert ha az Mladen fegyvereseinek kezére kerül, onnan könnyű lenne nekik a települést megszerezniük.

Az 1315. esztendő a tartományurak elleni harcban néhány szintéren sikert hozott Károly Róbertnek. Legkésőbb 1315-ben meghalt az Erdélyt és a körülötte levő vidéket hosszú idő óta birtokló Kán László vajda, s – bár fiai nyilván apjuk posztjára pályáztak – a magyar uralkodó új, hozzá hű vajdát állított Erdély élére. 1315-ben vagy 1316-ban a borsodi vidék tartományura, Ákos István is elhunyt. Nem véletlen, hogy a következő esztendők valamelyikében Károly Róbertnek éppen Kán László fiaival és Ákos István fiaival kellett – egyebek között – fegyveresen megmérkőznie.⁴⁴

Károly Róbert tartományurak elleni háborúinak időpontja az 1316–1319 közti években számos ponton tisztázatlan. Bizonyosra annyi vehető, hogy 1316-ban három hadszíntéren folytatott a magyar uralkodó személyesen vagy hívei vezetésével hadjáratot nagy hatalmú, engedetlen alattvalóival szemben. Ezek egyike Csák Máté ellen irányult. Kezére játszott az a körülmény, hogy 1316-ban Máté tartományában belháború dúlt. Ennek okát nem tudjuk, viszont az oligarcha engedetlen szervientei ellentétének mélységét a tények mutatják. Ez év február 25-én Máté megbízottakat küldött ki, hogy kössenek egyezséget a lázadó jókői várnagyok-

kal, mivel az ellenségeskedésnek egyik fél részéről sincs indokolt alapja, de Jókővár átadását – amelyben a várnagyok lázadókként tartózkodtak – tekintette alapvető feltételül annak, hogy végleges szakításra ne kerüljön sor köztük. A várnagyok azonban nem bocsátották Máté uralma alá az erősséget, ezért Máténak sereggel kellett felvonulnia Jókő alá, ahol 1316. szeptember 26-án hat oklevelet állíttatott ki. Ezekből kiderül: Máté ostrommal akarta elfoglalni a várat, de az egyelőre nem hozott eredményt, s így újból egyezkedésre kényszerült. E hat oklevél azokat a Máté által biztosítandó engedményeket sorolta fel, amelyeket a trencsényi oligarcha a vár megszerzése fejében tervezett tenni. A szemben álló felek konfliktusáról későbbi adataink nincsenek, így az ellentét feloldásának mikéntjéről sincs hírünk. Mindenesetre a ránk maradt anyag is elegendő annak bizonyítására: Máté tartományát és vezető szervienteit éppen 1316-ban mély belső meghasonlás osztotta meg.⁴⁵

A másik hadszíntér a tartományurak elleni harcban 1316-ban a Dél-Dunántúlon és a Dráva–Száva közén volt. Károly király ez év nyarán személyesen vonult a Kőszegiek ellen. Június 13-án a Tolna megyei Nyék várat ostromolta, e hadjárat révén szerezhette vissza a szintén Tolna megyei Tamási és Tolna várakat, majd július 17–25. között a Duna mellett, Baranya megyében fekvő Kőszeg vára alatt állíttatott ki okleveleket. Egy következő évben kelt diplomából szerzünk tudomást arról, hogy az uralkodó igen nagy erejű sereget vezényelt a Kőszegiek ellen, s Kőszegvár védői az erősségből kijöve próbálták elriasztani onnan az ostromlókat. Egy 1316. december 20-i oklevél Babonics János érdemeit vette számba, s megtudjuk innen, hogy az uralkodó János bánt a királyi hatalom megújítására, a királyi földek és várak, valamint más javak visszaszerzése érdekében a Drávántúlra a Kőszegiek ellen küldte, s ő saját seregével aratott győzelmet felettük, sok foglyot és zsákmányt ejtve. Más alkalommal a Kőszegiek indítottak háborút az ott folytonosan Károly Róbert szolgálatában buzgólkodó Babonics János ellen, ám János a korábbinál is nagyobb diadalt ért el ellenük, zászlókat, lovakat, fegyvereket zsákmányolt tőlük, váraikat visszaállította a királynak. Ebből arra következtethetünk, hogy már 1316-ot megelőzően katonai akciókat folytatott Babonics János – Károly Róbert megbízásából – a Kőszegiek ellen. Ám mivel ez az 1316. december 20-i oklevél arról is megemlékezett, hogy Babonics János egészen frissen megvívta a Dráva–Száva

közi Izdenc várát, ahol nyilaktól teste több helyen megsebesült, nyilván egy 1316. évi katonai vállalkozásra utalt, amely talán szorosan kapcsolódott Károly Róbert 1316. nyári dél-dunántúli hadjáratához a Kőszegiek ellen. Lehet, hogy Izdencsel együtt jutott a király kezére az ugyancsak Kőrös megyei Monoszló vára is. Nagyon valószínű, hogy Megyericse várát szintén ekkor vívták meg a Kőszegiek ellenében a király hívei. Ez a drávántúli hadjárat – amelyben a király személyesen már nem vett részt – 1316 szeptember közepét megelőzően indult vagy esetleg akkorra már be is fejeződött. Az uralkodó itt is – és több más alkalommal – ügyesen alkalmazta azt a taktikát, hogy az egyik, hozzá hű tartományurat küldte hadba egy másik, irányában ellenséges tartományúr ellen (adott esetben Babonics Jánost a Kőszegiek ellen), s bár az egyik (a győztes) oligarchának ezáltal növekedett hatalma, de a másiké (a vesztesé) szűkebb térre szorult vissza.⁴⁶

1316-ban a harmadik arcvonala a tartományurak elleni küzdelemben Abaúj megyében húzódott. Druget Fülöp 1316. március 28-án levélben hívta fel a Baksa nembeli nemesek figyelmét, hogy ha Károly Róbertnek szolgálni akarnak, és az irányukban támadt gyanút el akarják oszlatni, akkor összes erejükkel Regéc vár alá menjenek, és azt ostromolják. Regéc korábban Aba Amadé vára volt, 1316-ban azonban a király erős támaszának, Druget Fülöp szepesi és újbáryi ispánnak a felszólítására talán Petenye fia Péter ellenében kellett megvívni, aki 1312-ben még Károly feltétlen híve volt. A várostrom sikerrel járt, mivel ugyanebben az évben a Drugetek familiárisa tűnt fel regéci várnagyként. Hogy Petenye fia Péter legkésőbb 1316-ban már Károly ellenfelének számított, azt a királynak egy 1317. január 2-i keltezésű oklevele mutatja. Innen megtudjuk, hogy Péter letért a hűség útjáról, csatlakozott a király vetélytársához, nyilvánvaló ellenségéhez, Borsa Kopaszhoz, annak összes, kárt okozó cselekedeteiben részt vett, rombolt, gyújtogatott, gyilkolt; kivált a király hívének, Mikcs sárosi ispánnak és várnagynak ártott sokat. Péter és Kopasz, betetézve gonoszágukat, idegen uralkodó segítségét kérték, Leó halicsi fejedelemnek akarták átadni a magyar trónt.⁴⁷

Egy potenciális negyedik arcvonala 1316-ban a Biharban és környékén tartományúri hatalmat gyakorló Borsák elleni fronton húzódott. Ha lehet hinni egy 1316. július 6-i királyi oklevél keltének, úgy már ekkor Adorján vára alatt állt Károly Róbert. Ellentmond ennek az a körülmény, hogy az uralkodó 1316. május

közepétől kezdve egészen július végéig Baranya és Tolna megyében tartózkodott, a Kőszegiek ottani várait vívta, ezért nem képzelhető el, hogy ugyanakkor Adorjánánál is személyesen harcolt volna. Mivel az adorjáni várostromra utaló legkorábbi adatok – ezt az egyet leszámítva – 1317-ből valók, könnyen lehet, hogy a Borsák ellen csak 1317 első felében fogott fegyvert a király, de hogy már 1316-ban is – Petenye fia Péterrel együtt – Károly ellenfelei közé tartoztak, akikkel szemben a fegyveres fellépés csak idő kérdése volt, nem kétséges. A bihari arcvonulat tehát 1316-ban olyannak kell tekintenünk, amelyen a harcok majd csak a következő év elején törtek ki.⁴⁸

E három valóságos és egy negyedik, lehetséges arcvonulat meglete kellően mutatja a királyi katonapolitika hallatlan megélénkülését 1316-ban. A rozgonyi csata óta tartó, néhány éves viszonylagos szélcsend után egy csapásra mozgásba lendült az uralkodónak saját vezetése alatt álló serege, illetve híveinek az ország több pontján (a Drávántúlon, Abaújban, Visegrádon) érte megmozdulni kész hadereje. Ekkorra ért be Károly Róbert sajátos szövetségi politikájának gyümölcse, mind többen váltak ki a tartományurak családjából, s a magyar társadalomból egyre többen sorakoztak fel – nemcsak elvben, hanem fegyveresen is – Károly Róbert mögött. Ugyanakkor valószínű, hogy 1316-ban a fentiekén kívül még egyéb más katonai események is történtek, amelyek megint csak Károly Róbert előnyére változtatták meg a magyarországi erőviszonyokat. Tudjuk, hogy Visegrád 1315. évi ostromában Doncs zólyomi ispán társaságában lipthói szervienze is részt vett. A zólyomi erdőispánság bizonyos területei (a szűkebb értelemben vett Zólyom és Árva) talán már 1316-ban kiszakadtak Máté tartományából, jóllehet az Árvában Csák Máté ellen lefolyt fegyveres harcokról csak az 1320-as évekből való oklevelek őriztek meg híradást. Úgyszintén 1316-ra (legfeljebb 1317-re) tehető az a háború, amelyet Károly Róbert hívei az Al-Duna mentén tartományúri hatalmat kiépítő Csanád nembeli Vejtehi Teodor ellen vívtak, mivel az erről szóló első okleveles híradás 1317 októberéből való. Teodor – a magyarországi oligarchák túlnyomó többségéhez hasonlóan – önálló külpolitikát folytatott, a tartományához közeli vidini (bolgár) despotával épített ki kapcsolatot, s tőle kapott segítséget, amikor Károly Róbert hű alattvalói, elsősorban a Szécsiek, valamint Csák Máté volt szervienze, Bogár fia Márton, a király parancsára hadat vezettek ellene, és központját, Miháld

(ma Mehadia) várát megostromolták és bevették. Mivel Teodort a király hívei már korábban elfogták, Miháld várát Teodor fia János védte. Teodor és fiai azonban nem veszítették életüket a királlyal szembeni összecsapás során, az 1320-as években többször szerepelnek oklevelekben. A miháldi ostromot követően meghódoltak Károly Róbertnek, különben is Temes megyei birtokaik kiterjedése nem vetekedhetett a hatalmas tartományurak, Csák Máté vagy a Kőszegiek sok megyét átfogó fennhatóságával.⁴⁹

És még mindig nem értünk az 1316. évi hadi események végére. Ez év novemberének utóján kelt királyi oklevélből arról szerzünk tudomást, hogy az Erdélyben fekvő Csicsó várát a Básztélyiak szervienzei a király iránt hűtlenek ostromával szemben csaknem egy éven át védték. Úgy tűnik, az Erdélyben támadt és még évekig állandósult zavarok összefüggésben voltak Kán László vajda halálával, illetve azzal a körülménnyel, hogy halálát követően a király által kinevezett új vajdával, Pok nembeli Miklóssal szemben bizonyos erdélyi nemesek részéről engedetlenség támadt. Ezek közé számíthatók magának Kán Lászlónak a fiai is. A borsodi vidék tartományurával, az ekkortájt elhalt Ákos nembeli Istvánnal vagy inkább már fiaival úgyszintén 1316 táján vívhatott csatát a király, amikor Dédes várukat megostromoltatta. Legkésőbb 1319-re be kellett fejeződnie a borsodi táj pacifikálásának, mivel ez évben az uralkodó az Ákos-tartományuraság központjául számító diósgyőri várát és annak tartozékait Debreceni Dózsának adományozta. Ám hogy már 1316-ban (legkésőbb 1317-ben) nem voltak Ákos István fiai a borsodi tartomány urai, azt egy 1317. október 23-i oklevél mutatja. Innen megtudjuk, hogy a Szécsiek, Károly Róbert hívei, Déva vára előtt csatát vívtak Kán László fiai és Ákos István fiai ellen. A két elhalálozott tartományúr fiai, akik egyszersmind Károly Róbert energikus politikájának kárvallottjai voltak, szövetkeztek egymással, s mivel az uralkodó híveivel való összecsapásukra az erdélyi Dévánál került sor, mutatja, hogy az István-fiakat Károly Róbert ekkorra már kivetette Borsodból, s a László-fiak is lényegében utóvédharcot folytattak, mivel a dévai csatát követően kénytelenek voltak – ha időlegesen is – meghódolni az uralkodó előtt. A dévai csata így 1316-ra (esetleg 1317-re) keltezhető. Még ha az 1316-nál számba vett háborúk egyik, kisebbik részét esetleg 1317-ben is vívhatták, az 1316. év Károly Róbert eddigi legsikeresebb esztendeje volt a tartományurak elleni fegyveres akciók sorában.⁵⁰

Az 1316-ban tapasztalt dinamizmus jellemezte Károly Róbert 1317. évi hadakozásait is a tartományurak ellen. Ekkor elsősorban a már korábban vele szembe fordult Borsák leverése volt elsőrangú célkitűzése. Az uralkodó 1317 tavaszán birtokelkobzással büntette azokat, akik Kopasz volt nádorhoz csatlakozva felkeltek a király ellen, és híveinek károkat okoztak. Az 1317. május 8-i királyi oklevél említette elsőként, hogy Kopasz volt nádor és testvére, Beke, nyíltan fellázadtak a király ellen, s Debreceni Dózsa és Amadé fia János ellenében csatát vesztek. Az itt említett János a Rozgonynál alulmaradt Amadé-fiak egyike volt. 1317. május 31-én az uralkodó azért jutalmazott meg embereket, mert az elmúlt napokban részt vettek a lázadó Borsák elleni hadjáratban. A velük szemben folyt katonai akció tehát 1317 első hónapjaiban megkezdődhetett, méghozzá a szokásos módon akként, hogy a király megbízható híveit – ekkor még ide tartoztak az Amadé-fiak is – küldte az ellenséges tartományúr ellen. Az év közepe táján a sereg már a Borsa-tartományuraság központi területein járt, és sor került megerősített váraik, a bihari Adorján, Súlyomkő és Körösszeg, az ugocsi Nyaláb ostromára, valamint a Debrecen mellett megvívott csatára. Úgy tűnik, Károly Róbert a fontos Borsa-várak ostromát is Debreceni Dózsára bízta, s ugyancsak ő volt az, aki családi birtoka, Debrecen mellett nyílt csatában legyőzte Kopaszt. Ez utóbbiban a debreceni polgárok az uralkodó híveinek soraiban harcoltak. Fontos eseménynek tartotta maga Károly Róbert is a Borsák tartományuraságának felszámolását, hiszen mind ő, mind pedig fia, Nagy Lajos király még évtizedekkel utóbb is gyakran hivatkozott az e hadjárat során kimutatott hőstettekre, s a katonai akció nem egy részlete így későbbi oklevelekben nyert megörökítést. 1325-ből szerzünk pl. híradást Súlyomkővár ostromáról. Eszerint Károly Róbert híveit küldte a vár bevételére, akik Súlyomkővel szemben két kis várat emeltek, amelyeknek az ostromon túl az is a rendeltetésük volt, hogy távol tartsák az élelmet Súlyomkő várától. Az erdélyi zavargások egyik szítója, Majos fia Majos kísérelte meg, hogy segítséget vigyen Kopasznak, aki maga is Súlyomkő várában volt, és visszavesse az ostromlókat. Nagy sereggel körbevette a két váracskát, az egyik elesett, őrsége a lázadók fogságába került, de a másik kis vár tartotta magát, s noha nagy véráldozatok árán, innen megakadályozták az élelem bejuttatását Súlyomkőbe. Így kiéheztetve Súlyomkő katonáit, a vár elesett, maga Kopasz pedig Károly

Róbert kezére került. A király azonban mind neki, mind testvéreknek, Bekének megkegyelmezett, s kénytelenek voltak – életüket mentve – a király hűségére térni.⁵¹

János nyitrai püspök, Károly Róbert egyik legrégebbi egyházi híve, első ízben 1317. augusztus 29-én emelt szót az ellen, hogy Csák Máté szerviense, Kácsik nembeli Simon felégette Nyitra városát, valamint az egyházi kézen levő nyitrai várat elfoglalta és urának, Máténak átadta. Máté emberei gyújtogatás révén óriási károkat okoztak a püspöknek, a vár melletti székesegyház elhamvadt, a tűz martalékává váltak az oltárok, kelyhek, harangok, könyvek, oklevelek. Egész bűnlajstromot állított össze János püspök Máté ellen, és azt a magyarországi főpapok Kalocsán 1318 márciusában tartott megbeszélése elé tárta. Megtudjuk innen, hogy Máté személyesen jelent meg hadinépe élén Nyitrán, borzalmas pusztítást okozott ott, felégette a kanonokok házait, lerontotta a nyitrai vár falait és tornyait, elpusztította és kirabolta a püspök falvait. Mindezekért a püspök kiközösítette Mátét. A Nyitra elleni barbár támadást 1317 nyarára (az ez évi augusztust megelőző időre) keltezhetjük. Alighogy kivonult Máté Nyitráról, a Borsákkal szemben győztes király személyesen indult Máté tartománya ellen. Szeptember elejétől két hónapon át ostromoltatta Károly Róbert Komárom várát, amely Máté uralmi területének legdélibb sávjában feküdt. A hadi cselekményekben seregével együtt részt vett Habsburg Frigyes német király és osztrák herceg, aki szövetségesét, a magyar uralkodót támogatta. A vár megvívása november 3-ig tartott, az ezen a napon készült királyi oklevél komáromi kelte jelzi: az uralkodó bevonult Máté egykori családi, már apja által birtokolt várába. Hogy Komárom ostromában a királyi haderő vett részt, azt nem csupán az uralkodó személyes jelenléte mutatta, hanem 1318 tavaszán kelt oklevél utalt a királyi sereg – 1317 őszén, Komárom bevétele után történt – feloszlására, s e forrásunk maga megmondja: a hadjárat Máté ellen folyt. Később királyi diplomák is felidéztek a Komárom alatt az uralkodó oldalán vívőkhöz egy-egy hadi tettet; az ostrom súlyosságára mutat, hogy a király több híve és azok sok szerviense veszítette ott életét. Komárom eleste nem rendítette meg Máté hatalmát Északnyugat-Magyarországon. A trencsényi oligarcha még 1318 nyarán is személyesen mert megjelenni Esztergomban a keresztesek konventje előtt, hogy lévái várnagyának katonai szolgálataiért birtokot adományozzon.⁵²

A Borsák és a Csák Máté ellen indított hadi vállalkozások mellett 1317-ben – az év végén – egy másik ügy is foglalkoztatta Károly Róbertet: meg kellett fékeznie az 1311-ben meghalt Amadé fiainak lázadását. Ők, miután 1312-ben Rozgonyánál csatát vesztek a királlyal szemben, és kiszorultak tartományuk törzsterületeiről, Abaúj, Sáros és Szepes megyéből, kénytelenek voltak meghódolni az uralkodó előtt, s Ung megyébe húzódtak vissza. Iránta való hűségük egészen 1317-ig tartott, hiszen ez évben a király támogatóival együtt részt vettek a Borsák elleni hadműveletekben, s Károly Róbert még szeptember végén is szeretett hívének nevezte a néhai Amadét. Ugyanakkor az uralkodó 1318. március 21-én íródott oklevelében már elvette Amadé fiaitól, Jánostól, Lászlótól és Amadétól Zemplén megyei birtokaikat, mivel a király iránti hűség útjáról letérve, a gőgösség szellemétől vezettetve, a király és hívei ellen felkelve különféle ellenséges dolgokat: károkat, sebesítéseket, öléseket és más jogtalanságokat követtek el. A dátumokból következik, hogy az Amadé-fiak királyellenes fellépése 1317–1318 telére tehető. Károly Róbert gyorsan lecsapott rájuk, kipróbált hívét, Ákos Mikcset küldte leverésükre, aki már az 1312 utáni években a Sáros megyei viszonyok konszolidálásában bizonyította rátermettségét az ilyen jellegű feladatok megoldására. Könnyen lehet, hogy az Amadé-fiak megfékezésére indított hadjárat már nem ért bele az 1317. esztendőbe, hanem 1318-ra maradt. Mikcs vívta meg az Amadé fia László által tartott Ung megyei Neviceke várat, alatta sok szervienese esett el, majd miután bevette az erősséget, átadta Károly Róbertnek. 1326. évi királyi oklevél szól a hűtlen Amadé-fiak által tartott Ung vára bevételéről, amelyet a király hívei erős sereggel ostromoltak. Úgy tűnik, a lázadók Petenye fia Péter segítségét élvezték. Ez sem tudta azonban bukásukat elkerülhetővé tenni. Károly Róbert elkobozta birtokaikat, ők maguk pedig Lengyelországban kerestek és találtak menedéket.⁵³

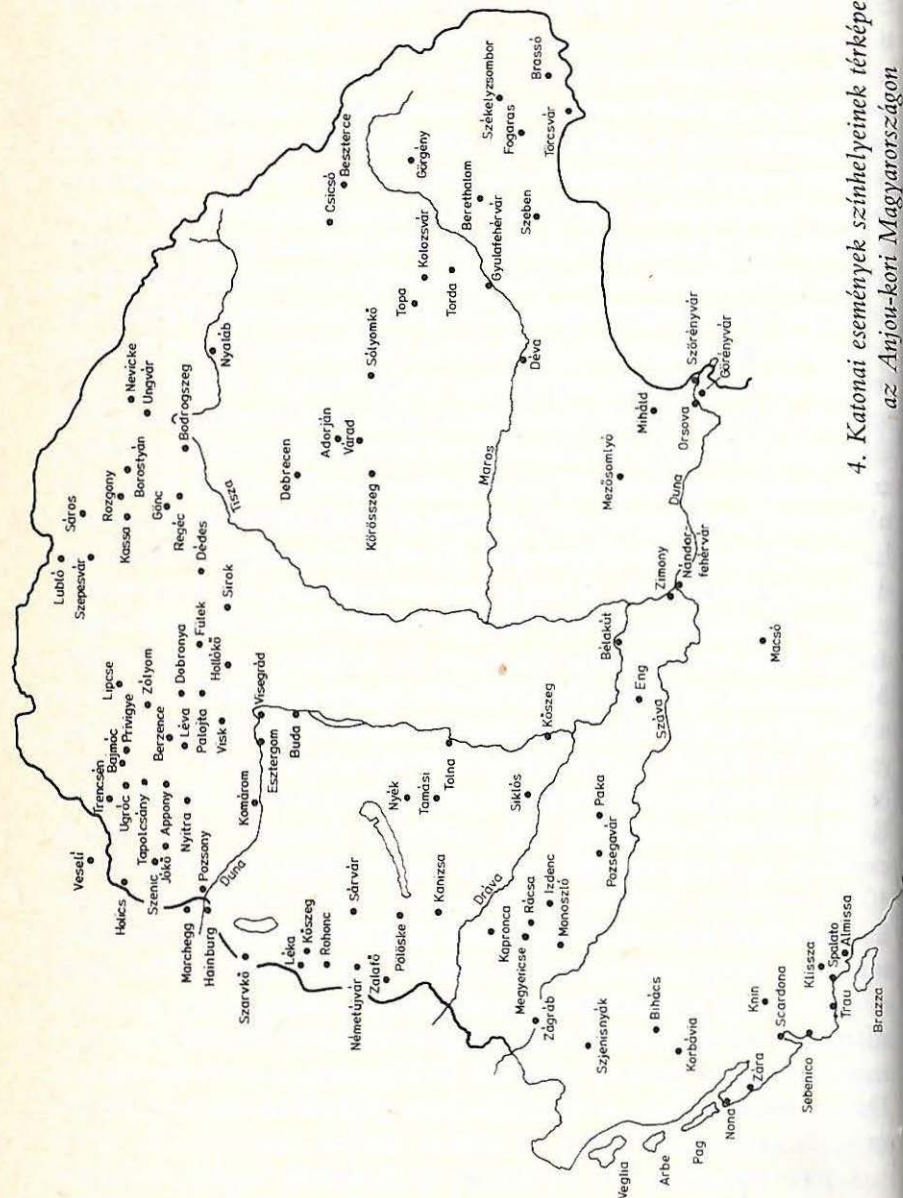
Alighogy hazaért Komárom ostromából Károly Róbert ideiglenes királyi székhelyére, a tartományurak támadásának kitett Buda helyett választott Temesvárra, második felesége, Mária, a lengyel beuthen–tescheni hercegnő 1317 decemberében meghalt. Mivel első két házasságából Károly Róbertnek nem született gyermeke, sietett az új frigy megkötésével, s még a gyászév letelte előtt, 1318 novemberében, oltárhoz vezette Luxemburgi János cseh király hűgát, Beatrixot. A családi gondok is szerepet kaphat-

tak abban, hogy 1318-ban megcsendesedett a tartományurak elleni harc 1316–1317-ben tapasztalt sodró lendülete. Az anarchikus állapotokra jellemző belháborúk továbbra sem szüneteltek. 1318 áprilisában Kőszegi Miklós királyi lovászmester, vasi és zalai ispán amiatt panaszkodott, hogy tulajdon rokona (unokaöccse), András megostromolta az ő Léka és Rohonc várait, s András hatalmaskodásai révén sok kárt szenvedett el birtokai lerombolásában, rokoni és szerviensei halálában. Még az országnak olyan távoli és kevésbé benépesült zugát is harci zaj verte fel, mint amilyen Máramaros volt. 1319. februári oklevél emlékezett meg a máramarosi hospesek csatájáról, anélkül azonban, hogy a hadakozás pontos résztvevőit és okát meg tudnánk állapítani.⁵⁴

1319-ben újra megélénkültek a király vezette vagy kezdeményezte háborúk. A tartományurak közül ez évben a Kőszegiek kerültek sorra. Legkorábban 1319. június 16-i oklevél említette, hogy Kőszegi András (aki már 1318. évi diploma szerint is hadat viselt akkor királyhű nagybátyja ellen) osztrák segítséget vett igénybe Károly Róbert ellenében, s nyílt csatát vívtak a szemben álló felek. Két nappal későbbi oklevélben ugyancsak megemlékezett a király arról, hogy bizonyos ausztriai német bárók segítséget nyújtottak az ellene lázadó Andrásnak. Ezek rátörtek az ország határait, az uralkodó híveinek birtokait, továbbá a városokat dúlták és pusztították. A király nem személyesen állt e had élére, hanem Gutkeled nembeli Miklós vezetésével indított sereget, amely legyőzte Kőszegi Andrást. E hadjárat során Nyugat-Magyarország több pontján ütközetre került sor, így Zalafőnél és a vasi Kőszeg váránál. Ekkor jutott vissza a király kezére a Kőszegiek várai közül a Zala megyei Pölöske és Kanizsa. Gutkeled Miklós mellett kitüntette magát e hadjáratban Kanizsai Lőrinc és Köcski Sándor is. Lőrinc sok rokona és szervienese halt meg a csatában, de ő oly vitézül harcolt, hogy a halottakon kívül közel 40 foglyot ejtett, köztük egy Stadecker nevű osztrák bárót. Köcski Sándorról azt jegyezte fel egy későbbi oklevél, hogy inkább hittel, semmint harcosai sokaságával aratott győzelmet. A Kőszegiek elleni háború igazi jelentősége abban volt, hogy a király híveinek sikerült bevenniük a Kőszegi-tartományuraság központját, a Vas megyei Kőszeg várát, s – ha csak időlegesen is – a Dunántúl és a Dráva–Száva-vidék rettegett hatalmú oligarchái meghódoltak a magyar királynak.⁵⁵

Ugyancsak 1319-ben robbant ki egy újabb szerb–magyar hábo-

4. Katonai események színhelyeinek térképe az Anjou-kori Magyarországon

rú. A magyar korona alatti felségterületekre szemet vető Szerbia és az ezt rossz szemmel néző Magyarország között évtizedes ellentét feszült, amelyet vallási szembenállás is súlyosbított. Az 1309-es összecsapást követően mindennaposak lehettek a határmenti csetepaték, amelyek 1319-ben nyílt háborúba torkollottak. Pápai jóváhagyással szervezkedés indult Anjou Fülöp tarantói herceg, Károly Róbert és Subics Mladen részvételével, hogy a Milutinnal elégedetlen szerb urak taszítsák le a még mindig trónon ülő, kemény kezű királyukat. További olaj volt a tűzre, hogy a Károly Róbert irányában hűtlen Gutkeled nemzetségbeli nemesek – miután kiszorultak Magyarországról – a szerb uralkodóhoz futottak. Ugyanennek a szerb királynak a fia szoros családi kapcsolattal kötődött a Károly Róberttel szintén ellenséges viszonyban álló Kán László-fiakhoz. A háború kitöréséről Károly király 1322. évi oklevele ekként emlékezett meg: a „szerb király, a szakadár Uros [Milutin], abban az időben nekünk kiváltképpen ellenfelünk, híveink birtokainak feldúlásával, országunk lakosai megölésével és a megbéklyózott foglyok elhurcolásával iszonyatos erőszakosságokat követett el ellenünk számos alkalommal, mi öszehíván és összegyűjtvén országunk kiváló bátorságú és erős kezű különböző népeit, ugyanezen királyt és országát ellenségesen megtámadtuk mint a Keresztrefeszítettbe vetet hitünk megrablóját: a mondott [Szécsi] Miklós és Dénes mesterek – katonai babérokkal ékesek – az említett királyhoz tartozók közül többeket kardélre hánytak, és sok foglyot élve, lovaikkal és fegyvereikkel uralmunk jeleként nekünk bemutattak, méltóságunk tekintélyét nem kis mértékben megnövelték”.

Károly Róbert kipróbált emberét, Gutkeled nembeli Miklóst küldte téli időben, 1319 elején, a Magyarországra be-beccsapó szerb király ellen. Noha a szerbek már a Szávánál fel akarták tartóztatni Miklóst, de neki sikerült átkelnie a folyón, ezzel elejét vette a szerb betöréseknek Magyarország ellen, s előkészítette a talajt az uralkodó személyes vezetésével 1319 nyarának végén Szerbia határvidékén megjelenő had számára. Augusztus 8-án indult el Károly Szerbia ellen, szeptember közepén már a szerb hadszíntéren állíttatott ki okleveleket. A döntő összecsapást Macsó vára alatt vívták meg, amely a szerb királytól Károly Róbert kezére került, s ugyancsak visszafoglalta a magyar uralkodó Nándorfehérvárt is. A sikeres szerb hadjárat, bár eredendően külpolitikai akció volt, hozzájárult a viszonyok konszolidálásához Magyaror-

szág déli vidékén. Amikor pedig II. Uros (Milutin) István szerb király 1321-ben meghalt, s fia, III. Uros (Decsanszki) István lépett a szerb trónra, a magyar–szerb kapcsolatokban is változás állt be.⁵⁶

1319-ben sort kellett kerítenie Károly királynak az immár évek óta tartó erdélyi zavargások lecsillapítására is. Itt – Kán László halála és fiainak dévai csatavesztése után – elsősorban Majos fia Majos, Doboka és Kolozs megyei nemes állt a Károly Róberttel elégedetlen erdélyi erők élére, aki már 1317-ben fegyveresen támogatta a király ellen lázadó Borsákat. Hogy 1319-ben maga is önálló királyellenes fellépésig jutott el, azt egy ez év októberében kelt, Károly Róbert nevében szóló oklevél ekként mondta el: amikor a Borsák leverése után Debreceni „Dózsa vajdát a Majos fia Majos, legádázabb lázadó alattvalónk által zaklatott erdélyi részekre küldtük e terület visszaszerzése végett, és a nevezett Majos gonoszága vakmerő rosszindulatában bizonyos hűtlen alattvalóink csapatát maga köré gyűjtve az említett vajdával és azokkal, akik parancsunkra segítségére voltak, csatába bocsátkozott, a nevezett vajda a magasságos Isten irgalma segítségével korábbi győzelménél is nagyobb diadalt aratott, és zászlókat, foglyokat, fegyvereket és lovakat küldött hozzánk tisztelettel a győzelem jeleként, azaz uralmunk elismeréseként”.

Egy 1321. februári oklevélből szerzünk arról tudomást, hogy Majost támogatta Petenye fia Péter, aki azon mesterkedett, hogy Károly Róbert ellenében a halicsi fejedelmet hozza be Magyarországra, aki a magyar uralkodó első házassága révén sógorságban állott Károllyal. 1322. évi diploma azt hozza tudomásunkra, hogy az 1317-ben a királlyal szemben alulmaradt Borsa Kopasz szintén Majos oldalán kötött ki, s amikor Dózsának meg kellett ütköznie Majossal, az élvezte Kopasz segítségét is. Amennyiben egy évkelet nélküli, július 7-én Dózsa vajda által kiállított oklevél ezzel a hadjáratral hozható kapcsolatba, akkor 1319 nyarán indulhatott el királyi parancsra a Dózsa vezette sereg Erdélybe Majos ellen. A döntő ütközetet a Kolozsvár melletti Topánál vívták meg, ahol Debreceni Dózsa serege győzelmet aratott. Ugyancsak jóval későbbi oklevél tájékoztat arról, hogy Dózsával együtt küldte a király Gutkeled nembeli Batori Bereck fia Jánost, s ő volt az, aki Csicsó váránál vitézkedett Majos ellen. Az 1319. évi erdélyi hadjárat azonban – bár eredménytelennek aligha minősíthető – még

nem számolta fel az erdélyi zavarokat, s valószínűleg Csicsóvár sem került a királyi sereg kezére.⁵⁷

Miután éppen egyévi házasság után meghalt Károly Róbert immár harmadik felesége, Luxemburgi Beatrix, a magyar királynak másfél évtized alatt újabb, negyedik feleség után kellett néznie. Ezt politikai szövetségese, I. Ulászló lengyel fejedelem – 1320 óta lengyel király – leányában, Erzsébetben lelte meg, akivel 1320 nyarán lépett frigyre. Erzsébet lett Károly Róbert gyermekeinek, köztük trónutódának, Lajos királynak az anyja. Nyilván a családi események is szerepet kaptak abban, hogy 1320-ban ismét csillapodott a királyi katonapolitika 1319-ben megfigyelhető élénksége. Maga a király ez évben nem is kelt hadra, viszont a már több alkalommal – legutóbb éppen 1319-ben – vitézségét kimutató Debreceni Dózsa erdélyi vajdát ennek az esztendőnek a nyarán is háborúba indította, ezúttal nem Erdélybe, hanem Csák Máté ellen. 1320. augusztus 11-i kelettel ismerjük Dózsa oklevelét, amely az éppen most folyó hadjáratról szól, és Sirok vára alatt állították ki. A királyi sereg tehát még 1320-ban is csak Máté tartományának peremvidékén levő várak ostrománál tartott a trencsényi oligarcha hatalmának korlátozásában. 1323. évi királyi oklevél említette a Sirok vára alatti csatát, amely az erősség elestével végződött, s ugyanez a diploma emlékezett meg a Fülek vára körüli harcokról is. Ebből arra lehet következtetni, hogy 1320 nyarán Máté tartományának délkeleti peremén Sirok és Fülek várai kerültek vissza az uralkodó kezébe. E sikerek azonban nem rendítették meg Máté hatalmát az ország északnyugati részén, ahol még várak tucatjai és harcosok ezrei szolgáltak neki.⁵⁸

1320-ban ellentét támadt Subics Mladen és Velence között. Mint ismeretes, Mladen – kényszerűségből – az 1310-es évek elejének zárai „kalandja” után velencei polgár lett, ez azonban nem akadályozta meg a nézetkülönbség felszínre jutását. Mladen, a horvátok és Bosznia bánja azzal vádolta meg Velencét, hogy amikor sebenicói (ma Šibenik) alattvalói fellázadtak ellene, a városköztársaság nem mellé, hanem a lázadók oldalára állt, s megsegítésükre hajókat és fegyvereket készített. Mladen éppen azt vetette Velence szemére: ő, a város hű és törvénytisztelő polgára, semmit nem vétett a velencei érdekek ellen. Alig egy hónap múlva Velence ekként válaszolt Mladennek: a bán arra törekedett, hogy Sebenico földjét és embereit szabadságuktól megfossza, és őket teljességgel saját uralma alá igázza akaratuk ellenére, jölle-

het a sebenicóiak készek voltak a szokott tiszteletet és szolgálatot megadni neki. A bán azonban önkényesen járt el, Velence pedig nem akarja, hogy a tengermenti földek Dalmáciában bármelyik úr erőszakossága folytán elveszítsék szabadságukat. Arra kérte a velencei nagytanács a bánt, ne borítsa fel Dalmáciában a status quót, hagyja meg a sebenicóiakat eddigi állapotukban és szabadságukban. S hogy a közelmúltban valóban fegyveres összetűzés volt Sebenico és Mladen bán között, azt 1320. áprilisi sebenicói oklevelek igazolják. A lezajlott háború nem csekély károkkal járt Sebenico város és a környék számára, s ennek következtében tűnt el a föld színéről a ferencesek ottani egyháza is minden részével (kolostorral, étkezővel, hálóval stb.) együtt. E fegyveres összecsapás előre jelezte a későbbi években a dalmát tengerparton bekövetkező, még komolyabb következményekkel járó hadműveleteket.⁵⁹

1321. február 10-én Károly Róbert elkobozta Petenye fia Pétertől a Zemplén megyei Borostyán várát, mivel a király iránti hűség útjáról letérve vele szemben különféle akciókat folytatott, a halicsi fejedelmet akarta behozni, s támogatást nyújtott 1319-ben Majos fia Majosnak, Debreceni Dózsa ellenében. Nem tudjuk, ez az adomány azt jelentette-e vajon, hogy ekkorra az uralkodó már fegyverrel megvívta Borostyánvárt, vagy pedig elvi jellegű adományról volt-e csak szó. Arról viszont biztos információnk van 1322-ből, hogy Ákos Mikcs kemény ostrommal, sok rokona és szerviense véráldozatával elfoglalta Petenye fia Péter Borostyán, Bodrogszeg és Borkó várait. Legkésőbb tehát 1322-re (de lehet, hogy már 1321 elejére) sikerült az uralkodónak katonai erővel megdöntenie e Péter – korábban szintén a király híve – jobbára Zemplén megyére kiterjedő tartományúri hatalmát. Mikcs szolgálatait Petenye fia Péter leverésében még Nagy Lajos király 1342. évi oklevele is méltatta, elmondván, hogy Mikcs kivetette a király váraiból Pétert, aki ezekből az erősségekből vadállat módjára dült és pusztított, s bár Pétert nem tudta elfogni, de fiát fogságba ejtette, és Károly Róbert kezére adta.⁶⁰

Az 1321. év legfontosabb belpolitikai eseménye Csák Máté március 18-án bekövetkezett halála volt. A tucatnyi magyarországi tartományúrral vívott küzdelemben egyikkel szemben sem állt oly gyengén Károly Róbert, mint éppen Csák Mátéval. Noha éppen egy évtizede – 1311 óta – vezetett meg-megújuló hadjáratokat Máté ellen, de tartományának csak déli és keleti sávjában jutott egy-egy vár, többnyire kemény ostrom után, kezére (mint

Visegrád, Komárom, Sirok, talán Hollókő és Fülek). Máté tartománya még 1321 elején is szilárd, nehezen és főleg csak hosszadalmas hadakozások eredményeként bevehető bástyának látszott. Máté halálában a véletlen sietett Károly segítségére, meg abban is, hogy ellenfelének 1321-ben nem volt felnőtt korú egyenesági leszármazottja (fia már korábban meghalt, fiúunokái pedig ekkor kisgyermekek voltak). Így Máté tartományát unokatestvére, nővérének morva házasságából született fia, Sternbergi István örökölte, aki a magyar forrásokban – etnikumára utaló jelzővel – Cseh Istvánként szerepel. Máté halálának hírére Károly Róbert kipróbált hívét, Gutkeled Miklóst indította el haddal az elhunyt oligarcha tartományának elfoglalására. Mielőtt még az uralkodó maga hadra kelt volna, Miklós már négy fontos várat elfoglalt Északnyugat-Magyarországon, Apponyt, Ugrócot, Privigyét és Bajmócot, s ezeket átadta a királynak. Miklós röviddel Máté halála után elindíthatta seregét a trencsényi oligarcha tartománya ellen, mivel Károly Róbert már 1321. május 19-én Temesvárott tudott arról, hogy Appony vára a királyiak kezére került. 1321. június 14-én Tapolcsányban állíttatott ki oklevelet Miklós, ami arra mutat: ekkorra már Máté, Trencsén után, második székhelye is a királyi sereg birtokába jutott, méghozzá ostrom révén. Hamarosan Károly Róbert is útnak indult a Felvidékre. 1321. június 29-én még Temesvárott tartózkodott, július 6-án és 10-én már Lévavár alól keltezte okleveleit. A fegyver mellett a békés meggyőzést is igénybe vette az uralkodó, hogy Lévát megszerezze. Július 4-én egy Hont megyei ezüstművét adományozott Csák Máté lévai várnagyának, hogy az erősség békés átadására bírja. Ugy tűnik, a lévai várnagy még nem ítélte kilátástalannak a helyzetet, mert nem adta fel a várat.

Az uralkodó továbbvonult a „sasfészek”, Trencsén felé. 1321. július 13-a és augusztus 4-e között állított ki okleveleket Trencsén vára alatt, ami többbhetes ostromra mutat. Kemény harc alakult ki az erősséget védő Cseh István, valamint a király seregei között. A várvédők a védelem minden lehetséges eszközét alkalmazták; a királyi haderő egyik tagja nyílvesztőtől találva, másik tagja pedig kődobás által vesztette életét. 1321. augusztus 8-án már Trencsénben keltezte egy oklevelét a király, jelezve ezzel, hogy az ostrom számára szerencsésen véget ért, az erősség a kezére jutott. A körülzárt várból azonban Cseh Istvánnak sikerült meg-
szöknie, nem esett Károly fogságába. Az uralkodó Trencsén bevé-

tele után nem folytatta a további hadakozást, közben nyilván Máté többi várnagyai is belátták a küzdelem hiábavaló voltát, s meghódoltak neki. Útban hazafelé az uralkodó augusztus végétől kezdve mintegy két héten át az időközben kezére került Léván időzött, hogy szeptember végén Esztergomba érkezvén, végleg befejezze a talán legerősebb magyarországi oligarcha, Csák Máté tartománya elleni harcot. Óriási fegyvertényt hajtott végre Károly Róbert ennek elfoglalásával, hiszen az ország túlnyomó részén biztosítani tudta tényleges uralmát, immár csak az államterület leginkább perifériális fekvésű vidékein, északkeleten Erdélyben, valamint délnyugaton a Száva-vidéken és a tenger melléken kellett közbeavatkoznia.⁶¹

Mint ismeretes, Csicsó vára Észak-Erdélyben Debreceni Dózsa vajda 1319. évi hadjárata során nem jutott a királyi had kezére. A várat Majos leverése után Kán László fiainak egyik szerviente, Emich fia Vas Miklós tartotta. Miklós belekeveredett Petenye fia Péternek az elmúlt hónapokban a király ellen kirobbantott lázadásába, fegyveresen harcolt Péter szövetségében Károly Róbert ellen. Ezért 1321 utolsó hónapjait megelőzően a király utasította Dózsa vajdát, hogy Miklós csicsói várnagy összes birtokai vétessenek el. Az év második felében a vajdai tiszte, mivel Dózsa nádorrá lépett elő, Szécsényi Tamás, szintén Károly Róbert régi, kipróbált híve foglalta el. Tamás felvonult Csicsóvár ellen, nyilván azért, hogy megostromolja. Ugyanakkor – talán még a hadi cselekmények megindítását megelőzően – tárgyalásba bocsátkozott Miklóssal, akivel megegyezésre jutott, amint ezt Tamás vajda 1321. november 1-jén Csicsó vára alatt kelt oklevele mutatja. Eszerint Miklós a hűség jeleként, hogy a király kegyét elnyerje, Csicsó várát, amelyet Kán László vajda fiaiért tartott, most Tamás révén a királynak visszaadta, s ezért több falut kapott adományul, és elnyerte összes birtokai felett a szabad rendelkezési jogot. A király nevében Tamás vajda megbocsátotta Miklósnak mindazokat a gyilkosságokat, dúlásokat, rablásokat, amelyeket a vár védelmében bárkinek elkövetett. Elérte Miklós annak kimondását, hogy véghezvitt bűneiért sem fiai, sem utódai ne bűnhődjenek, hogy jobbágyságai mentesek legyenek az erdélyi vajda és annak bírái ítélezése alól, s értük Miklós álljon jót a panaszosok felé, továbbá hogy saját maga személyét érintő ügyet csak a király vagy a vajda tárgyalhat. Mivel Miklósnak meglehetősen széles körű kiváltságo-

kat sikerült a megegyezésben biztosítani, ez arra mutat: szerfelett fontos volt a békét egyre jobban óhajtó király számára Csicsóvár megszerzése és Erdély pacifikálása. Károly Róbert természetesen megfosztotta Miklóst a csicsói várnagyságtól, azonban 1321 végén oklevelével maga is jóváhagyta a Miklós és Tamás vajda között kötött egyezséget. Még közel két évtized múltán is emlegette Károly Róbert, hogy Csicsó várát Vas Miklós állította vissza uralma alá. Csicsóvár átadásával Erdély felett is helyreállt Károly Róbert uralma.⁶²

Az Adriai-tenger vidékén Subics Mladen erőszakosságai miatt állandósultak a zavarok. A bán elérte, hogy a záraiak bírójukká az ő emberét választották meg, akit viszont Velence árulónak tekintett. Emiatt a városköztársaság tiltakozott Záránál az érdekeit sértő választás miatt, s azon buzgólkodott, hogy elhidegítse Zárát és a városra újra szemet vetett Mladent egymástól. Még nyilvánvalóbban mutatta Mladen szándékait a dalmát városok iránt a trauai eset. Itt ugyancsak Mladen egyik híve nyerte el a város vezetését (podesta), de annak lakossága panaszt emelt Velencénél, hogy az új podesta Mladennel a város kárára és jogai megsértésére szövetkezett. Annyira elmérgesedett Trau és a podesta viszonya, hogy a városiak előljárójukat tisztétől megfosztották, javait elvették. Hogy valójában mit is követett el a podesta Trau ellen, azt a városnak a velencei dózsához 1321. december 2-án kelt levele tartalmazza. Eszerint, a városnak a bánhoz küldött követeit elfogatta, bebörtönözte, kifosztotta, a város lakói közül sokakat bevádolt a bán előtt. Mindezzel lehetetlenné tette, hogy Trau érintkezék a külvilággal. Mladen tehát 1321-ben taktikát váltott, saját embereit próbálta a dalmát városok élére állítani, hogy így érvényesíthesse ott érdekeit.

A városoknak azonban már elégük volt a Subicsok több évtizedes rémtetteiből. A Subicsok által leginkább sújtott Sebenico és Trau 1322. január 16-án szövetségre lépett Mladen ellen. S mivel Mladen zsarnoki uralma Dalmáciában a magyar fennhatóságot jelentette, az ettől való szabadulás napirendre tűzte a Magyarországtól való elszakadást is. A városok közül elsőként Sebenico oldotta el az őt Subics Mladenhez, illetve a magyar koronához fűző szálakat, és az 1322. március 1-jén kötött megegyezésben alávetette magát Velencének. Az immár Velence uralma alatti Sebenico 1324-ben így tekintett vissza a Subics-uralom hosszú időszakára: Pál és Mladen volt bánok kegyetlen elnyomásának

volt alávetve, polgárai sem szólni, sem tenni nem mertek semmit a város érdekében a zsarnokok akarata ellenére, így a város folyamatosan a lehető legrosszabb helyzetben volt, senki sem tudta lakói közül jogát érvényesíteni. 1322. április 5-én a velencei dózsé arról írt Spalato podestájának, tanácsának és közösségének, hogy mivel Mladen bán kegyetlenül dühöngött Dalmácia földje ellen, rabszíjra akarván a városokat fűzni, Sebenico és Trau saját kérésére Velence uralma alá vetette magát, s a városállam gondoskodni kíván előrehaladásukról. Velence azt is remélte, hogy Spalato az ő hűségére tér, de addig is azt kérte, hogy se Mladen bánnak, se Velence egyetlen ellenségének ne nyújtson segítséget. S valóban, 1322. április 17-én megszületett a megegyezés Velence és Trau között arról, hogy ez utóbbi aláveti magát a városköztársaságnak. Egy héttel később Trau egyezsége lépett Subics Pállal, Mladen testvérével, szövetséget hoztak létre, amelyben Pál ígéretet tett, hogy fellázad és háborút indít Mladen és cinkosai ellen, kölcsönösen ellenségnek tekintik egymás ellenségeit, és megadnak egymásnak minden segítséget.

A magát Velence védelme alá helyező Sebenico és Trau városa megindította a háborút Mladennal szemben. Ennek lefolyásáról egy dalmát forrás ekként tudósít: „Mladen bán értesülván a sebenicói és traui polgárok lázadásáról, rendkívül felháborodott, és seregével Sebenico felé vonult, ahol egy hónapig tartózkodott. Ezalatt feldúlva a vidéket és a sebenicói földeket, kivágta a fákat, a szőlőültetvényeket, s állandóan támadta a nevezett várost... Miután feldúlta Sebenico vidékét, seregével Trau földjére vonult, hogy elpusztítsa azt, s kezdte is ott feldúlni az említett területet”. Traui feljegyzések tanúsítják, hogy 1322 júniusában a város lázasan készült az ostromra. Erőfeszítéseik nem is voltak hiábavalók, mivel „belátta a bán, hogy semmit sem árthat nekik, s ezért eltávozott Trau vidékéről”. Mladen abban bízott, hogy az őt félelemből szolgáló horvát előkelők segítséget nyújtanak neki. Ám ezek, látván Mladen megrendült helyzetét, szembefordultak urukkal, halálára szövetkeztek egymással, és erre tettek esküt. Mivel Mladen ellen mozgásba lendült már Babonics János szlavón és Kotromanics István boszniai bán serege is, a horvát bárók hozzájuk csatlakoztak, s az egyesült had Mladent egészen a dalmáciai Biskóig üldözte. Közben a trauiak és a sebenicóiak – uruk, a városköztársaság engedélyével – velencei gályákkal és zsoldosok-

kal Almissa (ma Omiš) és Scardona (ma Skradin), a Subicsok két fő székhelye, ellen támadtak, s elfoglalták azokat. Amikor „Mladen bán belátván azt, hogy megszegyenült, s legyőzték őt háború nélkül, elküldte testvérét, György ispánt Magyarország királyához, hogy segítséget kérjen tőle a maga számára”. A dalmát események eljutottak Károly Róbert füléhez, aki sógorát, második feleségének, Máriának a testvérét, az elmúlt esztendőben esztergomi érsekké emelt Boleszlót küldte Velencébe, s augusztus 3-án Temesvárról a dózsához intézett levelében a magyar uralkodó köszönetet mondott Velencének a dalmát városok számára nyújtott segítségért, kilátásba helyezte, hogy maga is erős sereggel útnak indul a tengerpartra, ám intette is Velencét: ami hozzá tartozik, azt a városköztársaság ne akarja bitorolni vagy saját uralma alá igázni. A magyar uralkodó hadba vonult, s szeptember második felében már Kninben tartózkodhatott. A szorult helyzetben levő bán itt találkozott vele, s – mint dalmát forrásunk írja – „Knin váránál szívélyesen fogadta Mladen bánt, és kíséretében fegyveres őrizet alatt tartva magával vitte őt egészen Zágrábig”. Károly Róbert októberben időzött Zágrábban, ekkor jutott el hozzá a hír, hogy a Frigyes osztrák herceg megsegítésére indított sereg vereséget szenvedett, ezt hallva „visszatért Magyarországra, s fogolyként magával vitte Mladen bánt”. Ezzel az Adriai-tenger partján Károly Róbert véget vetett a nápolyi Anjouk magyarországi uralmát az 1290-es évek eleje óta – tehát három évtizede – kezdetben ténylegesen, utóbb csak elvben lankadatlanul támogató, ám valójában korlátlan hatalomra törő Subicsok fennhatóságának.⁶³

Mladen ugyan elhagyta működése színterét, s ezzel le is lépett a történelem színpadáról (további életpályájáról nincsenek adataink), de testvérei ott maradtak, s a feszülő ellentétek Mladen távoztával sem oldódtak meg. Trau immár 1322 novemberének végén arról tájékoztatta a velencei dózsét, hogy Babonics János szlavón bán – aki fontos szerepet játszott a rivális Subics Mladen uralma megtörésében – még nem jött meg Horvátországba, Mladen bán testvérei (György, Pál és Gergely), valamint Nelipics vajda, akik Knin várát megszállva tartották, nem is szeretnék, hogy János bán idejöjjön, míg mások akarják ezt, úgyhogy köztük viszály kitörése várható. Károly Róbert elérkezettnek látta az időt, hogy leszámoljon a Subics Mladen legyőzése után hatalomban még inkább megnövekedett Száva-vidéki tartományúr-

ral, Babonics Jánossal, aki utolsónak maradt a Károly Róbert tényleges uralmát korlátozó, fegyverrel legyőzendő oligarchák közül. Az uralkodó megfosztotta a báni tiszttől, s helyére a tartományurak elleni harcban magát többszörösen kitüntetett Gutkeled Miklóst állította. Károly király azonban gyanította, hogy Miklós nem foglalhatja el ellenállás nélkül tiszte, ezért sereget adott mellé. 1323. augusztus 16-án a pécsi káptalan arra kapott megbízást: állapítsa meg, hogy bizonyos nemesek urukkal, Miklós bánnal együtt a királyi sereggel hadba vonultak-e. A vizsgálat augusztus végén kiderítette, hogy igen, tehát a királyi haddal támogatott Miklós bán augusztusban már akcióba lépett. Megerősíti ezt dalmát forrásunk, amely ekként számolt be az eseményekről: 1323. „augusztus hónap 10. napján Károly, Magyarország királya a nagyságos és hatalmas férfiút, a Magyarországról való nemes [Gutkeled] Miklós urat küldte bánjuknak és uruknak Dalmácia és Horvátország részeire. Miután ő megérkezett magyarokból és kunokból álló nagy seregével, szándékának megfelelően minden sérelem nélkül átkelt Horvátország területén. De mégis, mivel kezdetben a bán átkelését Babonics János és rokonai megkísérelték megakadályozni, az történt, hogy az átkeléskor csupán néhányadmagával jutott át arra a részre, amely e Babonics János fiának őrizetére volt bízva, a többi magyarok azonban, akik a bánnal voltak, egész seregükkel átkeltek, majd szétverték és leterítették azt a hadat, amely Babonics János védelmére szolgált. Egyeseket foglyul ejtettek, másokat megöltek ott, mintegy négyszáz lovat fogtak el”. Utóbb azonban Miklós bán békét kötött a Babonicsokkal, és megbocsátott nekik, s nem volt többé akadály a annak, hogy bevonuljon tisztsége színterére, s megérkezzék a dalmát tengerpartra, az egyelőre még magyar kézen maradt Spalatóba. Lampért országbíró 1323 decemberében említette a királyi had feloszlását, ami a Miklóst Horvátországban segítő hadjárat végére vonatkoztatható. Babonics János legyőzésével immár az ország egyetlen szegletében sem maradt olyan szervezett erő, amely viszonylag nagy területen, tartományi keretben korlátozta volna Károly Róbertet tényleges uralma gyakorlásában.⁶⁴

Károly Róbert 1300 augusztusában lépett Spalatónál Magyarország földjére, s amikor Gutkeled Miklós 1323 végén bevonult Spalatóba, befejezettnek volt tekinthető az a közel negyedszázados harc, amelyet a nápolyi Anjouk sarja Magyarországon a koronáért

és a hatalomért folytatott. Igen változatos eszközökkel vívta a harcot: a diplomáciai eszközöktől kezdve a véres háborúig mindent igénybe vett ez idő alatt, hogy célját elérje. Tizenkét éves ifjú volt Károly, amikor elkezdte (vagy inkább támogatói az ő nevében kezdték) a harcot, s harmincöt éves érett férfiként tett pontot a küzdelmek végére. Elhárította azt a veszélyt, amelyet a tartományurak léte Magyarország egységére, az ország integritására nézve jelentett, s leverésükkel biztosította a lehetőséget a békés fejlődés számára.⁶⁵

KÁROLY RÓBERT KONSZOLIDÁCIÓJA 1323–1342

Károly Róbert békés építőmunkájához az előfeltételek az 1321–1322. évi belháborús sikerek eredményeképpen érlelődtek meg. Döntőnek bizonyult a konszolidáció politikájának elkezdéséhez Csák Máté halála, majd tartományának elfoglalása, Erdély pacifikálása, továbbá Subics Mladen fogságba vetése, a dalmáciai Subics-uralom összeomlása. Csak e sikerek eredményeképpen terjedt ki a magyar uralkodó fennhatósága az államterület északnyugati, keleti, valamint délnyugati részeire. Szimbolikus jelentőségű, hogy 1323. január 6-án adta ki a király Temesvárott azt az oklevelét, amelyben alattvalói azt kérték tőle: „mivel kamaránk silány pénze országunk lakosságát igen sújtja, országunk egykori jólétének helyreállítására s a közérdek javára maradandó értékű és egész országunkban mindenütt forgó új, jó pénzt veressünk”. A jogos kérésre az uralkodó elrendelte, hogy „egész országunkban jó... dénárokat veressenek a régi báni dénárok súlyában, mint amilyeneket valaha a jóemlékezetű [IV.] Béla király idejében néhai [Gutkeled] István bán veretett”. Ezzel kezdetét vette Károly Róbert nagyszabású gazdasági reformintézkedéseinek sorozata, amely egyaránt kiterjedt a bányászat, a nemesércforgalom, a pénzverés, a pénzügyigazgatás, a regálejővedelmek, az adóügy, a kereskedelem megannyi kérdésére. Ugy szintén szimbolikus jelentőségű, hogy Károly Róbert királyi székhelyét, amelyet a tartományurak fenyegetései miatt 1311 után Budáról a védett helyen fekvő Temesvárra helyezett át, 1323 első felében visszavitte a Duna mentére, Visegrádra.⁶⁶

Természetesen, a tartományurak leverése nem teremtett egy csapásra – de még szép lassan sem – ideális közbiztonságot Magyarországon. Ilyen a feudalizmus időszakában teljességgel elkép-

zelhetetlen. Még a konszolidált viszonyok közepette sem lehetett kiirtani vagy akár minimálisra szorítani az apróbb-cseprőbb belső villongásokat, a hatalmaskodásokat egy olyan társadalomban, ahol nagyon sok embernek volt „fegyverviselési engedélye” és fegyvere. Alig hallgatott el a csatazaj 1321 nyarán a nyugati Felvidéken, amikor már októberben arról értesülünk, hogy a király hrussói várnagya fegyveresen ment Csák Máté volt lévai várnagya kistapolcsányi birtokára, s házából erőszakkal összes ingóságait elvitte, s egy Bars megyei település falunagyát elfogta, javait pedig elragadta. 1323-ban a Balassa családbeliek panaszkodtak a királynak, hogy nógrádi és honti nemesek bizonyos birtokait zaklatják. 1325-ben a Kőszegi család egyik tagjának parancsára a nemti (lenti) várnagy a Zala megyei Reznek birtokra tört, az ottani nemesek egyikét megölte, hat szerviensét életveszélyesen megsebesítette, 15 lovukat elkötötte, fegyvereiket pedig egytől-egyig elvitte. A Reznékieket egy 1326. évi oklevél tanúsága szerint más kár is érte. A Salamonváriak várukat lerontották, egyházukat megsemmisítették, a birtokosok szüleit megölték. A példák tetszés szerint növelhetők lennének. Károly Róbert konszolidációja ezeknek a hatalmaskodásoknak nem tudott véget vetni, de nem is ez volt annak célja. A békés fejlődés Károly Róbert alatti két évtizede azt az anarchikus állapotot szüntette meg, amikor e hatalmaskodások – a tartományurak kezében – vég nélküli belháborúkká terebélyesedtek, állandó vagyon- és létbizonytalanságot eredményeztek, az országos politika szintjére emelkedtek, s lehetetlenné tették a királyi hatalom érvényesülését az ország legtöbb részén. Az 1321 után is meglevő, de helyi jelentőségű eseménnyé visszaszorult hatalmaskodások ellenére igazat írt az a Károly Róbert-kori magyarországi krónikás, aki az 1330-as évek elején azt jegyezte le: az ország „a várva várt béke nyugalmanak örült”.⁶⁷

Károly Róbert egészen 1322-ig visszafogott külpolitikát folytatott, hiszen minden erejét, energiáját saját belső helyzete megszállásának kellett fordítania. Önálló külpolitikai akciói – akár az 1304. évi csehországi, akár az 1319. évi szerbiai hadjárat – szorosan kapcsolódtak belpolitikai céljaihoz, trónja és hatalma magyarországi megszerzéséhez, illetve biztosításához. Az 1320-as évek eleje, a tartományurak leverése ebben a vonatkozásban is cezúrának számít. Igaz, ezt követően sem vitt Károly Róbert sok ágú, messze vezető terveket melengető külpolitikát, hanem elképzelései to-

vábbra is megmaradtak a realitás talaján, s erősen kötődtek az ország belső viszonyaihoz, ráadásul a konszolidáció sikerét kockáztatta volna a magyar uralkodó a külpolitikai akciók látványos felgyorsításával, de azért bizonyos élénkülés, aktivizálódás kétségtelenül megfigyelhető a külkapcsolatok szálainak szövögetésében. Ez szorosan maga után vonta a külországi háborúk sűrűsödését is. Szembeszökő változás figyelhető meg az 1320-as éveket megelőző katonapolitikához képest 1322 után: a belső háborúkat egyre inkább külországi hadjáratok váltották fel. A hatalmaskodások az Anjouk alatt később egyetlen időszakban sem váltak országos politikát meghatározó méretűekké, s ha volt is belháborúja még Károly Róbertnek 1323 után, az már jelentőségre eltörpült a külországiak mellett, s különben is ezeknek a belháborúknak jól megragadható külső kapcsolatrendszerük volt.

A kettős német királyválasztás 1314 őszén a viszály magvait hintette el a birodalomban. A főhatalomért versengő Wittelsbach Lajos bajor herceg (ezért a forrásokban Bajor Lajosnak nevezik) és a Habsburg-családból származó III. Frigyes osztrák herceg (a kútfőkben Szép melléknévvel szerepel) egyaránt német királynak tekintette magát, s akként kívánt egyik a másik fölé nőni, hogy mindegyik a másik rovására igyekezett növelni birodalmi alattvalóinak számát, továbbá gyarapítani külországi szövetségeseit. Évek múltával Frigyes némi erőfölénybe került Lajossal szemben. Károly Róbert Frigyes oldalán sorakozott fel, ám a magyar uralkodó állásfoglalása nem volt egyértelmű és minden problémától mentes. Igaz, Károly király – Habsburg-családból származó anyja révén – szoros rokoni összeköttetésben állott a Habsburgokkal, s az is igaz, hogy ez számos alkalommal jutott kölcsönös segítségnyújtásban kifejezésre (elég az 1304. évi csehországi hadjáratra vagy Komárom 1317. évi ostromára utalni), de ugyanakkor Pozsony várának és megyéjének helyzete nem tette felhőtlené a Habsburgok és Károly Róbert viszonyát. Amikor ugyanis III. András, az utolsó Árpád-házi király 1301-ben meghalt, második felesége, Ágnes, Habsburg Albert osztrák herceg leánya, özvegyi tartásként, hozomány gyanánt igényt tartott Pozsony megyére (azon az alapon, hogy 1297-ben férje neki adományozta), azt kiszakította a magyar korona fennhatósága alól, s így a terület osztrák uralom alá került. Károly Róbert már az 1310-es években több alkalommal kérte vissza Habsburg rokonaitól Pozsonyt, de nem kapta meg. Amikor a magyar uralkodó 1318-ban János cseh

király testvérével, Beatrixszal lépett házasságra (ez harmadik frigye volt), voltaképpen a közép-európai hatalmi rivalizálásban az ellentábor, a Bajor Lajos vezette tömb felé nyitott, hiszen János a bajor herceget és nem Frigyeset támogatta. Pozsony ügyének rendezetlenségén túl az is zavarta a harmonikus viszonyt Frigyes és Károly között, hogy több nyugat-magyarországi tartományúr (a Kőszegiek és a Babonicsok családja) épített ki szoros kapcsolatot osztrák és stájer urakkal, s ezek egymásnak kölcsönösen segítséget nyújtottak. Így az elvben Károly Róbert szövetségesének számító Frigyes osztrák és stájer alattvalói éppen a magyar uralkodó belső ellenfeleit támogatták. Beatrix gyorsan bekövetkező, 1319. évi halála azonban megakadályozta, hogy Károly Róbert és János király (rajta keresztül pedig Bajor Lajos) szövetsége kikristályosodjék és megerősödjék. 1321 késő őszen a magyar uralkodó, miután ez évben Csák Máté tartományát elfoglalta és a békétlen Erdélyt pacifikálta, egyezségre lépett III. Frigyes osztrák herceggel. Ebben – sajátos módon – Károly Róbert ígért elégtételt az emberei által az osztrákoknak okozott károkért (ami a tartományurak elleni harc kapcsán kialakult határmenti csetepatékkal kapcsolatos), s talán már ekkor szóba került a magyar király segítségnyújtásának ügye Bajor Lajos ellen, valamint Pozsony kérdése is.

A magyar–osztrák szövetségnek az 1322. év eseményei szempontjából volt igen nagy jelentősége. A Habsburgok – érezvén erőfölényüket Bajor Lajossal szemben – ekkor döntésre akarták vinni a dolgot a német királyság ügyében. Párthíveik körében sereget gyűjtöttek, s igénybe vették Károly Róbert segítségét is. Károly maga nem szállt hadba, nyilván fontosabbnak tartotta, hogy szeptember hó folyamán a formálisan alattvalójának számító, ám őt semmibe vevő Subics Mladen ellen indítson hadat, míg Frigyesnek régi híve, Köcski Sándor vezetésével küldött tekintélyes létszámú – több ezer főre rúgó, magyarokból és kunokból álló – sereget. A döntő ütközetet 1322. szeptember 28-án vívta meg Bajor Lajos és Szép Frigyes az Inn folyó menti Mühldorfnál. A bajor herceget támogatta János cseh király, Szép Frigyes pedig Ausztria, Stájerország, a salzburgi érsek és a birodalom zászlaja alatt – e négy hadtestre osztva seregét – vonult hadba; a magyar és kun segédcsapatot nem ide sorozta be, hanem oldalt állította fel, és tartalékként kezelte. Hátrányos volt Frigyesnek, hogy testvére, Lipót, aki a Lech folyó vidékén gyűjtött hadat, a csata kezdetéig nem érkezett meg. A lovagi módon indult csata első órái (a dél-

előtt folyamán) a Habsburgoknak kedveztek. Bajor Lajos 500 lovagját tették harcképtelenné, s gyalogságát is megállították. Maga János cseh király is leesett lováról, de egy áruló osztrák főúr ismét nyeregbe segítette. A bajorok azonban szívósan küzdöttek, lovagjaik leszálltak a lóról, gyalog harcoltak, s az ellenfél lovagjait hordó lovak leöldösését tartották feladatuknak. Ez a furcsa eljárás zavart idézett elő Frigyes seregében. A csata sorsát azonban dél körül mégis egy néhány száz főből álló páncélos lovascsapat döntötte el. Az osztrákok azt hitték, Lipót herceg érkezett meg, ám kiderült, hogy Frigyes nürnbergi vágróf, aki a bajorokat segítette. Az osztrákokat oldalt támadó és hátba kapó nürnbergi vérteshad letarolta a megrémült, tévedésére rájött ellenséget. Szép Frigyes lovát is mozgásképtelenné tették, így az osztrák seregvezér a földre esett, őt azonban már nem emelték vissza a nyeregbe, hanem a nürnbergi vágróf, illetve Bajor Lajos fogságába esett. A magyarok és a kunok – akik eddigelé még be sem avatkoztak a csatába – Frigyes lovagjainak megérkeztek futásnak eredtek, majd mások is követték őket. A csataterőről menekülő magyarok és kunok így is jelentős személyi veszteségeket szenvedtek. Az ütközet Bajor Lajos győzelmével ért véget. Három évvel utóbb, 1325-ben Károly Róbert meleg szavakkal emlékezett meg Köcski Sándor érdemeiről. Ezek sorában elmondotta, hogy őt küldte rokona, Frigyes római király megsegítésére harcosok és lovasok sokaságával, s az ütközetben, amelyet Bajor Lajossal vívott, oly serényen harcolt, hogy győzelmének híre a magyar uralkodó dicsőségére az egész földön elterjedt. Köcski Sándor ott harcoló rokonai és szerviensei közül mintegy nyolcvanvan estek el. A megszépítő emlékezet sem képes azonban megváltoztatni a valós ténnyt: a nagy jelentőségű mülhdorfi csatában a magyar király által küldött, s korántsem lovagokból (hanem jobbára kun íjászokból) álló segédhadnak csak epizódszerep jutott, s nem világra szóló győzelmet aratott, hanem vereséget szenvedett.⁶⁸

Ha figyelmünket – némiképpen elszakadva az időrendtől – továbbra is Károly Róbert nyugati kapcsolatainak alakulására fordítjuk, érdekes fejleményekre bukkanunk. A magyar uralkodó 1323 februárjában ismét szövetségre lépett a Habsburgokkal (akik közül Frigyes herceg Bajor Lajos német király, Henrik herceg pedig János cseh király fogságában volt a mülhdorfi csatában elszenvedett vereség következtében). Az egyezség éle Bajor Lajos, ám főleg János cseh király ellen irányult. A magyar uralkodó a

szerződés végrehajtásának feltételéül Pozsony megye visszaadását szabta, amelyre már diplomáciai úton korábban több alkalommal kísérletet tett. A mülhdorfi ütközetet követően a győztes Bajor Lajos és az őt támogató János király között feszültség támadt. János szolgálatai ellenértékeként nem nyerte el Lajostól azokat a birodalmi területeket (főleg Brandenburgot), amelyekre igényt tartott. Így lazult az őt Bajor Lajoshoz kötő szál, s ugyanakkor a Habsburgokhoz közeledett. Ennek jeleként 1323 szeptemberében békét kötött a Habsburg-hercegek közül szabadlábban levő Lipóttal, s ígéretet tett arra, hogy nem avatkozik be a jövőben a Bajor Lajos és a Habsburgok közti háborúba. A béke létrejöttében Károly Róbert közvetítő szerepet vállalt, s így ez a mozzanat tekinthető az újabb cseh-magyar közeledés első jelének.

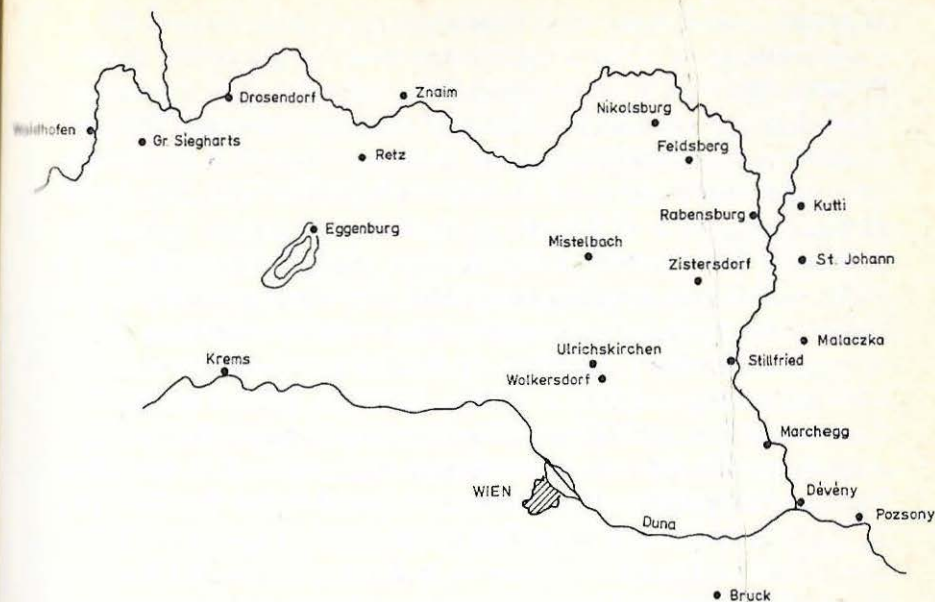
A szorosabb magyar-cseh kapcsolatok kialakulását két további körülmény segítette elő. Az egyik a Kőszegiek és a Babonicsok lázadása volt. Akos Mikcs 1326. szeptember 8-án kelt oklevelében olvashatunk arról, hogy eladományozott egy birtokot Kapronca és Riucs között a Dráva-Száva közén, amely Kőszegi Henrik fiától azok király iránti hűtlensége miatt jutott az ő kezére. A Kőszegiek felkelése tehát 1326 szeptemberét megelőzően kitört. Ennek részleteit Károly Róbert két, egyaránt 1327. évi oklevele világítja meg. Az egyikben Kanizsai Lőrincet adományozta meg, mivel „mostanában, amikor nemrég újból Kapronca várát, amelyet a hűtlen [Kőszegi] Henrik fia védett ellenünkben, Mikccsel, egész Szlavónia bánjával, kedvelt hívünkkel vívattuk, ez a [Kanizsai] Lőrinc mester, akit a bán megsegítésére rendeltünk, szervienseivel méltóságunk növeléséért az alatt a vár alatt is derekasan küzdött, s ott mind ő maga személyesen, mind pedig az övéi életveszélyes sebeket kaptak, és az egyik szerviensét... megölték”. Ugyancsak részt vett a Kőszegiek lázadásának leverésében Köcski Sándor is, a mülhdorfi csata magyar segédcsapatának vezetője, aki akkor, amikor az egyik lázadó Kőszegi Károly Róbert ellenében királyi várakat és jogokat bitorolt, annak Sárvár, Németújvár és Kőszeg várait körzetükkel együtt ostrommal elfoglalta tőle, s a lázadót visszavezette a király iránti engedelmességre. Mikcs szlavón bán vívta meg a Babonicsok várát, köztük a székhelyüknek számító Szjenisnyákot. Az itteni ostrom heveségére enged követeltetni, hogy Mikcs sok rokona és szerviense vesztette ott életét. A Babonicsok kiegyeztek Mikccsel, le kellett mondaniuk a korábban a királynak visszaadott, továbbá az egyházaktól és a nemesek-

től elfoglalt birtokaikról, de bizonyos ingatlanaikat és erősségeiket – azaz hatalmuk javát – megtarthatták, s későbbi időre átmenthették. A megegyezést Károly Róbert 1328-ban megerősítette, mert bár a Babonicsok letértek a király iránti hűségről, de végül is engedelmességüket kinyilvánították. A Babonicsok várainak elfoglalása után Mikcs – Kotromanics István boszniai bánnal és Frangepán Frigyes vegliai ispánnal szövetségben – Zára ellen fordult, de a tengermentésén semmi eredményt nem ért el, ezért visszatért, majd Bihácson hagyott hátra némi katonaságot. Bizonyosra vehető, hogy a Kőszegiek és a Babonicsok összehangolt lázadását osztrák előkelők is támogatták, hiszen 1326 után Károly Róbert a Kőszegieknek a német (még pontosabban: a stájer) határon fekvő váraikért az ország belsejében levő, Baranya és Bodrog megyei erősségeket és birtokokat adott, hogy elszigetelje őket birodalmi szövetségeseiktől.⁶⁹

A magyar–cseh viszony szívélyesebbé válását gazdasági egymásra utaltságuk tudatosodása segítette elő. Az európai ezüstermelés felét, aranytermelésének pedig több mint 90%-át e két ország bányái adták, Csehország ezüstben, Magyarország pedig aranyban volt gazdagabb. 1325-ben még egymással versenyezve tért át Magyar- és Csehország az aranyvalutára, de a következő években gazdasági megfontolásoktól is vezettetve politikai közlekedés történt köztük. Károly Róbert 1327-ben cseh mintára léptette életbe a bányászat fellendítésére hivatott intézkedéseit. 1328-ban a frissen alapított Körmöcbánya lakói a csehországi Kutná Hora kiváltságait nyerték el. 1327. február 13-án Károly Róbert magyar és János cseh király a felvidéki Nagyszombatban megtartott személyes találkozójukon egyezséget kötöttek egymással, ami a Habsburgok ellen irányult. A magyar külpolitika tehát négy esztendő alatt eljutott a Csehország ellenfelével, a Habsburgokkal fennálló szövetségi viszonytól a Habsburgokkal szemben álló csehek szövetségéig. A magyar–cseh szerződés szövege ugyan semleges álláspontot írt elő Károly Róbertnek rokonai, az osztrák hercegek iránt, de ez csak arra az esetre vonatkozott, ha velük szemben a cseh király lépne fel támadólag. Ha viszont osztrák részről érné támadás akár Magyar-, akár Csehországot, kölcsönösen segítséget ígértek egymásnak.

Az alkalom, hogy együttesen vonulhassanak Ausztria ellen, a vártnál hamarabb érkezett. A Bajor Lajos fogságából kiszabadult Szép Frigyes és testvére, Albert-kisemmiszt a hatalom gyakorlásá-

5. Károly Róbert király ausztriai hadjárata, 1328

ból legfiatalabb öccsüket, Ottót. A sértett Ottó pártot ütött bátyjai ellen, s akciója sikere érdekében Károly Róbert magyar és János cseh királyhoz fordult segítségért. A háború időpontját a magyarországi oklevelekből lehet megállapítani. 1328. június 6-án már javában készülődött a magyar had Ausztriába, mivel e napon az országbíró a hadba szállt sereg feloszlása utáni időre halasztott peres ügyet. Károly Róbert 1328. július 18-án és 22-én az osztrák kézen levő Pozsonyban állított ki oklevelet, ami már önmagában a hadjárat megindulását bizonyítja, ráadásul említette is a király az egyik diplomában a mostani hadbaszállást, a másikban pedig a St. János vára alatti csatározást. Károly Róbert személyesen nem vett részt a hadi cselekményekben; amíg azok tartottak, ő Pozsonyban – osztrák területen – időzött, a magyar sereget Lackfi István vezette. Erdemeit húsz év távlatából, 1347-ben Nagy Lajos király ekként részletezte: „Akkor [1328-ban], midőn atyánk, Károly király Ausztria és Stájerország hercegei ellen hatalmas sereget menesztett, hogy az osztrákok támadását és garázdálkodását megtorolja, [Lackfi] István mostani vajda, akkori lovászmester és atyánk seregének főparancsnoka csapataival osztrák területen a

nagyszámú osztrák had ellen küzdvén, több kiváló tisztet és főurat mint hadifoglyokat apánk elé vezetett, maga pedig két lándzsadöfés és egy íjlövés következtében három súlyos sérülést szenvedett. Ugyanezen hadjáratban a Celtigar által védelmezett Stillfried nevű várat oroszánvitéséggel és halálmegvetéssel határos királyhű buzgalommal folytatott harcban elfoglalván, nevezett Celtigart mint foglyot atyánk elé hozta, s a várat atyánk hatalmába kerítette". Mind osztrák krónika, mind magyarországi oklevelek több ausztriai vár elfoglalásáról adnak hírt. Ezek kivétel nélkül a Dunától északra fekvő, részint a Morva folyó völgyében (Marchegg, Gänserndorf, Rabensburg, Feldsberg, a folyótól távolabb Ulrichskirchen), részint a Thaya folyó mentén (Waidhofen, Gross-Siegharts, attól messzebb pedig Eggenburg). Károly ausztriai hadjáratába bekapcsolódott János cseh király is, aki 1328. július 23-án indult el 2300 cseh és lengyel páncélosból álló hadával. Ő a Thaya folyó melletti Drosendorf várát hat hétig ostromolta faltörő kosokkal, mígnem az erősség megadta magát neki. Az ausztriai akcióval egyidőben Károly Róbert egy kisebb sereget Stájerországba küldött Alsólendvai Bánfi Miklós vezetésével. E vállalkozásnak az lehetett a célja, hogy a Magyarországhoz tartozó Muraközt már régebb óta jogtalanul elfoglalva tartó Walsee Ulrichot legyőzze. Ennek kapcsán Miklós két stájer várat megostromolt és bevett, de a Muraköz csak utóbb, 1337-ben jutott magyar uralom alá. Az ennek ellenére sikerrel végződött hadjárat után a békét 1328. szeptember 21-én a Lajta menti Bruckban kötötték meg. Ezen az aktuson immár – a hadjárat alatt végig Pozsonyban tartózkodó – Károly Róbert is részt vett. Magyarország visszakapta Pozsony megyét és benne Pozsonyt, ugyanakkor a magyar király által elfoglalt osztrák területeket vissza kellett adnia. Ottó herceg – aki miatt végső fokon az egész háború elindult – sem távozott üres kézzel, Hainburgot nyerte el.

A magyar király csehbarát és osztrákellenes politikája 1329-ben is folytatódott. Ez évben Csehországból behívott pénzverők kezdtek el Magyarországon az ezüstgarasok verését. Halvány utalások maradtak ránk az 1329. évi országbírói oklevelekben, hogy ekkor is összegyűlt a magyar had egy Ausztria-elleni háborúra, talán be is hatolt oda, ám ennek a hadi eseménynek a lefolyásáról adatok nem ismeretesek. 1330 táján újabb változások érlelődtek meg Károly király nyugati politikájában.⁷⁰

A nyugati politika új irányvonalának megszabásában nagy

szerepe volt a magyar–lengyel kapcsolatoknak. Mint ismeretes, Károly Róbert apósa, Lokietek Ulászló 1320-ban királlyá koronáztatta magát, s eredményes harcot folytatott a szétdarabolt lengyel földek egyesítéséért. Fő ellenfele a német lovagrend, valamint János cseh király volt, aki a lengyel királyi címet is viselte. A magyar uralkodó már az 1320-as években több alkalommal indított – ugyan nem személyes részvételével – sereget apósa megsegítésére. Így 1326. évi oklevél szerint egy Sáros megyei hívet küldte nagy sokasággal Ulászló támogatására. Az az 1327. évi országbírói oklevél, amely Sáros megyei nemesek perében kelt, és a királyi sereg feloszlását említette, bizonyítva megint az Ulászlóhoz küldött segédhad akciójával volt kapcsolatos. 1328-ra vonatkozóan lengyel forrás hírt adott arról, hogy a német keresztetek ellen Ulászló vejétől, Károly magyar királytól kapott sereget. 1329-ből is van hírünk magyar sereg lengyelországi vitézkedéséről. A magyar–cseh szövetségi kapcsolatot éppen ez a körülmény árnyékolta be, hogy tudniillik miközben Károly Róbert évente gondoskodott egy-egy királyi sereg útnak indítása révén Ulászló megsegítéséről, a magyar uralkodó szövetségese, János cseh király ellentétben állott Ulászlóval. Alig néhány hónappal a nagyszombati királytalálkozó után, 1327 tavaszán fellépett János királlyal szemben apósa védelmében. Ez sem tudta azonban eltántorítani Jánost eredeti szándékától, s a cseh uralkodó Lengyelország nagy ellenfelével, a német lovagrenddel kötött szövetséget. Az 1329. évi összecsapást a lengyelek és a lovagrend között Druget Vilmosnak, a magyar had vezérének és János cseh királynak a megegyezése zárta le, akik közül az előbbi nyilván a lengyel érdekeket képviselte, az utóbbi pedig a keresztetekét. 1330 elején kelt magyarországi oklevelek is igazolják az 1329. évi hadba szállást.

1330-ban újra hadat toborzott Ulászló a lovagrend ellen. A maga oldalán sorakoztatta fel a litvánokat, valamint a magyarokat. Károly király ezúttal sem személyesen vonult háborúba apósa támogatására, hanem a Lengyelországgal szomszédos megyék, Szepes és Újvár ispánját, Druget Vilmost küldte, a források szerint többezres sereggel. Vilmos 1330. augusztus 9-én Sároson végrendelkezett, majd útnak indult, hogy a szeptember 8-ra meghatározott támadás idejére a találkozóhelyre érjen. Mivel azonban Ulászló késve érkezett, a litván haderő nem tartott vele, így csak lengyel–magyar közös had kezdett háborút a keresztetek ellen, sok ered-

ményre azonban nem jutott, mivel a lovagok elszántan védték váraikat. Az őszi hadakozást erősíti meg a jászói konvent 1330. november 29-i oklevele, amely szerint bizonyos Abaúj megyei nemesek még nem tartózkodtak az országban, ugyanis „a lengyel király megsegítésére küldte őket harcolni Károly magyar király úr a poroszok tartományának keresztesei ellen sok más harcossal egyetemben”. A harcoló felek fegyverszünetet kötöttek, majd békebírákként János cseh királyt és Károly magyar uralkodót jelölték ki, az előbbi a lovagok, az utóbbi a lengyelek érdekeit képviselte. Nemcsak Károly serege vett részt a háborúban a lengyel oldalon, hanem János is beavatkozott abba a keresztések pártján, méghozzá úgy, hogy Lengyelországra támadt. Ezzel megtörtént a szakítás Magyarország és Csehország között.

1331 őszén Károly Róbert és Habsburg Ottó herceg kifejezetten Csehország ellen kötött szövetséget. Már javában ős volt, amikor a magyar uralkodó seregei felvonultak a cseh határra, nyilván azzal a céllal, hogy betörjenek a szövetségesből ellenséggé vált országba. Nagy létszámú magyar sereg állt a határon – az osztrákokkal egyetemben – támadásra készen, ugyanis egy oklevelünk szerint „a király úr jelen hadjáratába Magyarország összes nemesének el kellett utaznia”. Így érthető, hogy egy Szabolcs megyei nemes is jelen volt a hadbavonultak sorában. Maga János király szintén megjelent a magyar–cseh határon, de a hidegre fordult időjárás gátat vetett a hadi események megindulásának. Miután 1331-ben a lovagrend nagy pusztítást végzett lengyel területen, 1332-ben folytatódott a lovagrend támadása. Ulászló megint csak Károlytól kért segítséget. A magyar uralkodó általános felkelést rendelt el, s jelentős sereget küldött apósa támogatására. A lengyel–magyar had azonban nem a keresztéseket, hanem az Ulászló iránt ellenséges lengyel hercegeket leckéztette meg. Ugyancsak 1332-ben Károly Róbert békét kötött János cseh királlyal, s ennek eredményeképpen visszaszerezte a nyugati felvidéken Berencs és Fehéregyház (Ujvár vagy Holics) várakat, amelyeket még 1321-ben szakított ki a magyar korona alól Csák Máté unokatestvére, a hazájába visszatért Cseh István. Az 1330-as évek elejére tehát normalizálódtak a magyar–cseh viszonyok, s ezáltal egy újabb, az 1330-as évek közepén bekövetkező külpolitikai vonalváltás feltételei jöttek létre.⁷¹

Mint ismeretes, az 1320-as évek elején Dalmáciában és Horvátországban igen zavaros viszonyok uralkodtak. Károly Róbert

1322-ben Subics Mladent, 1323-ban Babonics Jánost győzte le, s ezzel megtörte az ottani nagyurak tartományi méretű hatalmát. Ugyanakkor a viszály magvait nem sikerült itt kiirtani, az ellentétek paraszai tovább izzottak, s ráadásul a dalmát városokat megszerzeni akaró Velence is szította a tüzet; a városköztársaságnak már 1322-ben sikerült fennhatósága alá vonnia Sebenicót és Traut, s ekkortájt – egyelőre eredménytelenül – a maga táborába csalogatta Spalatót is. 1322, azaz Subics Mladen fogságba ejtése és Magyarországra hurcolása után, a dalmát tengerparton a fő ellentét az ott maradt Subics-rokonság (főleg Mladen testvére, György), valamint a hajdani Subics-familiárisok között húzódott, akik azonban Mladen bukását követően kivonták magukat a Subicsok gyámkodása alól. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy a Subicsok 1322 után is arra törektek, hogy a gazdag dalmát városokat újra uralmuk alá hajtsák. 1323. április 15-én Subics György arról értesülve, hogy a spalatóiak az ő régi és hű városukra, Almissára rontottak, hadba vonult Spalato ellen. Kezdetben a spalatóiak értek el sikereket, Klissza várát akarták ostromolni, s György elfogására szöttek terveket, ám Klisszánál végül is ők szenvedtek súlyos vereséget. 1324. februári oklevél már jól tükrözte azt az ellentétet, amely a Subicsok és korábbi híveik, a Kurjakovicsok között húzódott. A jövőendő összecsapásokra felkészülésként a Subicsok ekkor Zára városával léptek szövetségre, amely velencei uralom alatt állott. Úgyszintén szívélyes viszonyt alakítottak ki a Veglia (ma Krk) adriai szigeten kormányzó Frangepánokkal.

A dalmát belháború 1324. júniusában tört ki. Subics György ekkor a horvátországi zsupákból és Boszniából gyűjtött sereggel, valamint a zárai és vegliai segítséget igénybe véve Kninhez vonult azzal a szándékkal, hogy győzelmet arat hajdani familiárisai, a Trau városának támogatását is élvező Nelipics cetinai ispán és Mihajlovics György ellen, elnyeri Zára támogatásával a dalmát-horvát báni méltóságot, s e tisztség birtokában lerontja a neki makacsul ellenálló Spalatót. Terve azonban füstbe ment, az összecsapásban Nelipicsék arattak győzelmet, maga Subics György is Nelipics fogságába esett, s a békét a következő év márciusában György felesége kötötte meg a spalatói polgárokkal. A fegyvernyugvás azonban rövid ideig tartott, már 1326-ban megint egymásnak feszültek a szemben álló felek. Mivel közülük a Subicsok számítottak Károly Róbert híveinek, az ellentábor pedig a ma-

gyar uralkodó ellenfeleinek, Ákos Mikcs 1326-ban, amikor a király ellen lázadó Kőszegiek és Babonicsok várait vívatta, fegyveres sereggel behatolt Horvátországba, hogy a király hűtlenseit hűségre térítse. Mikcs harca a Kurjakovicsek és Nelipics ellenében nem járt sikerrel, vereséget szenvedett tőlük, s a fogságtól is csak egy szerviensének közbeavatkozása mentette meg. Velence szírenghajjai, valamint az Adriai-tenger mellékén állandósult belviszályok megtették a magukét, 1327 szeptemberében Spalato, 1329-ben pedig Nona vetette alá magát Velencének, és szakadt el ezzel a magyar koronától. 1333-ban immár Subics György fia, Mladen kötött békét Trau városával, amelyben ígéretet tett arra, hogy egyetlen traui polgárnak sem okoz kárt, a klisszai vár útja szabad lesz a jövőben bármely, áruival arra járó traui kereskedő számára. Cserében Trau is megígérte, hogy nem háborgatja többé Mladen embereit. Az 1330-as évek elejére tehát Sebenico és Trau után Spalato és Nona is elveszett a dalmát tengerparton Magyarország számára, s az ottani zavaros viszonyokban sem állott be számottevő javulás.⁷²

Kedvező fejleményekkel kecsegtetett az 1320-as évek elején Károly Róbert számára a Szerbiában bekövetkezett változás. 1321 végén meghalt II. Uros (Milutin) István szerb király, akivel több alkalommal nézeteltérése és 1319-ben fegyveres összeütközése is támadt a magyar uralkodónak. Utóda 1322 elején III. Uros (Dečanski) István lett, aki békés hírokat pengetett Magyarország, sőt az egész római egyház irányában. Trónra lépte után röviddel felajánlotta Anjou Fülöp tarantói hercegnek, rajta keresztül pedig a pápának, hogy hajlandó a római rítusra térni, és feleségül kívánja venni Fülöp leányát. Károly Róbert azonban nem vette komolyan III. Uros közeledési szándékát, s vele szemben saját macsói bánjának, a szintén szerb Nemanja uralkodó házból származó Dragutin Lászlónak a trónigényét támogatta Szerbiában. S mivel nem bízott III. Urosban, egyelőre politikai eszközökkel kívánta őt elszigetelni. 1324-ben szövetségese, Kotromanics István boszniai bán igazgatására bízta a Magyarország déli határai mentén levő sói és ozorai bánágot, s ily módon őt tette meg a délvidéken III. Urossal szemben a magyar érdekek védelmezőjévé. Károly Róbert bizalmatlansága miatt újra ellenségesé vált a magyar-szerb viszony. 1329-ben Károly király azt említette, hogy Szécsi Dénest az Al-Dunához közeli Miháld vára élére „a bolgárok, Bazaráb havasalföldi vajda, Szerbia szakadár királya, sőt az orszá-

gunk határait és az igaz hit egységét ellenségesen támadó tatárok” ellenében állította. Lehet, hogy Szécsi Dénes akkor nyerte el a miháldi várnagyi tisztelet (1321-ben), amikor még élt Milutin, Károly Róbert szerb ellenfele, de rövidesen ellenségesé vált a magyar király és III. Uros viszonya is. Károly Róbert 1329. évi oklevele ezt megbízhatóan mutatja. Ugyancsak ezt igazolja, hogy 1334-ben – de lehet, hogy már a korábbi években is – nyílt háború tört ki Magyarország és Szerbia között. Ha lehet hinni annak, hogy az oklevelek elbeszélő részének (narratio) sorrendje időrendet takar, akkor már 1328–1330 között is kell számolnunk egy szerb hadjáratral, ugyanis Nagy Lajos egy 1348. évi oklevele az 1328. évi magyar-osztrák, valamint az 1330. évi havasalföldi háború között említést tett egy magyar-szerb összecsapásról. Ennek során Károly Róbert erős sereget indított a szakadár szerbek ellen, báróit Péterváradon hagyta, ám Lackfi István akkori lovászmestert Szerbiába küldte, ahol nagy pusztítást hajtott végre. Ha az így adódó kronológia megbízható (ami korántsem biztos), akkor már legkésőbb az 1320-as évek végén fegyveres összecsapásba torkollottak a magyar-szerb ellentétek. Kérdéses, hogy az az 1330. október 6-i okleveles adat, amely egy Szerém megyei nemesnek a király érdekében a szakadárak elleni harcban bekövetkezett haláláról szól, vajon melyik szerb (és hogy egyáltalán szerb és nem román) hadjáratra vonatkozik-e. Az 1334. évi szerb hadjáratnak – már amennyiben az imént említett szerbiai betörés különbözik ettől – csak az említése maradt ránk, továbbá néhány, a had feloszlására utaló adat, amely ezzel a hadi eseménnyel hozható kapcsolatba. Ekkor már Dusan István király állt Szerbia élén. Mindenesetre Nagy Lajos 1347. évi oklevele Lackfi Istvánnak egy másik, szintén a szakadár szerbek elleni vitézkedéséről is hírt adott. Eszerint, amikor a szerbek Nándorfehérvárott gyűjtögettek, és ott várat építettek, István megmérkőzött velük, a feltehetően fából készült erősséget felégette, közülük sokakat elfogott vagy megölt. Nem kizárt, hogy ez az esemény már egy későbbi, 1339. évi katonai akció epizódja. Ugyancsak a Szerbia elleni hadmozdulatokkal hozható kapcsolatba az az 1335. évi adat, amely szerint egy magyar nemes a szerb határon Galambóc (ma Golubac) várában tartózkodott.⁷³

Károly Róbert az 1320-as években nem csupán a szerbekkel, hanem a bolgárokkal is ellenséges viszonyban volt. Az ellentétek alapja még az 1310-es évekre ment vissza. 1317. évi oklevélből

ertesülünk arról, hogy Csanád nembeli Vejtehi Teodor fia János az Al-Dunához közeli Miháld váránál Mihály vidini despota segítségével Károly Róbert hívei, a Szécsiek ellen csatát vívott, azt elvesztette, s mind az ő, mind a despota emberei közül számosan fogságba estek. Erre az ütközetre a legnagyobb valószínűség szerint 1316-ban került sor. Teodor sógora, Orosz Iván 1316-ot követően – nyilván a Teodort segítő bolgár csapatokkal együtt – Bulgáriába vonult vissza, s ott hadvezérként és diplomataként szolgált a tirnovói bolgár cárokat. Mihály, a hajdani vidini despota, 1323-ban tirnovói cárrá emelkedett. 1329. évi magyar királyi oklevelek arról tettek említést, hogy mivel a bulgáriai Görény várából a tirnovói cár hadinépe gyakorta követett el ellenséges és nagy veszteségekkel, emberek fogságával járó betöréseket Magyarország határmenti területei ellen, Szécsi Dénes az erősséget elfoglalta, s annak ostromában közel 30 nemes rokona és szervien-se vesztette életét. Görényvár az Al-Duna mentén feküdt, valószínűleg Szörény és Orsova között. Ha tehát 1329 előtt valamikor (talán még az 1323 előtti években) Görényvár bolgár kézen volt, akkor ebből az is kihámozható, hogy a Szörénységben játszódhattak le a magyar–bolgár határmenti összecsapások, s alkalmasint maga Szörény vára is bizonyos időszakokban a bolgárokat uralta.

A bolgár „kérdéssel” szorosan összefüggött Magyarország és Havasalföld viszonya. Szörény vára ismeretlen időpontban a havasalföldi románok vajdájának, a talán török (kun) származású Bazarábnak a kezére került. Bizonyos, hogy Bazaráb egyensúlyozni próbált az egymással ellentétben álló tirnovói cár és a magyar király között. Felmerült, hogy Bazaráb 1316-ban, Vejtehi Teodor tartományának elfoglalása után nyerte el a magyar királytól a havasalföldi vajda méltóságot, tehát ez időtől kezdve magyar hűbéres lett volna. 1324 táján azonban már Mihály tirnovói cárral kötött szövetséget (a cár egyik rokonát Bazaráb leányával házastotta össze), és a vajda részt vett abban a hadjáratban, amelyet Mihály indított a bizánci császár ellen. 1324. évi oklevél a magyar király hű havasalföldi vajdájának nevezte Bazarábot, akihez Károly számos alkalommal küldött követséget. A Bazarábot a király hívének említő oklevél 1324. július 26-án kelt. Károly Róbert már az ezt megelőző és követő hetekben Erdély különböző pontjain állíttatott ki okleveleket (Déva mellett, a Küküllő folyó melletti táborban, Szépmező mellett a Küküllőhöz közel, Szeben közelében, Szászváros mellett). Jogos a feltevés, hogy királyi hadsereg

tartózkodott Erdélyben az uralkodó személyes vezetése alatt. Ezt egyébként egykorú oklevelek is bizonyítják. Felmerült, hogy Kán László még mindig lázongó fiai vagy az engedetlen szászok ellen indult királyi had, de egyéb más lehetőségeket kell inkább számításba vennünk. Mindenesetre Károly Róbert gyakori követküldése Bazarábhoz azt mutatja, hogy élénken érdeklődött a Balkán viszonyai iránt, s talán az erdélyi hadi felvonulás és a két hónapra rugó erdélyi tartózkodás azzal a balkáni eseménnyel van összefüggésben, amelynek során Mihály cár, Bazaráb vajda és a tatárok egyesült erővel fordultak a bizánci császár ellen, hogy Plovdivot felmentsék. Van olyan egykorú oklevelünk, amely egyenesen megmondja: a magyar uralkodó azért ment Erdélybe, hogy elhárítsa az országát tatár részről fenyegető veszélyt, s e cél érdekében embereit a tatárok földjére küldte. Ugyanakkor egy 1325. évi oklevél arról tájékoztat, hogy a kun Parabuh ispán fia becsmérelte Károly magyar királyt, és az ő ellenében dicsőítette a magyar szentkorona iránt hűtlen havasalföldi Bazarábot oly módon, hogy a király ereje nem ér fel Bazarábéval. Eszerint tehát Bazaráb 1325-ben elpártolt Károly Róberttől. Nagyon fontos a Bazaráb haderejére vonatkozó hír, mivel ezt egy kun származású személy terjesztette, ami indokoltá teszi azt a feltételezést: neki biztos tudomása volt arról, hogy Bazarábot saját etnikumából való, a forrásokban tatárnak mondott kunok támogatták. Már az 1324 körül Mihállyal együtt Bizánc ellen végrehajtott katonai akcióban is Bazaráb „szkítákkal”, azaz tatárokkal (kunokkal) együtt vett részt. Amikor egy porosz krónika arról ad hírt, hogy 1326-ban a magyar király az országát dúló tatár seregből 30 ezer embert megölt (a szám kétségtelenül túlzott), akkor lényegében egy kun–román támadás emlékét örököltette ránk, hiszen az Aranyhorda kunjai (tatár vezetéssel) Bazaráb földjén vonultak át. A Magyarországra törő tatárok elleni győzelemről Károly Róbert utóbb a pápát is tájékoztatta. (Néhány évvel később, 1335-ben egy tatár káni követség járt a magyar uralkodónál, útban Velence, illetve a pápaság avignoni székhelye felé.) 1329. évi oklevél a magyar határvidéket Miháldvár környékén dúló idegenek sorában a tatárok mellett Bazarábot név szerint is megnevezte. Miután a tatárok 1326-ban vereséget szenvedtek Magyarország déli részén, Bazaráb visszatért a magyar király hűségére. 1327-ben mindenesetre XXII. János pápa arra szólította fel Bazarábot, hogy a

Magyarországon neki alávetett földeken támogassa a domonkosokat az eretnekek ellen.⁷⁴

A döntő mozzanatot Károly Róbert számára egy Bazaráb elleni hadjáráshoz két körülmény szolgáltathatta. Az egyik az lehetett, hogy lényegében 1315, azaz Kán László halála óta igen sok baja volt az egykori erdélyi vajda fiaival. Károly Róbert egy 1329. április 10-i oklevelében arra utalt, hogy László vajda „a hűtlenség elvetemült bűnében és lázadásban” élt, majd elhunytát követően fiai „a hűtlenség vétkében az ő helyébe léptek, a királyi felséggel mindig szembehelyezkedtek, és egészen mostanáig más hűtlennel és a király ellenségeivel szövöttek, és hozzájuk csatlakoztak, s hűtlenül ugyanazon lázadásban fáradoznak, és gyakran rátörnek a királyi javadalmakra, pusztítanak és gyűjtogatnak, és olyan nagy mészárlást és népességpusztítást sem rettennek meg elkövetni, amelyeket szavakkal aligha lehet kifejezni”. A magyar uralkodó megelégedhetett, hogy Kán László fiai hosszú évek óta mindig ellenségeinek szövetségét keresték, az 1320-as években gyakorta pedig a velük területileg szomszédos és a magyar királlyal nemritkán ellentétbe került Bazarábt, s úgy ítélhette meg: akkor tudja hatékonyan kiirtani Erdélyből a lázadás gyökerét, ha a László-fiak mögött álló, kétszínű politikát folytató Bazarábra sújt. A másik körülmény, amely a havasalföldi vajda ellen indította Károly király seregét, az volt, hogy 1330 nyarán a vajda ismét Mihály bolgár cár oldalán vonult fel, s szövetségeseik, a tatárok és a jászok társaságában megütköztek III. Uros szerb királlyal, akitől azonban Velbuzsdnál vereséget szenvedtek. Károly magyar király egyik ellenfele, Mihály cár holtan maradt a csataterén, másik ellenfele, III. Uros viszont ezzel a diadallal elindította országát, Szerbiát a rövid ideig tartó, meredeken felfelé emelkedés és megerősödés útján. Amikor Károly Róbert meghallotta a havasalföldi vajda velbuzsdi vereségének híré, elhatározta, hogy leszámol az ingatag Bazarábbal. Elbizakodottságára utal, hogy a királyi sereg egy részét, több ezer embert, Druget Vilmos vezetésével, apósa megsegítésére, Lengyelországba küldte, úgy ítélte meg: a sereg másik fele is elég lesz Bazaráb megleckéztetésére.

A havasalföldi hadjáratról az eseményekkel kortárs magyar krónikás ekként számolt be: „Ugyanabban az évben, amelyben a gyalázatos emlékeztető [Záh] Felicián elpusztult, vagyis az Úr 1330. évében, a király nagy létszámú hadsereget gyűjtött össze, de mégsem az egész haderejét, mert nagyon sok harcost küldött

országának határvidékeire, különféle hadi vállalkozásokra az ország ellenségei ellen, maga pedig szeptember havában Szörényen át Bazarábnak, a vlachok [románok] vajdájának a földjére kelt át – ez a föld lakhatatlan az olyan nép számára, amely nem ismeri –, [Szécsényi] Tamás erdélyi vajdának és Miklós fiának, Iancha fiának, Dénesnek az ösztönzésére, hogy a király űzze el Bazarábot arról a földről, vagy pedig a földjét adja az ösztönzők egyikének birtokába; bár ez a fejedelem mindig hűségesen megfizette a reá kivetett adót a királyi felségnek. Mikor pedig a király Szörényt és ennek a várát elfoglalta, a [szörényi] báni méltósággal együtt mindent az említett Dénesnek adott át. Mikor ez megtörtént, Bazaráb becsületes követekkel ezt üzenté a királynak: »Mivel te, uram királyom, fáradoztál a sereg összegyűjtésével, fáradságodért hétezer ezüstmárka kártérítést adok. Békésen átadom neked tartozékaival együtt magát Szörényt is, amelyet erőszakkal kaparintottál meg. Ezenfelül az adót, amellyel koronádnak tartozom, hűségesen megfizettem neked minden évben. Továbbá fiaim közül is udvarodba fogok küldeni egyet – a saját pénzemen és költségeimen –, hogy neked szolgáljon: csak fordulj vissza békében, óvd meg személyedet a veszedelmektől, mert ha továbbjössz, aligha kerülheted el a veszedelmeket.« Ennek hallatára a király elbizakodottan ilyen szavakra fakadt, mondván a követeknek: »Így mondjátok meg Bazarábnak! Ő az én juhaim pásztora, a szakállánál fogva húzom elő rejtékéből.« Ekkor egy hűséges báró, név szerint Doncs, Zólyom és Liptó ispánja így szólt a királyhoz: »Uram, nagy alázattal és a te megtisztelésedre szól hozzád Bazaráb, leveldben viszonzod ezt a királyi jóindulat kinyilvánításával és a kegyelem teljes szeretetével.« A király ekkor megismételte a fentebb mondott gőgös és fenyegető szavakat. Félretéve a józan tanácsot azonnal továbbindult, harcra készen. És minthogy az előtte és emberei előtt ismeretlen földön, a havasok és erdős hegyek között nem tudtak élelmet szerezni, hamarosan szenvedni kezdtek az éhségtől: a király, a katonák, sőt még a lovaik is. Mivel így alakult a helyzet, fegyverszünetet kötött Bazarábbal, az szavát adta, hogy engedelmeskedik a királynak, továbbá biztonságos visszatérést enged a királynak embereivel együtt, és még a helyes utat is megmutatja; a király nyugodtan visszafordult, bízván a hűszegő szakadár adott szavában. Olyan útra érkezett egész seregével, amely körbefutott, mindkét oldalán meredek partok zárták körül, és elől, ahol ez a bizonyos út szélesebb volt, a vlachok több

helyen akadályokkal erősen eltorlaszolták. A király és összes emberei még csak nem is sejtettek semmi effélét; fönnt a partokon mindenfelé a vlachok megszámlálhatatlan sokasága futkosott, dárdaikat dobálták a király hadseregére, amely lent volt a mélyen fekvő úton; nem is lehet ezt útnak nevezni, hanem valami szűk hajónak, ahol a tolongás miatt mindenfelé hullottak a legerősebb paripák a katonákkal együtt. Mert hiszen a meredek fal miatt egyik oldalon sem tudtak felkapaszkodni az út partjaira a vlachok ellenében, tovább sem haladhattak, a menekülésre sem volt módjuk az ott elhelyezett akadályok miatt; egészen olyanok voltak, mint a varsában vagy hálóban megfogott halak. Hullottak az ifjak és öregek, főemberek és hatalmasok válogatás nélkül. Péntektől hétfőig tartott ez a nyomorúságos állapot, ezekben a napokban a válogatott vitézek úgy csapódtak egymáshoz, mint a bölcsőben ringatott-rázogatott csecsemők, vagy mint a nádszálak, amelyeket a szél ingat. Nagyon nagy pusztítás volt itt, és a vitézeknek, főembereknek és nemeseknek megszámlálhatatlan sokasága esett el Szent Márton vigíliáján, pénteken [november 10-én] és a következő napon... Végül a kumánoknak [kunoknak] is felbecsülhetetlen sokasága hullott el... A vlachok sok foglyot vittek el, sebesülteket is, sértetleneket is; az összes legyőzöttől nagyon sok fegyvert, értékes ruhát, arany- és ezüstpénzt szedtek el, drága edényeket és öveket, sok erszényt garasokkal, sok lovat nyereggel és kantárral – mindezt elvitték, és magának Bazaráb vajdának adták át. A király pedig elcserélte címeres fegyverzetét, amit azután Dezső, Dénes fia öltött magára; őt pedig kegyetlenül megölték, mert azt hitték, ő a király. Maga a király kevesedmagával csak nehezen menekült meg néhány hívének védelme alatt. Úgy álltak körülötte, mint a kőfal... Ezek a záporként zúduló kardcsapásokat és nyíllövéseket felfogták, hogy a király életét a halálos támadástól megoltalmazzák.” Végezetül arról is megemlékezett a krónikás, hogy a románok igen súlyos személyi áldozatokat hoztak a győzelemért.

A havasalföldi hadjáratról megemlékező, részint röviddel, részint pedig több évtizeddel az esemény után keletkezett oklevelek egyaránt becses információkkal gazdagítják a képet. Megtudjuk innen, hogy Károly király seregével egészen Argyas váráig (ma Curtea de Argeș) hatolt előre, s itt következett be Bazaráb színlelt meghódolása. Mivel Havasalföld nyugati részén, az Olt mentén a gyér számú lakosság miatt ellátási nehézségei támadtak a magyar

seregnek, a király nem erőltette tovább a támadást, hanem visszafordult. A hazafelé tartó sereget ma már pontosan aligha meghatározható helyen érte a románok orvttámadása. 1331. évi diploma említette, hogy a magyarok veresége egy bizonyos kő alatt történt. E kő nyilván szurdokból magasan kiemelkedő sziklatömböt, sziklahegyet jelöl. Ami helyét illeti, korábban inkább arra gondoltak, hogy az a Cîmpulung és Bran (Töröcsvár) közti posadai völgy lehetett. Mivel azonban bizonyos magyarországi krónikák azt említették, hogy Havasalföldről a király seregének maradványával – amely a hadjárat veszteségei folytán mintegy felére csökkenthetett – Temesvárra ment, sokkal hihetőbb arra gondolni: az Olt völgyében haladva a Vöröstorony (Turnu Roșu) szoroson kelt át a Kárpátok északi oldalára. A havasalföldi kudarc Károly Róbert több mint négy évtizedes magyarországi uralmának súlyosabb katonai veresége volt, ennek eredményeképpen Bazaráb Kárpáton túli területe kiszakadt a magyar királyságtól függő tartományok sorából, ott román vezetés alatt álló (román és kun tömegeket magában foglaló) állam jött létre. A magyar királyságot ért megrendítő vereség hatásának köszönhető, hogy Károly Róbert újabb hadjáratot már nem vezetett Bazaráb ellen (jóllehet erre elvi lehetősége lett volna, hiszen a havasalföldi vajda túlélte őt).⁷⁵

Károly Róbert külpolitikájában az 1330-as évek első felében újabb irányváltás figyelhető meg. Bizonyosan nem független a havasalföldi vereségtől, hogy figyelme tartósan nyugat felé irányult. Legfőképpen a nápolyi trónbétöltés iránt feltámadt erős érdeklődése mutat erre. Károly Róbert nagyapja, II. Károly nápolyi király (akinek felesége volt Magyarországi Mária, V. István magyar király leánya) röviddel halála előtt, 1309 márciusában végrendeletében nem legidősebb fiának, a korán elhunyt Martell Károlynak a fiára, Károly Róbertre, hanem Martell Károly után következő fiára (Károly Róbert nagybátyjára), Róbertre ruházta a trónt. II. Károly – és a mögötte álló pápaság – olyannyira félt Nápoly és Magyarország egyetlen koronás fő alatti egyesülésétől, hogy Martell Károly leszármazottait még Róbert és fiai halála esetére is kizárta az örökösödésből. Voltaképpen ezzel az aktussal vált Károly Róbert jogi értelemben magyarországi Anjouvá, míg Nápolyban maradt nagybátyjai (Róbert, Fülöp és János) megmaradtak nápolyi Anjouknak. Az 1309 utáni években Károly Róbertet a magyarországi hatalmi harcok teljesen lefoglalták, s annál kevésbé gondolhatott realisan a nápolyi királyság megszerzésére,

mivel a II. Károly után a nápolyi trónra került, Bölcs melléknévvel emlegetett Róbertnek Károly herceg személyében fia volt. Új helyzet állt elő 1328-ban, éppen abban az esztendőben, amikor a Habsburgok ellenében győztes Bajor Lajos német királyt Rómában császárrá koronázták. Ez évben ugyanis meghalt Róbert nápolyi király fia, Károly calabriai herceg, aki fiakat nem, csak két leányt hagyott hátra, Johannát és Máriát. Róbertnek újra rendelkeznie kellett a nápolyi trónbetöltés rendjéről. 1330 novemberében úgy intézkedett, hogy halála után trónját idősebbik lányunokája, Johanna, annak elhunytja esetén pedig Johanna húga, Mária örökölje. De hamarosan tárgyalások indultak a nápolyi és a visegrádi udvar között, s egy olyan megegyezés körvonalai bontakoztak ki, hogy Károly Róbert egyik fia, András (Endre) feleségül veszi Johannát. Ez ügyben a magyar uralkodó már 1332-ben Itáliába szándékozott utazni, de betegsége miatt erre csak 1333-ban került sor. A magyar krónika nyilván Károly Róbert tárgyalási pozícióját tükrözi, amikor arról ír: Károly megkoronázni vitte András fiát Nápolyba, s némi keserűséggel jegyezte meg, hogy a remélt koronázás elmaradt. Olasz forrásból tudjuk: sokan még Itáliában is úgy vélekedtek, hogy Károly Róbertet illette volna a nápolyi trón, s „Róbert király lelkiismereti dolognak tartotta:... őt az említett magyar király fia, az ő unokaöccse [András] kövesse a trónon”. A nápolyi út csak Johanna és András eljegyzését hozta, de Károly Róbert 1334 elején így is meglelégedéssel indult haza, miközben „fiát gazdag kísérettel felesége társaságában Nápolyban hagyta Róbert király felügyelete alatt”.⁷⁶

Ugyancsak a változást vetítette előre Károly Róbert nyugati politikájában az 1332-ben a csehekkel megkötött béke. A lengyel királyság élén Ulászlót 1333-ban fia, III. Kázmér váltotta fel. A hosszú idő óta ellenséges cseh–lengyel viszony is fordulópont-hoz érkezett az ezt követő években, amikor János cseh király megegyezésre törekedett Kázmér lengyel uralkodóval. A közeledésben nagy szerepet játszott Károly Róbert magyar király, hiszen 1335 augusztusában a magyarországi Trencsénben gyűlt össze a három közép-európai állam (Cseh-, Lengyel- és Magyarország) képviselője, hogy „csúcstalálkozót” készítsen elő. Hamarosan cseh–magyar szövetségi megállapodást hoztak létre, majd 1335. november 1-je körül s az azt követő hetekben a magyar uralkodó visegrádi székhelyén a három király, János, Kázmér és Károly Róbert személyes találkozására is sor került. A magyar krónika

ekként foglalta össze a visegrádi kongresszus legfontosabb eredményeit. „Mivel Lengyelország királya adófizetője volt a csehek királyának, s mivel Károly, Magyarország királya feleségül bírta a lengyel király nővérét: Magyarország királya, Károly, 500 márka legfinomabb aranyat adott neki, hogy megváltsa őt a cseh királynak fizetendő adózástól. Elhatározták itt azt is, hogy ha e királyok közül bármelyiket vagy országukat valami ellenség támadná meg, a többiek kötelesek segítségére sietni. És ezt egymás között nagy eskükötéssel is megerősítették”. Ez a szövetség az adott pillanatban elsősorban Bajor Lajos császár és a Habsburgok ellen irányult. Ugyanis mindössze néhány hónappal korábban, hogy a visegrádi kongresszus összeült volna, Lajos császár Karintiát és Dél-Tirolt a Habsburgoknak, Ottó és II. Albert osztrák hercegeknek adta, amelyekre a Luxemburgiak is igényt tartottak. János cseh király már 1335 nyarán hadat akart indítani a császár és az osztrák hercegek ellen, de a következő év nyaráig fegyverszünetet kötött ellenségeivel. A fegyverszünet ideje alatt jött létre a visegrádi királytalálkozó, amely egyéb más, a magyar krónikában nem érintett területen is Habsburg-ellenes intézkedést hozott. A nemzetközi kereskedelembe Bécsen akarták kikerülni, mert a Duna menti osztrák városnak árumegállító joga volt, s ez kedvezőtlenül érintette a Bécsen áthaladó, kelet, illetve nyugat felé tartó áruk árát és a kereskedőket. Az újonnan szorgalmazott kereskedelmi utak megnyitása lendítette fel a forgalmat nyugat felé a Holicsen át Brnóba, észak felé pedig a Szepességen keresztül Krakkóba vezető úton. A visegrádi kongresszuson megosztották a vitás területeket Lengyelország és a német lovagrend között.⁷⁷

Ebben a helyzetben a még mindig lázongó Babonicsok és Kőszegiek a magyar király ellenfeleihez, a Habsburgokhoz fordultak. 1336. január 7-én Bécsben Babonics István bán fia önként vállalták a szolgálatot II. Albert és Ottó osztrák, stájer és karantán hercegeknek, s kötelezettséget vállaltak, hogy minden erejükkel segítik új uraikat. Ígéretet tettek arra, hogy Károly Róberttel és annak híveivel, vagyis az osztrák hercegek és saját maguk ellenségeivel Albert és Ottó tudta nélkül nem kötnek egyezséget. Röviddel utóbb, 1336. január 20-án ugyancsak Bécsben hasonló megállapodásra jutottak Albert és Ottó hercegekkel a Kőszegiek (illetve a Kőszegi család egyik ágát képező Lékaiaiak) is. Egy okkal több volt, hogy Károly Róbert bekapcsolódjék abba a háborúba, amelyet János cseh király már a tél végén – az előző évben kötött

fegyverszünet határidejének lejártá előtt – indított Ausztriába. A cseh sereg heteken át pusztította a Dunától északra elterülő vidéket. Közben 1336 tavaszán befutott a magyar és a lengyel király csapata is. Május elején Károly Róbert elindult a nyugati Felvidéken át a hadszíntér felé, 12-én a Morva vize melletti Marchegg-nél, tehát osztrák területen tartózkodott. Itt találkozott egymással ismét János, Kázmér és Károly király. A magyar uralkodó társaságában 600 páncélos és néhány ezer könnyűfegyverzetű íjász volt. Míg János cseh király visszatért Prágába, hogy a hadjárat folytatására pénzt szerezzen, Károly a hadszíntér közelében maradt, s több osztrák várat ostromolt meg és vett be. Ezt követően, július hónapban Pozsonyba vonult, ahol fogadta a Prágából megérkezett János királyt. Érdemleges hadi cselekményekre azonban nyárutón már nem került sor, s 1336. október 9-én a hadviselő felek megkötötték az ennsi békét, amely 1337. június 8-ig irányzott elő fegyvernugvást. A határidő lejártá után Károly Róbert újra hadat indított az osztrák hercegek ellen. Ennek a seregnek az élén Ákos Mikcs állott, s feltehetően ez verte le a Babonicsok és a Kőszegiek újabb lázadását. Az osztrákok elleni háborúnak Károly Róbert 1337. szeptember 11-i békéje vetett véget, amelyet Habsburg Albert és Ottó hercegekkel kötött. A magyar király elérte célját, hiszen ígéretet kapott a hercegektől, hogy a hozzá hűtlen lázadóknak nem nyújtanak védelmet, s hasonló tükki is meg kellett ígérnie.⁷⁸

A békeokmány azonban nem vetett egy csapásra véget az osztrák–magyar ellenségeskedésnek. Igaz, országos haderő Károly Róbert életében többé már nem indult Ausztriába, de a kisebb határmenti csetepaték rendszeresek voltak. Bizonytalan az időpontja annak a hadi eseménynek, amelyben Lackfi István Károly király megbízásából visszafoglalt a magyar területre betört osztrákoktól egy hegységet, s ott határvédelmi célból felépítette Szarvaskő várát. Ugyancsak Lackfi Istváné az érdem, hogy a lázadó Kőszegiek lékai várát bevette. Az osztrákokkal vívott egyik csatájában az ellenség egy báróját 12 vitézzel és zászlójukkal egyetemben kézre kerítette. E katonai akciók egy része bizonyosan az 1336–1337. évi eseményekhez vonható, más része pedig az 1337 utáni időkre tehető. Hogy ilyen, kisebb horderejű összecsapások egészen Károly Róbert haláláig tarthattak, az is mutatja: 1342 márciusában Pozsonyban és a hozzá közeli, osztrák területen levő

Hainburgban három-három magyar és osztrák békebíró ült össze, hogy elsimítsák az ellentéteket. Károly Róbert uralkodásának utolsó éveiben rendre találkozunk az oklevelekben a had feloszlásának említésével. Vannak ilyen adataink 1338-ból, 1339-ből és 1340-ből. Mai ismereteink szerint nem tudjuk a bizonyosság erejével megmondani, hogy kik ellen vonultak a hadba hívott seregek. Alkalom a háborúra a határok mentén, sőt az országhatáron belül bőségesen nyílt. Már említettük, hogy rendszeres csetepaték dúltak a magyar–osztrák határon. Dalmáciában is állandósultak a zavarok. 1337-ben maga XII. Benedek pápa tett említést azokról a súlyos háborúkról, ellenségeskedésekről, amelyek a Subicsok, rokonaik és vetélytársaik között voltak, s amelyek falvak, városok feldúlásával, öldöklésekkel és más pusztításokkal jártak. 1339-ben arról az egyenetlenségről szerzünk tudomást, amely a spalatói érsek, valamint a Klisszát tartó Subics Mladen és a Knint birtokló Nelipics között támadt. E zavarok során Nelipics Velencéből szerezte be fegyverszükségletét. Subics Mladen a magyar korona felségjoga alá tartozó Scardonát illő árért megvételre ajánlotta fel 1340-ben Velencének, mivel a vételarra égetően szüksége volt. 1341. évi adat szerint Nelipics hadinépe Sebenico kerületében sok helyen pusztításokat követett el. Ha akarta volna, lett volna Károly királynak alkalma arra, hogy beavatkozzék az anarchikus dalmát és horvát állapotokba. Mégsem elsősorban dalmáciai hadjáratokkal számolhatunk Károly Róbert utolsó éveiben, hanem szerbiaival. 1331-ben meghalt III. (Decsanszki) Uros, s a felemelkedő szerb állam királyi méltóságát fia, Dusán István foglalta el. Dusán István és Károly Róbert érdekei nyíltan ütköztek a Balkánon. Könnyen lehet, hogy a Károly Róbert utolsó éveiben emlegetett harcok egyike-másika Szerbia ellen irányult hadjáratra vonatkozik (1334–1335-ből és 1339-ből van is adatunk Szerbiával szembeni magyar hadjáratról), bár Dusán István ellen komolyabb sikereket már csak Károly Róbert fia, Nagy Lajos ért el. Mivel Dusán István a térség legerősebb állama, Károly Róbert Magyarországa ellen más balkáni államokkal, Bazaráb Havasalföldjével és Bulgáriával szövetségben, így ezek az országok is potenciális ellenfelei voltak a magyar uralkodónak, ahová – legalábbis elvben – szintén indíthatott hadat. Károly király utolsó éveinek katonai történetét csak új forrásanyag felsorakoztatásával lehet majd kielégítően megoldani.⁷⁹

Károly Róbert 1342. július 16-án, ötvennégy éves korában,

meghalt. Noha magyarországi tartózkodásának 42 esztendejéből mintegy 23 évet fordított arra, hogy megszerezze a koronát, majd a királyi jelvény mellé a tényleges hatalmat, még így is mintegy két évtizede maradt arra, hogy megerősítse hatalmát, konszolidálja a békés viszonyokat. Igaz, gyakran vezetett, illetve még inkább küldött mások vezetésével hadat, s ezek során nemegyszer kellemtelen vereségek is érték, ám ezek belpolitikai sikereit a legcsekélyebb mértékben sem ásták alá. Sikerral véghezvitte a konszolidációt, erős, szilárd belső renddel bíró országot hagyott negyedik feleségétől született fiára, Lajosra, akit az utókor – az oly sok vitára okot adó – Nagy melléknévvel ruházott fel.

NAGY LAJOS KIRÁLY ELSŐ ÉVEI. HARCOK NÁPOLYÉRT 1342–1350

Öt nappal Károly Róbert halála után, 1342. július 21-én, annak legidősebb fiát, a tizenhetedik életévében levő Lajost koronázta az esztergomi érsek Magyarország királyává. Lajos nem elsőszülött fia volt apjának és Erzsébet királynénak. Elsőszülöttje, az apja nevét öröklő Károly 1321-ben született, de még abban az évben meghalt. 1324. október 1-jén látta meg a napvilágot a másodszülött fiú, a szent király után nevet nyert László, ám a sors neki sem juttatott hosszú életet, már 1329-ben elhunyt. Ezzel vált az 1326. március 5-én született Lajos a legidősebb fiúgyermekké, akit még két fiú, az 1327-ben született András és az 1332-ben született István követett. Noha Nagy Lajos életrajzírója a szászok elleni hadjáratot tekintette királya első katonai akciójának, mégis a hadi események kezdetét tekintve inkább magának Lajosnak hiszünk, semmint a későbbi időben dolgozó történetírónak. Márpedig Lajos király 1349-ben maga nyilatkozott akként, hogy „koronázásunk után legelőször Szerbia ellen indítottunk hadat”. Nem a király, hanem Lackfi András állt a sereg élére, s nyilván számára emlékezetes esemény volt ez, mivel lándzsától találva négy fogát vesztette el, s csak egy szerviense bátorságának köszönhetette, hogy a szó átvitt értelmében is nem hagyta ott a fogát. A szerbiai hadjárat 1342–1343-ban volt, s azt célozta, hogy Dusan István szerb király Macsó irányában történő terjeszkedését megállítsa. Az akció sikerrel járt.⁸⁰

A Károly Róbert 1333–1334. évi nápolyi útja óta nyugvópontra levő nápolyi trónkérdésben 1343 januárjában állt elő új helyzet, amikor Bölcs Róbert király meghalt, s trónja megürült. Bár Johanna és András évtizedes jegyessége 1342-ben házasságkötésben folytatódott, de András fejére továbbra sem került a nápolyi

korona, sőt Róbertnek halála előtt készített végrendelete nem Andrást, hanem Johannát (gyermektelen halála esetén pedig Johanna húgát, Máriát) nevezte meg a nápolyi trón örököséül. Az András hercegre nézve kedvezőtlen döntés, valamint Róbert halála mozgásba hozta a magyar diplomáciát. Nagy Lajos történetírója nem is rejtette véka alá, hogy Erzsébet azért kelt útra 1343. június 8-án Itáliába, mivel András fia „Apuliában még mindig nem gyakorolta a királyi hatalmat”, s ezt az alkalmat kapcsolta össze az anyakirályné annak a korábbi fogadalmának a teljesítésével, hogy elzarándokoljon Rómába. „Díszes háznépvel és az úrasszonyok, nemes leányok, bárók, lovagok és kísérei sokaságával, sok és nagy pompával indult el és vonult tova, királyi felségéhez illően. A kiadásokra huszonhétezer márka tiszta ezüstöt és tizenhétezer márka legfinomabb aranyat vitt magával. Fia, Lajos úr, Magyarország királya pedig még utánaküldött négyezer márka válogatott aranyat”. Első útja – a tengeri átkelést követően – Nápolyba vezetett, ahol Johanna és férje, András herceg fogadta. Innen küldötte el Erzsébet követeit a franciaországi Avignonba, a pápaság akkori székvárosába, s azt kérte Szent Péter földi helytartójától: „a pápa úr adja áldását, és koronáztassa meg a királyi koronával” fiát, Andrást. Erzsébet azonban közben Rómát is megjárta, amíg Avignonban a tárgyalások folytak. VI. Kelemen pápa ellenzője volt annak, hogy Nápoly és Magyarország egy kézben, egyetlen koronás fő uralma alatt egyesüljön, így húzta-halasztotta a döntést. Ha lehet hinni Nagy Lajos történetírójának, Erzsébet rossz tapasztalatokra tett szert Nápolyban: „látta, hogy a menyje, Johanna, gögös és nagyravágyó, a világi hatalmat a szokásos emberi mértéken felül sóvárogva jár-kelel, és férjének, András királynak nem adja meg a királyt megillető tiszteletet, hanem minden erejével, sőt azon is túl törekszik rá, hogy a koronától és a királyi méltóságtól megfoszsa”, ezért az anyakirályné „szíve összeszorult, és a fájdalom éles tövise járta át”.

Az Avignonban tárgyaló magyar követek érvei mellett sokat nyomott a latban az a pénzmennyiség, amellyel a nápolyi udvart megvesztegették, sőt magára a pápára is csengő ezüstökkel és aranyakkal kívántak hatni. A döntés végül is 1344. január 19-én megszületett. Eszerint VI. Kelemen pápa megadta Andrásnak a királyi címet – amelyet a magyar királyi udvar már korábban megelőlegezett neki –, és hozzájárult megkoronázásához, de a tényleges uralmat Nápoly felett Johanna számára biztosította.

Erzsébet csaknem egy esztendei távollét után, 1344 tavaszán érkezett vissza Magyarországra. Ezt követően napirendre került a pápának megígért pénzüsszeg kifizetése. Megint csak Lajos király történetírójától tudjuk: „szétfutottak tehát az adószedők minden vármegyébe, a királyi és királynéi falvakba az egész ország területén, és a mondott pénzüsszeget [44 ezer márka ezüstöt] teljes egészében behajtották, és a behajtott összeget megbízható követek útján VI. Kelemen pápa úr kincstárába hűségesen beküldötték, abban a szilárd reményben, hogy az András király megkoronázását illető ígéretet haladék nélkül teljesíteni fogják”. 1344-ben úgy tűnt: a diplomáciai fáradozások és a nagy anyagi kiadások nem bizonyultak hiábavalónak, András közel került ahhoz, hogy fejét a nápolyi királyok koronája illesse.⁸¹

Alighogy Erzsébet megérkezett itáliai útjáról (1344. május 21-én), Lajos király rövidesen hadaival együtt Erdélybe indult. Június-július hónapokban tartózkodott Erdély déli részén, Brassó és Berethalom vidékén, illetve Gyulaféhevárott. Mivel 1344-ben az erdélyi tartózkodási helyet feltűnítő legkorábbi királyi oklevél Brassó mellett kelt, annak van a legnagyobb valószínűsége, hogy Lajos eredetileg havasalföldi hadjáratra indult. Nem ritka ugyanis az az eset, amikor az egyik magyar király katonai kudarcát utóda (egyszersmind közeli rokona) akarta megbosszulni, s a csorbát kiköszörölni. Károly Róbert 1330. évi havasalföldi balsikerét még nem követte ez ideig magyar visszacsapás, ráadásul Havasalföld élén ekkortájt következhetett be uralomváltás, amennyiben Bazarábot fia, Sándor váltotta fel a vajdai méltóságban. Alig kétséges, hogy Lajos király Sándor vajda meghódoltatásának, Havasalföld alávetésének célzatával indított hadat. Háborúra azonban nem került sor, mert Sándor vajda, hallva a hírt Lajos király előrenyomulásáról vajdasága felé, nem várta be a támadást, hanem „önmagától és személyesen eljött e vidék határára, és a királyi felség lábaihoz földre borulva megtért, és visszajött az engedelmességre és a köteles hűségre. Ünnepeyes ajándékokat, adományokat és ékszereket ajándékozva elismerte a király és a szent korona fennhatóságát”. Az látszik a legvalószínűbbnek, hogy Lajos király és Sándor vajda Brassóban, június közepén találkozhattak. Ezzel helyreállt Magyarország hűbéri fennhatósága Havasalföld felett, azonban mégsem bizonyult az a következőkben oly zavartalan-nak, amint ezt Lajos király történetírója leírta. Eszerint ugyanis a meghódolt Sándor vajda „örömmel és vidáman visszatért ottho-

nába, és attól az időtől fogva megmaradt hűségében”. A valóság viszont az, hogy az 1344 utáni években többször is kellett Lajosnak követséget küldenie Sándor vajdához Havasalföldre, hogy az a béke és az egyezés ügyében tárgyalásokat folytasson.

Lajos király visszatérő útjához kapcsolódott az az – oklevelek által meg nem erősített – esemény, amelyet csak az uralkodó történetírója örökített meg. Eszerint „az erdélyi részekben az egyik szász nemzet lázongani kezdett, és megtagadta a szokásos adó és királyi jövedelmek fizetését. A király... megfélemezte és az engedelmesség útjára visszavezette őket”. Mindenesetre Lajosnak 1344. július 4-én és 17-én a Berethalom melletti táborban kiadott oklevelei a szász ügyekkel való foglalkozást kellően igazolják. Berethalom ugyanis a dél-erdélyi Szászföld északi peremén feküdt, s így bizonyosak lehetünk abban, hogy a dél-erdélyi szászok lázadoztak. Mivel július végén Lajos már Gyulafehérvárott tartózkodott, szászföldi időzését néhány hétre terjedőnek gondolhatjuk, s a hadi esemény okleveles említésének hiánya pedig azt a gyanút táplálja, hogy kemény, nagy véráldozatokkal járó összecsapásokra aligha kerülhetett sor.⁸²

Még ugyancsak 1344-ben, az év végén megint hadba indult Lajos király. December 6-a körül érkezett Brnóba, ahol János cseh királlyal találkozott. Lajosnak, az ekkor tizennyolc éves ifjúnak menyasszonya volt János király unokája, azaz Károly morva őrgróf (a majdani IV. Károly német-római császár) leánya, Margit, így tehát mintegy családi vállalkozásként csatlakozhatott János és Károly litvánok elleni hadjáratához. A cseh király és fia kereszties háborúnak szánta ezt a katonai akciót a Kelet-Európában egyre félelmetesebb hatalomra szert tett, ám még pogány litvánok ellen. A Luxemburgi dinasztia tagjai egy ilyen hadi vállalkozást annál is inkább szükségesnek ítélték, mivel Bajor Lajos német-római császárral szemben a választófejedelmek többsége Károly morva őrgróf német ellenkirállyá választását pártfogolta, jól jött tehát a Luxemburgiaknak egy pogányok elleni háború, amellyel növelni akarták Károly esélyeit Bajor Lajossal szemben. Ugyanakkor ez utóbbi széles körű szövetségi rendszert igyekezett kiépíteni a Luxemburgiak ellen, amelynek Kázmér lengyel király is tagja volt. Azzal, hogy Lajos a litván hadjáratban részt vett, a Luxemburgiak oldalára került. Boroszlóból (a mai Wrocławból) indult el a németeket, cseheket, franciákat és magyarokat magában foglaló kereszties sereg kelet felé, átkelt a Nyeman folyón, s fő célkitű-

zése a litván központ, Vilnó (a mai Vilnius) elfoglalása lett volna. Útban ide, a keresztiesek megostromolták Villió litván várat. Magyar királyi oklevélből értesülünk arról, hogy Lackfi István vajda és fia, Dénes királyi lovászmester Lajossal együtt jelen voltak a keresztiesek ellenségei, a litvánok elleni hadjáratban, ott István vajda lábát törte, egy szerviensét pedig éppen Villió ostromakor a magyar uralkodó szeme láttára megölték. A litván hadjáratról egy osztrák címerköltő ekként számolt be: Poroszországban „két király harcolt sok magyar és cseh vitézzel, sok hőssel, fejedelemmel, gróffal, báróval, akiknek nevét zengik a heraldok, címerköltők és a sereget követő alakosok [mulattatók] idegen országokból töménytelen vitézt lehetett látni a legjobbak közül, kik Litvániába sereglettek, és a pogányok közül sokakat juttattak atyátlan-anyátlan árvaságra... Tíz napnál tovább időztek Litvániában; a fonséges Szűz [Mária] tiszteletére és a kereszties vallás öregbítésére fogságba hurcolták a pogányokat, öldököltek, gyűjtögettek”. Hogy a kereszties had elsősorban vandál pusztításokkal tette hírhedtté nevét, ám katonai akciója végül is teljes sikertelenségbe torkollott, Lajos király történetírója is megerősíti: eszerint 1345. február 2-a táján egyetlen nap alatt „a befagyott jégen átkeltek a tengeren [a tengerré duzzadt mocsarakon] a pogány litvánok ellen. Tűzzel-vassal akarták földjüket pusztítani, de déli szél kerekedvén, olvadni kezdett a jég, és a késedelmeskedés veszéllyel fenyegette őket. A lehető leggyorsabban visszavonultak tehát, és eredménytelenül és üres kézzel tértek vissza”. A nagyszabású tervből, Vilnó bevételéből, tehát semmi sem lett.⁸³

Ráadásul a litván hadjáratból Lengyelországon át hazatérő Luxemburgi Károly morva őrgróf Kázmér lengyel király fogságába esett, s csak nehezen tudott kiszabadulni onnan. Ez háborús ok volt arra, hogy Csehország, amely különben is az európai koalíció másik táborába tartozott, mint Lengyelország, fegyversen törjön Kázmér királyságára. A katonai cselekmények azzal kezdődtek, hogy a csehek 1345 áprilisában rátámadtak a schweidnitz (ma Świdnica) hercegségre, amelynek feje részes volt Károly őrgróf foglyul ejtésében. Miután a hercegséget feldúlták, visszavonultak. Ekkor viszont Kázmér király lendült támadásba, s a troppai (ma Opava) hercegség ellen fordult, amelynek vezetője a cseh király hűbérese volt. Kázmér ebben az akcióban magyar segédsapatokra támaszkodott, a troppai hercegség több települését Kázmér a magyarok részvételével hamvasztotta el. Lajos

király történetírója is megemlékezett arról, hogy a magyar uralkodó „Lengyelország királyának a védelmére és Kázmér király megsegítésére odaküldte nagy sereggel serény vitézét, Szécsi Miklóst Poháros Péterrel és más vitézekkel, a felséges János fejedelem úr, Csehország királya ellen, aki nagy haderővel megtámadta az országot és Krakkó városát”. Krakkó ostromára a troppai hercegség elleni támadást követően került sor. A troppai herceg ugyanis rögvest János cseh királyhoz, hűbérurához fordult segítségért, aki maga szállt hadba, jóllehet ekkor már mindkét szemére vak volt. A csehek Troppaut felmentették, s a lengyel, valamint a lengyeleket támogató magyar sereget egészen Krakkóig üzték. Ott azonban – 1345 júliusának közepén – csak rövid néhány napot időztek, mivel a várat védő seregek elűzték őket onnét. A lengyel források mit sem tudnak arról, hogy a magyaroknak részük lett volna Krakkó felmentésében, míg Lajos király történetírója kifejezetten a magyaroknak tulajdonítja, hogy János „cseh király támadása, ostroma és pusztítása ellen megvédelmezték az országot [Lengyelországot], felszabadították a várost az ostrom alól, a király [Kázmér] kezére adták, majd szerencsével visszatértek”. Ebben az összecsapásban tehát Lajos király éppen Kázmér oldalán állt ki a Luxemburgiak ellen. Ez a körülmény azonban nem gátolta meg azt, hogy a tizenkilenc éves magyar uralkodó még ugyancsak 1345-ben feleségül ne vegye Károly morva őrgróf leányát, az ekkor tízéves Márgitot, aki már hosszú évek óta jegyese volt.⁸⁴

Magyarországnak az emlékezetes 1285. évi tatár betörés óta gyakran kellett szembenéznie azzal, hogy a keleti határai mentén kialakult Arany Horda seregei foglyok és zsákmányok szerzése céljából be-becsaptak területére. Már Károly Róbertnek az 1320-as években (1324-ben) azért kellett hadat vezetnie Erdélybe, hogy elhárítsa az országát fenyegető tatár veszélyt. A tatár fenyegetés súlya a későbbi években sem csökkent. Így pl. egy kései korból származó, a szepesi egyházakra vonatkozó krónika 1344-hez azt jegyezte fel, hogy immár negyedízben hatoltak be a tatárok a Szepességbe, ám Lajos király a szepesiek hatékony támogatásával legyőzte őket, a behatolók százait pedig a helyi lakosok megölték. Egy 1348. évi királyi oklevél arról tett említést, hogy a Magyarország határait támadó tatárok ellen vívott csatában egy Kolozs megyei nemes elesett, testvére pedig megsebesült. A tatár támadások terhét elsősorban Erdély viselte. Megerősíti ezt Lajos törté-

netírójának híradása. Eszerint „a tatárok hadinépe Magyarország ellen dühöngve az erdélyi rész határvidékeit és a székelyeket már több ízben is megtámadta”. Lajos király 1345-ben érkezettnek látta az időt, hogy visszacsapjon a sorozatos támadásokért. Nem személyesen vonult hadba, hanem Lackfi Andrást küldte „a tatárok ellen a székely nemesek és erős hadinép élén. Ezek erőszakosan behatoltak arra a földre, ahol a tatárok laktak, és amikor Athlamos nevű fejedelmük vezetése alatt nagy tatár sereg vonult ki ellenük a harcmezőre, leverték a szembeszegülőket, fejedelmüket lefejezték, és sok zászlót és tatár foglyot küldtek a királyi felségnek Visegrádra”. Oklevelek is megerősítik, hogy a tatárok ellen küldött had vezetője Lackfi András székely ispán volt. E tisztsége adja magyarázatát annak, hogy a tatárok ellen küldött had miért elsősorban székelyekre épült. Az oklevelek egyike, egy 1349. évi diploma is szólt arról, hogy a tatárok gyakorta tettek dúlásokat Magyarországon.

Az 1345–1355. közti évtized magyar történetére nézve az elbeszélő források sorából nem csupán Nagy Lajos király történetírójának műve áll rendelkezésünkre, hanem egy töredékesen ránk maradt, ismeretlen ferences szerzetes által írott krónika is. Ez szintén beszámol a tatárok elleni hadi vállalkozásokról, s további pontokon bővíti azzal kapcsolatos ismereteinket. Eszerint „az Úr születése után való 1345., a Lajos király koronázása után való harmadik év Gyertyaszentelő Boldogasszony napja [február 2-a] táján a székelyek az akkoriban köztük levő kevés magyarral kivonultak a tatárok ellen, s kardjukkal megszámlálhatatlan tatárt vágtak le saját földjükön”. A katonai vállalkozás tehát 1345 elején zajlott le, s színhelye az Erdélytől keletre eső moldvai vidék volt, amely ekkor a tatárok uralma alatt állott. E forrásunk elmondja még, hogy ott „Othlam nevű nagyhatalmú vezérüket is élve elfogták, aki második a kán után, s a kán húga volt a felesége; később le is fejezték, bár szinte mérhetetlen mennyiségű pénzt ígértek érte váltságul. A magyarok azonban, óvakodva az eljövendőktől, elutasították a váltságdíjat, hazahozták az ellenség zászlait is, sok foglyot, rengeteg zsákmányt aranyban, ezüstben, gyöngyökben meg drága ruhákban. Megszakítás nélkül három napig folyt köztük a harc”.

Ehhez az összecsapáshoz utóbb, néhány évtized elteltével érdekes legenda társult. A váradí egyházból ugyanis – mesélte a hiedelem – a keresztények és a pogányok közti csata idejére eltűnt

Szent László király feje, majd a csata befejeztével az ő a helyén találta újra a fejet, „de úgy átizzadva, mintha élne, s nagy munkából, kihevülve tért volna meg valahonnan”. A monda szerint egy fogságba esett öreg tatár azt vallotta: „nem a székelyek és a magyarok verték le őket, hanem maga László, akit mindig segítségül hívnak. Más társai is mondták, hogy midőn a székelyek ellenük indultak, valami nagy lovag járt előttük, magas paripán ült, fején arany korona, kezében csatabárd, mely hatalmas csapásokkal és vágásokkal pusztította mindnyájukat. E lovag feje fölött a levegőben, csodálatos fényességben nagyszépségű úrasszony jelent meg, akinek fején nagyon ékes és tündöklő korona látszott. Nyilvánvaló ebből – vonta le a középkor misztikumában hívő embere a végkövetkeztetést –, hogy a Jézus Krisztus hitéért harcoló székelyeket maga a Boldogságos Szűz Mária és Szent László király segítette meg a pogányok ellen, akik elbizakodtak vitézségükben és sokaságukban”. S hogy nem csupán a tatárok csaptak be gyakran Magyarországra, hanem a magyarok, illetve a székelyek is többször megismételték a tatár föld elleni katonai akcióikat, ugyanez a forrás igazolja. Innen arról értesülünk, hogy a következő esztendőben, „vagyis az Úr 1346. évében, amikor a székelyek egyedül nyomultak be nagy sokasággal a tatárok említett földjére, s ott csatát vívtak, mennyei kegyelemből győzelmet aratva, megszámlálhatatlan sokaságú tatárt megöltek. Sok nagyértékű fegyvert, töménytelen zsákmányt hoztak onnan barmokban, gyöngyökben, drágakövekben.”⁸⁵

Miközben 1345-ben az észak-magyarországi megyék ispánjai (Szécsi Miklós sárosi, szepesi és nógrádi, valamint Poháros Péter abaúji ispán) Lengyelországban, a keleti végeket igazgató székely ispán, Lackfi András pedig a tatárok földjén hadakozott, addig az ország délnyugati szegletében már 1344-ben elkezdődtek s éveken át folytatódtak a katonai események. Horvátországban és Dalmáciában évtizedek óta tartottak a viszályok. Mint ismeretes, a dalmát városok az 1320-as években sorra-rendre Velence uralma alá kerültek, a horvát urak pedig – a Subicsok, a Nelipicsek, a Kurjakovicsok családjának tagjai – gyakran velencei segítséget igénybe véve folytatták egymás elleni belháborúikat, kevés tiszteletet adva a magyar királynak. Közülük elsősorban Nelipics tett szert nagy hatalomra. 1324-ben a Subicsokat, 1326-ban pedig Károly Róbert hívét, Miks bánt győzte le fegyveresen, s felvette a vajda címet, amivel azt kívánta kifejezésre juttatni: nem a

magyar király horvátországi helytartója, vagyis a bán a hatalom igazi birtokosa a Gvozdz hegységen túl, hanem ő, a vajda. Uralmi központja Knin várában volt. Lajos hadjárata időpontjának megválasztásában nyilván nem mellékes körülménynek számított, hogy Nelipics 1344-ben meghalt, s csak kiskorú fiúutódot hagyott hátra. A másik hatalmas horvátországi család, a Kurjaktól (Cirjéktől) származó Kurjakovicsok a Knintől északra elterülő hegyes vidéket, Korbáviát birtokolták. Velence ezekben az években mindent megtett annak érdekében, hogy még szorosabbra fűzze a horvát urakkal a kapcsolatot. 1343-ban Nelipicset és fiát, illetve Subics Pált és Mladent Velence felvette polgárai közé. Nelipics halála után Velence támogatást adott özvegyének, Vladislávának, hogy a knini várat megerősítse. A városköztársaság a Subicsokat fegyveresek küldésével támogatta, a Kurjakovicsokat pedig Nelipics özvegyének támogatására kívánta rábírní. Velence tehát számított Lajos támadására, mivel pedig ez erőteljesen érintette volna a városállam dalmáciai uralmát is, elemi érdeke volt, hogy Lajos horvát ellenfeleinek oldalára álljon. A magyar uralkodó egyelőre nem személyesen vonult Horvátországba, hanem a terület királyi kormányzóját, Alsólendvai Miklós szlavón bánt küldte még 1344 őszén erős sereg élén Horvátországba. A had egészen Knin váráig akadálytalanul hatolt előre, itt azonban útjukat állta a Nelipics özvegye és fia által védett erősség. A szemben álló felek kölcsönösen tarthattak egymástól, mivel Miklós bán nem kezdett a magas hegyen épült, jól megerősített vár ostromához, hanem a környéket dúlta fel, Vladisláva pedig – elhúzódo ostromtól tartva – békét kért a királytól. A béke feltétele meghódolásuk volt. Mikor ez megtörtént, Miklós bán és serege visszatért Horvátországból.

A siker azonban szerfelett rövid életű volt. Velence arra ösztönözte Vladislávát, hogy ne engedelmeskedjék a magyar királynak. Sőt, maga a városköztársaság állt élére annak a tervnek, hogy szoros szövetség jöjjön létre az uralma alatt álló dalmát városok és az örökösen háborgó, állhatatlan horvát urak között. Velence arra számított, hogy olyan egységfront kovácsolódhat így ki, amely kilátástalanná teszi Lajos fellépését az Adriai-tenger térségében. A szövetség azonban nehezen formálódott ki, hiszen sok egyéb más kérdésben éles ellentétek osztották meg a dalmát városokat és a horvát előkelőket. Így újra felszínre került Spalato és a Subicsok, valamint Sebenico és a Nelipicsek viszálya. Velencén

kívül főleg a korbáviai Kurják (Cirjék) fiai buzdították Vladislávát, hogy tagadja meg a hűséget a magyar uralkodó iránt. Vagyis Horvátország ismét forrongásban és engedetlenségben volt, amikor maga Lajos király állt az újabb hadjárat élére. Az uralkodó történetírója szerint Lajos „közös tanácsot tartva főuraival, lovagjaival és báróival, elhatározta, hogy hadat indít a hűtlen és lázadó horvátok, Cirjék fia Gergely és Nelipics ellen, akik Horvátországot, Dalmáciát és Szlavónia nagy részét bitorolva, a szent korona sérelmére hatalmuk alatt tartották. Elindult a nagy hadsereggel, hogy Horvátországot visszanyerje és elfoglalja. Vele mentek más országrészek fejedelmei is, különösen a nagyságos és hatalmas [Kotromanics] István fejedelem, bosnyák bán... Bihács városáig nyomult előre, és annak közelében, a Klokocsfő nevű patak forrásánál tábort ütött. E helyen hosszabb ideig pihent seregével, és nem vonult innen tovább, úgyhogy a bitorlók és a lázadók, Cirjék fia Gergely és Nelipics fia Iván, atyjának halála után kénytelenek voltak a szent korona engedelmisségére térni. És midőn megesküdtek, hogy hívek maradnak, a király egynémelyüket visszahelyezte méltóságába, és seregével együtt hazatért”.⁸⁶

Más források megadják a lehetőséget arra, hogy a hadjárat lefolyását pontosítsuk. Zárai kútfő szerint Lajos 1345 júliusában indult el horvátországi hadjáratára. (Ez volt 1345-ben az egyetlen katonai akció, amelyet személyesen a magyar uralkodó vezetett.) A király 1345. július 16-tól kezdődően mintegy két héten át a Bihács város melletti, illetve az ezzel azonosnak vehető klokocsfői táborban állíttatott ki okleveleket. Mivel augusztus 1-jén már Zágrábban tartózkodott, így Bihács közelében legfeljebb fél hónapot időzött. Hadi eseményre nem került sor, a horvát urak legtöbbje és a dalmát városok képviselői megjelentek Lajos előtt. Eljött hódolatát bemutatni Knin úrnője, Vladisláva is. A horvát előkelők közül csak Subics Pál, Osztrovica ura és Subics Mladen, Klissza és Scardona ispánja maradt távol, azaz mulasztotta el hűségéről biztosítani a magyar uralkodót. A Nelipicsekkel Alsólendvai Miklós bán már korábban tárgyalásokat folytatott, s ennek eredményeképpen Vladisláva ígéretet tett négy vár átadására a királynak. Lajos előtti hódolása tehát megelőző tárgyalások végére tett pontot. Más dalmát városokhoz hasonlóan Zára is követséget küldött a Klokocs patak mentén időző királyhoz, de a követek elkéstek, mire odaértek, Lajos már visszatért Magyarországra. Így nem tudták engedelmisségükről biztosítani a magyar

királyt, ám pusztán kísérletük ténye nagy fontosságú események kiindulópontjává vált.⁸⁷

Mielőtt még erről szólnánk, meg kell említenünk: Lajos távoztával nem ülték el a horvátországi zavarok. A király történetírója elmondja: „Cirjék fia Gergely újból fellázadt. Lajos király másodízben báróit és lovagjait küldte ellene hatalmas sereggel, akik a lázadó vakmerőségét megtörve visszatérítették Horvátországot a királyi felség fennhatósága alá, a lázadót pedig és azokat, akik vele tartottak, kényszerítették, hogy engedelmeskedjen és hogy kegyének alávesse magát azokkal együtt, akik vele tartottak”. Ez a katonai akció 1345 végén bonyolódhatott le. Azok az adatok, amelyek a had 1346. januári feloszlására vonatkoznak, minden bizonnyal a horvátországi katonai eseményekkel kapcsolatban felvonult sereggel vannak összefüggésben. Nagy Lajosnak tehát 1344–1345 folyamán nagyrészt sikerült a békétlen Horvátországot pacifikálnia, ám túlságosan nagy volt az ár, amelyet ezért fizetnie kellett. Magával vonta a dalmát tengerparton Velence fellépését Adriai-tenger-parti városai védelmében.⁸⁸

Az események központjába Zára került. Amikor Velence értesült arról, hogy Zára – igaz, eredménytelenül – követeket küldött Lajos királyhoz, bosszút forralt a hűtlennek tekintett város ellen. Minden előkészületet megtett a Zára elleni háború megindítására, ugyanakkor leveleiben védelmet ígért a városnak, s az iránta való hűség megőrzésére szólított fel. Velence mögé sorakoztak fel az uralma alatt álló dalmát városok és szigetek (Nona, Raguza, Trau, Arbe). A titokban tartott felkészülés eredményeképpen 1345. augusztus 12-én a záraiak teljes meglepetésére kezdetét vette Velence támadása a város ellen. Canali Péter velencei főkapitány azt követelte a várostól, hogy összes erősítményeit rombolja le s úgy adja azt Velence kezére, ha pedig ezt nem tenné meg, akkor vállalnia kell a harcot, s attól kell függővé tenni a város sorsát. A polgárok inkább a harcot választották, semmint városuk elpusztítását. Ekkor láttak hozzá a városlakók a háborúra való felkészüléshez. Ennek sorába tartozott, hogy követet küldtek a Horvátországból néhány héttel korábban eltávozott Lajos királyhoz, segítséget kérve tőle. Lajos 1345. augusztus 25-én immár Visegrádon kelt levelében biztatta a várost: „egész erőnkkel megindultunk a ti megsegítésetekre, és gyors menetben igyekeztünk segítségetekre; ezért bátran viseljétek és tartsátok magatokat”. Közben tovább folyt a város erősítése. Ostromgépek készültek, meg sáncok,

a kikötőnél pedig egy hallatlanul erős kötelet húztak ki, hogy az ellenséges hajók ne köthessenek ki. Szeptember 1-jén Lajos öccséhez, András⁸⁹hoz is követet küldtek a városiak Nápolyba, hogy támogatást kérjenek tőle. Az első jelentős összecsapásra – szeptember 6-án került sor, a kikötői kötelet a velenceiek szerették volna megsemmisíteni, ám azt a záraiak megíúsították. Ezt követően érkezett meg Zárába Lajos király segítséget ígérő levele, ami még csak fokozta a kikötői csata utáni jó hangulatot. Külsődlegesen is felmondták a velencei dózsához fűződő viszonyt, hadi fegyvereikre (a pajzsokra, sisakokra) a dózse neve helyett Lajosét írták. Közben a magyar uralkodó megkezdte a Záranak megígért hadössze⁹⁰gyűjtését. Vezetőjévé Kotromanics István boszniai bánt állította. Ám – legalábbis Zárában így vélték – Velence megvesztegette őt, s a magyar király serege csak igen lassan közeledett célja felé. A késlekedés miatt a záraiak újra követet indítottak Lajoshoz. Szeptember 17-én érkezett meg az András⁹¹hoz küldött követ. Lajos öccse – élete utolsó napján – megígérte, hogy segíteni fogja Zárá⁹²t. A következő napon azonban András merénylet áldozata lett.⁸⁹

Szakítsuk meg e ponton a zárai események elmondását, s tekintsük át: mi történt az elmúlt alig egy évben a nápolyi királyságban. Bölcs Róbert nápolyi király 1343. évi halálát követően megváltozott a nápolyi királyi udvar légköre. Johannát férfiak hada zsongta körül, rokonai és előkelő udvarbéliek. Nem egy Anjou-házi herceg pályázott Johanna kezére s ennek révén a nápolyi trónra. Mindezek útjában állt András, aki ráadásul idegen volt ebben a mondén és rafinált udvarban. Kortárs olasz szerző írta le Johanna udvaráról azt a minősítést, hogy az „mint valami közönséges csapszék a világ gúnytárgyává vált”. Érthető volt, ha a nápolyi udvar nagyobbik része élesen ellenezte András megkoronázását. Ugyanakkor a Magyarországból befolyó tetemes pénz, valamint a Johanna környezetének romlottságáról érkező hírek döntésre bírták a pápát. 1345. január végén intézkedett, hogy a nápolyi udvar leginkább zuhlott tagjait, hét férfit és négy nőt távolítsanak el onnan. Ez év június 10-én VI. Kelemen úgy foglalt állást, hogy Johannát és András⁹³t együttesen meg kell koronázni, s Andrásnak biztosítani kell a részvételt az ország kormányzásában. Ez két irányban hatott az események alakulására. Egyfelől András – meglehetősen indokolatlanul – már előre felfedte terveit, s nem hagyott kétséget abban a vonatkozásban: ha uralomhoz jut Ná-

polyban, leszámol mindazokkal az udvari körökkel, amelyek mélységesen lenézték, megvetették és kijátszották őt. Másfelől önmagában a kilátásba helyezett koronázás ténye, továbbá András fenyegetései megrémisztették és gyors cselekvésre sarkallták a nápolyi udvar András⁹⁴sal szemben álló nagyobbik felét. Az András meggyilkolására szőtt terv értelmi szerzője Valois Katalin címzetes konstantinápolyi császárnő volt (VI. Fülöp francia király testvére, aki mind anyja, mind férje révén az Anjou-ház tagjának számított), valamint Katalin baráti köre. Mivel fia, Tarantói Róbert – sőt másik fia, Tarantói Lajos is – szeretője volt Johannának, úgy számított: András félreállításával mód lesz arra, hogy Róbert törvényesítse kapcsolatát Johannával, s mint a nápolyi királynő (Johanna) férje tényleges hatalomhoz jusson. Katalin köre szervezte meg a gyilkosságot, amelynek időpontját nagyban befolyásolta az a hír, hogy a pápa követe már elindult VI. Kelemen bullájával Nápolyba. Gyorsan kellett tehát cselekedniük, hogy megelőzzék a pápa követét.

1345. szeptember 18-án, jöllehet Johanna hat-hét hónapos terhes volt (állítólag András gyermekét hordta szíve alatt), egész napos vadászatot tartottak részvételével. Ott volt ezen András és a nápolyi udvar sok tagja. A vadászat végeztével Aversa városába vonultak (Nápolytól északra), majd a lakoma végeztével Johanna és András egy városfalakon kívüli kolostorban tért éjszakai nyugovóra. András⁹⁵t – így mondja el a történeteket egy olasz krónika – „éjnek idején szeptember 18-án kamarásainak s felesége egyik szobalányának rendeletére s árulásával az alább írott árulók felszólítására kihívták, hogy keljen fel, mert fontos hírek érkeztek Nápolyból. Neje biztatására felkelt, s kiment a szobából. Nejének, a királynőnek szobalánya háta mögött rögtön bezárta a szobaajtót. A teremben Carlo d’Artuggio s fia, Tralizzo grófja, néhányan a Leonessa s a Stella grófok közül, a nagy marsall, Jacopo Capano úr, kiről nyíltan beszéltek, hogy viszonyt folytat a királynővel, Pace da Turpia két fia s Nicola da Mirizzano nevű kamarásai megragadták az említett András királyt, kötelet vetettek a nyakába, azután a szobának a kertre nyíló erkélyére akasztották, azon árulók egy része alulról lábainál fogva addig rángatta, míg megfojtották. Azt hitték, hogy az említett kertben elföldelhetik, hogy senki sem tudja meg. Ugy esett, hogy egy magyar szobalánya meghallotta s látta, kiáltozni kezdett, mire az árulók elfutottak, s a tetemet a kertben hagyták. Így halt álnok árulók által váratlan

halált az ifjú s ártatlan király; nem volt több mint tizenkilenc [helyesen tizennyolc] éves”. Andrásnak a nápolyi királyságban történt meggyilkolása új irányt szabott a magyar kül- és katonapolitikának.⁹⁰

Egyelőre azonban a magyar király Zára megsegítésében volt érdekelt, amelyet Velence kezdett ostromolni. András halálának híre eljutott Zarába is, a város polgárai, akik az elmúlt napokban, letéve a velencei uralmat, a magyar királyhoz csatlakoztak, őszinte fájdalommal gyászolták meg Andrást. Közben folytak az ostromló velenceiek és a magukat védő záraiak közti csatározások. A záraiak elutasították Velence megegyezésre buzdító kezdeményezését, s szeptember végén újabb támadást hiúsítottak meg. Október 19-én érkezett meg Zarába a Nagy Lajosnál járt zárai követ, aki elhozta magával az uralkodó segítségét ígérő levelét. November 6-án jutott Zára környékére a Kotromanics István bán vezette magyar sereg, de – állítólag a velenceiek megvesztegették őt – nem bocsátkozott harcba, s hamarosan el is hagyta a város vidékét. Zára az árulás láttán sem vesztette el hitét a magyar királyban, s ellenállt a velenceiek meghódolást követelő felszólításainak, jöllehet – a nagyobb nyomaték kedvéért – a velencei csapatok súlyos pusztításokat okoztak a polgároknak a Zára környéki gyümölcsösökben és szőlőkben. 1345. december 2-án a velenceiek a tenger felől is megkezdték Zára ostromát, s tíz nappal később győzelmet arattak a városiak ellen. A kudarc további védművek emelésére sarkallta a záraiakat, akiknek helyzetét a nehezedő körülmények (élelmiszer- és vízhiány, a téli időszak megpróbáltatásai) is súlyosbították.⁹¹

Miközben a kis adriai város élethalálharcát vívta a velencei nagyhatalommal, Lajos királyt – egyébként érthető módon – öccse halálának körülményei, illetve a nápolyi trón sorsa foglalkoztatták. A magyar királyi udvar bizonyos volt abban – nem feltétlenül megalapozottan –, hogy a merényletben maga Johanna is fontos szerepet játszott. Ez derül ki Lajosnak Johannához még 1345 végén intézett, későbbi idők stílusában szóló, tehát utóbb átfogalmazott, de tartalmilag nyilván megbízható leveléből: „A szemérmetlen élet, amelyet már előbb is folytattál, a királyi méltóság elfoglalása, a büntetés elhanyagolása és az ezt követő mentegetődzés bizonyítja, hogy férjed meggyilkolásában bűnös voltál. Ezért megemlékezzél róla, hogy élnek a bűnök megbosszulói, a halhatatlan istenek”. 1346 első hónapjaiban mind Lajos

király, mind anyja, Erzsébet, több levelet küldött VI. Kelemen pápának. Ezekben Johannát ismételten „férjgyilkos”-ként emlegették. Lajos azt kérte az avignoni főpaptól, hogy „ez a felségsértő merénylet kapja meg nagyságához méltó büntetését, és testvérem gyilkosai, és akiket az ő vére beszennyez, a szicíliai [nápolyi] királyságra és tartozékaira való minden joguktól meg legyenek fosztva”. Lajos nem is rejtette véka alá: azon a jogcímen, hogy ő II. Károly nápolyi király elsőszülött fiának, Martell Károlynak (azaz Károly Róbert apjának) az unokája, igényt tartott a maga és testvére, István herceg nevében a nápolyi trónra, s kérte a pápát, „hogy a szicíliai királyságot, úgy, ahogy az tartozékaival együtt szentségtekre szállott, most feltétlenül nekem és testvéremnek, István herceg úrnak méltóztassatok adományozni”. Mivel időközben a magyar királyi udvar tudomására jutott, hogy 1345 végén Johanna fiút szült, akit – aligha véletlenül – a Martell Károly névre kereszteltek, mind Lajos, mind Erzsébet úgy tekintett rá, mint a nápolyi trón örökösére, s azt kérték a pápától, hogy a gyermeket „nevelésre s gyámi felügyeletre és megőrzésre a szicíliai királysággal s annak kormányzásával együtt” ők kapják meg. A magyar udvar határozott fellépésének köszönhető, hogy a pápa – igaz, meglehetősen késéssel – 1346. február 1-jén kiadott bullájában a legsúlyosabb egyházi büntetéseket helyezte kilátásba a gyilkosokkal szemben, illetve, hogy maguk a nápolyi Anjou-hercegek (a Durazzóiak és a Tarantóiak) végezték el a leszámolást a gyilkosságban közvetlen részét vállalókkal, akik azonban nem az értelmi szerzők és felbujtók voltak.⁹²

Miközben tartott a magyar királyi és az avignoni pápai udvar közti levélváltások sorozata, folytatódott a zárai háború. 1346. januárjában több ütközetre került sor, a velenceieknek sikerült szétörtönniük a zárai kikötőt védő erős kötelet. A küzdelem élesedését mutatta, hogy ugyancsak januárban Zarában elfogták és a hónap végén kivégezték azokat a polgárokat, akik árulásra készültek. Ezt követően február folyamán több tengeri ütközetet vívtak a szemben álló felek; a velenceiek támogatására több mantovai hajó is megérkezett, ám ezek közül egyet a záraiak elfogtak. Márciusban a záraiak számos levelet kaptak Lajos királytól, amelyekben fegyveres segítséget ígért a városnak. A záraiak abban bíztak, hogy hamarosan megérkezik a magyar király felmentő serege, ezért kerülték a velenceiekkel a nagyobb összecsapásokat. A velenceiek próbálkozásai rendre eredménytelennek bizonyul-

tak. Rájöttek, hogy ostromgépek építésével nem képesek Zárát megadásra készíteni, ezért az elrettentés helyett a nyílt ütközetet tekintették járható útnak. Május 16-án szárazon és vízen általános ostromot indítottak a város ellen. Az öldöklő csata egész napon át tartott, végül is a nagy véráldozatot követelő összecsapások során (a velenceiek közül mintegy 800 halott és sebesült volt) a záraiak arattak győzelmet, a velenceiek a nyílt tengerre vonultak vissza épen maradt hajóikon. Május 20-án a záraiak követet küldtek Lajos királyhoz, hogy az tájékoztassa az uralkodót a minap lezajlott véres ütközetéről, s nyomatékosan kérje segítségét, mivel egy újabb velencei ostromot saját erejéből már aligha lenne képes a város elhárítani. Lajos azonban időközben személyesen állt seregei élére, 1346. április 24-én elindult az Adriai-tenger felé, hogy felmentse Zárát. A követ május 27-én talált rá az uralkodóra a horvátországi Klokocs patak vidékén. A király biztosította a záraiak küldöttét, hogy már közel a segítségadás napja. E hír nagy örömmel töltötte el Zára polgárait, de ugyanakkor Velencét is arra bírta, hogy újra átgondolja stratégiáját. A velenceiek régi építményeiket összetörték, ostromgépeik egy részét is elpusztították, felégették egy cölöpvárművet, hogy helyükre újabb, hatékonyabb építményeket emeljenek. Ekkor készítették el Zára földjén a velenceiek a forrásokban Sticatumnak (magyarosan Székácsnak) nevezett hatalmas favárat, amelyet a leendő ostrom központjának szántak a félsziget bejáratánál.

Zárai forrásból tudjuk, hogy Lajos király június 2-án 100 ezer-nél több lovasával – a szám alaposan túlzó – Zárától mintegy hétezer lépés távolságban táborot vert. A város követi felkeresték a királyt, s átadták neki annak kulcsait, ezzel is kifejezték hovatartozásukat. Az uralkodó június 12-én a város határáig lovagolt kétezer lovas kíséretében, majd rövid ideig tartó fegyverszünetet eszközölt ki a szemben álló felek között. Június 25-én indult meg a király egész hadserege a táborból Zára felmentésére, azt követően, hogy egy héttel korábban (június 18-án) Velence már indított egy váratlan támadást Zára ellen, amelyben a magyarok közbeavatkozása eredményeképpen Velence vereséget szenvedett. Amikor tehát június 25-én közeledett a királyi sereg a város felé, a polgárok közül kevésnek volt kétsége a tekintetben, hogy küszöbön áll a háború győzelmes befejezése. Két körülmény is jogossá tette a bizakodást: Lajos a városon kívül épített ostromgépeket, hogy így a városi hadigépekkel együttműködve két tűz közé

szoríthassák a velenceieket, továbbá június 20-án megérkezett a város alá a Lajos táborát erősítő aquileiai pátriárka. Lajos király „vitézei és hadinépe állandó rohamokkal zaklatták az ellenséget, és kemény csatákat vívtak”. A velenceiek oldalán német, francia és olasz zsoldosok is harcoltak, Lajosnak a seregét alkotó magyarok, horvátok, boszniaiak, jászok és kunok mellett ugyancsak voltak – főleg cseh és német – zsoldosai. Az itt magyar zsoldban álló Cillei Ulrikról ekként emlékezett meg egy osztrák címerköltő: „Először Záránál vitézkedett Magyarország gazdag királya mellett, ki hatalmas sereggel, 60 ezernél több emberrel sok napon át táborozott a város előtt, nagy tiszteletet és becsületet vallva. Számtalan íj, nyíl, lándzsa osztogatta naponként fáradhatatlanul a halált, mély, keserű sebekkel; az apró lövöldözések nem vették el a vitéz kedvét, végig kitartott a király mellett”. Amikor azonban a magyar király hada megindult Zára felé a város tényleges felmentésére, ekkor két váratlan dolog is történt. Egyrészt – ez volt a kisebbik baj – bizonyos záraiak a magyar sereg katonáinak megjelenésével hirtelen meggazdagodásuk lehetőségét vélték felcsillanni, s drága pénzen árulták számukra a tüzes adriai bort, nem juttatták hozzá őket a kenyérhez, sőt még vizet sem meríthettek azok ingyen a kutakból. Másrészt – s ez lett a kudarc egyik oka – a velenceiek egyezségekre léptek Lajos seregének több vezetőjével, így Kotromanics István boszniai bánnal, Lackfi István vajdával és több más magyar báróval.

Az árulásról mit sem sejtő Lajos király 1346. július 1-jén általános támadást indított a velenceiek nagy favára, a Székács ellen. Bizonyos magyar egységek azonban nem mozdultak, s tétlenek maradtak akkor is, amikor a faerődítményből kitörő és a gályákról partra szálló velenceiek ellentámadásba mentek át, s nem nyújtottak segítséget a mind nehezebb helyzetbe kerülő, ám elszántan védekező záraiaknak. A velenceiek a magyarok szemé láttára felgyújtották a zárai ostromgépeket. A kemény összecsapásban a záraiak közül számosan meghaltak és mintegy négyszázan megsebesültek. A biztosra vett győzelem csúfos vereséggé változott. Hogy a fiaskót árulás okozta, nem csupán zárai forrás vallja, hanem magyarországi is. Eszerint, Lajos a Székács nevű erődítés elfoglalását tervezte, s a csata megindítása előtt erre biztatta seregének főembereit. „Mivel azonban, mint mondják, a harcosok vezéreinek és főembereinek akaratát megrontotta a velencei forint, szándékuk nem egyezett a király úr tiszta, egyenes

akarátával; amint ezt az eredmény bizonyította, a sereg főemberei árulók módjára nem bocsátkoztak csatába. Mikor ugyanis a tábor felállított hadsorai, az ellenségnek rémületes látványt nyújtva, csatasorban nyíllövésnyire megközelítették Székácsot, megálltak, s a csalfa velenceiek pénzétől megrontva, nem akartak továbbmenni és harcolni. Így vesztették el nemzetük dicsőségre méltó hírnevét, s örök gyalázatot hagytak hátra maguknak és maradékaiknak. Lajos király úr felette bölcsen viselkedett megaláztatásában, mert bár főemberei és bárói miatt akkor dicsőséget nem szerzett, mégis minden cselekedetüket bölcsen elpalástolta, hogy lelküket még nagyobb gonoszságra ne ingerelje”.

A csatavesztés után Lajos király fegyverszünetet kötött a velenceiekkel, majd július 3-án a maga részéről befejezettnek minősítette a háborút, s eltávozott Zára vidékéről. Nem így a záraiak, akik, bár július 1-jén súlyos anyagi és emberveszteségeket szenvedtek, mégis folytatták a mind reménytelenebbé váló ellenállást. De a várost ekkor már belső ellentétek osztották meg, a lakosok sorai-ból mind többen árulóvá váltak, így pl. a plebejusok egyik vezetője rokonságával együtt átállt a velenceiekhez, továbbá kritikussá vált az élelmiszerhiány. A záraiak még mindig bíztak abban, hogy Alsólendvai Miklós szlavón bán Lajos parancsára sok élelemmel segítségükre siet. A bán azonban lassan követte az utasítást, s így tőle mit sem várhattak a záraiak. Közben folytak a csatározások, a záraiak derekasán tartották magukat, de – legalábbis Zárában úgy ítélték meg – Miklós bán is árulásra készült, a királyi parancsot mindenesetre nem teljesítette. Egyre erősebbé vált a város azon rétegeinek hangja, akik békét és – ami egyenértékű volt ezzel – a velenceiek irányában meghódolást követeltek. December elején zárai küldöttség utazott Velencébe, majd az itt kötött megállapodásnak megfelelően Zára 1346. december 21-én megnyitotta kapuit a velenceiek előtt. Ekkor vették le Zárában Lajos király arcképét, hogy a velencei uralomra utaló Szent Márk képével cseréljék ki. Közel másfél esztendei ellenállás után, tehát, Velencének sikerült Záráat elfoglalnia és hűségére visszatérítenie. Az eseményekről Lajos történetírója is szólt, de nem tett említést a magyar főemberek többszöri árulásáról, s a katonai kudarcot egyszerűen azzal magyarázta, hogy „a király serege vitézül iparkodott megvenni az erődítményt [a Székácsot], de az szerfölött meg volt erősítve, és nem boldogultak vele. Ezt látva a király seregével együtt hazatért, emberben és hadianyagban nagy veszte-

séget szenvedve”. Velence zárai sikerét végül is – más forrásokkal egybehangzóan – annak tulajdonítja, hogy a magyar király elvonulása után „a velenceiek hadinépe pedig folytatta az ostromot mind az erődítményből, mind pedig a tenger felől a gályákról, és néhány városi árulása miatt el is foglalták a várost. Sok polgárt és nemest kivégeztek vagy különféle kínzásoknak, gyötrésnek és büntetésnek vetettek alá”. Lajos elvonulásának még egy kézenfekvő oka volt: tekintetével már egyre inkább az Adriai-tenger túlsó partját pásztázta, egy elkövetkező nápolyi hadjárat lebegett szeme előtt, amelyben egyáltalán nem lesz majd közömbös számára Velence magatartása. Márpedig Lajos számára fontosabb volt Nápoly, mint Zára.⁹³

Lajos király már 1346-ban fontolgatta egy katonai akció tervét Nápoly ellen, s ehhez diplomáciai háttért kívánt magának biztosítani. Elsősorban azok a hatalmak jöttek szóba, amelyek valamilyen okból szemben álltak azzal a pápasággal, amelytől a magyar király hiába várta a gyilkosság értelmi szerzőinek megbüntetését. Ilyennek tűnt mindenekelőtt Bajor Lajos császár, aki hosszú idő óta igen ellenséges viszonyban volt a pápával, s akivel szemben éppen 1346 nyarán választották meg német királlyá János cseh király fiát, Károly morva őrgrófot. Még házassági kapcsolatot is tervezett Lajos király családja számára a császár családjával, de tervei dugába dőltek, mivel Bajor Lajos 1347-ben meghalt. A német-római birodalomban a főhatalom a Luxemburgiak kezébe került, s utóbb, 1355-ben Károlyt német-római császárrá koronázták. Nem jött létre hatékony szövetség a többi kiszemelt jelölttel, sem III. Edward angol királlyal (aki éppen 1346-ban vívott nagy csatát Crécy mellett a pápa által támogatott francia királlyal), sem a Szicília szigetét birtokló aragón királlyal, sem Genovával, amelytől Lajos azt remélte, hogy seregeit tengeri úton átszállítja Itáliába. Nem maradt tehát más megoldás, mint szárazföldi úton jutni el Nápolyba. Ám ez a kor viszonyai között a hatalmas távolság miatt és az útba eső apró itáliai államok sokféle pártállása következtében nem mindennapi vállalkozásnak számított. Lajos követei 1346-ban hozzáláttak egy szárazföldi itáliai út előkészítéséhez. Velence már ez év júniusában tudott arról, hogy a magyar király követe, Gilétfi Miklós nádor testvére, Anconában tartózkodott, s intézkedett a városköztársaság, hogy a magyar uralkodó semminemű támogatást ne kapjon Anconától, valamint hogy Johanna és VI. Kelemen pápa értesüljön a magyar király szándékai felől.

A hír, hogy Lajos itáliai hadjáratra készül, mind a pápa körében, mind Johanna hívei között rémületet keltett. VI. Kelemen többször is küldött követeket Visegrádra, hogy eltérítse Lajost szándékától. Johanna is tett a várható támadás kivédését szolgáló intézkedéseket, ám szövetségesekre neki sem sikerült szert tennie. Nehézítette Johanna dolgát, hogy még a nápolyi Anjouk egy része is (elsősorban Durazzói Károly herceg) azon volt, hogy Lajos vonuljon be Nápolyba. Némi túlzással, de mégsem alap nélkül írta egy magyarországi forrás: „Attól az időtől kezdve, hogy András király meghalt, szinte egész Itáliából, de kiváltképpen Apuliából és Provence-ból sürgetve hívták Lajos király urat a városok fejei, a földesurak, a bárók és grófok és a köznép, hogy jöjjön el hozzájuk Magyarországból, s hírnökök, közeli atyafiak és rokonok útján szüntelenül és váltig ösztökölték lelkét, hogy foglalja el a szicíliai [nápolyi] királyságot, mely jog szerint Lajos királyt illette”. Ez persze nem azt jelenti, hogy csupa barát várta a Dél-Itáliába vezető hosszú út különböző állomásain a magyar királyt és seregét. Ellenkezőleg: szinte egyenként kellett ügyes diplomáciával előkészíteni minden egyes államocska területén a magyar haderő akadálytalan átvonulását. Ennek érdekében 1348. március 7-e táján „előre küldötte bizalmas híveit, nevezetesen [Garai] János veszprémi püspök urat és Lőrinc fia [Kont] Miklós mestert sok pénzzel, erősen meghagyva nekik, hogy átmenő útjukban ne ártsanak, ne alkalmatlankodjanak senkinek, s a rablástól tartózkodjanak, hanem mindenki tetszésére, békésen haladjanak útjukon, gyalázatos cselekedetük rossz hírével be ne szennyezzék az ő nevét s méltóságos és tisztelt országát, s ebből kifolyóan meg ne botránkoztassanak sokakat. Nyomozzák titkon, milyen állhatatosak és hívek azok, akik a király urat behívták s várják, és vetélytársai törekvéseitőlük telhetően hiúsítsák meg. A király említett familiárisai elmentek Apuliába, s parancsához híven mindenki iránt békésen és jóindulatúan viselkedtek. Mindenhol tisztességgel fogadták, s buzdítva és megörvendeztetve bocsátották el őket... Lajos király követei hírnököt küldtek az apuliai királyság különböző részeibe, s úgy találták, hogy azok erősek, állhatatosak és kitartók a magyar király iránt való hűségükben. Végül levélben értesítették a király urat, hogy sikerrel jöhet az országba”. Még olyan város is akadt Itáliában, Aquila, amely fegyveresen állt szemben Johannával, s amelynek így kifejezetten kapóra jött, hogy magyar segítséget kap katonai vállalkozásához.

6. Nagy Lajos király első nápolyi hadjárata, 1347–1348

Az Itáliából érkezett kedvező hírek bírták rá a magyar uralkodót arra, hogy megindítsa hadjáratát. Bölcs stratégára vall, hogy „Lajos király nem hirtelen és egyszerre küldötte katonáit Apuliába, hanem csapatonként, a föld népe meg ne rémüljön, hogy erőszakosan és bosszúállással akarja elfoglalni az országot. Ezért serege főembereinek és harcosai vezéreinek meghagyta, hogy folyamatosan, hatvananként, százanként, ezrenként vonuljanak be”. Kétségtelen, hogy az élelmezést is könnyebben megoldották így, különös tekintettel arra, hogy az 1347. esztendő ínséges, gabonában igen szegény év volt Itáliában. Lajos király az esztendő

különböző szakaszaiban indított olasz földre kisebb-nagyobb csapatokat, így április 24-e táján Vásári Miklós nyitrai püspököt több más főemberrel és ispánnal (így pl. Treutel Miklós pozsonyi ispánnal) együtt, július 15-e táján „hasonlóképpen nagy sereget küldött át”, ennek a pécsi püspök volt a vezetője. A már Itáliában levő magyarok, illetve a magyarok pénzén fogadott zsoldosok segítséget nyújtottak a Johanna ellen lázadó Aquila városának. Magyar forrás szerint „Lajos király uralma napról napra egyre jobban megerősödött ellenségeivel szemben, a durazzói hercege és a tarantói fejedelemé pedig jelentősen megfogyatkozott. Ezután Mindenszentek napja [november 1-je] táján elküldötte nagyobb sokaságú fegyverrel [Gilétfi] Miklós nádorispán urat, hogy az Aquilában levő többieknek erősítésül és oltalmul legyen”. S miközben tartott a magyar seregek Itáliába irányítása, Johanna újból házasságra lépett, másodfokú unokatestvére, Tarantói Lajos vette feleségül, aki – mint olasz kútfő hírül adja – „már férje, András király életében viszonyt folytatott vele”.⁹⁴

Lajos kísérete maradt utolsónak az Itáliába útrakelők közül. Ezekben az években Magyarországot rendszeresen tatár betörés veszélye fenyegette, ettől azonban most nem kellett tartania a királynak, mivel 1346-ban nagy járvány tizedelte meg őket. Az ország kormányzását anyjára bízta, s maga 1347. november 11-én elindult Itáliába. „Az ország határáig azonban titkon ment, szinte bujkálva, kevesedmagával, hogy ellenségeinek csalárdságait és cseleit kijátssza”. Valószínűleg Velencétől tartott Lajos, és feltételezhető, hogy titokban akarta tartani – ameddig erre lehetősége volt – saját hadra kelését. A király előtt járó nádor tíz nap időtartamra engedélyt nyert Velencétől, hogy területén kíséretével áthaladhasson, de hadinépét a trevisói és az útba eső többi várba nem vihetette be. Lajos még nagyobb óvatosságot tanúsított Velence irányában. Cilli érintése után – ahol ünnepélyesen fogadták, és nagyszámú német, valamint osztrák lovag csatlakozott hozzá – az aquileiai patriarchátus területén (Udine és Sacile városokon) keresztül vonult. Velence követség küldését határozta el Lajoshoz, a király azonban elhárította annak békét ajánló indítványát, nehogy „úgy lássék, mintha éhségtől vagy szűkségtől kényszerítve kötött volna békét a velenceiekkel, s ezt gyávaságból tenné”, s lényegében Velence területét megkerülve haladt tovább. Miután újra szövetségre lépett az aquileiai pátriárkával, a Citadella–Vicenza–Verona–Modena–Bologna útvonalon gyorsan jutott előre.

Útját általában ünnepek kísérték, ahol Lajos többeket lovaggá ütött. Fagyos légkör csak Romagnában, a pápai hűbérben levő városok részéről fogadta. Imola nem is nyitotta meg kapuját Lajos előtt; így ott a külvárosban szállt meg, majd onnan a Forlì–Cesena–Rimini–Urbino–Foligno útvonalon haladt dél felé. Lajos december 20-án ért Folignóba, s itt találta magát szemben a pápa követével, Bertrand bíborossal.

Tárgyalásukról egy olasz forrás azt örökítette ránk: a követ a nápolyi királyság ügyeiről váltott szót Lajossal, „s intette, hogy ne álljon kegyetlen bosszút a királyi ház tagjain, a szentegyház odaadó hívein, s hogy a bűnösök csak ketten voltak, s azok is elvették büntetésüket, s a többi mind ártatlan volt. Amellett intette, hogy a szentegyház főuralma ellenére a pápa s bíborosai beleegyezése nélkül kiközösítés terhe alatt nem uralkodhat, s nem gyakorolhat fennhatóságot az egyház tulajdonát tevő [nápolyi] királyságban; ezt tanácsolja s erre inti, bár a pápától nincs rá külön megbízatása... Amire a király bölcsen, büszke szavakkal s nyíltan felelt, mondván, hogy az ő jövedele nem lesz sem az ő, sem az egyház hátrányára, s ahol kettőről szól, 200 értendő, s hogy a királyság nagyatyjáról jogos öröksége, s hogy ha visszaszerzi az uralmat, amit Isten segítségével elérni törekszik, az egyházzal szemben megfelel mindennek, amit igazság szerint tennie kell. Az igazságtalan kiközösítésre keveset ad, mert Isten, aki nagyobb a pápánál, tudja, hogy vállalata igazságos”. Lajos király Folignóból – elkerülve Rómát, ahol éppen Cola di Rienzo néptribun tartotta kezében a hatalmat, aki a régi, ókori római köztársaságot akarta helyreállítani – a hozzá hű Aquila felé vette útját, ahová december 24-én érkezett meg. Itt időzött a magyar király itáliai útja során a leghosszabb ideig, egy hétig, hogy kipihenje az út fáradalmait, s felkészüljön a reá váró fegyveres harcokra. Hasonlóan cselekedett Johanna is. Tarantói Lajost nevezte ki az ország főkapitányává, aki Capuában építette ki a védelem központját. Lajos király azonban óvatos volt, nem intézett általános támadást a jól védett Capua ellen, hanem seregével – Sulmonán és Castel di Sanguinén keresztül, ahol csak csekély ellenállást kellett legyőznie – Beneventóba ment. 1348. január 11-én ért ide, s előbb az ottaniak bezárták Lajos serege előtt a kapukat, mivel tartottak a Lajos seregébe tartozó zsoldosok túlkapásaitól, rablásaitól. Hamarosan azonban más belátásra tértek, beengedték Lajost, aki közel egy hetet töltött ott. Bevárta különböző helyekről érkező csapatait,

fogadta a különböző itáliai hódoló küldöttségeket. Még Nápolyból is jött oda követség, hogy felajánlja neki a székvárost.

Lajos király nem maga fordult Capua ellen, hanem egy itáliai híve vezetésével sereget küldött a nápolyiak védelmi központja ellen. Capua védőiben riadalmat keltett, hogy miközben ők egy szárnysereggel kénytelenek viaskodni, Lajos keletről megkerülve Nápolyt, akadálytalanul haladhat előre. Emiatt sokan nem is vették fel a harcot a Capuát támadó magyarokkal, hanem elmenekültek. Nem kevesen egyenesen Lajos király üdvözlésére siettek. Tarantói Lajos tehát magára maradt. Fel kellett adnia Capuát, menekülni volt kénytelen, s így Capua szintén a magyar uralkodó kezére került. Lajos király Benevetóból nem egyenesen Nápoly felé fordult, hanem útba ejtette Aversát, ahol András öccsét kegyetlenül meggyilkolták. Ide január 17-én érkezett meg. Ekkor már szabad lett volna az útja Nápolyba is, hiszen nem csupán Tarantói Lajos adta fel Capua védelmét, és szökött északra, hanem január 15-én Johanna is – kilátástalannak ítélve mindenféle ellenállást – elhagyta Nápolyt, és Provence-ba ment, hogy a pápa segítségét kérje. Lajosnak azonban alapos oka volt, hogy ne kerülje el Aversát, látni kívánta a várost, ahol testvére életét vesztette. Mivel Aversába Johanna több híve is eljött hódolatát bemutatni Lajos előtt, s megjelent itt a nápolyi Anjou-ház több tagja, a Tarantóiak közül Róbert és Fülöp, a Durazzóiak közül pedig Károly és Lajos, ez a körülmény hirtelen elhatározást váltott ki a magyar uralkodóból. Néhány napi aversai időzés után a király váratlan fordulatmal arra kérte Durazzói Károly herceget: vezesse őt oda, ahol Andrást megölték. „A herceg ezt felelte: »Ne izgasd magad azzal, mert én sohasem voltam ott.« Azt hitte, hogy eltéríti szándékától, s már megrettent a király kegyetlen arckifejezésén. A király azt felelte, hogy mégis el akar menni, s a Morrone-barátok kolostorához érve leszálltak lovaikról, s a terembe mentek; kérdésére, hogy hol van az a kertre nyíló erkély, ahonnan András királyt levetették, megfojtották és megölték, megmutatták neki. Erre a durazzói herceghez fordult s mondá: »Te voltál az áruló, s a te urad s az én öcsém halálának okozója... Te mesterkedtél a szentszéknél, a te kérésedre halogatta a pápa az ő megkoronáztatását... E halogatás volt oka halálának... Következésképpen ott kell meghalnod, ahol te megöletted őt.«” Hiába emlegette Durazzói Károly ártatlanságát András herceg meggyilkolásában, Lajos király őt és a többi nápolyi Anjou-herceget fogságra vetette, majd Károlyt néhány

nap múltával lefejeztette azon a helyen, ahol András hercegen a gyilkos merényletet végrehajtották, a többi nápolyi rokont pedig fogolyként Magyarországra küldte. Károly kivégzésével valóban ártatlan vért ontott Lajos, hiszen ha valaki az Anjou-hercegek közül, ő bizonyára vétlen volt András meggyilkolásában. Lajos iránt egy csapásra megváltozott a közhangulat. Átformálódott Lajosról a trecento nagy írójának, Boccacciónak is a véleménye: míg korábban igazságosnak ítélte a magyar király fegyvereit, immár vérengzőnek minősítette őt.

Most már csak idő kérdése volt, hogy mikor lép Lajos Nápoly földjére, amely urát vesztve lábai előtt hevert. Január 23-án vagy, esetleg, 24-én került sor erre. Kifejezetten hódító katonaként „maga is fegyverben, sisakkal a fején s gyöngyliliomokkal hímzett bíbor-bársony felöltőben vonult be Nápolyba”. Elutasította azt az ünneplést, amelyet a nápolyiak akartak rendezni tiszteletére, nem fogadta el feje fölé a baldachint, egyáltalán szerfelett bizalmatlanul viselkedett Nápolyban. Talán attól félt, hogy törbe csalják és megölik, talán úgy ítélte meg, a bosszúálló fejedelem képéhez jobban illik a magára öltött merev, szenvtelen póz, mint érzelmeinek harsány kinyilvánítása. Tovább rontotta a nápolyi közhangulatot, hogy Lajos zsoldosai nagy fosztogatásokat végeztek a városban. Hozzá hű itáliaiakat ültetett Nápolyban tisztségekbe. Hiába tartott utóbb népünnepeleket, hogy így kedveltesse meg magát a nápolyiak körében, az első benyomások negatív hatásait nem tudta ellensúlyozni. Nem tettek jót Lajosnak a suttogó rémhírek sem, amelyek arról szóltak, hogy el akarja pusztíttatni a várost. Lajos Nápoly elfoglalásával befejezettnek tekintette a hadműveleteket. Elérte célját, mint maga írta: immár „a maga egészében birtokunkban tartjuk a [Messinai-]szoroson innen az egész szicíliai királyságot, mely jog szerint már régidő óta minket illetett”. Mint a nápolyi királyság ura – címei között maga is használta a „Szicília királya” titulust – bejárta Apuliát, megfordult a salernói hercegségben, amelyet már Károly Róbert uralkodói címei között viselt. Amikor visszatért Nápolyba, 1348 áprilisában, több kedvezőtlen körülménnyel találta magát szemben. Érezte, hogy a bizalmatlanság légköre vette körül, összeesküvésekről érkeztek hírek, több hívét megölték. Ugyanakkor egyre erőteljesebben kitört Nápolyban a nagy pestisjárvány. Csüggesztőleg hatott Lajosra, hogy az időközben Avignonba érkezett Johanna elérte VI. Kelemen pápánál: az továbbra is őt, a volt királynőt tekintette Nápoly törvényes

uralkodójának, s megróttá a főpap Lajost, amiért a hivatalos vizsgálatot be nem várva önhatalmúan cselekedett. Mindezek arra készítették Lajost, hogy visszatérjen Magyarországra. Nápoly kormányzását egy német zsoldoskapitányra, Wolfhard Ulrikra bízta, s maga, kevéssel azt követően, hogy a fogoly Anjou-hercegek, valamint András herceg kisfia, Martell Károly elindultak Magyarországra, szintén követte őket, ahová 1348. június 11-én érkezett meg.⁹⁵

Nagy Lajos távozása után tovább romlottak a magyar pozíciók Nápolyban. A zsoldosok raboltak, kegyetlenkedtek, az apuliai nép pedig lázadozott. Újra nagy táborra támadt Johannának, s a királynő és férje Provence-ból visszaindult Nápolyba, ahová 1348 szeptemberének közepén érkezett meg. A városban ettől kezdve „kettős hatalom” érvényesült. A nápolyi erődök és a kikötő magyar kézen voltak, a város többi része pedig Johannáén. Kezdetét vette a nápolyi erődök visszafoglalása, amelyek fokozatosan kerültek vissza Johanna birtokába. Wolfhard Ulrik Castel Nuovóba vonta össze a magyarpárti erőket, derekasan védekeztek, de bezárt helyzetük miatt nem lehettek vérmes reményeik a sikert illetően. Éppen ezért 1349. január 11-én a várvédők titokban elhagyták az erősséget, s ezzel az utolsó nápolyi erőd is Johanna kezére került. Míg a nápolyi erősségek ostroma folyt, Tarantói Lajos a nápolyi királyság területén látott hozzá a magyarok által fizetett zsoldosok kezén levő városok és várak elfoglalásához. Így jutott vissza Johannáék uralma alá Capua és Aversa is. Ugyanakkor a keleti partvidéken Lucera és Foggia vidékén e zsoldosok megállították, illetve távozásra készítették Tarantói Lajos seregét, s magyar kézen volt a fontos adriai kikötő, Manfredonia is.

Amikor – még 1348 őszén, Tarantói Lajos sikereinek idején – eljutott a hír Lajos királyhoz, hogy „pártja gyöngül, az ellenség pártja meg gyarapszik, s nem úgy sikerült a vállalkozás, ahogyan remélte, tanácsot tartott, s elhívta egyik főemberét, Lackfi Istvánt, aki akkor erdélyi vajda volt, ezt a harchan vakmerő, serény, mindenféle ügy intézésében igen bölcs férfiút... Őt küldötte tisztes, erős magyar haddal Apuliába, hogy az Isten segítő oltalmával vegyen bosszút ellenségein, törje össze és alázza meg őket hatalmasan.” Szeptember végén kelt útra Lackfi István, s a vele tartó mintegy 300 katona nagy segítséget jelentett a nápolyi királyságból lassan kiszoruló magyaroknak. Érkezésük hírére Tarantói Lajos elvonult Lucera alól, Ascoli felé tartott, de Lackfi István

serege üldözőbe vette az ellenséget, s 1349. január 23-án Troiánál legyőzte a nápolyiakat, sok foglyot és hadizsákmányt (zászlókat) ejtve. Tarantói Lajos ekkor cselhez folyamodott. Nápoly városa és bizonyos lovagok nevében levelet küldött Lackfi Istvánnak, hogy azok készek átadni neki Nápolyt. A terve az volt ezzel, hogy a vajdát eltávolítsa a keleti partvidékről, ahol szilárd bázisa volt, s tengeri úton bármikor utánpótlást kaphatott, s olyan helyre csalja, azaz a nyugati partvidék közelébe, ahol könnyűszerrel végezhet vele. Lackfi vajda nem gyanított cselt, seregével, amely a zsoldosokkal együtt több ezer főre rúgott, nyugat felé fordult, nem kis nehézségek árán átvágta magát a hegyeken (az egyik szoros birtokáért Tarantói Lajos német zsoldosaival elkeseredett harcot vívott), s 1349. április 22-én elfoglalta Capuát, majd Aversa is kezére került. A magyar sereg újra Nápoly kapujában állt. Nyílt támadást ugyan nem intéztek a magyarok a székváros ellen, de kiéheztetés révén megkísérelték megkaparintani. Tervük azonban nem vált valóra, Tarantói Lajos gályái – ha nem is egykönnyen – biztosították az élelmet.

Nápoly megtartása érdekében most már Tarantói Lajosnak is cselekednie kellett. Olasz forrás szerint Tarantói Lajos és Lackfi vajda követeik révén előre megállapodtak – a lovagi hadviselés jellegzetes jegyeként –, hogy mely napon (június 6-án) és hol (a Nápolytól négy mérföldre levő Meli-tónál) fog megmérkőzni egymással a két sereg. Oly „lovagiasan” jártak el, hogy a tágas mezőről (amit csatamezőnek szemeltek ki) még a fákat és a bokrokat is kivágták, hogy azok se akadályozzák a szabad mozgást. Azzal is a harci kedvet akarta növelni Tarantói Lajos, hogy százával üttette serege ifjait lovaggá. Hasonlóan cselekedett Lackfi István is. Tarantói Lajos azonban ismét cselhez folyamodott. A csata reggelén kérte az ütközet elhalasztását. A vajda tudomásul vette a kérést, s éppen a harckészültséget oldotta fel Tarantói Lajos levelének felolvasásával, amikor a nápolyi sereg támadásba lendült. Mint magyarországi forrás írja: „mindkét részről kegyetlenül és ádázul harcoltak. A magasságbeli Isten segítségével a király úr serege sok foglyot ejtett, többeket megsebesített, sokakat megölt, a többit megfutamította. Így [Lackfi] István dicső győzelmet és nagy diadalt aratott.” A győzelem politikai hasznosítását azonban az örökké pénzéhes és zsákmányra vágyó zsoldosok lehetlenné tették. Az elfoglalt területeken óriási pusztításokat hajtottak végre, elmaradt zsoldjuk fejében Lackfi István kénytelen volt

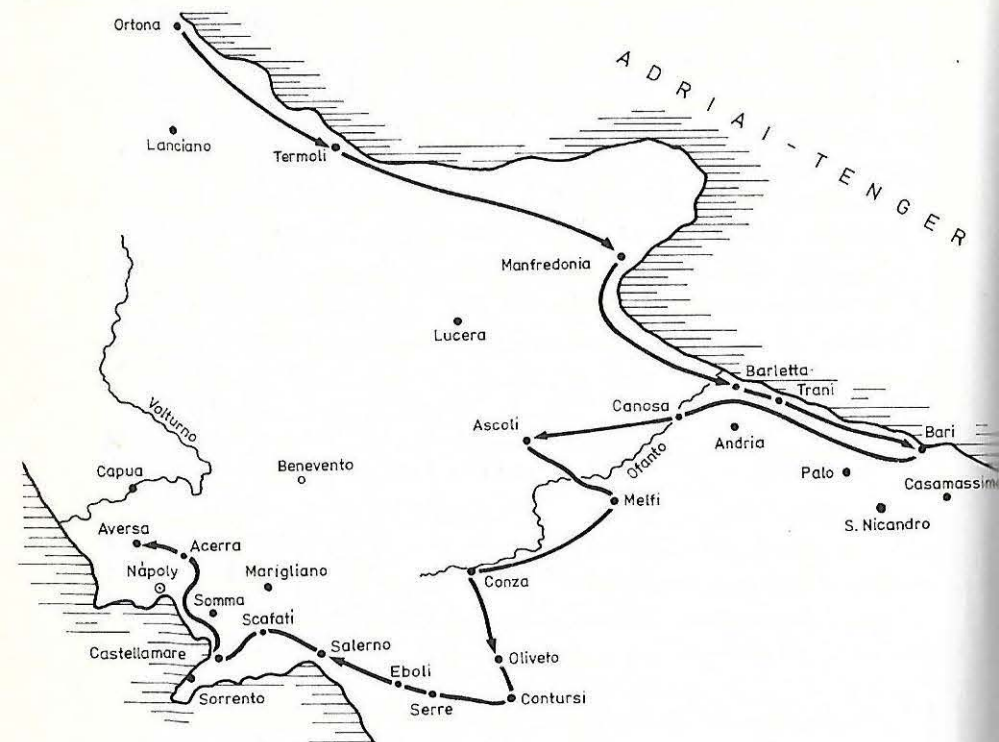
előkelő itáliai foglyokat kezükre adni. A zsoldosok azonban még attól sem riadtak volna vissza, hogy – ha a terv le nem lepleződik – István vajdát jó pénzen kiadják Tarantói Lajosnak. Az életét mentő vajda elhagyta Aversát, a magyarok is vele együtt visszavonultak, mire a zsoldosok vették birtokba Aversát, Capuát és a többi környékbeli várost, akik ezután nagy pénzért Tarantói Lajos uralma alá bocsátották. A véráldozatok árán megszerzett területek így újra Johanna kezére kerültek. Hasonló sors várt a keleti partvidék városaira is. A zsoldosok ezeket szintén átadták, az ottani kevés számú magyarral leszámoltak. A súlyos veszteségek bírták rá Lackfi Istvánt, hogy végül is levonja akciója hiábavalóságának tanulságait, s miután immár alig maradt terület Apuliában, amely a magyar királynak engedelmeskedett volna, Manfredoniában hajóra szállt, és visszatért Magyarországra.⁹⁶

Abban a másfél évben, amely Lajos király Nápolyból való hazatérte (1348 májusa) és Lackfi István visszajövedele (1349 ősze) között telt el, nem jelentéktelen súlyú események történtek Magyarországon. A király személyes élete szempontjából bizonyos a legfontosabb ezek sorából, hogy Luxemburgi Margit, a még mindig csak tizennégy éves királyné 1349 szeptemberében pestisben meghalt. Lajos tehát huszonhárom éves korára özvegyemberre vált. Ugyancsak elhunyt – 1348. június 19-én, alig néhány hónappal Magyarországra érkezése után – Martell Károly, Lajos öccsének, Andrásnak és Johannának alig két és fél éves kislánya. Halála azért érintette súlyosan a magyar uralkodót, mert politikai terve volt vele, úgy gondolta, őt teszi alkalmas időben nápolyi királlyá. A magyar diplomáciai élet fontos eseménye volt, hogy előkészítő tárgyalások után 1348. augusztus 5-én Velence és Lajos király nyolc évre szóló fegyverszünetet kötött. Bizonyosra vehető, hogy az 1347–1348. évi nápolyi hadjárat kedvezőtlen tapasztalatai is sarkallták a magyar uralkodót arra, hogy rendezze viszonyát Velencével. Aligha emlékezett vissza szívesen a magyar király arra a sok tárgyalásra, amely a Nápolyba vezető szárazföldi utat előkészítette, s magára a hosszú útra, amely a tényleges hadi események szempontjából elvesztegetett időnek számított. Nem véletlenül foglalták bele a békeokmányba azt a mondatot, hogy a felek bármelyike, továbbá azok alávetettjei és hívei szárazon és vízen biztonságosan és akadálytalanul áthaladhatnak a másik földjén. Mivel a nápolyi háború azt is bizonyította, hogy egy ilyen vállalkozáshoz mennyire fontosak a hajók, 1348-ban Lajos király

Velence ádáz ellenfelével, Genovával szintén egyezsége lépett, amely kikötötte, hogy amennyiben Lajos háborúba keverednék Velencével, Genova hajókkal segíti a magyar uralkodót. 1349-ben felújultak a pápai–magyar tárgyalások, Guido bíboros személyében pápai követ érkezett Magyarországra. Lajos király 1349 őszen készült ismét Nápolyba, meghallgatta az Apuliából ekkortájt hazatért Lackfi István beszámolóját, aki új katonai akció megindítására sarkallta, de végül is ez évben már nem vállalkozott itáliai útra az uralkodó. Mivel a pápa továbbra sem mondott ítéletet András gyilkosai ügyében, Lajos nem tekintette magára nézve kötelezőnek azt, amit Guidónak megígért – hogy tudniillik 1350 végéig eltekint a támadástól, ha VI. Kelemen elítéli Johannát –, s 1350. április 18-án az Adriai-tenger partján fekvő Zenggből (ma Senj) tengeri úton elindult a nápolyi királyságba. Mielőtt még elhagyta volna Magyarországot, levelet írt a velencei dózsához, amelyben tudtára adta, hogy „gályára szállva Apulia országunkba indulunk, s kétség nélkül hisszük, hogy a közöttünk létrejött fegyverszünetet felségtek sértetlenül meg fogja tartani a kitűzött határidőig, és sem ti, sem a tieitek által nem lesz semmiféle kellemetlensége és zaklattatása a mondott országba utánunk jövő vagy onnan visszatérő embereinknek”.

A király és kísérete – benne Gilétfi Miklós nádorral, Kont Miklóssal, a Lackfi család több tagjával, valamint egyházi méltóságokkal – április 26-án szállt partra az Adriai-tenger túlsó partján, Ortona kikötőjében, onnan május 1-jén Manfredoniába, majd 3-án Barlettába ment. Ezt követően látogatást tett Bariban, amely ostrommal vagy békés úton kezére került. Lajos főhadiszállását Barlettában rendezte be, ide érkezett meg május 25-én Leusták „királyi udvarmester számos lovaggal. Sok ezer ezüst márkát hozott magával, kétezerrel is több arany- és ezüstedényt s bőven kincset a királyi méltósághoz illő költségekre”. Szemben az első nápolyi hadjáratral, amikor Lajos az utolsó csoporttal érkezett csak meg Itáliába, most az Apuliába jött első magyar csapat éppen a királyé volt. Mivel Velence nem bocsátotta a magyar király rendelkezésére flottáját, ezért apró dalmát gályák hozták heteken át a kis létszámú magyar csoportokat, amelyek a zsoldosokat is tartalmazó királyi haderőhöz csatlakoztak. Így történt ez június 13-án is, amikor a király Barletta várában ágyában pihent, s arra a hírre, hogy újabb öt gálya futott be, mindegyik tele 400 magyar fegyveressel, a zsoldosok lázadásban törtek ki. Attól féltek, hogy

7. Nagy Lajos király második nápolyi hadjárata, 1350

az egyre özönlő magyar katonák feleslegessé teszik az ő szolgálataikat. A zsoldoslázadást a király hívei és Barletta lakói elfojtották. „Elreteszelték az utcákat és a tereket láncokkal, melyek a falak között a föld alá voltak rejtve; a láncok közé beszorították a zsoldosok nagy tömegét, leöldösték őket, és sokat lefejeztek közülük; lovaikat, számszerjéiket, fegyvereiket, válszíjaikat és minden holmijukat elszedték tőlük.” Az életben maradt zsoldosoknak sikerült kimenekülniük a városból, kisebb részüket Lajos visszafogadta szolgálatába, a többieknek pedig meg kellett ígérniük, hogy nem csatlakoznak a magyar király ellenfeleihez.

Miután összegyűlt a sereg, 1350 június közepén a király a keleti partról elindult Nápoly elfoglalására. Az első, útjába eső akadály Canosa di Puglia vára volt. Ennek ostroma során Lajos, „amikor fegyveresen igyekezett felmászni egy létrán, kődobásoktól súlyosan találva lezuhant a várárokba, és testén súlyos sérülést szenvedett”. A magára maradt canosai várnagy végül átadta az erősséget

Lajosnak, aki innen Ascoliba, majd Melfibe ment, de már előre-küldött egy sereget Aversa vidékére, hogy az előkészítse a terepet a király majdani megérkezése számára. Lajost ekkor más veszély is fenyegette. A nápolyiak 300 német zsoldosa esküvel kötelezte magát, hogy elfogja és Johanna elé fogolyként szállítja a magyar uralkodót. Amikor ezt a Lackfiak meghallották, csatát vívtak a 300 zsoldossal, felét fogságba ejtették, a másik felét megölték vagy megsebesítették. Növelte sikerük értékét, hogy azt mindössze 150 emberrel – száz fegyveressel és 50 íjással – érték el, míg másik magyar forrásunk 50 magyar zsoldosnak tulajdonította a sikert. Ehhez a hadi kalandhoz kapcsolódik egy epizód, amely érzékelteti az összecsapás hevesességét és elszántságát. Besenyő János, Lajos király allovázmestere „nagy vitézül maga levágott két zsoldost, s amikor a harmadikra támadt, az emberül szembeszállt vele, és megölte lovát. Látva János, hogy lova összerogy, hirtelen leugrott róla, s meztelen karddal támadta meg a németet, s bár a német súlyosan megsebesítette a fején, sűrű csapásokkal mégis nyomban leterítette”. A foglyokat Melfiben bemutatták a királynak, az állítólag ebéddel megvendégelte ellenfeleit, majd fegyvereiket elvéve zsoldos szokás szerint szabadon bocsátotta őket.

Ugyancsak Melfiben érte utol Lajos királyt Tarantói Lajosnak még június 2-án kelt levele. Ebben párbajra hívta ki a magyar uralkodót azzal a megindoklással, hogy míg Lajos király „a kunokkal és más pogányokkal, akiket a csatára” magával hozott, nem törődik, addig neki minden ember élete egyformán fontos, így hát azt indítványozta: vívjanak meg ketten, s a győztes jusson Nápoly birtokába. Felajánlotta, hogy megmérkőzésük színhelye Párizs, Avignon, Perugia vagy Nápoly legyen. Lajos válaszelevelében kinyilvánította: „a párviadalra való felhívás nagyon kedvünkre való; de a megnevezett helyek egyike sem tetszik nekünk, minthogy nem bízunk bennük sok ok miatt... De ha párviadalt óhajtottok velünk vívni, legyen, ha erre hajlandók vagytok, Németország császára előtt, aki a legfőbb úr, vagy Anglia királyának jelenlétében, aki közös barátunk, vagy legalább az aquileiai pátriárka előtt, aki katolikus is, közös barátunk is. De ha nektek ezek a helyek nem tetszenek, s csak halogató szavaknak látszanak, a határidő okozta minden késedelem elkerülésére, íme, hamarosan nálatok leszünk seregünkkel, és ott közösen részünk lehet a párviadalban.”

Június 23-án ért a Nápoly felé vonuló magyar király a meg-

nyugtató módon nem azonosítható Ricardo városa alá. Itt megint a Lackfiak vitézségének köszönhatték a magyarok a sikert, ugyanis ők voltak azok, akik felhágta a város fő tornyába, kitűzték ott Lackfi István fehér sárkányos zászlaját, s fennem kezdték a magyar királyt éltetni. „Szolgáik ezután ember-létrán, vagyis egymás vállára lépve megmászták a falat, s felgyújtották a város kapuját. Erre behatoltak mind a magyarok, elfoglalták az egész várost, s lakosait, még a gyermekeket is kardélre hányták, a ferencesek klastromát pedig felgyújtották, s a fráterek közül sokakat megittatnak a halál poharából.” Ismeretlen annak oka, hogy a magyarok miért vérengsztek az ártatlan polgári lakosok és papi személyek ellen. A magyar uralkodó a Conza–Oliveto–Contursi–Serre–Eboli útvonalon haladt Nápoly felé. Ellenállással nem találkozott, mindössze Contursinál kaptak hajba a magyarok és a zsoldosok a zsákmány elosztása miatt. Eboliban kereste fel Lajost a salernóiak egy küldöttsége, amely a rivális városi erővel szemben a magyar király segítségét kérte. A város könnyedén jutott Lajos kezére, de Salerno várát Lackfi István június 27-én csak ostrommal tudta bevenni. Néhány napos salernói pihenő után Scafati várának bevételre következett, majd Castellamarénál a sereg kijutott a tengerhez, a vidék népe meghódolt Lajosnak. A magyar uralkodó ismét Nápoly kapuja közelében állt.

Ám mégsem egyenesen a székváros ellen fordult, hanem engedett azon hívei kérésének, akiket még a keleti partról előre küldött Aversa vidékére, hogy a király is Aversához menjen. Ezért megkerülve Nápolyt, Aversa felé indult. Útközben azonban meg kellett vívnia az igen megerősített Somma városát. Június 30-án érkezett meg a sereg Aversa alá. Ennek „falai még nem voltak teljesen befejezve, de ostromgépek védelme alatt éjjel-nappal építették, és már-már befejezték”. Tarantói Lajos erős őrséget telepített Aversába. A magyar sereg élén változás történt. Valószínűleg riválisai ármánykodása miatt a király felmentette Lackfi István vajdát, s az inkább diplomataként jeleskedő Kont Miklóst tette meg hadvezérré. A vár derekasan állta a magyarok ostromait, miközben a támadók érzékeny személyi veszteségeket szenvedtek. Nekcsei Denk halálos sebesülést szenvedett Aversa alatt, „Újlaki Ugrin fia Miklós is megközelítette a falat, de ködobás érte, és szinte félholtan vitték szállására; sokáig betegeskedett. A nádorispán fia, János nyíltól találva alig menekedett meg a haláltól”. Az elhúzó hadi események nem kedveztek Lajosnak, aki – hogy

gyorsítson az ostrom menetén – maga is részt vett a küzdelmekben. Történetírója szerint „egy számszerű nyilatól életveszélyesen megsebesült a lábán, és Isten segítségével bízva, és az orvosok kezelése jóvoltából is alig menekült meg a haláltól”. Részletesebb tudósítást hagyott ránk erről egy másik magyarországi forrás. Innen arról értesülünk: „amikor a király Aversa városát ostromolta, történt, hogy Szent Anna napján [július 26-án] megközelítette a város falát, s arra a helyre ért, ahová a galádul megfojtott András királyt kivetették. A falon állt egy polgár, megismerte a királyt, rögtön rányilazott, s a bal lábán súlyosan megsebezte. Szállására ment a király, lábában a nyíl vasával. Álmatlanul töltötte az egész éjszakát. Reggel azután eljött Wolfharddal Lackfi István, és a tizenkettedik rántásra is csak alig tudták kivonni a vasat. Hosszas lenne elbeszélni, nagy fájdalomában hogyan jajgatott és kiáltozott a király. Mikor a vas kihúzásától legjobban szenvedett, jajgatva kérte Lackfi István vajdát: »Kímélj engem« – mondotta, mert minden rándítás a húsát marcangolta”. Még végrendelkezett is a király, kinyilvánította akaratát, hogy az esztergomi ferences templomban temessék el. „Miután kivonták a vasat, [Lackfi] István a királyt lóra ültette, a város körül vezette, s a zsoldosoknak kikiáltókkal meghagyatta, hogy kiáltsák: »Íme, Magyarország, Jeruzsálem és Szicília királya!« Ennek hallatára a magyarok ujjongtak, ellenségeik azonban jajveszékeltek.” Közel ötheti ostrom után, 1350. augusztus 3-án nem katonai siker eredményeképpen, hanem pénz fejében és védői szabad elvonulásának feltétele mellett Aversa megnyitotta kapuit.

Lajos aversai „győzelme” pirruszi volt. Harmincnégy napot töltött el az aversai vár tövében, erői kimerültek, pénze elfogyott, zsoldosainak adója volt. Nápoly a magyar sereg közelsége és pusztító portyázásai ellenére sem maradt élelem nélkül, hiszen – Lajosnak nem lévén hajói – tengeri úton biztosították Rómából és Gaetából a székváros ellátását. Noha Aversa elestének hírére Johanna és Tarantói Lajos elhagyta Nápolyt, és Gaetába menekült, de Lajos király augusztus elején már nem gondolt igazán Nápoly elfoglalására. Diplomáciai értelemben is reménytelennek találta a további küzdelmet, hiszen a pápa álláspontját továbbra sem sikerült megváltoztatni. VI. Kelemen pápa ugyanis az újabb nápolyi hadjárat kezdetén, 1350. június 26-án Johanna királynő és Tarantói Lajos támogatására szólította fel Genovát Lajos magyar király ellenében, aki „nem félvén Istent, az ítéleteket pedig megvetvén”

nem szűnik meg háborgatni a nápolyi királyságot. Lackfi András nevezte ki Lajos király apuliai helytartójává, Druget Miklóst Salerno, egy német zsoldosát pedig Aversa városának kapitányává. „A király tehát hátrahagyva őket, a jubileumi szentév miatt áhítatos buzgalomtól lobogva elindult Róma felé Capua városán keresztül... Elhaladt Monte Cassino alatt... Azután továbbvonult Campanián keresztül.”

Lajos 1350. szeptember 19-én ért Rómába. A jubileumi szentévben korlátlan bűnbocsánatot lehetett nyerni, ezért hatalmas tömeg gyűlt össze a városban. A magyar király is részt vett a szertartásokon. Róma egész lakossága „elkísérte Szent Péter apostol templomának lépcsőjéig, ahol az összes ereklyékkel körmenetben, nagy tisztességgel fogadták. Belépett a templomba, végigjárta, s valamennyi oltár előtt térdet hajtott”. Mindennap e bazilikában „hallgatott misét, és mindennap megmutatták neki az Úr arckendőjét a zarándokok és az ott összesereglett népsokaság nagy vigasztalására. Miután a király több napot töltött ájtatoskodással..., Szent Péter oltárára négyezer aranyforintot ajánlott fel, és adott ajándékba”. Hajók híján Lajos szárazföldi úton volt kénytelen visszatérni Magyarországra, azon az útvonalon, amelyet 1347 végén járt be, amikor első nápolyi hadjáratára indult. Október 16-án Udinében, 25-én pedig már Budán volt.

Lajos királynak Apuliában maradt emberei váltakozó szerencsével folytattak harcokat. Az Aversát tartó német-zsoldoskapitány rövidesen Johanna kezére játszotta a várost, de Lackfi András és Druget Miklós „más előkelő lovagokkal és a király úr nagyszámú hadinépével... [Tarantói] Lajos hadinépét sokszor leverték, és úgyszólván megsemmisítették, úgyhogy azok az erődítményekbe és várakba zárkóztak”. Tarantói Lajost nehéz helyzetéből az 1350. végén létrejött magyar-nápolyi fegyverszünet szabadította meg. A fegyverek helyett a tárgyalások jutottak főszerephez. Lajos király nem volt könnyű helyzetben, hiszen lényegében mindkét nápolyi hadjáratát elvesztette, noha az elsőben egy időre még Nápolyt is elfoglalta (de megtartani már nem tudta), a másodikban azonban már komoly formában szóba sem került a székváros bevétele. Úgy kellett Lajosnak békét kötnie, hogy elismerje a tényleges helyzetet, ugyanakkor diplomáciai értelemben se kényszerüljön – legalábbis súlyos – vereség elviselésére, azaz ne kelljen elvi jogigényét feladnia Nápolyra. Az 1351–1352-ben Avignonban folyó tárgyalásokon a magyar királyt Garai János veszprémi

püspök és Wolfhard Ulrik képviselte. A tárgyalások eredményét Lajos történetírója ekként foglalta össze: „a pápa kérésére a király, mint az egyház alázatos és engedelmes fia, követei útján... a pápa kezére adta az említett országot [a nápolyi királyságot], várakat, városokat, erődítményeket és azokat a területeket, amelyeket hatalmában tartott, de fenntartotta magának az országra való jogát, amely meg is illette. Az említett kiskirályokat [a nápolyi Anjou-hercegeket] is, akiket Visegrád várában tartott, szabadon bocsátotta”. A fegyverek 1350 nyarán hallgattak el Nápoly környékén, a békeszerződés megkötése és az abban foglalt pontok végrehajtása (pl. a hercegek fogságból való kiengedése) 1352 utolsó hónapjaira maradt.⁹⁷ Lajost ekkor már más ügyek foglalkoztatták, s mint reálpolitikus, levonta a nápolyi hadjáratok legfőbb tanulságát: Visegrádról avagy Budáról nem tudja kormányozni Nápolyt, nincs tehát értelme annak, hogy újabb és újabb értelmetlen hadjáratokkal tegye kockára királysága erejét és saját életét. Lajos úgy vesztette el Nápolyt, hogy igazából sohasem birtokolta, viszont a Magyarországgal szomszédos régióban, Közép- és Kelet-Európában ezzel visszanyerte cselekvési szabadságát.⁹⁸

HÁBORÚK A SZÉLRÓZSA MINDEN IRÁNYÁBAN 1351–1369

A nápolyi háborúk lezárását követő években Lajos király figyelme a lengyel–litván térség felé fordult. A XIV. század első felében megerősödött és hódításra kész Litvánia kemény versenytársa lett a régióban mind a német lovagrendnek, mind Lengyelországnak. Ugyanakkor Lengyelország is, amely az utókor által Nagynak nevezett Kázmér (1333–1370) időszakában erőre kapott, igényt tartott litván területekre. A lengyel és a litván érdekek elsősorban orosz (halicsi és vlagyimiri-lodomériai) területek birtoklása kérdésében ütköztek. A hajdan virágzó Halics a XIV. század első évtizedeiben végzetesen meggyengült. Hozzájárultak ehhez a Halicsot sarcoló tatárok, valamint a mind nagyobb méreteket öltő belső viszályok. A lengyelek beavatkoztak a halicsi belügyekbe, 1349-re a fejedelemség egész területe lengyel uralom alá került, s Kázmér hozzákezdett Vlagyimir meghódításához is, amelyet a terjeszkedő litvánok birtokoltak. Növelte Lengyelország politikai súlyát az a körülmény, hogy Lajos magyar király, aki uralkodói címében hordozta a „Halics és Lodomeria királya” titulust, tehát igényt tartott e két orosz fejedelemségre, 1350. április 4-én – még mielőtt elindult volna második nápolyi hadjáratába – bizonyos feltételek mellett lemondott ezekre formált jogáról, s azt nagybátyjára, Kázmérra ruházta. Nyitva hagyta azt a lehetőséget, hogy azok Kázmér utódától visszaválthatók legyenek, ha viszont Kázmérnak nem születne örököse, külön összeg fizetése nélkül visszaszállnának Magyarországra, illetve a magyar királyra. A lengyelek vlagyimiri hódítását követte a Lengyelország elleni litván visszacsapás. Ekkor fordult Kázmér segítségkérré Lajoshoz, aki – dinasztikus szempontoktól vezettetve – személyesen állt lengyeleket segítő hada élére.

Lajos király történetírója igen röviden szólt csak a litvánok elleni katonai akcióról: a magyar uralkodó „területüket és birtokaik nagy részét elpusztította, és fejedelmüket elfogta, de mikor ez nyomban hűséget és engedelmességet fogadott neki, szabadon bocsátotta, és szerencsésen visszatért Magyarországra”. Annál részletesebb tudósítást hagyott ránk az 1351. évi litván hadjáratról egy másik magyarországi kútfő. Eszerint június 19-én indult el Lajos Budáról, június 24-én ért Kassára, majd továbbindult Krakóba. Nyolc napot időzött a Visztula-parti városban, s július 13-án vonult be Szandomierzbe (Sandomierz). Itt találkozott a lengyel uralkodóval, s innen a magyar és lengyel sereg már együtt vonult a litván határon fekvő Lublin városába, ahol Kázmér súlyos betegségbe esett. Állapota annyira válságos lehetett, hogy a lengyel urak már esküt is tettek arra, hogy Lajost fogadják el uruknak és királyuknak. Kikötötték azonban, hogy Lajos lengyel ügyeket ne bízson németekre (még öccsére, István hercegre sem, nyilván azért, mert ő az előző évben lépett házasságra a néhai IV. Bajor Lajos német-római császár leányával), továbbá hogy csak tisztesszold ellenében hajlandók hadakozni. Lajos mindezt megígérte, átvette a közös magyar–lengyel sereg parancsnokságát, s Kázmért Lublinban hagyva több napon át erdőségeken vonulva eljutottak a litvánokhoz.

A magyar király követeket küldött Kieystut (Kestutis) litván fejedelemhez, aki megjelent Lajos előtt, meghódolt neki, s ezekkel a pontokkal kötötték meg a békét. „Először: ha a magyar király a pápától megszerzi a királyi koronát Kieystutnak, ez öccsével és egész népével kész felvenni a keresztséget. Másodszor: mindig kész a maga költségén és a saját erejéből csatlakozni a magyar király seregéhez, de csak akkor, ha a magyar és a lengyel király visszaadja neki ama litván földeket, amelyeket a [német] keresztes lovagok elfoglaltak tőle, s mindig megvédelmezik a keresztes lovagok és a tatárok ellen. Harmadszor: a litvánok országukban érsekségeket, püspökségeket és a szerzetesek számára klastromokat alapítanak. Negyedszer: Kieystut a magyar királlyal Budára megy, s ott általa felveszi a keresztséget. Ötödször: Litvánia, Lengyelország és Magyarország egymással örökké a béke nyugalomában éljenek; a magyarok minden adózás nélkül mehessenek Litvániába, ott addig időzhessenek, amíg akarnak, s háborítás nélkül térhessenek vissza Magyarországra”. A litván fejedelem, természetesen, nem őszintén gondolt mindezek teljesítésére, csak

azért hajlott ilyen feltételek elfogadására, mivel testvére, Leobárd, akit Kázmér lengyel király ejtett foglyul a korábbi lengyel–litván összecsapás alkalmával, most Lajos fogságában volt, s őt akarta Kieystut mindenképpen kiszabadítani. Augusztus 15-én Kieystut a magyar király hadi sátránál pogány módra, ökördobozattal megerősítette a szerződést, amely után lakomát csaptak. A magyar uralkodó szabadon bocsátotta Leobárdot. A litván hadjárat keltezését erősíti meg az a magyar királyi oklevél, amelyet 1351. augusztus 17-én a litvánok földjéről visszatérőben, azok földje melletti mezőn állítottak ki. A hazafelé tartó út azonban nem volt zavartalan. Három napon át lovagolt együtt a király és Kieystut, s Lajos „azt hitte, hogy a lengyelek eléggé vigyáznak a fejedeleme-re, de egy éjszaka Kieystut egyszerre csak övéivel együtt csendben elszökött, s visszatért hazájába... Láta a magyar király, hogy mennyire kijátszották őt és a lengyel királyt. Nagyon elszomorodtak, de segíteni ezen már nem tudtak”. Szeptember 15-én érkezett meg a magyar uralkodó Krakkó érintésével Budára.⁹⁹

A litván kudarc arra bírta Lajost, hogy a következő évben is csatlakozzék nagybátyjához, Kázmérhoz, s fegyverrel próbáljanak elégtételt venni a litvánokon, amiért oly rútul rászedték a magyar uralkodót az elmúlt évben. Most igen korán hadba szállottak. Lajos király 1352. február 22-én indult el Budáról, s ezúttal nyilván Krakkót elkerülve – ugyanis március 7-én Bártfán kelteztek nevében oklevelet – március 12-én a Szan folyó menti Szanokban (ma Sanok) volt, s március 21-én Belz vára alá érkezett, amely a vlagyimiri orosz fejedelemség területén feküdt, a tatárok szomszédságában, de most a litvánok kezében volt. Az erősség alatt találkozott Lajos Kázmér királlyal, aki nagy erővel vonult fel a háborúra. Néhány napig követek jártak a magyar és a lengyel uralkodó, valamint Drozge belzi várnagy között, hogy ez utóbbi adja Lajos és Kázmér kezére a várat. Szóban hajlott is erre az ajánlatra, de a valóságban nagyon megerősítette a várat, vagyis háborúra készült, amelyet rövidesen el is kezdett. „Ennek hallatára a nevezett királyok virágvasárnap előtti szombaton [március 31-én], mit se törődve a hadigépekkel, sem a vár rettentő védőműveivel, megrohamozták a várat, átgázoltak a sáncárok vizén, mely a fegyveres katonák torkáig ért. S amikor a sánc közelébe értek, íme, felülről kegyetlenül támadták őket nyilakkal és hajítógépekkel. Nagy tömegben dobták rájuk a nagy gerendákat és köveket. Még Lajos királyt is halálvesztes csapással megütötte fején egy

fabunkó vagy dorong, azaz swlyok [sulyok], és a földre terítette. Perényi Miklós emelte fel őt a földről, hátán vitte át a vízen. Ebben az ütközetben a király unokaöccse, [Opuliai] László herceg másokat megelőzve kúszott fel a toronyra, de leverték fejjéről sisakját, s őt a földre letaszítva, halálosan megsebesítették.” Többen az előkelők közül kődobások révén szenvedtek el súlyos sérüléseket. A király zászlótartóját, Bebek Istvánt is megsebesítették. „Ez az István úgy megállott a zászló alatt, és úgy állta a harcolók csapásait, hogy egymás után három királyi zászlót törtek össze a kezében. És amikor már a negyedik is teljesen szétrongyolódott, s már a király emberei mind elvonultak a vár alól, ő csak akkor fordult vissza, nem az ellenségtől vagy a haláltól félt, hanem mert nem volt ötödik zászlaja, s nem volt senki segítőtársa. A magyarok nyilaitól a várban háromszázan haltak meg, de a magyarok és a lengyelek részéről annyian kaptak sebet, hogy megszámolni sem lehetett. Másnap, vagyis virágvasárnap [április 1-jén], látva a király, hogy semmire sem mehet, elrendelte, térjenek vissza Magyarországra.” Maga Lajos király említette egy 1352. december 28-i oklevelében, hogy az oroszországi Belz várát litván és rutén (orosz) lázadók ellenében óriási sereggel ostromolta, s a diploma megadományozottja csak úgy tudta elérni a várat, ahol megsebesült, hogy az azt övező árokban hömpölygő vízen kellett átúsztatnia.

Fentebb hosszasan idézett forrásunk ugyan úgy folytatja az események menetét, hogy ekkor a bölcs Kont Miklós azt tanácsolta Lajos királynak: egyezzek meg Drozgéval. A király elfogadta híve tanácsát, Drozge kijött a várból, meghódolt neki, s a litván hadi jelvényeket – amelyeken fekete hajú emberi fejek voltak – a magyar király zászlajára cserélte fel. Így hát, állítólag, mégis a magyaroké lett Belz vára. Ez azonban mesészerű lezárása a kemény és nagyon is valóságghű várostromnak. Inkább arra kell gondolnunk, Lajos nem jutott Belz birtokába, amellyel – sok száz kilométernyi távolságra a magyar határtól – amúgy sem tudott volna mit kezdeni. Megerősíti ezt az az osztrák címerköltő, aki egy német zsoldos, Ellerbach Burkhard (Burkhard Puppely von Ellerbach) magatartását ekként ecsetelte: „Kényelmet és nyugalmat nem ismert. Vitézkedése akkor vette kezdetét, amikor Magyarország nemes királyának állott szolgálatába, aki szavatartó, bőkezű és bátor, és sohasem maradt szégyenben; hűséges szolgára talált benne. Oroszországban is lehetett őt látni Belz kemény

ostrománál, ahol a várat komolyan, oly sűrű kődobással és nyíllövessel védelmezték, hogy be sem volt vehető”. Lajos király két évre fegyverszünetet kötött a litvánokkal, s eredménytelen ostrom után indult haza. Visszaútja nem volt eseménytelen. Felosztotta seregét, hogy az élelem könnyebb biztosítása érdekében kisebb csapatokban és külön-külön utakon vonuljanak haza. A király negyvenedmagával indult el. Vlagyimir várában semmi élelemre nem leltek, mivel „a tatárok és a litvánok mindent elpusztítottak”. Lidércként kísérté útjukat az a hír, hogy az oldalukban jelentős tatár és orosz had halad, amely a királyra fente fogát. Lajos ugyan hetykén azt mondta állítólag: „Amit kívántunk, íme, megkaptuk. Aki igaz vitéz, alkalma van most a harcra, megmutathatja erejét”, de azért nyilván a király is örült szíve mélyén, hogy elkerülte az összecsapást, mert a nagy létszámú tatár sereg más irányba fordult. Viszont komoly veszedelemben forgott az uralkodó élete, amikor megszállt egy Dobravahuszka nevű orosz udvarházban, ahol „teljességgel semmi eleséget nem talált. Éjfélkor azután egy rutén felgyújtotta a házat, s a király és egész kísérete csak nehezen menekült” ki. A Kárpátokban „sziklás hegyeken, sok helyütt a lovak nyergéig érő havon át haladt”. Az éhség immár szinte elviselhetetlenné vált. A Kárpátokon való átkelés négy napja alatt több mint 400 ló hullott el, „mert a lovak számára faágaknál egyebet nem találtak, s az emberek sem ettek egész héten át mást, mint babot”. Az éhezés annyira legyengítette a sereg tagjait, hogy „a maguk erejéből már nem tudtak se lóra ülni, se leszállni a nyeregből”. Munkácson át a király Nagyváradra ment, s ott Szent László király „sírja előtt alázatosan a földre borult, hálát adott az Istennek és Szent Lászlónak, amiért kiragadták őt a halál torkából, s ha nagy veszedelmek közepette is, mégis épségben visszavezették”. Április 12-én már Budán volt, s egy e hó 26-án kelt oklevelében megemlékezett a közelmúltban erős sereggel a pogány litvánok ellen vezetett hadjáratáról.¹⁰⁰

Alighogy hazatért Lajos második litván hadjáratából, figyelmét az országgal északkeletről határos vidékekről éppen ellentétes táj, a délnyugat felől szomszédos régió felé kellett fordítania. 1352. október 22-én újabb szövetség jött létre Velence örök ellensége, Genova, valamint Lajos között. Genova meg is indította a háborút tengeren Velence ellen, de Lajost kötötte az 1348-ban nyolc évre Velencével létrehozott fegyverszünet, s így nem akarván azt megszegni, nem csatlakozott Genovához. Velence, amint értesült a

magyar–genovai szövetségről, követeket küldött Magyarországra, s azok kezdeményezték: Lajos mondjon le Dalmáciáról, s ne lépjen hadba Velencével. A magyar király 1353 áprilisában levélben válaszolt a velencei követeknek. A megegyezést arra való hivatkozással utasította el, hogy abba testvére, István, aki az egész Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercegének címét viselte, nem hajlandó beleegyezni, „ennek folytán a fentebbi ügyben nálunk többé nem szükséges fáradoznotok”. Ezzel Lajos finoman a követek értésére adta: nem hajlandó alkuba bocsátkozni Dalmácia jövőjéről. Ami pedig az esetleges magyar–velencei háborút illette, erről Lajos úgy nyilatkozott: ő a velencei dózsé és köztársasága ellen háborút nem kezd anélkül, „hogy azt teljes három héttel előbb neki és köztársaságának követünkkel vagy levelünkkel be nem jelentjük”.

Lajos figyelmét ezekben az években a Balkán eseményei kötötték le, mindenekelőtt Dusán István államának megerősödése. A szerb uralkodó elsősorban a bizánci birodalomtól jutott nagy földterületek birtokába. 1346-ban császárrá (cárrá) koronáztatta magát, s büszkén vallotta magát a szerbeken kívül a görögök, bolgárok és albánok cárijának is. Elsősorban bolgár és havasalföldi szövetségre támaszkodott, de nagy erőfeszítéseket és engedményeket tett, hogy Velencével is baráti viszonyt alakítson ki. Még attól sem riadt vissza, hogy családjával egyetemben a velencei polgárok sorába lépjen. 1350-ben egy bíborosi méltóságot viselő pápai követ egyaránt kérte a magyar királyt és a velencei dózsét, hogy mivel Dusán István az országában lakó, római rítusú keresztényeket erőszak útján kényszeríti a szakadár (görög rítusú) „hitelenségre”, és újra megkeresztelteti őket, a szerbiai keresztényeknek minden támogatást megadjanak. A szerb királysággal szemben, amelytől tehát hatalmi és hitbeli szempontok egyaránt elválasztották Lajos Magyarországot, a magyar uralkodó Károly Róbert jól bevált politikáját követte, azaz Boszniára támaszkodott. Legfőbb boszniai szövetségese Kotromanics István volt, akit már Károly Róbert megtett boszniai bánná. Előkelő voltát jelzi, hogy lengyel hercegnőt vett el feleségül, akitől 1339-ben Erzsébet nevű leánya született. Erzsébet Nagy Lajos anyjának, Erzsébet anyakirálynénak az udvarában nevelkedett, s Lajos király első feleségének, Luxemburgi Margitnak 1349-ben bekövetkezett halála után, 1350-ben a boszniai bán leánya lett a magyar uralkodó jegyese. A házasságot 1353 júniusában kötötték meg; Lajos ekkor huszon-

hét, Erzsébet pedig tizennégy éves volt. Mivel a középkori uralkodók házasságai rendre politikai célzattal létesített frigyek voltak, nem számít kivételnek ez alól Lajos sem. A boszniai Erzsébet feleségül vétele annak kifejezése volt, hogy mekkora jelentőséget tulajdonít Lajos a boszniai szövetségnek, illetve hogy déli irányú politikájának tengelyében a megerősödött Szerbia elszigetelésére irányuló törekvés állt.¹⁰¹

Nem kizárt, hogy a magyar–szerb háború már 1353-ban kitört. Ismerünk olyan 1353. évi perhalasztó oklevelet, amely királyi hadjáratról szól ez évben. Másra, mint szerbiai katonai akcióra, aligha gondolhatunk. Amikor pedig lélegzetvételnyi szünet támadt a háborúban vagy a diplomáciai ügyekben, Lajos király valamelyik kedvelt vadászterületére sietett, hogy vadászszenvendélyének hódoljon. Egyik kalandjáról, amely 1353. november 26-án esett meg, egy kútfőnk ekként tájékoztatott: ezen a napon „Lajos király Zólyomban vadászott, íme, az elnyúló havasokban egyszerre csak szemberohant vele egy súlyosan megsebesített medve. A király vadászgerelyével támadt rá, hogy vakmerően leterítse a medvét, mint ahogyan már megszokta, hogy így terítsen le és öljön meg medvéket. Ebben azonban a mostoha szerencse és saját ügyességébe vetett elbizakodottsága megakadályozta; a nekivadult medve leterítette a királyt, s a két lábán 23 sebet ejtett. Ha az Isten oda nem vezérli Besenyő Jánost [királyi allovászmestert], a dühös vad medve megölte volna Lajos királyt. De ez a Besenyő János jobban szerette a királyt, mint önmagát; életét kockáztatva közbelépett, szembeszállt a királlyal támadó medvével, kardjával megölte, s így megmentette a királyt a halál torkából”.¹⁰²

Bizonyos viszont, hogy 1354-ben szerbiai hadjáratot indított a magyar uralkodó. Ezt számos perhalasztó oklevél igazolja, amelyek közül egyik-másik meg is nevezi, hogy a sereg Szerbia ellen szállt hadba. A katonai vállalkozás időpontjáról oklevelek keletezéséből szerzünk tudomást. Lajos király 1354. június 12-én Zimonyban, a hónap végén és július első felében pedig Nándorfehérvárott (Belgrádban) tartózkodott. A hadjárat végére utal egy magyarországi krónika, amely Lajos testvérének, István szlavón–dalmát–horvát hercegnek a halálát augusztus 9-re teszi, s azt mondja róla, hogy az a Szerbia ellen indított had visszaújtjában következett be. A magyarországi krónikák egyebekben hallgatnak a szerbiai katonai akcióról, egy osztrák címerköltő azonban többször is felidézte az ott történeteket. Egyik helyütt, amikor

Nagy Lajos érdemeit magasztalta, így írt erről: „Bátran nyomult Rácország [Szerbia] ellen sok hős kíséretében, jól felszerelve és felfegyverkezve... Szerbiában is nagy férfiasan lépett fel a derék fejedelem, úgyhogy futott előle az ellenség serege és vele a szerb császár”. Amikor pedig a már ismert német zsoldos, Ellerbach Burkhard dicséretét zengte, ekként foglalta össze a szerb háború lényegét: „Ezután Szerbországba indult a dicső a vitéz lovassággal, ahol büszke hős bátorsággal keresték az ellenséget, hogy vele megmérkőzhessenek, de ez mindig kitért, úgyhogy nem lehetett vele megütközni”. A magyar királyi oklevelek is tükrözik, hogy igen jelentős had indulhatott Szerbia ellen, hiszen Vásári Miklós esztergomi érsektől és rokonaitól kezdve István herceg feleségének, Bajor Margitnak udvari familiárisáig igen széles körből verbuválódott a sereg, s mint Ellerbach jelenléte mutatja, nem hiányoztak onnan a zsoldosok sem. Lajos király egy 1355. évi oklevele szerint erős sereggel támadt Szerbiára, a kereszténység ellenségére, és a Száva folyón túl Nándorfehérvár erőssége előtt, amelyet frissen építtetett újjá, a szerb király ellenében tábornort vert, itt vele együtt volt Miklós esztergomi érsek is nagyszámú hadinéppel; annak testvére, Tamás, rokonai társaságában, az érsek zászlaját felemelve, annak seregét magához véve Lajos király hadához csatlakozott, s a szerb király seregével, amely titokban Lajos szállására akart támadni, csatát víván legyőzte azt. Noha a hadjárat további részének eredményességéről közvetlen adatok nincsenek, feltehető, hogy Lajos serege mélyen behatolt Szerbiába, s hadának nagysága idézte elő, hogy Dusán István kitért a megütközés elől.

Ugyancsak közvetve vall Lajos sikereire az a körülmény, hogy a katonai akció után a szerb uralkodó hűséget ígért az avignoni pápának. Nem őszintén gondolta ezt, hanem taktikai lépésnek szánta, hogy ily módon tartsa távol országától – az immár római katolikus hitre igyekvő országtól – egy másik keresztény állam, Magyarország seregét. Dusán István nem is csatlakozott számításiban. VI. Ince pápa már 1354. november 22-én Lajos királyhoz intézett levelében arról tájékoztatta a magyar uralkodót, hogy követként két püspököt küldött Szerbiába az egyházszakadás megszüntetésére (azaz Szerbia római rítusra térése véghezvitelére), s kérte Lajost, ehhez minden támogatást és segítséget adjon meg. 1354. december 24-én Dusán Istvánnak írt az avignoni főpapa, hogy a pápai követeket jóindulatúan fogadja, s az igaz ügy érdekében állhatatosan cselekedjék. Kiváltképpen fontos volt a pápa

számára a szerb cár meggyerése, mivel Európa délkeleti szegletében – a pápai levél is utal erre –, már megjelentek a törökök, akik szorongatták a velük érintkező keresztény népet. Követek révén tárgyalások indulhattak Dusán István és Lajos király között is, mindenesetre 1355. május 28-i kelettel olyan jelentés futott be Raguzából Velencébe, miszerint „azt hiszik, béke lesz Szlavónia [Szerbia] cárja és Magyarország királyura között”. A tárgyalások azonban hamarosan megszakadhattak, mivel Lajos röviddel utóbb azt kérte a pápától, hogy Szerbia ellen tervezett újabb hadjáratát a pápa minősítse keresztes hadjáratná, maga pedig a pápai tizedet erre a célra fordíthassa. 1355 végén Klisszában már farkasszemet nézett egymással a szerb és a magyar sereg. Itt csak magát a várat tartotta a szerb cár embere, a váralja és a felső kapu december hónap első felében a magyar király tisztségviselője, Alsólendvai Miklós szlavón bán kezére került. A déli fronton azonban már 1354-ben, Kotromanics István bán halálával (akit unokaöccse, Tvrtko István követett Bosznia élén), főleg pedig Dusán István 1355. december végén bekövetkezett elhunytával, új helyzet állt elő. Ráadásul 1356-ban lejárt a Velencével 1348-ban nyolc évre megkötött fegyverszünet, ami új irányt szabott az itteni eseményeknek.¹⁰³

1354 áprilisában ugyancsak lejárt a litvánokkal két évre megállapított fegyvernagyugvás, amelyet 1352 áprilisának legelső napjaiban, a sikertelen belzi ostromot követően kötött; 1354 áprilisában nyílt legkorábban lehetősége Lajosnak arra, hogy a lengyel király szövetségében újra fegyvert fogjon a litvánok ellen. S valóban, egyetlen forrásként egy olasz kútfő arról ad hírt, hogy 1354 áprilisában „Lajos, Magyarország királya, összegyűjtötte a maga erejét s a lengyelországi meg a proclaviai (?) király embereit, s nagy mennyiségű élelmiszerral megrakodva, 200 ezer lovassal pusztá helyeken át 15 napi fárasztó menet után a tatár nép egy nagy királyának országába tört”. Kétségtelen, hogy e hadjárat eredendően litvánellenes akciónak indult, s csak utóbb – talán a litván–tatár kapcsolatok miatt – nyerte végül is tatárellenes élet. Mindenesetre az olasz forrásban ránk maradt leírás jól mutatja azt, hogy valós történeti események a többszöri hagyományozódás során, a földrajzi távolsággal arányosan, mennyire átértékelődhetnek. Az olasz kútfőben ugyanis arról olvashatunk, hogy Lajos a tatárok „országába érve, már-már az ország dűlásához fogott, midőn amaz ország királya, egy igen fiatal ember, engedélyt

kéretett a magyar királytól, hogy csekély kísérettel biztonságban megjelenhessen előtte. Az engedély meggyerése után 100, fényes díszbe öltözött főúrral eljött, s tisztelgés után megkérdezte, miért jött a magyar király haderővel az ő országába, s mit akart tőle. A király azt felelte, hogy azért tört rá, mert nem keresztény, s három dolgot kíván tőle: először legyen kereszténnyé népével egyetemben, másodszor ismerje el az ő fennhatóságát, harmadszor hódolata jeléül fizessen bizonyos évi adót, minek fejében ő védője lesz. Az ifjú felelt: »Lásd csak, magyar király, az én seregem egyedül országom erejéből, nagyjaim segélye nélkül is sokkal nagyobb a tiednél; s biztosítlak, hogy oda jutottál, hogyha akar-nám, fényes diadalt arathatnék feletted s néped felett; de mivel kedvem van kereszténnyé lenni, hajlom kérésedre, s igyekszem a maga idejében megtenni a te segélyeddel meg a pápáéval.« S meg-egyezésre jutva, a magyar királyt nagy tisztelettel halmozta el, s elkísérte birodalma határáig. Hanem oda érkezéiben Magyarország nagyjai féltékenységből, nehogy királyuk az ő meghódolásá-
val túlhatalomra jusson, nem részesítették tiszteletben, s ez okozta, hogy a tatár király jóakarata s a magyar király szándéka meghiú-
sult”. A történetből annyi igaz lehet, hogy Lajos kísérletet tett a keresztény hit terjesztésére a litvánok, illetve annak szomszédai, a tatárok körében, s a tatárok elleni felvonulással, területük pusztí-
tásával alkalmasint visszavágni akart azokért a rendszeres betörése-
kért, amelyeket a tatárok követtek el Magyarország ellen. Valami megegyezésféle mégiscsak létrejöhetett a tatárokkal, ugyanis 1354 után megszűntek a magyar államterület elleni tatár portyázások. A litvánok és a tatárok elleni háborúra tehát még az 1354 tavaszá-
nak végén indult szerbiai hadjárat előtt sor került, nyilván alig-
hogy visszaérkezett Lajos a litván–tatár határvidékről, máris in-
dult Zimony és Nándorfehérvár felé Dusán István ellen.¹⁰⁴

1355-ben Kázmér lengyel király újra hadra készülődött a litván-
nok ellen, s ismét számított magyar támogatásra. Lajos 1355. január 24-én így válaszolt Kázmér óhajára: „Mivel arra kértetek bennünket, hogy jelenlegi hadjáratotokban, amelyet a litvánok ellen terveztek és akartok megindítani, személyesen vagy alkalmas hadinép küldésével nyújtsunk nektek segítséget, ezért mi, Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya, megígérjük, hogy ha valamely nehézségtől akadályoztatva ebben a hadjáratban részt nem vehetnénk, akkor jelentékenyebb hadinéppel, mint egyéb-
ként szoktuk volt, testvéri felségteknek segítségnyújtásra hajlan-

dók és készségesek leszünk azok [a litvánok], kiűzésére s elkergetésére”. Lajos ezt az ígéretét már annak ismeretében tette, hogy VI. Ince pápa Kázmér lengyel király kérésére 1354. november 10-én keresztes hadjáratot hirdetett a tatárok és litvánok ellen, amely azonban nem csupán Lengyel-, hanem Cseh- és Magyarország területére is érvényes volt. Hogy a magyar segédhad – alkalmasint Lajos király nélkül – elindult, annak egy 1355. július 8-i nádori perhelasztó oklevél szolgáltatja bizonyítékát, amely szerint az idézett fél a nádori ítélszék előtt nem jelent meg, mivel a király parancsára a lengyel uralkodó megsegítésére küldött sereg tagjaként háborúba ment.¹⁰⁵

1355-ben egy másik hadjáratot is indított Lajos, amelyben szintén nem személyesen vett részt. A magyar király történetírójának rövid megjegyzése szerint Lajos „Ausztiria hercegének, az öreg Albertnek a megsegítésére elküldötte Lackfi Pált nagy sereggel, hogy ostrommal bevegye Thorgau városát (*civitatem Turegum*). Ezt hosszú ostrom után el is foglalta, és a herceg uralma alá hajtotta”. A forráskritikai kutatás meggyőzően mutatott rá arra, hogy mind a kútfő szövegét, mind annak értelmezését többszörös hiba terheli. Mindenekelőtt *civitas Turegum* a nem létező Thorgau várossal nem hozható kapcsolatba (Svájcban Thurgau nevű kanton van csak), hanem Zürichnek felel meg. Zürichet valóban ostromolta IV. Károly német király, majd Albert osztrák herceg (ez utóbbi éppen 1355-ben), de ők sem bírták elfoglalni, nemhogy a magyar segédhad be tudta volna venni. Lajos magyar királyt azért kérhette segítségnyújtásra II. Albert osztrák herceg (1336–1358), hogy az általa küldött sereg a város környékét dúlja, amiben a könnyűlovasoknak sokkal nagyobb gyakorlatuk volt, mint a megerősített város megostromlásában. A magyarok által elkövetett pusztításnak is szerepe volt abban, hogy Zürich végül is meghódolt az ez évben császárrá koronázott IV. Károly előtt. Az a magyarországi krónika, amely éppen ennek az eseménynek a lejegyzésével zárul, egyfelől értékes információkkal szolgál a hadi vállalkozás körülményeinek jobb megismeréséhez, másfelől azonban hibákat is tartalmaz, s messze értéke fölé emeli a magyar sereg katonai akcióját. Így pl. innen értesülünk arról, hogy a sereg vezére, Lackfi Pál, akit Lajos király küldött, 400 magyar íjással vonult hadba. Ugyancsak innen tudjuk meg, hogy Lackfi Pálék csatája az e krónikában immár svábföldi németeknek megtett ellenséggel 1355. augusztus 11-én volt. Ez bizonyos tévedés,

ugyanis a zürichi polgárok 1355 júliusában Regensburgban már békét kötöttek, tehát az ezt megelőző időre tehető a hadi esemény. Az is tévedés, hogy a zürichi városkörnyék rendszeres pusztítását a krónikaszerző egyetlen csatává vonta össze, s erről így írt: Lackfi Pál íjásza Svábsországban „Zürich város körül rettenetesen megharcoltak a svábföldi németekkel. A magyarok azt kiáltva: »Szent királyok, segítsetek!« – az Isten kegyelméből végül is győztek. Ama napon több mint 300 német veszett el a magyarok nyilaitól. Úgy hullottak le lovaikról a szájas németek a magyarok előtt, mint ökrök a vágóhídon. A magyarok ugyanis azt a parancsot kapták, hogy egy németet se fogjanak el, hanem mindnyájukat részegítsék meg a halál poharából. Kinyújtották ugyan kezüket és mondták: »O lyeber her foh mych nycht thewth mych« [Ó, kedves uram, fogj el, ne ölj meg]. A magyarok azonban vészes kardot villogtatva fejük fölött, elcsapták kezüket és fejüket, mondván: »Wetzeg kwrwanewfya zaros nemeth, iwttatok wrenkewth, ma yzzywk thy wertheketh« [Vesztég, kurvanő fia szaros német, ittátok vérünket, ma isszuk ti véreteket]. Így ölték le őket kegyetlenül, s a város összes lázadóit az osztrák herceg alá vetették. Ebben a csatában pedig 15 ifjú esett el a hunok [magyarok] közül”. Ha tehát Lackfi Pálék hadi tette 1355-ben Zürich vidékén korántsem ebben a formában játszódott is le, nem kizárt, hogy bizonyos elemeiben – a kíméletet nem adó kegyetlenségben, a szitkozódásban – mégis valós mozzanatokat őrzött meg.¹⁰⁶

A Zürich környéki hadakozás nem csekély diplomáciai haszonnal járt. Lackfi Pál íjásza ugyanis IV. (Luxemburgi) Károly német-római császárnak, illetve II. (Habsburg) Albert hercegnek nyújtottak segítséget, márpedig Lajosnak a Velence elleni háborújához mindkettőjük támogatására, illetve szövetségére szüksége volt. 1356 elején II. Alberttel, majd az év közepén IV. Károllyal lépett szövetségre. Főleg az utóbbi megnyerése volt fontos, mivel a császár eleddig Velencével állt szövetségben. Lajos 1355 végén, 1356 elején békés hírokat pengetett Velence irányában. A városköztársaság kapva kapott az alkalmon, hátha meg tudna egyezni a magyar uralkodóval a nyolc évre kötött fegyverszünet lejártá előtt. A feltételek, amelyek alapján tárgyalni akart, Lajos számára ekkor is – miként már korábban szintén – elfogadhatatlanok voltak. Velence azt kívánta, hogy hat-hétezer aranydukátért egész Dalmácia birtokába jusson, Lajos pedig nem volt hajlandó lemondani a tengerparti területről. A magyar udvar felfogását fejezte ki

Lajos történetírójának véleménye: mivel Lajos az ország elbitorolt javait régi állapotukba akarta visszaállítani, „azért ünnepélyes követek, levelek és külön hírnökök útján, mint a béke buzgó híve, többször is megkereste és intette De Angulo [helyesen: Dandulo] András velencei dózsét, a híres fejedelmet, hogy adják vissza neki és a szent koronának Dalmátországot és a tengerparti városokat, amelyeket teljes egészében elfoglaltak és birtokukban tartottak. Ezt azonban a dózse és Velence urai megtagadták”.

Lajos, az érintett uralkodókat megnyerve szövetségeseinek (IV. Károly után az aquileiai pátriárka is Lajos szövetségeseinek sorába lépett), elindult hadjáratára. 1356. június 4-én Zágrábban tartózkodott. Velence még ekkor is bizonytalanságban volt, hogy a küszöbön álló magyar támadás Szerbiát avagy őt fogja-e érni. Lajos ugyanis – korábbi hetyke kijelentésével ellentétben – nem értesítette a városlakókat három héttel a háború megindítása előtt. Június végén vált Velence számára bizonyossá, hogy Lajos katonai akciója, amely mintegy hat héttel előzte meg a nyolc évre szóló, 1348. augusztus 5-i fegyverszüneti megállapodás lejártát, ellene irányul. Ekkor figyelmeztette a várható magyar támadásra Treviso városát, s tett lépéseket a magyar sereg útjába eső városok – Treviso, Mestre – védelmére. A magyar uralkodó serege ekkor már Aquileia területén járt, s július elején hozzákezdett Serravalle mellett Conegliano ostromához. Lajos király 1356. július 4-én ennek vára alatt adott ki oklevelet. Ugyanezen a napon VI. Ince pápa írt rosszalló levelet mind Lajosnak, mind a két Erzsébet királynénak (anyjának és feleségének), valamint a magyarországi egyházfőknek. Ebben nehezményezte, hogy Lajos a szakadár szerbek helyett a keresztény Velence ellen fordította fegyvereit, s igyekezett rábírní a magyar királyt a háború mielőbbi befejezésére. Lajos már korábban Kanizsai István budai prépost személyében követet küldött Avignonba, mert számított arra, külön magyarizatot igényel a pápai udvarban Velence elleni hadviselése. Kanizsai fényesen eleget tett megbízatásának, s részint azzal, hogy felemlgette Lajos háborúit a litvánok, oroszok és szerbek ellen, részint pedig azzal, hogy kilátásba helyezett újabb ilyen jellegű katonai akciókat, meglágyította a pápa szívét Lajos iránt. Időközben elesett Conegliano, s a magyar sereg Treviso ostromához látott. Július 27-től közel egy hónapon át Lajos maga irányította a hadműveletet, de az, egyelőre, eredménytelen maradt. Közben a magyar király seregei egyéb más környező területeket vettek

birtokukba, s ez vezetett oda, hogy Lajos még a korábban Velenecéhez húzó Carrarai Ferencsel, Padova urával is szövetségre lépett. Innen tudta biztosítani a magyar sereg élelmét. Lajos augusztus 23-án távozott Treviso alól, a hadi események azonban továbbfolytak. A velenceiek sikertelenül próbálkoztak Conegliano visszavételével, a magyarok ellenben 500 trevisóit törbe csaltak, 200-at megöltek, 300-at elfogtak közülük, s „ez egy napon [augusztus 28-án] nagyobb kárt okoztak a velenceieknek s a vidék lakosainak, mint a király a megszállás alatt egész hadseregével”.

Az 1356. (egy-két ponton pedig már az 1357.) év észak-itáliai katonai eseményeiről egy osztrák címerköltő annak kapcsán adott részletes – bár túlzásoktól nem mentes – képet, hogy Ellerbach Burkhard vitézségének megannyi tanúbizonyságát szolgáltatassa: „Treviso városánál látni lehetett, amint vitézül harcolt, és rettenthetetlen bátorsággal védekezve állott a hajítógépeken, a hátrálás eszébe sem jutott, az ellenség dühét semmibe sem véve, tetézte dicsőségét. Az ellenség csúfjára küzdő karral oltja a ként, szurkot és tüzet. Lelkének merészsége és férfias vakmerősége miatt a nyilaktól sokat szenvedett; pajzsát, vértjét és páncélos ruháját a nyilak elborították, olyan félelmetlenséggel harcolt, hogy mindannyi közül kitűnt. Mottánál [Serravalle közelében] is örömet szerzett barátainak és fájdalmat ellenségeinek; fegyverével sok ellenséget küldött a halálba, kárt és nyomort szenvedtek tőle. Az ő serege föléje kerekedett az ellenségnek, azért őt becsülték a legtöbbre, az ellenség csatakiáltása elhallgatott. Serravallénál is látható volt oly nagy vitézséggel, hogy a dölyfös ellenséget fegyverével nagyon megalázta: hányat hajított ki nyergéből; ütéssel is, szúrással is sok bajt okozott az ellenségnek. Vicenzánál átúsztatta a Brentát, ezt elhiggyétek, és megtámadta az ellenség seregét, mely 600 zsoldosból állott; nagy örömeiket nagy búra változtatta, hogy egyiket elfogta, a másikat leütötte... Serravallénál másodszor is vitézül részt vett az ostromban; roppant bátorságában oly közel jutott az ellenséghez, hogy társai sokat szenvedtek a kövektől és nyilaktól, és alig lehetett valakit látni, ki kárt nem vallott volna. Sokat kellett elszállítani, kik vagy kődobástól vagy nyíllövéstől megsebesültek; az ostrom sok veszteséggel ért véget. Másnap megadta magát a város, mint hallottam. Nagy becsülettel vette tehát ki részét a lombardiai háborúból, hol kiváló vezérnek bizonyult. Velence hatalma, ereje, uralma nagy kárt szenvedett az ő

vitéségétől". A harcoló felek november 11-től 1357. április 9-ig fegyverszünetet kötöttek.¹⁰⁷

VI. Ince pápa már 1355. december 8-án azzal a kéréssel fordult Lajos királyhoz, hogy nyújtson neki segítséget Itáliában azon előkelők – elsősorban Ordelaffi Ferenc, Forli ura – ellen, akik a pápaság ottani birtokait és javait pusztították, elfoglalták. Ezt a kérését 1357 elején, gyors egymásutánban, kétszer is megismételte. Lajosnak, akit egy előző év nyarán kelt pápai levélben „Krisztus bajvivójának, az Úr bajnokának, a keresztény hit lovagjának” nevezett VI. Ince, nem volt módja kitérni a kérés teljesítése elől. Ám szándékában sem állott ez. Abban az időben, amikor zajlott – s csak lélegzetvételnyi szünethez jutott – a magyar–velencei csatározás, amelyben a pápa kezdetben egyértelműen a városköztársaság oldalán állott, politikailag elhibázott lépés lett volna a pápai kérés elutasítása vagy elodázása. Lajos történetírója szerint a király Lackfi Miklóst küldte el Itáliába, „aki sok várost, mezővárost és várat visszahódított a római szentegyház hűségére, meghódította a lázadókat, és az apostoli szék legátusának, Egyed bíboros úrnak a hatalma alá adta őket”. A pápa 1357. május 1-jén köszönettel nyugtázta mind Lajos királynak, mind az esztergomi érseknek, hogy a segédhadat útnak indította a magyar uralkodó, s a következő hónapban már azt kérte Lajostól, hogy csapatait továbbra is tartsa az Appennini-félszigeten. A sereg két évet töltött Itáliában, s csak 1359 tavaszán tért onnan vissza. Lajos anyagilag sem járt rosszul az erkölcsi haszon mellett, hiszen három évig ő szedethette be a pápai udvart illető tizedet, amelyből katonái zsoldját kellett fizetnie.¹⁰⁸

A trevisói ostromot követő fegyverszünet hónapjai alatt a diplomatáké lett a vezető szerep. Előbb Velence követei jártak Magyarországon, de mivel nem rendelkeztek kellő felhatalmazással a tárgyalások folytatására és az engedmények mértékére nézve, Velencében folytatták azokat. A magyar követek hat dalmát város – Zára, Nona, Spalato, Scardona, Sebenico és Trau – átadását követelték Velencétől, de a városköztársaság Zára és Nona átengedésétől elzárkózott. A magyarok Nonához mindenképpen ragaszkodtak, ám hajlandóságot mutattak, hogy Zára és Dalmácia többi része fejében Velence évjáradékot fizessen a magyar királynak, amivel Lajos jogát azokra lényegében el kellett volna ismernie. A magyar király egyévi időtartamra két gályát kért a velenceiektől a szakadár szerbek elleni háborúra. Cserében Lajos ígére-

tet tett az 1356-ban elfoglalt velencei területek visszaadására. Velence a magyar javaslatok egy részét elfogadta, másik részét nem, vagy csak részlegesen. A köztársaság Nonához továbbra is ragaszkodott, Zaráért és Dalmácia más részeiért hajlandó lett volna bért fizetni, de Lajos felségjogát e területekre nem ismerte volna el, a kért két gályát pedig csak hat hónapra bocsátotta volna Lajos rendelkezésére. A magyar követek engedtek: hajlandók voltak Nonáról évdíj ellenében lemondani, de a szerb hadjáratához szükséges gályákat egy évre kérték. A tárgyalások végül is Zára kérdésében feneklettek meg. Zára biztosítékokat kívánt Velencétől annak fejében, ha megmarad a köztársaság hűségén (így kérték a velenceiek által Zarában épített vár lebontását – ettől utóbb a záraiak elálltak –, azt, hogy a záraiak maguk őrizzék városukat, Velence ne terhelje a helyőrség kiadásaival őket, végül pedig hogy elnyerjék Pago szigetét), Velence azonban elzárkózott ezek teljesítésétől. Rövidesen Padova is bekapcsolódott közvetítőként a tárgyalásokba, sőt egy időre azok színhelye is Padovába tevődött át, de a megegyezés immár végleg lekerült a napirendről. Az eddigi alkudozásokról 1357. április 5-én készítettek feljegyzést, s négy nappal később letelt a fegyverszünet, a diplomataktól megint a harcosok vették át a szót.¹⁰⁹

1357-ben két hadszíntéren folytak a magyar–velencei összecsapások. Miután Lajos 1356 augusztusában visszatért Magyarországra Treviso vára alól, az esztergomi érsek testvérét, Vásári Tamást bízta meg az ottani harcok továbbfolytatásával. Lajos 1357-ben már nem tért vissza Észak-Itáliába, az itteni ügyek irányításával egy rövid időre Kont Miklós nádort bízta meg. „Ez nagy hadsereggel ostrom alá vette a dózse és a velenceiek Castelfranco nevű várát, és bár több napot töltött el itt, mégsem ért el semmi eredményt, mivel a vár jó erődítményekkel volt ellátva, és fegyveres hadinéppel jól megrakva; visszatért tehát Magyarországra, és csak a mondott Tamás lovag maradt ott. Ez a Tamás lovag és a király hadinépe először Treviso városának kapuja előtt, másodízben pedig az ennek közelében elterülő mezőn ütközött meg, és vívott harcot a velenceiek fegyveres hadinépével; legyőzte őket, és sok foglyot ejtett”. Vásári Tamást utóbb Himfi Benedek váltotta fel az észak-itáliai hadszíntéren, aki szintén több győzelmet aratott a velenceiek fölött. Az év vége felé Vásári Tamás visszatért ide. A seregvezér gyakori váltogatása arra mutat, hogy Lajos király nem volt megelégedve az eredménnyel. Mert hiába érték

el apróbb csatákban sikereket a velenceiek ellen, a megerősített városokat, Trevisót és Castelfrancót nem sikerült bevenni.¹¹⁰

A magyar–velencei összecsapás sorsa azonban végül is nem Észak-Itáliában dőlt el, hanem a dalmát tengerparton. Ide Csúz János vezetésével küldött hadat Lajos király. Legelőbb Spalato és Trau vetette le a velenceiek uralmát. Spalato polgárai – miután egyeztették tervüket a trauiakkal – 1357. július 7-ről 8-ra virradó éjszaka összegyülekeztek Szent Domnius templomában, az utakra őrköt állítottak, hogy a velencei zsoldosokat elfogják, és ne tudódják ki idő előtt szándékuk. Hajnalban felfegyverkezve a Szent Lőrinc térre mentek, innen embereket küldtek részint a Pistore kapuhoz, részint pedig a lándzsajátékok színhelyére, ahol mindkét helyen egy-egy házban velencei katonák voltak elhelyezve. Meglepték, fogságba ejtették őket, és anélkül, hogy közülik bárkinek bántódása esett volna, a város két templomába zárták őket. A spalatóiak kapitányokat választottak, akik elmentek a városi közösség palotájába, ahol Spalato ura, a velencei Quirino János lakott. Az a zaj hallatára az ablakhoz ment, s megkérdezte a spalatóiak kapitányától: „Mi ez? Miféle hadinép ez?” A kapitány azt válaszolta: „Ez Spalato hadinépe, és a nemesek meg akarják adni magukat természetes uruknak [Lajosnak], és szeretnék tőled megkapni a város kulcsait.” A gróf nem ellenkezett, égne emelt kézzel egy „Laudetur Deus”-t [Dicsértessék az Isten-t] mondott, majd rögvést átadta a kulcsokat. Quirino János megmentette életét, de elvesztette Velence számára Spalatót. Trau néhány órával később hajtotta végre az elszakadást a városköztársaságtól. Megvárták, amíg az ő grófjuk, Bembo Márk kiment a városból a misére, amint ez szokása volt, s ekkor bezárták a városkaput, s nem engedték vissza a velencei uralom helyi képviselőjét. Bembo Spalato felé vette útját, ám felvilágosították, hogy Spalato már elszakadt Velencétől. De mivel korábbi időben ő volt Spalato grófja, folytatta útját. Így két gróft is őriztek Spalatóban, majd velencei gályákon hazaküldték őket Velencébe. A spalatóiak pedig késedelem nélkül követeket indítottak Lajos magyar királyhoz, aki jóindulatúan fogadta őket, s megerősítette az elődei által a városnak adott szabadságjogokat. Spalato és Trau tehát 30, illetve 35 évi velencei uralom után visszatért a magyar király hűségére. Ezzel a velenceiek dalmáciai fennhatóságán súlyos csorba esett.¹¹¹

Dalmácia sorsa a zárai ostrommal dőlt el. Erről Lajos történet-

írója ekként számolt be: „Zárat egy Ellerbach nevű serény német lovag foglalta el, és vívta meg a király hadinépével. Egy éjszaka megmászta a város falait, igen kemény csatát vívott a velenceiek német és francia fegyveres hadinépével, maga is halálosan megsebesült, és befejezte földi életét, miután legyőzte és megfutamtotta a velenceiek ispánját, vagyis oda kinevezett kapitányát hadinépével együtt”. Ellerbach Burkhard német zsoldosvezér zárai vitézkedéséről és haláláról az osztrák címerköltő így számolt be: „Az utolsó város, Zára ellen indult, ahol, fájdalom, meg is halt, miután sok dicsőséget és babért aratott. A nagy vállalatra ő adta bátor szívvel a tanácsot. Hogy a város elesett, ez az ő lovagi vitézségének köszönhető; a legnagyobb dicsőség, melyről valaha olvastak, énekeltek vagy beszéltek, nem ér fel az ő híre-nevével. 200 íjász és 65 zsoldos (beszédemet elhihetitek) foglalta el Zára városát, miből dicsőség háramlott őreá: mert az ostromnak ő volt a főkapitánya, amint hallottam. Isten és az ő szent anyja segítették. Mennyi kint és jajt okoztak. Itt senki sem kiáltotta: »Fogd meg! Fogd meg!«, csak: »Gyilkolj! Lőj! Szúrj és üss!« »Itt Magyarország!« – ez volt a jelszó, miből sok haszon és becsület támadt. Diadalért és dicsőségért kockára tették életüket és vérüket, becsülettel akartak babért szerezni, élni vagy meghalni. Fájdalom, itt utolérte a nemes vitézt a halál: lándzsával ledöfték, mire keserű jajveszékélés hangzott a piros ajkakról”. Egy olasz forrás szerint Zára ostroma hosszú ideig tartott, előbb a város jutott a magyarok kezére, még hozzá úgy, hogy „bizonyos helyen kívülről aknákat ástak, s pár nap alatt 40 rőfnyi falat omlasztottak be, s bent levő híveik segítségével elfoglalták a város bejáratát... A velenceiek Zára városa elestének hírére nagyon megdöbbenek, bár még kezükben tartották a várat, mely igen erős s a tenger felől is ellátható volt. Megfontolták, hogy a költségek fölemésztik őket, s a király hatalma felülmúlja erejüket, minélfogva rögtönösen követeket menesztettek hozzá a békealkudozásra. A király, aki győzelmével fejükre nőtt, hallani sem akart róla, hogy annál jobban felélessze a béke utáni vágyukat”. 1357 szeptemberében jutott Zára városa magyar kézre, s Csúz János Nona ostromával folytatta a dalmáciai hadjáratot, amelynek vívása még december közepén is tartott. Közben Sebenico szintén a magyar királyhoz csatlakozott, majd azt 1358 januárjában Brazza szigete követte. Miután 1357 végén és 1358 elején újabb dalmát területek jutottak Lajos király birtokába, Velence dalmáciai uralma összeomlott.

A háborúságot lezáró békét 1358. február 18-án Zarában kötötték meg. Ezen maga Lajos is ott volt, sőt a magyar uralkodó már 1357 utolsó hónapjait szintén a dalmát tengerparton töltötte. A békekötés a király legmerészebb álmait felülmúló magyar sikerrel zárult: egész Dalmácia uralma alá jutott a Kvarnertől (a mai Fiumei-öböltől) Durrësi vidékéig, beleértve a békétárgyalásokon szóban forgó hat városon – Nonán, Zarán, Scardonán, Sebenicón, Traun és Spalatón – kívül Raguzát is, valamint az e partszakaszon levő összes szigetet Vegliától Korcsuláig. Óriási diplomáciai eredménynek számított a magyar uralkodó szempontjából, hogy a velencei dózsét a Dalmácia és Horvátország hercege évszázadok óta használt címe elhagyására készítette. Lajos ezzel szemben ígéretet tett, hogy a háború során elfoglalt, velencei fennhatóság alatt állt trevisói és isztriai területeket visszaadja. Két nappal később Lajos király, még ugyancsak Zarából büszkén értesítette Firenze városát a velenceiekkel kötött békéről, amelyben ők „átengedték nekünk egész Dalmáciát, összes szigeteivel, városaival s helységeivel, a tengeren és a szárazföldön egyaránt”. Magyarország – középkori története során első ízben – aktív tengeri hatalommá vált. Immár egész Dalmácia kereskedelmi forgalma a magyar államterület alatti városokból indult ki és oda irányult. A magyar király és a velencei dózse a zárai békében biztosította a hajózás és a kereskedelem szabadságát. Ugyanakkor Lajos az újszülött tengeri haderő (24 gálya) élére királyi tengernagyot nevezett ki, aki első alkalommal zárai nemes lett.¹¹²

A magyar uralkodó azonban már a Velencével folytatott többévi hadakozás (1356–1358) alatt is éber szemmel figyelte a Balkán eseményeit. Elsősorban a boszniai és a szerbiai események foglalkoztatták. Boszniában Kotromanics István után unokaöccse, Tvrtko István következett a báni méltóságban. Tvrtkóval az vezetett ellentétbe, hogy Lajos király nem jutott hozzá Humhoz (a mai Hercegovinához), amely felesége, a Kotromanicsok családjából való Erzsébet (Kotromanics István leánya) hozományának fejében őt illette meg. 1357-ben akként jött létre – mint egy levélből értesülünk erről – „egyezség és megegyezés a király úr és a boszniai bán között, hogy a bán egész Hum földet az összes, ott levő várral együtt az ifjabb királyné úrnő jogán neki [a királynak] átadta, viszont a király úr a boszniai és az ozorai bánásgot e bán és testvére számára megerősítette oly módon, hogy a bán tartozzék földjéről az összes patarén [bogumil] eretneket kiűzni,

és hogy teljes hűséget mutasson a király úrnak, és annak minden hadjárataiban hűségesen tartozzék szolgálni, amikor erre a király úr megkéri, és maga a bán vagy pedig testvére állandóan a királyi udvarban tartózkodjék”. E megegyezéssel Lajos érvényesítette hűbérúri fennhatóságát Bosznia ura, felesége révén közeli rokona, Tvrtko István felett. S hogy a magyar uralkodó rövidesen megkapta bosnyák rokonától Humot, az bizonyítja, hogy Csúz János 1358. október 6-án kelt levelében már magát nem csupán Dalmácia és Horvátország bánjának, hanem Hum földje urának is nevezte.¹¹³

Szerbiában új helyzet Dusán István cár 1355. végi halálával állt elő. Ez a körülmény a rövid életű szerb nagyhatalmi pozíció hanyatlását idézte elő. Önmagában ennek a ténynek nem jelentéktelen szerepe volt Lajos Velence elleni sikereiben, hiszen Dusán István elhunytával a városköztársaság erős szövetségést veszített. Szerbiában nyomban anarchia lépett fel. A trónt ugyan Dusán fia, a tizenkilenc éves V. Uros István örökölte, de mind anyja, mind apjának testvére igényt formált a hatalomra. Ez a rivalizálás megosztotta a szerb előkelőket. Olasz forrásból tudjuk, hogy ellentét robbant ki két szerb főúr között, akik közül az egyiknek, aki a gyengébbnek számított, Magyarországhoz közel, a Duna partján voltak birtokai. Ellenfele, az erősebb előkelő, legyőzte őt, mire a vesztes egy magyarországi báró segítségét kérte, s ígéretet tett arra, hogy keresztény lesz. A Duna-parti szerb főúr így, magyar támogatással, győzelmet aratott vetélytársa felett, amivel viszont a szerbiai magyar beavatkozás szálláscsinálójává vált. Az északi szerb területeken birtokos főúr Lázár kenéz volt, ő épített ki kapcsolatot a magyarokkal, leányát Garai Miklós macsói bán fia vette feleségül. A dél-szerbiai előkelőben Vukasint gyaníthatjuk, V. Uros István cár gyámját. Mindenesetre már 1358. októberi adat szerint Lajos király háborút viselt a szerb uralkodóval, és Csúz János dalmát-horvát bán néhány hajót akart küldeni neki.

Az 1358-ban megkezdődött szerb háború 1359-ben folytatódott, és Lajos király személyes részvételével kiteljesedett. A szerbek elleni fegyveres fellépésre a magyar uralkodót a határvillongások mellett a pápának tett ígérete is sarkallta, amelyben a szakadárokkal szembeni akcióra vállalt kötelezettséget. A hadjáratról egy olasz és egy osztrák forrás alapján alkothatunk képet. Az olasz kútfő elmondja, hogy „Rácország [Szerbia] királya birtokában tartotta Szlavóniának némely, a magyar király birodal-

mához tartozó részét, s a köteles szolgálatokat beszüntette, amin a magyar király nagyon felháborodott. Miért is amint úgy találta, hogy a Dunán való átkelése biztosítva van, s a rácországi király bárója, aki a magyarok erejével és segélyével győzte volt le s verte meg az ő ellenfelét, ezért a magyar király emberévé lett, s 1359 május havában Magyarország királya több bárójával s nagyszámú lovas íjászával s másféle néppel átkelt Rácországba, s a Duna partjától kiindulva áthaladtak a rónán, s egészen Rácország nagy hegyéig nyomultak, s ott a síkon, jó messze a hegyek oldalától találták a rácországi király nagy seregét, mely ott gyülekezett, hogy az országot megvédje. A magyarok hévvel ütköztek meg velük, hosszú harc után megtörték őket, mire futva elhagyták a síkot, és sietve a hegyek közé vonultak. A magyar király népének e sikeres kezdetére a király nagy haddal személyesen átkelt a Dunán, s másik seregével egyesülten követte a szerencsét; amagya nép ellen indult, s küzdelem közt erőszakkal bevette a zord szorosokat, úgyhogy rövid idő alatt az egész nagy hegység teljesen hatalmában volt. A király a siker láttára elhatározta, hogy személyesen kél át a hegységen, bárói azonban nem egyeztek bele, mert úgy vélték, hogy a király ezért ne tegye ki saját személyét a véletlennek, hanem sok báró s hadinép kelt át, hogy megküzdjön a szerbek királyával, mert így címezik Rácország királyát, aki nem mert a mezőn szembeszállni, hanem az ő szokásuk szerint az erdőség védelme alá húzódott, ahol a harcba bocsátkozók végtelen hátránya nélkül senki sem zavarhatta. A magyarok bármilyen ellentmondás és kicsiny vagy nagy ellenállás nélkül több napon át bebarangolták az ország nyílt mezeit, és semmiféle zsákmányolnivalót nem találtak, mert mindent az erdőkbe vittek volt. Néhány magyar lovas tábornok ült az erdőben, ahol valami parasztok támadták meg őket, s ők, azon hiszemben, hogy az ellenség fő tömegére akadtak, s ütközetre kerül a sor, maguk közül igen sokat lovaggá ütöttek, s ezeket azután szeretetből s tréfából a cseresznye lovagjainak nevezték, mivel a parasztok támadásakor egy cseresznyeerdőbe vetődtek, s ettek belőle. A magyar király látta, hogy maradásából mi haszna sincsen, s egész hadával visszatért Magyarországba.”

Az osztrák címerköltő, miközben Szép Albert nürnbergi várnagy zsoldos pályafutását ismertette, így írt: „Később újra a magyar királyhoz szegődött, ki sohasem hevert tétlenül, és akivel gyorsan merész kalandra határozta el magát. Szerbiába vonult a

sereggel, vissza nem rettenve ingoványoktól, árkoktól és patakoktól, tüskén-bokron át. Harcra akarták az ellenséget ingerelni, de a szerb császár annyira megijedt, hogy egész népét olyan mélyen vitte be országába, hogy nem lehetett ráakadni. Ezen az urak nagyon megbosszankodtak, és ő [Szép Albert] egy nagy csapat büszke és bátor lovagot és zsoldost vett maga mellé, kik méltóan viselték a fegyvert, és olyan messze hatoltak be az idegen országba, mint hallottam, hogy keresztény soha oda még el nem jutott. Hat napon át nyomult nagy küszködéssel előre hegyeken, erdőkön és mély völgyeken át; étel és ital szűken jutott, éhséget és szomjúságot sokat kellett szenvedniük a forróság és a nagy megerőltetés miatt; nemes szíve semmitől sem rettent vissza, mindenáron keresi az ellenséggel az összeütközést, a pogány földön sok vitézt saját kezével üt lovaggá. Azután nagy dicsőséggel visszaindul, hol azóta is folyton gyarapítja jó hírnevét.” Lényegében ugyanezt – csak sokkal rövidebben – hagyományozta ránk a szerbiai hadjáratról az osztrák címerköltő, amikor Cillei Ulrik hadi tetteiről adott számot: „A hírneves vitéz lovagi becsületből bátran és büszkén indult Szerbia ellen, hogy a szerb császárt [cárt] a magyar király seregével harcban legyőzze; mindenáron meg akart vele mérkőzni; a császár azonban nem várta meg őt, és megfutott”. A magyarországi oklevelek számos ponton kiegészítik, illetve megerősítik az 1359. évi szerb háborúról az elbeszélő forrásokból nyert képet. Megtudjuk, hogy abban részt vett Kont Miklós nádor is, sőt, feltehető, hogy ő lehetett annak a seregrésznek a kapitánya, amely megelőzte Lajos személyes hadba szállását. A nádor május elején indulhatott el a háborúba. Röviddel utóbb követte őt Lajos serege. A király 1359. július 6-án egy oklevelét Szerbiában levő hadiszállásán keltezte, vagyis ekkor még javában tartott a katonai akció. Viszont augusztus 13-án Lajos már nem tartózkodott szerb földön, mert a raguzaiak e napon kelt levele szerint egy szerb főúr a magyar király visszavonulása után súlyos jogtalanságokat követett el ellenük. A hadjárat eredménye vajmi kevés lehetett, hiszen Lajosnak nem sikerült V. Uros Istvánt engedelmességre kényszerítenie.¹¹⁴

Nem sok ideje maradt Lajosnak a pihenésre, mert alighogy hazaért – valamikor a nyár vége felé – Szerbiából, szinte máris Erdélybe utazott. 1359. november 29-től 1360. február 2-ig tartózkodott Erdély különböző helyein (Gyulafehérvárott, Tordán, Marosvásárhelyen és Szebenben). A két hónapnál hosszabb erdélyi

időzés önmagában azt a gyanút táplálja, hogy hadi eseménnyel állhatott kapcsolatban. Ezt a sejtést két utalás kétségtelenné teszi. Maga Lajos király egy, 1359. december 20-án kelt parancslevelében tett említést mindazon emberekről, akik jelen hadjáratára (seregébe) összegyűltek. A másik híradás Velence Magyarországon tartózkodó követétől származik. Ő 1360. január 16-án még azt jelentette, hogy a dalmát-horvát bán szerint (akivel tárgyalásokat folytatott) „a király az erdélyi részekben levő hadsereghez ment. Nem tudom azonban, úgy van-e, mert itt nem lehet mindig az igazat megtudnom”. Ez év február 27-én viszont már arról számolt be, hogy közben Dalmáciából megjött Budára, „hol megtudtam, hogy a király húshagyó keddre [február 18-ra] okvetlenül vissza fog érkezni az erdélyi hadseregtől... A király pénteken, folyó hó 14-én késő este érkezett Visegrádra”. Magáról a háborús eseményről nem ismerünk adatot, még azt sem tudjuk, hogy miért gyűlt össze 1359 végén Erdélyben a sereg. Nem alaptalan a gyanú, hogy a havasalföldi vajdának, Sándornak a pálfordulása készítette a had erdélyi összehívására Lajost. Éppen 1359. augusztus 29-i magyar királyi oklevélből értesülünk arról, hogy az ezt megelőző időben Sándor vajda megtagadta Lajost természetes uraként elismerni. A vajda erős kézzel lépett fel azon havasalföldi románokkal szemben, akik nem követték őt a politikai állásfoglalásban, hanem Lajoshoz csatlakoztak. Ugyancsak Lajos király és Sándor vajda viszonyának megromlására mutat, hogy elmaradt Sándor neve mellől a korábban szokásos és hűbéresi viszonyára utaló „a mi havasalföldi vajdánk” titulus. A magyar király bizonyára azért vonult fel erős haddal Erdély déli részére, hogy háború indításával fenyegetse meg Sándort, és hűségre kinyilvánítására készítse.¹¹⁵

1360. április 26-án kelt levelében VI. Ince pápa kérte Lajos királyt, hogy ismételten nyújtson neki segítséget Itáliában az egyházi állam megvédelmezésében. Éppen egy éve annak, hogy a Lackfi Miklós vezette magyar sereg – kétesztendei itáliai tartózkodás és a pápának adott katonai támogatás után – hazaérkezett. Ezúttal Bologna felmentéséhez kérte a pápa Lajos közreműködését, amelyet Visconti Bernabo, Milánó hercege ostromolt. Lajos történetírója annyival elintézte a dolgot, hogy Lajos „Móric fia Simont küldötte el, de ez semmi eredményt sem tudott elérni, s ezért a királyi felség haragját vonta magára”. Olasz forrás részletezi a Magyarországról jött segédhad kapitányának, Simon grófnak

itáliai tetteit. Igaz, érkezte hírére Bernabo felhagyott Bologna ostromával, de Simon szinte helyébe lépett. „Úgy fosztogatta a bolognaiakat, mint az ellenséget; oly szavakat hallatott nevével, melyek Bernabo urat dicsérték, az ő szolgálatába ajánlották magukat, a [pápai] legátust pedig gyalázták. Ezen ravaszkodás miatt híre ment, hogy a magyarok felkeltek az egyház szolgálata ellen... Simon mester magyarjaival zsoldos társaság módjára zsákmányolva portyázott.” Még olyan hír is elterjedt Itáliában, hogy a vezetése alatt álló magyarok „pénzt kaptak Bernabo úrtól; ez volt az oka, hogy a magyarok kapitányát Magyarországra való visszatérése után ura fogságba vetette”. Mivel azonban a pápai legátus „belátta, hogy... pénz hiányában képtelen ellenállni Bernabo úr hatalmának”, s ennél fogva nem tudta fizetni a magyarországi zsoldosokat, azok egy része Simonnal együtt 1361 első hónapjaiban visszatért hazájába, más része azonban Itáliában maradt, s annak adta el katonai szolgálatait, aki azt zsolddal képes volt megvenni. Néhány adat arra mutat, hogy 1361-ben megint Szerbiában hadakoztak a magyar király seregei.¹¹⁶

Ausztriában 1358-ban meghalt II. Albert herceg, akit Lajos 1355-ben megsegített, s helyébe fia, IV. Rudolf lépett. Rudolf függetleníteni akarta magát a IV. Károly vezette német-római birodalomtól, s ebbeli törekvéseiben Lajos magyar királyra kívánt támaszkodni. Károly császár és Rudolf herceg ellentéte kapcsán bizonyos német körök részéről még annak gondolata is felmerült, hogy Lajos magyar királyt kellene Károly helyett császárrá tenni. Az érintett felek – Károly császár, öccse, János morva őrgróf, Rudolf herceg és Lajos király – 1360 májusában Nagyszombatban találkoztak. Károly kinyilvánította, hogy nem hitte és nem hiszi a Lajos császári aspirációjára vonatkozó rémhíreket, családja a Luxemburgiak nevében lemondott Ausztriáról, míg Rudolf a Habsburgok nevében Cseh- és Morvaországról. 1361 augusztusában Károly és Rudolf egymással lépett szövetségre, amelynek ele az aquileiai pátriárka ellen irányult, akit Rudolf legyőzött. Az aquileai pátriárka Lajos király régi szövetségese volt Velencével szemben, így a magyar király joggal tartott attól, hogy ellenében német (cseh)–osztrák–velencei szövetség alakul ki. Ebben a szorongató helyzetben, 1361. szeptember 10-én, Lajos levelet küldött Nápolyba Johanna királynő férjéhez, Tarantói Lajoshoz, s arra kérte: Nápolyban élő testvérei, azaz Lajos rokonai közül Tarantói Róbertet és Fülöpöt, vagy legalább egyiküket küldje el hozzá

Budára. Ezzel szorosabbra kívánta vonni kapcsolatát a nápolyi Anjou-ággal. Még 1361 végén is attól tartott a magyar uralkodó, hogy nyugat felől Károly és Rudolf megtámadja, de diplomáciája révén sikerült Rudolfot leválasztania Károly pártjáról, s megegyezést eszközölt ki az osztrák herceg és az aquileiai pátriárka között. A IV. Károly császár és Lajos király közti ellentét kiéleződésében szerepet játszott a magyar–cseh határon kirobbant ellenségeskedés, végül pedig az a megdöntött kijelentés, amelyet a császár ejtett el Lajos követei előtt a magyar király anyjáról, Erzsébet anyakirálynéről. Nem ismerjük Lajos valóságos válaszát az anyja becsületét a IV. Károlytól ért sértéssel kapcsolatban, de egy XIV. századi átköltésből valamit megsejtünk abból az indulatból, amely Lajost feszítette.

E változat szerint Lajos ilyeneket írt volna a császárnak: „Nem méltó a tiszteletre az, aki a tisztelet eredetére támad, uralkodásra nem méltó az, aki nem képes eszének parancsolni. Miért nevezed magad uralkodónak és császárnak, s akarsz parancsolni az egész világnak, ha eszedet sem tudod kormányozni, s becsmérő nyelvedet sem megfékezni? Milyen az a császár, akinek érzékein a bor uralkodik, annyira, hogy gyalázza azokat az úrnőket, akiket az egész világ nem győz magasztalni?... Ha téged is erény hozott volna a világra, édesanyám őfelségét nem sértegetted volna ócsárló szavakkal magadon kívül, borgőzös állapotban. De ezek a szavak azt bizonyítják, hogy ez a cselekedeted nem annyira szülőanyádból, hanem a te vadállati természetedből fakad, s ez számunkra minden időben fájdalmat okoz.” Egykorú forrás nem ad felvilágosítást arról, hogy mivel sértette meg Károly Erzsébetet, későbbi lengyel kútfő úgy tudta: a „kevésbé szemérmes” (*parum pudica*) jelzővel illette a császár az anyakirálynét. Lajos heves kitöréséből arra lehet következtetni, hogy ez a kifejezés szelídített formában adta vissza a ténylegesen elhangzott, megbélyegző minősítést. Lajos történetírója azt jegyezte fel, hogy a magyar uralkodó „személyesen indult Morvaország határai felé, Károly császár úr, a híres-neves uralkodó ellen, nagy hadsereggel és haderővel, némi nézeteltérések miatt. Levélben üzent hadat a császárnak, és bevonult Trencsén városába, serege pedig a környező mezőn és réteken telepedett meg. De közben, mikor seregével megindult, hogy megrohanja Morvaországot, a császár nevében megérkezett Trencsénbe a schweidnitzer herceg bizonyos más bárók és lovagok kíséretében, hogy a békéről tárgyaljanak. Fegyverszünetet kötöt-

tek.” A hadi készülődés közelebbi idejére vet fényt az az oklevél, amely szerint Lajos király 1362 augusztusának közepén Trencsénben tartózkodott. Más oklevelek adatai szerint még október 13-án is együtt volt a magyar uralkodó serege. A békét csak másfél évvel később, 1364. február 10-én kötötték meg Brnóban.¹¹⁷

1363-ban Lajos hadjáratai sorában a Bosznia elleni katonai akció következett. Mint ismeretes, a magyar király és Tvrtko István boszniai bán 1357-ben megegyezett egymással, amelynek feltétele volt a bánnak a bogumil eretnekek elleni fellépése és a magyar uralkodó iránti hűsége. Úgy tűnik, Tvrtko egyik feltételnek sem tett maradéktalanul eleget. Amikor 1363. április 21-én Lajos akként intézkedett, hogy az éppen ekkor hadba vonuló országlakók összes peres ügyeit elhalasztja, a háború célját az ő és az ország vetélytársai elleni fellépésben jelölte meg. Lajos történetírója megfogalmazása szerint a király „Bosznia földjére, amely szintén a királyi koronának volt alávetve, némely lázadók vakmerőségének a megtörésére” küldött sereget. 1363 tavaszán két had indult Tvrtko István ellen. Az egyik élén Kont Miklós nádor és Fraknoi Miklós esztergomi érsek állott. Ez a sereg a Szávától délre eső Szreberník (ma Srebrenica) vára ellen vonult, de kemény ostrom után sem sikerült az erősséget bevennie, ugyanakkor a magyarok nagy ember- és anyagi áldozatot szenvedtek. Ráadásul az egyik éjszakán az érsek-kancellár sátrából ellopták a király pecsétnyomóját, ami azzal a következménnyel járt, hogy új pecsétnyomót kellett készíteni, s ezzel a korábbi adományleveleket meg kellett pecsételni. A másik magyar hadat személyesen Lajos király vezette. Július 8-ról és 10-ről maradtak ránk olyan királyi oklevelek, amelyek Szokol (ma Sokolac) vár ostromának ideje alatt keltek. Szokol nyugatabbra feküdt Szreberniktől, a Jajcénál az Orbász (Vrbaš) folyóba ömlő Pliva patak és Pliva zsupa vidékén. Az ostrom rövid ideig tartott, és sikertelenül végződött. A király július 13-án már a szokoli erősségtől távolodóban a Szana folyó menti mezőkön, alig egy héttel később pedig a Drávához közeli Verőcén volt. Ismerjük Tvrtko István bán 1363. augusztus 11-én kelt oklevelét, amellyel megjutalmazta egyik hívét, mert az, „mikor rám tört Lajos magyar király és Plévába [Plivába] jött Szokol alá”, hűségesen szolgálta őt. A Boszniába küldött sereg feloszlásának napja augusztus 27-e volt.

Tvrtko István – úgy tűnik – tartósan a magyar király ellenfeleinek szövetségét kereste, ugyanis 1364-ben rokonaival együtt Ve-

lence polgárainak sorába lépett. Ám Lajossal való szembenállása rövid életűnek bizonyult. Már 1365-ben lázadás tört ki ellene Boszniában, amelynek eredményeképpen mind neki, mind anyjának menekülnie kellett onnan. Tvrtkónak 1366. március 29-én Velencéhez intézett leveléből azonban nem csupán kiűzetésükről értesülünk, hanem arról is, hogy a „mindenható Isten irgalmából és a kiváló fejedelem, Lajos úr, Isten kegyelméből Magyarország királya kegyéből... ismét visszafogadtattunk országunkba, jóllehet nem egészen”. E levelében Tvrtko magát „Isten és a mi urunk, Lajos király kegyéből Bosznia bánjának” nevezte. Azaz amit a magyar uralkodó 1363-ban sok véráldozatot követő hadjáratral nem tudott elérni, azt két évvel utóbb – kihasználva Tvrtko szorult helyzetét – sokkal kevesebb veszteséggel megvalósította, a boszniai bánt visszatérítette az iránta való hűségre.¹¹⁸ Az 1363. évi boszniai kudarcot követő hónapokban Lajos ismételten pápai – V. Orbántól származó – felkérésre küldött sereget Itáliába (valószínűleg Toldi Miklós vezetése alatt), hogy felmentse a pápa ellenfelei által ostromlott Bolognát, az egyházi állam fontos városát. A magyar had 1364 elején teljesítette feladatát. 1364-ben más, számottevő hadakozás emlékét a források nem őrizték meg, de van olyan oklevelünk ez év novemberéből, amely arról tanúskodik: ekkor – ismeretlen hadi céllal – együtt volt a magyar sereg.¹¹⁹

Sokkal biztosabb és részletesebb ismereteink vannak az 1365. év katonai eseményeiről. Ránk maradt 1365. január 5-ről Lajos király parancsa Ung megye összes, katonáskodásra kötelezett népeihez, hogy február 24-én Temesvárott lovaikkal, fegyvereikkel és más hadi felszereléseikkel együtt jelenjenek meg. Elmondta ebben az iratban az uralkodó, hogy Sándor havasalföldi vajda hűtlenségben fejezte be életét, s követte őt ebben fia és utóda, László (Vladislav-Vlaicu), magyarosan Lajk, aki nem ismerte el Lajos királyt urának. Az ez évre tervezett királyi hadjárat, tehát, eredetileg Havasalföld ellen indult volna. Ám mivel mégsem Lajk országa, hanem Bulgária lett annak célpontja, csak arra lehet gondolni: Lajk már akkor meghódolt, mielőtt a magyar sereg területére lépett volna. Nem volt ez a módszer idegen a havasalföldi vajdáktól. Így járt el több ízben is Lajk apja, Sándor (1344-ben bizonyosan és 1359–1360 fordulóján feltételezhetően), aki a hűségeskü letételével hátrította el az országot fenyegető fegyveres támadást. Lajk mindenestre hasznót húzott ebből a pálfordulásból, mivel országa

erejét épségben megőrizte, s Lajostól hűsége jutalmául még a Szörénységet és Fogarast is megkapta. 1368 elején magát „Isten és a királyi felség kegyéből havasalföldi vajdának és szörényi bánnak” nevezte, a töredezett pecsét körirata szerint már ekkor viselte a „fogarasi herceg” címet is. A magyar uralkodó Lajk meghódoltatásával biztosította magát Havasalföld oldaláról egy bulgáriai hadjárat esetére. Ez kiváltképpen azért volt fontos Lajos számára, mert Lajk rokoni kapcsolatban állott Sztracimir Iván bolgár (vidini) cárral (a vajda testvére lett a bolgár uralkodó felesége), s mindketten szövetségesei voltak Szerbiának, amelyet névlegesen V. Uros István cár, a valóságban azonban leghatalmasabb főura, Vukasin despota irányított. Lajosnak tehát az 1360-as évek második felében a Balkánon egy havasalföldi-bolgár-szerb szövetséggel kellett szembenéznie, s mivel e koalíció tagjai közül 1365-ben Lajkot sikerült leválasztania, az eredetileg ellene tervezett hadjáratot Bulgáriába indította el.¹²⁰

Bulgária 1365-ben immár nem egységes állam volt, hanem három részre szakadt. Délen a korábbi bolgár cár, Sándor fiatalabb fia, Sisman Iván mint tirnovói cár, északon Sándor idősebb fia, Sztracimir Iván mint vidini cár kormányozta területét, keleten, a Fekete-tenger mellékén pedig Dobrotics despota uralkodott. Lajost több ok is Bulgária ellen irányította. 1366. évi oklevelére szerint úgy vélekedett, hogy őt Bulgária „örökség jogán” megilleti. Ennek a jogigénynak dinasztikus, tehát családi örökségen alapuló indítéka volt, s azon alapult, hogy Lajos elődei, a magyarországi Árpádok a XIII. század utolsó évtizedei óta magukat Bulgária királyainak nevezték, s szintén annak tekintette magát Károly Róbert és Lajos is. Ugyancsak szembeállította Bulgáriát Magyarországgal a vallás kérdése, hiszen Bulgáriát keleti rítusú (a latinok szemében szakadár) népesség lakta. Nem szabad az okok sorából kihagynunk Lajosnak azt a szemmel látható igyekezetét, hogy miután Nápolyban nem ért el sikereket, elsősorban a Balkánon kívánt „vigasztalódni”, régi jogigények felélesztésével vagy ébrentartásával törekedett a Dalmácia, Bosznia, Szerbia, Havasalföld és Bulgária feletti uralomra. Szerepe lehetett a bolgár hadjárat megindításában annak a szövetségnek is, amelyet Lajos 1365-öt megelőzően kötött V. (Palaiologosz) János bizánci császárral. Lajos történetírója összefoglalóan annyit jegyzett fel a bolgár eseményekről, hogy uralkodója „a magyar szent koronának alávetett Bolgárországba nyomult be nagy haderővel, és elfoglalván Bo-

dony [Vidin] városát, az országot saját hatalma alá igázta, Sztracimir nevű fejedelmét, aki magát Bulgária császáranak [cárjának] nevezette, elfogta és Magyarországra küldte”.

A hadjárat idejéről – szokásos módon – az oklevelek keltezései nyújtanak felvilágosítást. Lajos király 1365. április 26-án Szalánkeménél időzött, június 1-jén Vidinben volt, június 2-án Vidin városa előtt kelt oklevelében pedig már azokat az érdemeket emelte ki, amelyeket egyik híve Vidin város ostromában és Bulgária elfoglalásában (amelyen persze csak a Vidin környéki rész értendő) szerzett. Vidin közelében keltezett oklevelet Lajos június 4-én is. A király vezette hadjáratban részt vett Kont Miklós nádor, aki június 30-án azért kapott Lajostól adományt, mivel amikor (a király) erős sereggel vonult Bulgária ellen, amelyet hűtlenek és lázadók a szent koronától elidegenítettek, a nádor fegyveresek és íjászok nagy hadinépével vele együtt kelt hadra, s rokonai, vitézei és szerviensei vérenek ontásával mutatta ki hű szolgálatát, s nagy segítségére volt neki tanácsaival Vidin elfoglalásakor. A Dunaparti erősség ostromában zsoldosként részt vett Cillei Ulrik is; ennek köszönhető, hogy az osztrák címerköltő megemlékezett Lajos 1365. évi bolgár hadjáratáról: „Arra is volt a királynak bátorsága, hogy erős fegyverrel Bulgáriába nyomuljon, hol roppant hatalmas seregével nagy kárt okozott: Bodont, Bulgária szép fővárosát, hősi ostrommal körülvették, amidőn is sokakat elhagyott az életerő. A dicső király számos lovat vezetett oda; a mi vitézünk is bátran és lelkesen szolgáltatta őt, zászlajával oly közel férkőzött az ellenséghez, hogy sokan áldozatul estek a köveknek és nyilaknak; az ellenségben oly roppant kárt tettek, mint hallottam, hogy a bolgár király fia a várossal együtt megadta magát.” Mivel Sztracimir Iván fogságba esett, s Lajos király Magyarországon (Zágrábhoz közeli várban) őriztette, az elfoglalt bolgár (Vidin környéki) területeken új igazgatási formát honosított meg: a város és kerülete élére kapitányt állított Lackfi Dénes és Imre személyében. A hadjárat végét mutatja, hogy a magyar uralkodó június 23-án a Vidintől távolodva Szörény mellett Bulgáriában, július 1-jén pedig már a háborúból visszatérőben Temesvárott keltezett oklevelet.¹²¹

1365, a sikeres bulgáriai hadjárat éve táján másik fontos eseménysor is zajlott Magyarország keleti határai mentén. Az 1340–1350-es években a tatárok fokozatosan kiszorultak Moldvából, s helyükre a Kárpátoktól keletre eső térség délnyugati sávjá-

ban magyarok és németek, északnyugati részében pedig románok léptek. Nyugat-Moldvában katonai feladatot ellátó magyar telepek jelentek meg. Feltehetően a Lackfi András vezette 1345. évi moldvai, tatárellenes hadjáratához kapcsolódóan Dragos máramarosi vajdával az élén román népesség kelt át a Kárpátok hegyein, s telepedett meg Moldva földjén, azonban továbbra is a magyar király alattvalója maradt. Dragos fia, Szász követte a magyar hűbérnek számító moldvai vajdaságban, majd halála után fiai léptek örökébe. Moldvai uralmukat, egyszersmind a magyar király hűbéruraságát Bogdán akciója zavarta meg. Bogdán mint volt máramarosi vajda 1343 óta szerepel Lajos király okleveleiben, rendre mint az uralkodó iránt hűtlen személy. Az bizonyos, hogy nem csupán vajdája volt a máramarosi románoknak, hanem birtokkal is rendelkezett ott. Hűtlenségére máramarosi tartózkodásának idejéből nem kapunk magyarázatot. 1365. február 2-i királyi oklevélből viszont kiderül: Bogdán és fiai titokban eltávoztak Magyarországról, Moldvába mentek, s onnan távozásra készíteték Szász fiait, maguk pedig azon kezdtek el mesterkedni, hogy Moldvát kivonják Lajos fennhatósága alól. E diplomából értesülünk arról is, hogy Szász fiai Moldvában vérük hullatásával, rokonságuk és híveik halálával bizonyították hűségüket Lajos iránt. Hogy – az okleveles adat tanúsága szerint – 1365 táján fegyveres összecsapásra (talán nem is egyre) került sor a magyar király és az ő támogatását élvező románok, valamint a Magyarországtól függetlenedő Bogdán között, azt Lajos történetírója megerősíti: „a máramarosi oláhok [románok] vajdája, Bogdán, maga köré gyűjtve e vidék oláhjait, visszatért titokban a magyar korona alá tartozó Moldva földjére, amely a tatárok szomszédsága miatt hosszú idő óta lakatlan volt. És bár a király gyakran támadt rá haddal, az e területen lakó oláhok száma nagyra nőtt, országgá gyarapodtak.” S míg Lajos 1365-ben délen, az Al-Duna mentén a bulgáriai hódítással növelte – ha csak időlegesen is – országa kiterjedését, ekkortájt keleten, Moldvában, el kellett szenvednie a fennhatósága alatti terület elvesztését.¹²²

Persze, a bulgáriai területgyarapítás is szerfelett ingatag alapon állt. Mindenesetre az 1365. évi katonai siker eredményeképpen V. János bizánci császár rászánta magát arra, hogy a török ellen Lajos segítségét kérje. Bizánc történetében ez volt az első eset, hogy az uralkodó nem hadak élén, hanem segélykérés szándékával hagyta el birodalmát. 1365–1366 telén indult útnak fiai

társaságában. Mivel a Balkán déli része már a török kezében volt, hajón utaztak a Duna menti Vidinbe. Innen Lackfi Dénes erdélyi vajda kísérte tovább őket Budára. Lajos király elébe ment a bizánci uralkodónak, főemberei társaságában nagy fényűzéssel, ugyanakkor a császárnak kijáró tisztelettel, fedetlen fővel, lóról leszállva köszöntötte. A rangjára oly sokat adó, bár Lajosénál jóval kisebb tényleges hatalommal rendelkező János nem tisztelte meg meghajlással a magyar királyt, nem vette le fejfedőjét, lovon ülvé maradt, dölyfösen viselkedett. A szokatlan gőgösségtől megbánott Lajos a császárt nem méltatta segítségre, jóllehet a törökök támadásai következtében igen nehéz helyzetben volt. Áthidalhatatlan nehézséget jelentett továbbá Lajosnak az az igénye, hogy a római rítusra való áttéréssel együtt a császár keresztelkedjék újra, ami számára elfogadhatatlan feltétel volt. Így az a lehetőség, hogy 1366-ban hatékony szövetség-jöjjön létre Magyarország és Bizánc között a török ellen, kútba esett. Bizonytalannak is szerepe volt abban a visszautasításban, amelyben Lajos 1366 szeptemberében Velencét részesítette. A magyar uralkodó ezt írta ekkor a városköztársaságnak: „Ámbár teljesen a saját költségeken ajánlottatok fel nekünk két, három, sőt akár öt felfegyverzett gályát hat hónapra a török ellen, s ezért a felajánlásért most is, mint már előbb megtettük, sokszoros köszönetet mondunk, mégis számba véve a munkát, a költségeket és a terhet, amelyet naponként hordoztok, és figyelemmel lévén arra a szerződésre is, amelyet a török portával és kormányral kötöttetek, nem akarunk benneteket ilyen súlyos költségekkel terhelni, sem bármit az ellen a szerződés ellen tenni, hanem barátságokat kérjük, hogy nekünk öt felfegyverzett gályát evezőkkel és teljes felszereléssel engedjetelek át; ezeket mi fogjuk ellátni alkalmas személyezettel a magunk költségére”. Lajos azonban nem mozdult meg a török ellen, pedig éppen 1366 nyarán jó alkalma lett volna erre. VI. Amadé savoyai gróf, ugyanis, ekkor kereszties hadat vezetett az Európában lábukat éppen csak megvető törökök ellen, sikereket ért el ellenük, visszafoglalta tőlük Gallipolit is, amely a Kisázsia és Európa közötti átkelés kulcsfontosságú pontja volt a Dardanellákon.¹²³

Lajos király 1366-ban hosszú hónapokat töltött Erdélyben. Áprilistól júliusig megfordult Gyulafehérvárott, Tordán, Kolozsvárott, Besztercén, Görgényben, Marosvásárhelyt, megint Gyulafehérvárott, majd Alvincen. Nem tudni, áll-e valamilyen hadi vállalkozás a hosszas erdélyi tartózkodás hátterében. Nem kizárt,

hogy a Lajos történetírója által említett moldvai betörések egyikük éppen ezekre a hónapokra tehetjük. Kivált a kelet-erdélyi (besztercei és görgényi) tartózkodás mutathat moldvai hadakozásra. Arra, hogy Havasalföldre vezetett volna hadat Lajos, nincs okunk gondolni, ugyanis ekkor még tartott a Lajk 1365. évi meghódolását követő jó viszony közte és Lajos között. A magyar király éppen 1366-ban határoltatta el Lajk dél-erdélyi birtokait. Ez év őszén megint nagy útra vállalkozott a magyar uralkodó. Temesvári, orsovai és mezősomlyói tartózkodása arra mutat, hogy ekkor a bolgár ügyek szőlítették el Budáról Lajost. Ismerjük 1366. november 11-én Temesvárott kelt oklevelét, amelyben arra utasította Himfi Benedek bolgár bánt, hogy a most Bulgáriában harcoló királyi hadinépkel együtt, amennyiben az Vidin és környéke megvédése szempontjából már felesleges, térjen vissza hozzá. 1366 utolsó hónapjaiban tehát, királyi sereg harcolt Vidin környékén. A magyar–bolgár háborúnak olasz forrásban is nyoma maradt. Ebben Lajos együttműködött VI. Amadé savoyai gróffal. E hadjárat során és eredményeképpen Lajos átszervezte az általa meghódított Bulgária (valójában az észak-bulgáriai vidék) kormányzatát, oda bánt nevezett ki, aki magát „Bulgária bánjának” nevezte. Ezt a tisztséget Himfi Benedek nyerte el 1366 novemberében.¹²⁴

Lajos bolgár bánágának fenntartása azonban a következő években is óriási erőfeszítéseket igényelt. Magyar helyőrségek biztosították ott az uralmat, amelyek Vidin, Laganj és Belogradcsik váraiban állomásoztak. A nehézségek nem csupán a Magyarország központjától való nagy távolsággal és az ellátási nehézségekkel függtek össze, hanem a bonyolult balkáni politikai viszonyokkal is. Sisman tirnovói cár nyíltan szövetségre lépett a törökökkel, s török adófizetőként tett kísérletet a vidini magyar fennhatóság megdöntésére. A bolgár bánág ideig-óráig is csak Lajk havasalföldi vajda támogatásával, azaz Lajos iránti hűsége esetén volt fenntartható. Mihelyt Lajk elfordult a magyar királytól, a vidini bánág ingatag uralma is megrendült. Ez következett be 1368-ban, amikor Lajk felmondta a hűséget Lajos iránt, és Sismannal lépett szövetségre. Tovább rontotta a magyar pozíciót az a körülmény, hogy erőteljes római rítusú hittérítés kezdődött a keleti rítusú (azaz szakadár) népesség körében, ami még inkább népszerűtlenné tette a magyar uralmat. Lajos király már 1368. március végén biztosította Himfi Benedek bolgár bánt, hogy „sok jó fegyveres népet” rendelt segítségére. Mivel főleg az élelmezési gondok

gyötörték Himfi Benedeket, Lajos hatni próbált Lajkra, hogy elegendő élelmiszert küldjön Vidinbe. Ugyanakkor – a helyzet súlyosbodását érzékelve – már 1368 júliusában Lajos késznek mutatkozott hadba szállni. Októberre főleg Belogradcsik vára környékén alakult ki a magyarokra nézve veszélyes helyzet, az élelem teljességgel elfogyott. Az ellenség, vagyis Sisman Iván cár és szövetségesei, „a mondott várhoz vivő minden utat torlaszokkal, árkokkal és egyéb mesterséggel elzárták”. Ekkorra már minimálisra zsugorodott a magyar uralom helyi híveinek a tábora: „az ország majdnem minden lakója, még köznépe is a tirnovói fejedelem [Sisman Iván] embereihez pártolt és csatlakozott, sőt azt mondják, hogy az említett tirnovói fejedelem hét főemberét hét zászlóaljjal ezekre a részekre küldötte.”¹²⁵

Lajos 1368 őszén személyesen indult el, hogy felmentse a szorongatott helyzetben levő bulgáriai várakat. 1368 októberének végén vagy novemberének legelején már Szokol vára alatt állt, amely a Kevétől Vidin felé vezető úton feküdt. Lajk katonai sikerének hírére azonban megváltoztatta útvonalát, s november 12-én a Szörényvárral szemközti, Duna menti katonai táborában keltezte egyik oklevelét. Lajos király már szeptemberben egy másik, az övétől különböző hadat állított ki Lajk vajda ellen. A magyar uralkodó tehát, két oldalról két különböző sereggel kívánt leszámolni mind Lajkkal, mind pedig bulgáriai ellenfeleivel. A bulgáriai magyar uralom szempontjából főleg az idézett elő súlyos helyzetet, hogy Lajk átállásával Szörényvár is a románok – azaz a magyarokkal szemben álló koalíció egyik tagja – kezére jutott. Ez a felismerés vezethette Lajost arra, hogy mit sem ér a magyar kézen levő bulgáriai várak felmentése, ha a Magyarországhoz közelebbi Szörényvár ellenséges kézen marad. Ezért is változtatott eredeti hadi célján. Az eseményeket Lajos történetírója ekként részletezte: a magyar uralkodó „a havasalföldi területet, amelyek a szent koronának voltak alávetve, szintén személyesen támadta meg Bulgária felől. Másrészt meg a Székelyföld felől erős hadsereggel és Erdély nemeseivel és a székelyekkel oda indította [Lackfi] Miklós erdélyi vajdát Móric fia Simonnal és más nemes lovagokkal együtt Havasalföld vajdája, a királyi felség ellen fellázadt Lajk ellen, hogy támadják meg a mondott vidéket. Lajk ekkor nagy sereggel a Duna mellett tanyázott, Bolgárországgal szemközt, hogy örködjön, és megakadályozza a király úr seregének benyomulását. Miklós vajda pedig a mondott sereggel átkelt

a Jalomica folyón, az erődítményeket és sáncokat, amelyeket az oláhok emeltek, haderejével bevette, és harcba bocsátkozott, és kemény csatát vívott Lajk vajda nagyszámú sereggel, melynek kapitánya a dombrovicai várnagy, Oláh Dragomér ispán volt. Győzelmet aratott, sok embert legyilkolt, és a kapitányt futásra kényszerítette. De azután – mivel a szerencsének biztonságot nyújtó segítsége gyakran cserbenhagy, és változékony szeszélye egy és ugyanazon ütközetben súlyos vereséget okoz – elővigyázat nélkül haladt, csapdák, sűrű tüskebozótok és nagyon szűk szakadékok közé szorult, az erdőkből és a hegyekből az oláhok nagy sokasága rohanta meg; ott lelte halálát alvajdájával... és igen sok vitézzel, nemessel és főemberrel együtt. És amikor a sereg hadinépe hátat fordított, és futásnak eredt, a mocsaras, ingoványos, csapdákkaival tele és körülzárt vidéken sokakat megöltek közülük az oláhok, alig néhányan menekültek meg, sok embert és hadianyagot vesztek. Miklós vajda holttestét nagy küzdelem árán kimentették az oláhok keze közül.” A Lackfi Miklós vezette sereg, tehát, ugyanazon körülmények között szenvedett hasonlóan nagy vereséget, miként Károly Róbert hada 1330-ban. Minden bizonynyal ez a fiaskó volt az a döntő mozzanat, ami arra bírta Lajost: hagyjon fel a bulgáriai várak ellen tervezett hadjáratával, s Lajk haderejének központja, a Duna menti Szörényvár ellen forduljon. Amikor 1368. november 12-én a Duna jobb partján, Szörényvárral szemközt, de még bolgár területen tartózkodott, akkor már lényegében a megváltozott tervnek megfelelően Lajkkal szemben Szörényvár megvívására vonult fel.

A következő fejleményeket ugyancsak Lajos történetírójától tudjuk meg: „A kedvezőtlen eset megtörténte után a szerencse ismét kedvezőre fordult, mert Garai Miklós macsói bán, ez a serény és harcias férfiú a király hadseregét mellvédekkel és tornyokkal felszerelt hajókon bátor kézzel átszállította a Dunán Lajk vajda harcosainak és íjászainak, a záporként nyilazó oláhoknak támadása ellenére is. Erre az ellenség megfordulva futásnak eredt, és úgy elpárolgott, miként a füst. A hadsereg többi része Szörény felől nyomult az országba, és el is foglalta. A király ekkor először felépítette [helyesen: újjáépítette] Szörény várát.” Lajos 1368. évi balkáni hadjárata félsikerrel zárult. Bár súlyos veszteségek árán, de sikerült legyőznie Lajkot, s meghódolásra készítette a havasalföldi vajdát, aki 1369 végén immár ismét „Isten és Magyarország királya kegyéből havasalföldi vajdának és szörényi bánnak, valamint

LAJOS HARCÍ KEDVÉNEK ELAPADÁSA 1370–1382

fogarasi hercegnek” nevezte magát. Ezzel szemben a vidini bán-ságot Lajos lényegében sorsára hagyta. Már 1368. december 4-én a Valkó megyei Engen – azaz a balkáni hadjáratból való visszatértében – kiállított oklevelében felmentette a vidini, laganji és belogradcsiki várnagyokat a hűtlenség vádjáról, ha az erősségeket fel kellene adniuk. Ezzel a magyar uralkodó lényegében tudomásul vette a bulgáriai hódítás elvesztését. Lajos 1369. augusztus 29-én értesítette Himfi Péter bolgár bánt, hogy „a bodonyi cárt [Sztracimir Ivánt] Lajk vajda és Dobrotics jótállása fejében szabadon bocsátottuk, és földjét visszaadtuk neki, de csak úgy, hogy a cár két leányát túszként küldi ide. És íme, [Himfi] Benedek bán Garai Miklós macsói bánnal együtt hozzátok indul segítségetekre, s hogy titeket idevezessen.” Ezek a bulgáriai magyar uralom végnapjai voltak. 1369. szeptember 19-én arról értesítette a király Himfi Benedek bolgár bánt, hogy Vidin városa és kerülete átadása ügyében István kalocsai érseket küldte oda, s a főpap szavainak mindenben hitelt adjon, s tetteit fogadja el. Szeptember 25-én Lajos pedig menlevelet adott Himfi Benedek bolgár bánnak és testvérének, Péternek, amiért Sztracimirt Vidinben átadták a magyar királynak képviselő kalocsai érseknek. Ezzel az aktussal Sztracimir – igaz, mint a magyar király hűbérese – újra a vidini cárság birtokába jutott, s a rövid életű bolgár bán-ság megszűnt létezni.¹²⁶

1368 elején, tehát még a havasalföldi-bolgár háború kitörése előtt, V. Orbán pápa kérésére Lajos segélyhadat küldött az egyházi állam számára, hogy a Visconti-testvérek, Bernabo és Galeazzo, Milánó urai ellenében megvédelmezzék Bolognát. A sereg vezetésével Czudar Péter bánt bízta meg, aki „a várost megtartotta, és megvédelmezte a pápa úr számára, és dicsőséggel tért vissza Magyarországra”. Az 1360-as évek végére újra átrendeződtek a közép-európai szövetségi viszonyok. Hiába kötött békét egymással 1364 februárjában Brnóban Luxemburgi Károly császár, Habsburg Rudolf osztrák herceg és Lajos király, a jó viszony nem sokáig tartott köztük. Két évvel utóbb a Luxemburgiak és a Habsburgok fűzték szorosra kapcsolataikat, örökösödési egyezségekre léptek, míg Lajos ellenükben a hűséges szövetséges és rokon, Kázmér lengyel király mellett a bajor hercegek támogatását kereste. 1369 szeptemberében Pozsonyban találkozott egymással a magyar uralkodó, valamint a két bajor herceg, s kifejezetten Csehország és Ausztria ellen létesítettek egymással szövetséget.¹²⁷

Magyarország külpolitikájában, egyszersmind Lajos személyes életében 1370 táján fontos változások történtek. Egészen 1370-ig nem született gyermeke a királyi házaspárnak. Emiatt már az 1350-es évek végén Itáliában olyan hírek terjedtek el: Lajos felesége Zárában kolostorba akart vonulni, hogy így tegye lehetővé férje számára új házasság megkötését és a várva várt fiú utód megszületését. Lajos is szeretett volna fiú gyermeket, „s ő maga s az ország is rossznak tartotta, hogy az idő eltelik anélkül, hogy ő utódot, királysága örökösét remélhetne”. A király azonban „nagy szeretettel viseltetett” felesége iránt, „győzött benne a neje iránt való szeretet, s e szándéknak csupán híre maradt fenn”. Az 1350-es évek második felében – miután Lajos öccse, István, aki a dalmát-horvát-szlavón hercegi címet viselte, 1354-ben meghalt – a magyarországi Anjouk családjában István két gyermeke, János és Erzsébet jelentette a lehetséges utódok szűk körét. János azonban 1360-ban elhunyt. Így érthető, hogy Erzsébet helyzete felértékelődött, hiszen a szomszédos országok uralkodó dinasztiái benne látták – hacsak Lajosnak nem születnék gyermeke, aminek az idő haladtával egyre kisebb volt az esélye – a magyar trón örökösét.

Erzsébetet előbb, 1361-ben, a Luxemburgi család egyik tagja, IV. Károly császár unokaöccse, Jodok jegyezte el, majd a következő évben a Habsburg-családbeli Albert (IV. Rudolf herceg öccse) lett Erzsébet jegyese. A Luxemburgiak, majd a Habsburgok ezzel a lépéssel azt szerették volna elérni, hogy Lajos gyermektelen halála esetén Magyarország királyi méltóságát megszerezzék. A közvetlen szomszédok trónigényének azzal vette elejét Lajos, hogy 1364-ben Magyarországra hozatta a nápolyi Anjouk családjának egy tagját, az általa jogos ok nélkül kivégeztetett Durazzo

Károly unokaöccsét, Kis Károlyt, akit ugyanabba a méltóságba ültetett, amelyet István öccse viselt, vagyis szlavón herceg lett. IV. Károly azonban, aki még ezt követően sem mondott le arról, hogy ügyes házassági politikával megkaparintsa Magyarországot, elérte, hogy Erzsébetet újra az ő családjának tagja, saját elsőszülött fia, Vencel jegyezze el. IV. Károly, hogy mindenképpen biztosítsa jogát Magyarországra, arra az esetre is gondolt, ha Kis Károly lenne Lajos országának örököse, ezért egyik leányát vele jegyeztette el. A német-római császár tehát ügyes dinasztikus „hálót” szőtt Lajos számára. A magyar uralkodó azonban, aki 1369 szeptemberében kötött szövetséget a bajor hercegekkel éppen a császár és az osztrák herceg ellen, egy huszárvágással átmetszette a háló gondosan megkomponált fonalait. Az eljegyzéseket felbontották, s Lajos 1370 elején Kis Károly feleségéül a nápolyi Anjouk közül való Margitot nyerte meg, míg Erzsébetet szintén egy nápolyi Anjouhoz, Johanna férje, Tarantói Lajos testvéréhez, Fülöp címzetes konstantinápolyi császárhoz adta nőül. (Ezzel országnak-világnak értésére adta: Magyarország élére, akár Erzsébet, akár Kis Károly is öröklő, csak Anjou-házbeli uralkodó kerülhet. Ám ekkor váratlan fordulat történt; 17 évi meddő házasság után Lajos feleségének, Erzsébetnek, leánya született, Katalin, majd a következő néhány évben még két leányt hozott a világra, Máriát és Hedviget. Igaz, Erzsébet nem fiúkat szült, akik minden további nehézség nélkül követhették volna apjukat a trónon, de immár saját gyermekei voltak a magyar királynak, s a dinasztikus szálak szövögetése tulajdon leányai érdekében folyt. Márpedig a legmegfelelőbb házassági viszonyok megteremtésének eszköze első-sorban a tárgyalás és nem a fegyverforgatás volt. A családi mozzanatok így szóltak bele a katonapolitika alakulásába.¹²⁸

Ám beleszóltak más módon is. Lajos már az 1360-as évek vége felé megbetegedett. Leprába esett, ami a középkor gyakori bőrbetegsége volt. Nem számított gyorsan ölő kórnak, de fájdalommal, bágyadtsággal járt, a közelgő halál gondolata más értékrendet alakított ki a betegben. Lajos utolsó éveinek befelé forduló, Istenhez utat kereső magatartását történetírója ekként öntötte szavakba: „Minden boldogságát Istentől várta – mivel tőle származik minden jó –, és egész uralkodását és kormányzásának minden gondját neki rendelte alá... Uralmának... tetőpontján nem emberi indulatból, hanem inkább isteni sugallatra” kormányozta az országot. Márpedig Lajos éppen 1370-ben jutott el országlása

csúcspontjára. Az 1350-es évek végén meg-, illetve visszaszerezte egész Dalmáciát, amivel tengeri hatalommá tette Magyarországot, 1370-ben pedig, mivel Kázmér lengyel király fiú örökös nélkül halt meg, a korábbi örökösödési szerződés értelmében ölébe hullott Lengyelország királysága. Hatalmas sereggel nyomult be Lengyelországba, nyilván arra számított, hogy bizonyos lengyel körök ellenállását esetleg, a fegyverek segítségével kell letörnie. Ám katonai erő alkalmazására nem volt szükség. 1370. november 17-én a krakkói székesegyházban Lengyelország királyává koronázták, majd lengyelországi útra indult, s eljutott az érseki székhelyre, Gnieznóba is. A két ország között a közös uralkodó személye révén perszonálunió jött létre, ám Lajostól távol állt, hogy Lengyelországot „beolvassza” Magyarországba. Anyját, a lengyel származású Erzsébet anyakirálynét jelölte ki új országa kormányzójává, aki egyelőre ősei földjén maradt, Lajos pedig hamarosan visszatért Magyarországra.¹²⁹

Lajos külpolitikájának irányvonala is megváltozott 1370 táján. Míg az 1350-es évek közepétől kezdve másfél évtizeden át Lajos külországi akcióinak tengelyében a Magyarország déli szomszédai elleni háborúk (a szerbiai, dalmáciai, boszniai, havasalföldi hadjáratok) álltak, s elvértve fordította fegyvereit (mint 1362-ben tette) nyugati irányba, most, 1370 után, ha nem is szakított a balkáni ügyekkel, a dinasztikus kapcsolatok alakításának függvényében is előtérbe került a nyugati orientáció. A Balkánon éppen az 1370-es évek elején nagy változások körvonalai rajzolódtak ki. A törökök 1371 őszén a csrnomeni csatában legyőzték a Szerbiát, Macedóniát és Havasalföldet tömörítő balkáni szövetséget, s megszilárdították e térségben helyzetüket. A Marica folyó menti ütközet időpontjában Lajos király éppen ellentétes irányban, IV. Károly császár egy tartománya, Morvaország ellen vezetett hadat. Ennek előzményéül az szolgált, hogy IV. Károly 1371 júliusában megtámadta Brandenburgot, amelyre a bajor herceg is igényt tartott. Magyarország természetesen érdektelen volt a brandenburgi hatalmi viszonyokban, viszont az 1369 őszén a bajor hercegekkel Pozsonyban megkötött, a császár ellen irányuló szövetségből fakadt Lajos hadba vonulási kötelezettsége. Nem személyesen indult háborúba, hanem „László urat, Oppeln [Opulia] herceget és [Czudar] Péter bánt nagyon erős sereggel Morvaországba küldte. Ezek ott gyűjtögettek, és igen nagy károkat okoztak, majd visszatértek hazájukba.” A magyar sereg felvonulása – mint egy

királyi oklevélből tudjuk – 1371 szeptemberében történt, viszont a császár és a bajorok már október 16-án fegyverszünetet kötöttek, vagyis ezzel a magyarok rövid morvaországi becsapása is véget ért. Hamarosan Lajos rendezte kapcsolatait IV. Károllyal, miután az osztrák hercegekkel már 1371-ben megállapodást kötött. A császár és a magyar király között újra dinasztikus kapcsolat létesítésének terve került elő. 1372-ben megállapodtak, hogy Lajos egyik leányát IV. Károly másodszülött fia, Zsigmond jegyzi el, 1373-ban pedig már kifejezetten Máriát említi Lajos egy oklevelével mint Zsigmond leendő feleségét. Károly és Lajos megbékélésének az volt az ára, hogy az 1369. évi magyar–bajor szerződés érvényét veszítette.¹³⁰

1372-ben háború tört ki Velence és Padova között. Lajos, akit évtizedes szövetség fűzött Carrarai Ferenchez, Padova urához, nem maradt tétlen. Ez alkalommal sem személyesen vonult hadba, hanem több csoportban küldött magyar segédszerepeket Itáliába. Ezeket Lackfi István (Dénes fia), Himfi Benedek és Czudar György vezette, részt vett a hadi vállalkozásban Telegdi Tamás esztergomi érsek, valamint bekapcsolódott abba Lackfi Imre nádor is. A magyar seregek 1372 őszén érkeztek a hadszíntérre, s ott Padova zsoldosaiként kezdtek viselkedni. Ez tudomására jutott Lajos királynak, aki 1373. január 9-én a seregvezérekhez intézett levelében szigorúan intette őket: ne fogadjanak el pénzt Carrarai Ferenctől, mivel a magyar uralkodó három hónapra elégséges készpénzzel ellátta őket, ugyanis – írja Lajos – „mi azt a szolgálatot, amelynek a teljesítésére mentetek, a magunk költségére szándékozunk végrehajtani”. Ha pénzre lesz szükségük, azt csak kölcsönként vehetik fel Padova urától. Lajos – mint már a háború kitörése előtt is – békés hírokat pengetett. 1373. január 16-án ilyen tartalmú levelet küldött Itáliában harcoló seregvezéreinek: „Híveink! Ha tudtok békét és egyezséget vagy legalább fegyverszünetet létrehozni Padova ura és a velenceiek között, kössétek meg, de mindez, a tárgyalás is, titokban történjék. Közben pedig ne mozduljatok onnan, míg más, új néppel, amelyet helyetekre küldünk, fel nem váltunk benneteket, vagy más levélben vissza nem hívunk, ha a békét magát nem lehet létrehozni és megkötni. Egyébként, ha pénzre szorultok, akkor ti, [Himfi] Benedek bán, kaphattok annyi pénzt kölcsön Padova urától, a mi számlánkra, amennyi hasznosnak és nem feleslegesnek látszik. [Lackfi] Imre

nádor úr és Czudar György hadinépének is ebből a kölcsönpénzből juttassatok, hogy nagy szükség ne lássanak.”

A háborúság azonban nem csillapodott 1373 elején, hanem még nagyobb lángot vetett. Lajos 1373. február 7-én kinyilvánította, hogy szárazon és vízen háborút visel Velence ellen, s még kalóztámadásokra is felszólított Velence és annak javai ellen a nyílt tengeren, a kikötőkben, a hajókon és bárhol, ahol a városköztársaságnak ártani lehetett. A padovai–magyar szövetség katonái Treviso elfoglalására törtek, érték is el némi eredményt, de az erősséget nem vették be. Közben a velenceiek megegyezésre léptek a törökökkel, s azok oldalukon bekapcsolódtak a háborúba. Treviso második ostroma már súlyos kudarccal végződött, a velenceiek és a törökök nagy győzelmet arattak, sok magyar esett fogságba, köztük Lackfi István erdélyi vajda, valamint számos magyar előkelő lovag. Velence e háború során már ágyúkat is bevetett. Miután Padovának belső nehézségei támadtak, Lajos pedig szeretne volna szabadon látni a fogoly magyarokat, rövidesen, 1373. szeptember 23-án, békét kötöttek. A háború közvetlen kárvallottja Padova volt, de Lajos is, az erkölcsi vereségen kívül – hogy nem tudta győzelemre vinni szövetségese ügyét – temérdek pénzt (300 ezer forintot), valamint állítólag 30 ezer lovat vesztett, a csatákban elesett harcosokról már nem is szólva.¹³¹

Lajos figyelmét az 1370-es évek első felében a gyermekei eljegyzésével kapcsolatos gond (valójában az uralma alatt lévő két ország, Magyar- és Lengyelország sorsa) kötötte le elsősorban. Már tettünk említést arról, hogy viszonylag leggyorsabban másodszülött leánya, Mária „kelt el”, hiszen 1372–1373-ban IV. Károly másodszülött fiának, Zsigmondnak lett a jegyese. 1374-ben döntött úgy a magyar király, hogy elsőszülött leányát, Katalint, V. Károly francia király fiával, Lajos orléans-i herceggel fogja összeházasítani. Ennek érdekében magyar követség utazott Franciaországba, s 1374. augusztus 10-én Párizsban megtörtént az eljegyzés Katalin és Lajos között. E tervezett frigynek azt a célt szánta Lajos, hogy ennek révén jusson leánya Nápoly trónjára. A Párizsban járt magyar küldöttség megfordult Avignonban és Nápolyban is. A merész tervnek azonban Katalin rövidesen bekövetkezett halála véget vetett. Harmadszülött leányát, a szinte csecsemő Hedviget III. Lipót osztrák herceg legidősebb fiával, Vilmostal, tervezte eljegyezni, amire 1375-ben került sor. Lajosnak gondolnia kellett a lengyel trón öröklésére is. Már 1373-ban járt

Krakkóban, s ott tárgyalásokat folytatott a nőági örökösödésről, amelynek elfogadásától a lengyel rendek húzódoztak. Lajos sikere, hogy az 1374. szeptember 17-én Kassán kiadott privilégiuma fejében – amelyben biztosította a lengyel nemesek szabadságjogait – a lengyel előkelők elfogadták a magyarországi Anjou-ház leányági örökösödési jogát a Piastok ősi trónjára.¹³²

Nem lehet azonban azt mondani, hogy Lajos látóköréből 1370-et követően teljesen kikerültek volna a déli (balkáni) és keleti (moldvai, halicsi) ügyek. Önmagában az is sokatmondó, hogy Szörényvár 1369. évi visszavételét követően átépíttette az erösséget, az 1370-es évek folyamán pedig Brassó mellett, a havasalföldi határ közelében új vár épült, Törösvár. Ehelyütt „fegyveres hadi-néppel, angol könnyűfegyverzetűekkel és számszerűjászokkal erősítette meg a várórséget”. Az 1370-es évek elején szintén új vár építését kezdték meg az Al-Duna menti Orsován. A törökkel szembeni 1371. évi csrnomeni csatavesztés hírére XI. Gergely pápa 1372 májusának közepén felszólította Lajost, hogy lépjen hadba a törökkel, mivel az már – mint az irat fogalmazta – Magyarországot, Szerbia, Albánia és Szlavónia határáig jutott el. A török elleni szövetség összekovácsolása érdekében a pápa 1373-ra a keresztény uralkodókat Thébába hívta össze, meghívót kapott erre Lajos is, de nem utazott el oda. Ez év első felében csapatai Padovát segítették Velence ellenében. Arra a felkérésre sem hajlott Lajos, amellyel XI. Gergely kereste meg több ízben is, hogy nyújtson segítséget neki Itáliában az egyházi állam megvédésében, a király inkább Krakkóban lengyel ügyeket tárgyalt. Alapos a gyanú, hogy a déli határvidék várainak erősítése nem a török elleni védelem ügyét, hanem az ingatag havasalföldi vajdával szembeni esetleges fellépést szolgálta.¹³³

Lajos azzal a ténnyel, hogy 1370-ben lengyel király lett, magára vette az 1350. évi szerződésben Lengyelországnak átengedett Halics és Vlagyimir kormányzásának gondját is. Mivel ő maga uralkodói titulusai között viselte e két ország feletti fennhatóságot kifejező királyi címet („Halics és Lodomeria királya”), ide az ő képviselésében eljáró kapitányokat, illetve vajdákat nevezett ki. Első alkalommal, 1372-ben, Lajos lengyel rokona, László opuliai herceg tűnik fel orosz vajdaként, aki a nádorságot cserélte fel ezért a méltóságért. A magyar király, illetve László herceg halicsi és vlagyimiri uralmát azonban komolyan fenyegették a nyugat felé terjeszkedő litvánok. Ugyancsak állandó harcok forrása lett a

térségben a Bogdán vajda által alapított és a magyar királytól függetlenedett Moldva. 1374. október 13-án az országbíró azért halasztott el egy pert, mert az egyik peres fél, László opuliai herceggel együtt, a moldvaiak elleni hadjáratra utazott el. Ismét bizonyosságát leltük tehát, Lajos történetírója azon megjegyzésének, hogy a király „gyakran támadt haddal” Moldva ellen. László herceg 1374. évi moldvai háborúja összefügghetett azzal a körülménnyel, hogy 1373-ban meghalt Bogdán vajda fia és a hatalomban örököse, Lacku (Lațcu). Mivel Lackunak nem volt fiú örököse, a magyar beavatkozás bizonnyal azt a célt szolgálta, hogy a király iránt hűséges vajdát segítsen Moldva élére. Nyilván elérte célját az akció, mivel Lajos történetírója, aki ura halála után tekintett vissza az eseményekre (tehát, leginkább Lajos utolsó évtizedére emlékeztetett), így írt Moldváról: „A vajdák pedig, akiket az ország oláhjai választanak, a magyar király hűbéreseinek vallják magukat, és a szokásos időben megfizetik az adójukat Magyarországnak”.¹³⁴

A pápa az egész 1374. esztendő folyamán azt szerette volna elérni, hogy Lajos nyújtson neki segítséget Milánó urai, a Viscontiak ellen, akik az egyházi államot hosszabb idő óta fenyegették. Lajos már 1373-ban készült havasalföldi háborúra, mivel ez év márciusában utasította Himfi Benedek temesi ispánt, hogy elegendő élelmet vitessen Orsova várába. Ez, valamint egy másik, ugyancsak 1373 márciusában foganatosított intézkedése, amely szerint eltiltotta a havasalföldi só behozatalát, arra mutat: Lajk, aki 1369-ben visszatért Lajos hűségére, most ismét felmondhatta az engedelmességet a magyar király iránt. Hogy Lajk valóban elfordult Lajostól, arra perdöntő bizonyosságot az a Lajos által Himfi Benedek temesi ispánhoz 1374. július 6-án kelt levél szolgáltat, amely egyebek között ezt tartalmazza: „Tudd meg, hogy Havasalföldről, Lajk vajda elől menekülve bizonyos vlachok [románok] jöttek hozzánk..., s most itt vannak Zólyomban, de eddig nem engedték őket színünk elé járulni. Ezért kérjük hűségedet..., azonnal jöjj hozzánk kevés embereddel, ahogyan csak jöhetsz, s tájékoztass arról, mit feleljünk nekik, visszatartsuk-e őket, vagy ha Lajk vajda kikéri őket, mit tegyünk eziránt, és mit kell nekik adnunk... Sok hírt hallottunk ugyanis Lajk vajdáról és a törökökről; azt mondják róluk, hogy szövetkeztek. Azt is állítják, hogy Lajk vajdát behelyezték Nikápolyba. Mindezeket igyekezzél bizonyosan megtudni, s gyors menetben siess hozzánk jönni.”¹³⁵

XI. Gergely pápa 1374 utolsó hónapjaiban, majd 1375 elején is levelekkel ostromolta a magyar királyt, hogy lépjen fel fegyveresen a török ellen, aki az egész keresztény közösséget, benne kiváltképpen Magyarországot fenyegeti. Felvetette a pápa egy keresztes háború elindításának tervét is. Lajos mindezeket elengedte a füle mellett, s a pápától függetlenül cselekedve, őt még nem is tájékoztatva erről, 1375 május elején megindította hadait Havasalföld ellen. A havasalföldi vajdaság élén ekkor már nem Lajk állt, aki vagy meghalt, vagy félreállították, hanem testvére, Radu. Az új vajda szövetségre lépett Sisman Iván bolgár (tirnovói) cárral, valamint elnyerte Murád török szultán támogatását, vagyis Lajosnak egy havasalföldi-bolgár-török szövetség ellen kellett hadat viselnie. Sztracimir vidini cár nem csatlakozott ehhez a koalícióhoz, hanem megőrizte hűségét Lajos iránt. A háború egy bizonyos pontján azonban Lajos ellenfeleinek oldalán felsorakozott Velence is, nem tevőlegesen, hanem úgy, hogy nagy mennyiségű nehéz fegyverzet küldésével támogatta Radu vajdát.¹³⁶

A hadjárat időbeli keretei a királyi oklevelek keltezései alapján állapíthatók meg. Az uralkodó május 1-jén Nagyváradon, a hónap közepén Temesvárott volt, vagyis a háború megindítása május elejére tehető. Temesvárról két irányban indultak magyar csapatok Radu ellen. Az egyik sereg, amellyel a király tartott, aki május végén Mezősomlyón tartózkodott, támadólag lépett fel, s a szörényi bánságon keresztül Havasalföldre hatolt be. Itt június elején megütközött az ellenséggel. Olasz forrás szerint nagy létszámú – 40-40 ezer főnyi – seregek csaptak össze. Az ütközet magyar győzelemmel ért véget, s erről Lajos értesítette szövetségését, Carrarai Ferencet. Nagy érdemeket szerzett a győzelem kivívásában Garai Miklós macsói bán, aki jutalmul még ebben az esztendőben a nádorságot nyerte el a királytól. A siker után Lajos visszavonult Erdélybe, június második felében Gyulafehérvárott és Nagyszébenben állíttatott ki okleveleket. Az Erdélyben maradt második seregnek a vajda támadását kellett elhárítania, aki Dél-Erdélyben hadászati hídfőként szolgáló birtokokkal rendelkezett. Az erdélyi hadszíntéren Radu és szövetségesei támadásának eredményeképpen július végén alakult ki veszélyes helyzet. Erről tanúskodik Lajos királynak e hó 25-én egyházi és világi tisztségviselőihez szóló levele: Lackfi Miklós „nevetekben elmondotta nekünk, hogy szászaink kiváltak hadseregünkéből, ezért szükséges, hogy védettebb és biztonságosabb helyre költözzünk; ebben és

egyéb dolgokban (adott) tanácsokat helyesnek ítéljük. Mindazonáltal kérünk titeket, hogy – irántatok tanúsított szeretetünket szem előtt tartva – azt a helyet most már őrizzétek és védjétek, s a személyünk körüli szolgálatot – mint ezt részletekről kétkedés nélkül reméljük – szervezzétek meg ott, amilyen jól csak tudjátok, mindenekelőtt királyi méltóságunkra ügyelvén, nehogy tekintélyünk és hírnevünk veszélyeztetve legyen... Ezenkívül közöljük veletek, hogy ha valami újabbat tudunk meg a második hadseregünkről, rögtön megírjuk nektek, viszont ti is ugyanezt cselekedjétek”. Lajos e levele Székelyzsomborban kelt, s szövegéből egyértelmű, elsősorban a szászok kiválása miatt került az egyik magyar had, illetve maga Lajos király is kritikus helyzetbe.

A magyar uralkodó ezt követően a frontvonalától biztonságos távolságra vonult, augusztus közepén Kolozsvárott, a hónap végén és szeptember elején pedig már Temesvárott tartózkodott, majd szeptember közepén visszaérkezett Budára. A havasalföldi és erdélyi harcok, tehát, hosszú hónapokon át tarthattak, sőt még a király távozásával sem fejeződtek be, mivel szeptember második felében egy Temesközbe betört ellenséges csapatot kellett visszaverni. Nem csupán hosszú, hanem véres, sok áldozattal járó háború folyt 1375 nyarán az ország déli határai mentén. Himfi Benedek testvére, Péter, a volt bolgár bán, most orsovai várnagy, életét vesztette, Himfi Benedek leánya pedig – és még nyilván sok más magyar – török fogságba esett, s Kréta szigetén rabszolgának adták el. Az 1375. évi havasalföldi hadjárat nem minősíthető kifejezetten törökellenes katonai akciónak, alapvető célja az volt, hogy a magyar király hűségéről letért havasalföldi vajdát, Radut, visszatérítse oda, s országában érvényesítse a magyar uralkodó hűbéri fennhatóságát. E téren Lajos csak részsikereket ért el. A szörényi bánságot elvette a vajdától, és saját emberét – a háború idején a királyi testőrség parancsnokát – állította a tartomány élére. Ugyancsak megfosztotta Radut mindazoktól a birtokoktól, amelyek Lajk örökségeként Magyarország területén feküdtek. Hogy Havasalföld hűbéri függésbe vonása nem sikerült, s ezen a ponton az 1375. évi hadjárat kudarcot vallott, azt maga Lajos ismerte el egy 1377. évi oklevelében, amikor két alkalommal is attól tett függővé bizonyos intézkedéseket, ha majd Havasalföld ismét uralma alá kerül.¹³⁷

Lajos lengyelországi uralmát rendre megzavarták a litván betörések. 1376-ban a litvánok Kieystut fejedelem vezetésével a Visz-

tula mellett egészen majdnem Krakkóig törtek előre, nagy pusztítást végezve az útjukba eső területeken. Hogy Lajosnak Lengyelországban közbe kellett lépnie, azt a litván katonai akciókon kívül még az 1376 december elején Krakkóban történt magyarellenés pogrom is indokolta. A krakkói várnagy halála miatt ugyanis a lengyelek az Erzsébet anyakirályné kíséretéhez tartozó magyarokat legyilkolták, s mintegy 160 magyar esett itt áldozatul. Az incidens mindenestre jól példázta, hogy mennyire népszerűtlen volt magában a székvárosban, Krakkóban is, a magyar uralkodó lengyel királysága. Lajos 1377-ben jelentős magyar sereggel kelt hadra, amelyhez lengyel erők is csatlakoztak. Június végén indult el a király Lengyelországon át Litvániába. Június 28-án Kassán, július 3-án pedig már a lengyelországi Szandomierzben keltezett oklevelet. A lengyelek Chelm ellen fordultak, azt néhány nap alatt elfoglalták, Lajos pedig Belz ellen ment, de az erősséget hétheti ostrom után tudta csak bevenni. Még szeptember 8-án is Belz vára előtt állíttatott ki diplomát.

A hadjárat végeztével, szeptember 29-én, Lajos Budán keltezett jelentésében azon melegebben tájékoztatta Carrarai Ferencet, Padova urát. Eszerint, György belzi herceget legyőzte, egész hercegségéből kirekesztette, Belin, Chelm és Varsó várakat elvette tőle, az orosz hercegségben egy Lajos uralma alatti várat jelölt ki számára személyes tartózkodási helyül, s végül szolgálatába visszafogadta. A litván nagyfejedelem, Olgord, elsőszülöttjét, Kodort, akinek a nemrég elhunyt Olgordot kellett volna követnie a tisztségben, két fiával együtt hűségére térítette, azaz egyik fiát, a kisebbiket túszként adta neki, hogy udvarában maradjon. Kodornak sok erős vára van, számára tartózkodási helyül Lengyelországban bizonyos városokat és falvakat jelölt ki. Podolia hercegei, Sándor és Borisz, a magyar király kezébe adták Podolia hercegségét 11 várral együtt, majd hűbérként visszakapták mindazt, s megígérték, hogy kivétel nélkül mindenki ellen hadi szolgálatot teljesítenek számára. Lunard litván herceg vazallusa lett, hűbérként nyerte el tőle Lodoméria (Vlagyimir) hercegségét, és mindenki ellenében tartozik őt szolgálni. Kieystut litván hercegnek a fiát elfogta és fogságban tartotta.

Erzsébet ifjabb királyné kancellárjától, aki 1377. szeptember 27-én levelet írt a pozsonyi bírónak, a hadjárat végéről további részleteket ismerünk meg: „Kedves barátom! Tudjátok meg, hogy király urunkat ma későn mindenképpen hazavárjuk, szaká-

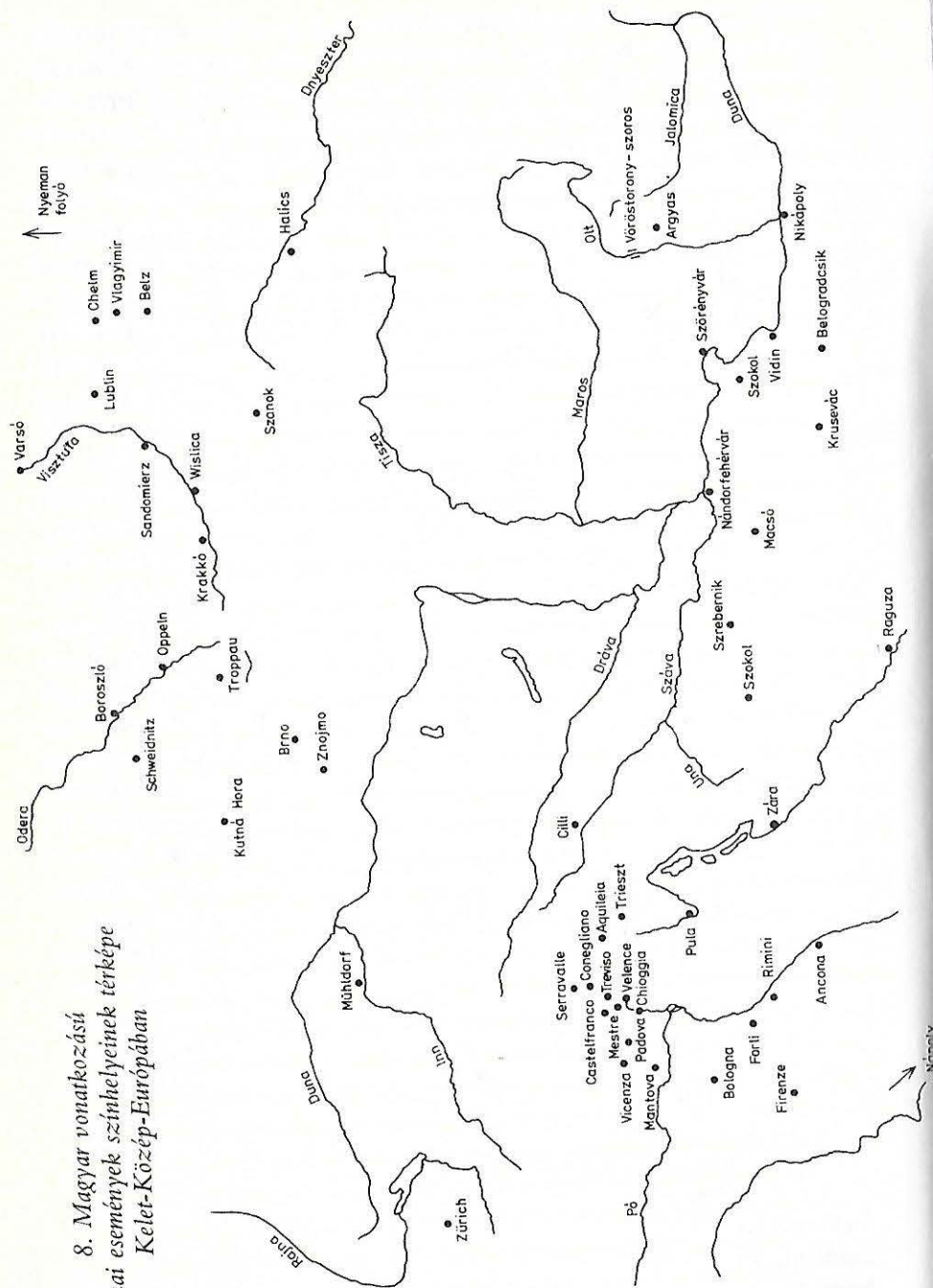
csai és lovászhai már megérkeztek. Jön Demeter [erdélyi] püspök is néhány litván herceggel, akik az úton a király úr szolgálói lettek, és mindkét királyné itt a budai várban tartózkodik a király úr gyermekeivel együtt, várva a király úr érkezését. Ezért, uram és kedves barátom, az a tanácsom, hogy ne késlekedjete polgáraitok társaságában a királyi felség meglátogatására néhány szekér ajándékkal eljönni, együtt örülve vele a győzelemnek és a tisztességnek, amelyet a jelen hadjáratban vetélytársai és a keresztények üldözői ellen elért.” Szorosan kapcsolódott e hadjáratához Lajosnak az az intézkedése, hogy az előző év végén inzultusnak kitett Erzsébet királyné helyett rokonát, László opuliai herceget állította kormányzóként Lengyelország élére, aki ugyanúgy lengyel származású volt, mint az anyakirályné; rövidesen mások váltották fel László herceget az orosz vajdaságban.¹³⁸

Az 1370-es években nem csupán a háborúk száma fogyott meg a korábbi évtizedekhez képest, hanem megritkult Lajos személyes részvétele is azokban. Az 1368 utáni időben mindössze kétszer állt maga hadai élére, 1375-ben, amikor Havasalföld ellen vezetett sereget, illetve 1377-ben, amikor a litvánok ellen folytatott boszszuló hadjáratot. 1376-ban betöltötte ötvenedik életévét, fiatal éveinek sorozatos háborúi, amelyekben többször megsebesült, elfárasztották, betegsége is mindjobban elhatalmasodott rajta. Az utolsó éveit élő Lajosról rajzolta ezt a képet halála után történetírója: „Miután pedig [a király] fontolóra vette és meggondolta, hogy országai és birtokai körös-körül mindenfelé békességben és nyugalmas állapotban virulnak, eltökélte magában – noha gyermekkorától szerette megszokásból és szórakozásként a vadászatot –, hogy mégis félretéve a földi dolgokkal való foglalatosságot és gondokat, melyeket bűn nélkül intézni nehéz dolog, a test vágyait megfékezve és maga alá gyűrve, csak az Isten parancsainak engedelmeskedik, hiszen minden, ami testi, olyan, mint az elszáradó fű, és minden földi vágy olyan, mint a mező virága; félrevonult az emberi sokaság nyüzsgésétől, és az ájtatos elmélkedő életet választotta magának, hogy szívvel-lélekkel és teljes áhítattal élhessen a jámbor cselekedeteknek, és imádkozásba merülhessen.”¹³⁹

A körülmények azonban nem tették lehetővé, hogy a világtól való elvonulást Lajos maradéktalanul megvalósíthassa. Az 1370-es évek második felében kereskedelmi okokból súlyos ellentét robant ki a keleti árucserét kézben tartó két itáliai városállam,

8. Magyar vonatkozású
katonai események színhelyének térképe
Kelet-Közép-Európában

Velence és Genova között. Genova 1378. február 16-án szövetséget kötött Lajossal mint Velence régi és elszánt ellenfelével. Koalíciójukhoz csatlakozott Padova, Verona, valamint az aquileiai pátriárka. Velence a ciprusi királyt és Milánót sorakoztatta fel a maga oldalán. A hadi események 1378 tavaszán vették kezdetüket. Az első tengeri ütközetet május 30-án Velence flottája nyerte meg Genova ellenében, s ez utóbbi hajói dalmát kikötőkbe húzódtak vissza. Ez alkalmat adott Velencének arra, hogy néhány, magyar kézen levő dalmát várost, Arbét, Cattarót (ma Kotor) és Sebenicót elfoglalja. Közben Lajos is akcióba lépett. Egy olasz krónika szerint „Magyarország királya szövetségesének, Padova urának megsegítésére Itáliába küldte a nagy vajdát, aki ötezer magyarral átkelve a Piave folyón 1378. június 26-án Padovába érkezett... A vajda Castelfrancóban ütött táborn. Július 5-én Padova urának kapitánya Mestrében táborozott, és padovaiakból, magyarokból, furlániaiakból és más nemzetiségűekből álló csapatokkal a bástyát és S. Lorenzo községet ostromolta; a lovasok és gyalogosok száma körülbelül 16 ezer fő lehetett, és a községet körülfogták minden oldalról olyképpen, hogy azt a velenceiek nem segíthették és ostromolhatták ágyúkkal és hadigépekkel, és hidat vertek a Mestréből Mergarába vezető kanálison, mely számos bástyával lett ellátva, hogy ily módon is meggátolják a velenceiek segélynyújtását. Hosszas harc után elfoglalták a községet, sok fegyveres foglyot ejtve, s a S. Lorenzó-i templom tornyán egy pár ilyen bombardát [ostromágyút] helyeztek el, melyek segítségével messze területen igen nagy kárt okoztak.” A magyar sereget más adat szerint Maróti János macsóiban vezette, s az egész szárazföldi akció arra irányult, hogy Velence, illetve annak szövetségesei birtokait pusztítsák. Az őszi folyamán Velence Trau ostromával kísérletezett, de nem tudta bevenni a várost.

Míg az első év háborús mérlege inkább Velence javára billent, addig a következő esztendőben, 1379-ben, gyökeres fordulat következett be. Májusban az Isztriai-félsziget csúcánál, Pula közelében, a genovai hajóhad döntő győzelmet aratott a velencei felett. Nyitva állt előtte az út Velencébe, de a genovai flotta késlekedett. Közben a velencei követek Magyarországra jöttek, hogy békét kérjenek. A visszavonultságban élő Lajos király előbb nem fogadta őket, hanem a Magyarországon élő Anjou-herceget, Kis Károlyt, valamint két püspököt jelölt ki a velük folytatandó tárgyalásokra. Végül azonban maga elé bocsátotta a városköztársaság

küldötteit, s Kis Károlyra, valamint az elkövetkező tárgyalásokra bízta a döntést. Közben Velence sorsa a tengeren megpecsételődött: 1379. augusztus közepén a genovai hajóhad Velence kapujában, Chioggianál döntő győzelmet aratott a városköztársaság tengeri ereje felett. Velence a megsemmisülés szélén állott. Végso kétségbeesésében hajlandó lett volna magyar uralom alá adni magát, de a győztes szövetségesek között nem volt meg az összhang Velence megalázásának mértékét, valamint a városköztársaság feletti győzelemben való részesedés arányát illetően. Ezt Velence ügyesen kihasználta. Többirányú tárgyalást kezdett legyőzőivel, miközben jelentősen erősítette hadi erejét. Ennek eredményeként 1380 júniusában sikerült legyőznie a chioggiai kikötőben időző genovai gályákat. A genovai ellentámadás viszont újabb velencei uralom alatt levő városokat – Triesztet, Arbét, Pulát – vont ki a városköztársaság uralma alól. Az Adriai-tengeren folyó csatákban Lajos király hajóhada is részt vett.

Ugyanakkor a szárazföldi hadműveletek sem szüneteltek, jóllehet a háború menetét – tekintettel arra, hogy alapvetően két tengeri hatalom, Genova és Velence küzdött egymással – elsősorban a tengeri ütközetek befolyásolták. A magyarok továbbra is szereplői voltak az Észak-Itáliában folyó, jobbra egymás ellenségei földjeinek pusztítására szorító hadműveleteknek. Érthető ez, hiszen elsősorban zsoldos katonák álltak szemben egymással, akiknek bérébe a szabad rablás is beletartozott. Továbbra is Maróti János bán állott az itáliai magyar seregek élén. Ismerjük Lajos király 1380. szeptember 7-én Gonzaga Lajos mantovai herceghez intézett levelét, amelyben válaszol azokra a panaszokra, hogy János macsói bán mantovai területen több alkalommal pusztítást követett el. Lajos sajnálkozását fejezte ki a dolog miatt, biztosította a herceget, hogy tudtán kívül történt, s ígéretet tett: szigorúan megparancsolja a bánnak és embereinek, hogy „Mantova ellen többé ellenségesen föllépni ne merészkedjenek”. S miközben folytak a békéltető kísérletek, 1381 tavaszán újra kiéleződtek a harcok. A dalmát bánnak és a záraiaknak Lajos királyhoz 1381. március 14-én írt leveléből részletes képet kapunk arról, hogy ezek a katonai cselekmények az Adriai-tengerpart magyar uralom alatti részét sem hagyták érintetlenül. „Ellenségünk [Velence] gályái megközelítették Traut, s fegyvereket tettek partra, hogy ivóvizet szerezzenek, de a genovaiak Apuliából kevéssel azelőtt visszaérkező hét gályájának katonái, meg a klisszai és traui várnagy

emberei rájuk törtek, és sokat megsebesítettek a velenceiek közül, ezek közül többen meghaltak, a többiek meg a tengerbe vetették magukat, s ahogy tudtak, elvergődtek gályáikra gyalázattal és nem kis veszteséggel. A trauiak meg a többiek közül mintegy tízen sebesültek meg könnyebben, s egy halt meg ágyúlövéstől. A genovai gályák kapitánya négy gályával Isztria felé vette útját az ellenség üldözésére.” 1381. június 27-én Velence hét gályát küldött a dalmát tengerpartra, hogy minél nagyobb károkat okozzanak ott. A békét végül is a hadban álló felek külön-külön kötötték meg, a magyarok és a velenceiek között erre 1381. augusztus 24-én Torinóban került sor. Ez lényegében megerősítette az 1358. évi zárai béke megállapodásait, amelyek Magyarországra nézve szerfelett kedvezőek voltak. Dalmácia egész területe továbbra is magyar uralom alatt maradt, a háború alatti kölcsönös foglалásokot vissza kellett adni eredeti birtokosaiknak. Így Velence visszaadta Magyarország fennhatósága alá Cattarót. A dalmát városok Velencével szemben előnyös kereskedelmi feltételekhez jutottak.¹⁴⁰

S miközben folyt 1378 és 1381 között a genovai–velencei háború, az avignoni pápaság és a nápolyi királyság vonatkozásában korszakos jelentőségű események történtek. XI. Gergely pápa – aki életének utolsó évét már Rómában töltötte – 1378. március 27-i halálával egyházszakadás következett be. VI. Orbánt IV. Károly császár (aki 1378-ban maga is elhunyt), valamint Lajos magyar király, míg a jobbra francia segítséget élvező VII. Kelemen Johanna nápolyi királynő támogatta. Mivel magyar csapatok ekkor, a genovai–velencei háború miatt, amúgy is tartózkodtak Itáliában, Lajos azt tervezte, hogy ezeket – szükség esetén – hadba veti VI. Orbán megsegítésére. E tervéről a király 1379. november 21-én ekként tájékoztatta Firenze városát: „Két okból rendeltük fegyvereseinket Itália részei felé: főleg azért, hogy meggyengítsük ellenségünknek, a velenceieknek erőit, s ha őket legyőztük, segítségére mehessünk szentséges atyánknak, Orbán pápának s a római egyháznak, és elnyomjuk az egyházszakadást, mint az igaz keresztényhez illik”. VI. Orbán pápa mint a nápolyi királyság hűbérura 1380. április 21-én Johannát megfosztotta királyi címétől, s ennek végrehajtását Lajosra bízta. A magyar uralkodó, aki éppen 30 éve tett utoljára fegyveres erő igénybevételével kísérletet Nápoly trónjának elnyerésére, most személyesen nem mozdult. Az ölébe hullott jogokat Magyarországon nevelt rokonára, Kis Károly

durazzói hercegre ruházta, akitől esküt vett, hogy nem fogja háborgatni a leányait, ha majd azok átveszik Magyar- és Lengyelország kormányzását. Katonai segítséget is adott Károlynak, Maróti János macsói bán vezetésével sereget bocsátott rendelkezésére. E mellé zsoldos hadat fogadott Károly, ugyanis 1380. november 29-én Lajos király éppen azért ragadott tollat, hogy tolmácsolja a durazzói hercegnek a firenzeiek panaszát: „terhükre vannak toborzott zsoldosaitok”, s figyelmeztesse rokonát: „cselekedeteitekben úgy járjatok el, hogy abból nektek is, nekünk is dicséret és tisztesség származzék, s a firenzeiekkel barátságosabban bánjatok”. S amikor már akadálytalan volt – 1380 októberében – Károly útja Rómába, seregének magyar tagjait Genova rendelkezésére bocsátotta, hogy pusztítsák Milánó ura, a Velencével szövetséges Visconti Bernabo földjét. Károly 1380 november közepén érkezett meg Rómába, ahol VI. Orbán pápa 1381. június 2-án Nápoly királyává koronázta. Másfél hónappal utóbb Károly bevonult Nápolyba, Johannát fogságba ejtette, aki ott 1382 tavaszán bevégezte életét, állítólag megfojtották.

Johanna azonban még életében V. Károly francia király öccsét, Lajos herceget nyilvánította utódává, és felruházta a nápolyi trónörököszt megillető calabriai hercegi címmel. VII. Kelemen ellenpápa e Lajost avatta Nápoly királyává. A magyar uralkodó hírt kapott mind Johanna haláláról – akit élete végéig András öccse gyilkosának tartott –, mind arról, hogy Lajos herceg fegyverrel készül Nápoly elfoglalására. 1382. július 20-án parancsot adott a dalmát városoknak, hogy „a felséges fejedelmet, Károly urat, Jeruzsálem és Szicília királyát, kedves testvérünket mostani szorongattatása idején, amely Anjou hercegének [Lajosnak] részéről éri őt, és amelyet úgy tekintünk, mintha miellenünk irányulna, minden tehetségetekkel szárazon és vízen segítségének Anjou hercege ellen, hogy a herceg e gyalázatos támadásait a mi testvérünkről a Magasságbeli, aki nem hagyja el a benne bízókat, jobbjának segítségével messze kergethesse; ebben nekünk és szent koronánknak el nem évülő és igen tetsző szolgálatot fogtok teljesíteni”. Lajos arra az elhatározásra jutott, hogy sereget küld Itáliába. Szándékát ekként hozta az anconaiak tudomására: „megvédjük Krisztusban szentséges atyánknak, VI. Orbán pápának, meg a mi felséges testvérünknek, Károly királynak, a római anyaszentegyház igaz védőjének e boldog tisztségét Anjou hercegének seregével szemben, aki a minap – mint köztudomású – megtámadta a

római anyaszentegyházat és az említetteket, elhatároztuk, hogy e herceg és csatlósai, meg hívei s mindenki ellen, aki csak részes ebben az eltévelyedésben, elküldjük hadinépünket szárazon és vízen Itália e részére, kellő számban, ügyes és vitéz kapitányokkal, nemcsak azért, hogy ellenálljanak, hanem hogy az isteni igazság segítségével végleg meg is verjék és legyőzzék e vakmerő hűtlenekeket”. Lajos azonban végül nem indította útnak Itáliába seregét, Kis Károlynak magyar segítség nélkül is sikerült trónját megőriznie.¹⁴¹

Lajos életének utolsó évében, 1382-ben, nem csupán a nápolyi ügyek igényeltek katonai beavatkozást. 1382 májusában értesülünk arról, hogy a nádor elhalasztotta egy nemes perét, aki Oroszország megvédése miatt volt akadályozva a személyes megjelenésben. Arra gondolhatunk, hogy ismét a litván–orosz határvidéken támadt valamilyen incidens. 1382. július 11-én maga Lajos király adott ki perhalasztó parancsot, mivel a peres fél Garai Miklós nádorral együtt abban a királyi hadjáratban vett részt, amely Havasalföldre irányult. Feltehető, hogy ez a katonai akció azzal a zavargással lehet összefüggésben, amely az argyasi latin rítusú püspökség 1382. május 9-i alapítását kísérte. Ez ugyanis nyilvánvalóan a magyar befolyás megnövekedését bizonyította, maga a püspökség pedig annak eszköze volt, így hát nem alaptalan a gyanú, hogy a magyar hatalmi igények jelentkezése váltott ki felkelést vagy mozgolódást Havasalföldön, Lajos király pedig ennek letörésére indított nádora vezetésével sereget.¹⁴² Ez volt Lajos utolsó katonai akciója, a Kis Károly megsegítésére tervezett hadjárat pedig utolsó katonai természetű elképzelése. A halál azonban közbeszólt, a király 1382. szeptember 11-én, ötvenhat évesen, Nagyszombatban elhunyt, a hosszú ideje hordozott betegség legyőzte szervezetét.¹⁴³ Halálával még nem ért véget Magyarországon az Anjou-kor, hiszen a trónon leánya, Mária követte, aki 1387-ig egymaga kormányozta az országot. Ám e fél évtizednél rövidebb idő, amely Mária trónra léptét (1382. szeptember 17-e) elválasztja férje, Luxemburgi Zsigmond, magyar királlyá koronázásáig (1387. március 31-e), már inkább az 1437-ig terjedő Zsigmond-kor előjátékának, semmint az Anjou-kor fináléjának tekinthető.¹⁴⁴

II. RÉSZ

A HADVISELÉS TÁRSADALMI ÉS TECHNIKAI FELTÉTELEI

A HADJÁRATOK TÍPUSAI ÉS RÉSZTVEVŐI

Végére értünk az 1301–1382 közti időszak katonai eseményei bemutatásának. Bár az esetek nem kis számában megbízható és helyenként részletes beszámolót nyújtó forrásanyag áll rendelkezésünkre, mégis, szinte lehetetlen pontosan megmondani, hány hadjáratot vívtak a magyarok e 81 esztendő alatt. Ennek több oka is van. Főleg a XIV. század első évtizedeiben, amikor elsősorban belháborúk folytak, kútfontok hézagosan adnak csak számot ezekről az eseményekről. Elsősorban a királyi haderő akcióiról értesülünk – azokról sem hiánytalanul –, ám sokkal kevesebb ismeretünk van a tartományurak, nagybirtokosok egymás elleni hadviseléséről, amelyek pedig alkalmanként nem kisebb pusztításokkal jártak, mintha a királyi sereg kelt volna hadra. Gondot okoz, hogy gyakran csak az események után néhány évvel olvashatunk egyik-másik belháborúról, ami megnehezíti azok pontos időrendi elhelyezését, illetve más, hasonlóan keltezetlen háborúkkal való azonosítását vagy éppen azoktól való elkülönítését. Ezért az 1323-ig terjedő csaknem negyedszázad alatt a háborúk számát illetően még hozzávetőleges becslés is nehezen adható. Annyi látszik valószínűnek, hogy e 23 év alatt kevés olyan esztendő lehetett – ha volt egyáltalán –, amikor az országban hallgattak volna a fegyverek. Ezt annál inkább valószínűnek kell tekintenünk, mivel az ekkor uralkodó anarchikus viszonyok kedveztek a hadi cselekményekkel együtt járó hatalmaskodásoknak, feudális belháborúknak. Ezzel szemben bizonyosan tudjuk, hogy számos olyan év adódott, amikor több háború zajlott az ország különböző pontjain. Ha természetesen, a kisebb jelentőségű összecsapásokat, a feudalizmusban minden korban előforduló, ám helyi jelentőségű fegyveres hatalmaskodásokat nem vesszük számba, 25-nél inkább több,

mint kevesebb országos fontosságú és súlyú hadi eseményt tételezhetünk fel.

Jellemző, hogy legalább negyedszáz háborúból számos hadjárat minősül külpolitikai jellegű akciónak, s feltűnő, hogy alig kettőt-hármat viselt csak közülük Károly Róbert. Ilyen volt az 1304. évi csehországi és az 1319. évi szerbiai hadjárata, valamint – 1323-ig tekintve az eseményeket – Károly seregének részvétele az 1322. évi mühlendorfi csatában. A külországi hadakozások másik, számra nagyobb részét a tartományurak vezették, jelezvén azt, hogy önálló, a királyétól független külpolitikát folytattak. Ezek sorából jelentőségét tekintve kiemelkedik Csák Máté 1304. és 1315. évi hadakozása két cseh királlyal, valamint Aba Amadé többszöri katonai segítségnyújtása Lokietek Ulászló lengyel uralkodónak, de bizonyosra vehető, hogy más tartományurak is küldtek a szomszédos országokba sereget, illetve kaptak onnan segítséget. 1311-től kezdve valamivel több mint egy évtizeden át Károly Róbertnek a tartományurak elleni háborúi jelentették a katonai események gerincét. A fontosabb akciókban maga Károly király személyesen is részt vett, így a Csák Máté ellen 1311-ben indított hadjáratban, az 1312. évi rozgonyi csatában, 1316-ban a Kőszegi-ek, 1317-ben a Borsák és Csák Máté, majd 1322-ben a Subicsok elleni akciókban. Károly kezére játszott, hogy a tartományurak általában nem kötöttek egymással szövetséget, megadva ezzel az uralkodónak a lehetőséget, hogy egyesével számoljon le velük. E harcok során több tartományúr élve került Károly kezére, ám az uralkodó nem oltotta ki ellenfelei életét, hanem vagy fogságban tartotta őket, vagy megkegyelmezett nekik, szabadon engedte őket, s ezzel lehetőséget biztosított politikai ellenfeleinek újabb, ellene irányuló szervezkedés kirobbantására.

A hadjáratok típusai vonatkozásában is egészen másként kell megítélnünk a XIV. század első 23 évét, mint az utána következő évtizedeket. E közel negyedszázad alatt a belháborúk domináltak, míg 1323 után a belső villongások túlnyomórészt immár helyi jelentőségű csetepatékká, birtokszomszédok közti hatalmaskodásokká „szelídültek”, s nem jutottak többé az országos politika szintjére. Valójában szuverén királyi külpolitikáról, illetve, ezzel összefüggésben, királyi katonapolitikáról is csak 1323 után beszélhetünk, amikor immár a királyi hatalom számára nem a lét és nemlét gyötrő belpolitikai nehézségei szabták meg az esetleg fegyveres összecsapásba torkolló külpolitika irányait, hanem meg-

volt Károly Róbertnek és Lajosnak a lehetősége arra, hogy szilárd belső támasszal a hátuk mögött szövögethessék a kül- és katonapolitika szálait. A közhiedelem úgy tartja, hogy Károly Róbert 1323 és 1342 között visszafogott, konszolidációs terveinek alárendelt külpolitikát folytatott, azaz alig vezetett hadat külországba. Ez a benyomás azon a tényen alapulhat, hogy valóban kevés azon katonai akciók száma 1323 után, amelyekben Károly király személyesen vett volna részt. Nem egy alkalommal elment a hadviselés színterével közvetlenül határos vidékre (ezt tette 1324-ben egy tatárok elleni akciónál, az 1328. évi magyar–osztrák háborúban), de közvetlenül nem avatkozott be a harcokba. S ha meg is jelent Károly Róbert külországi hadakozásokon, még akkor sem egyéni példamutatásával járt elől, legfeljebb a hadviselés helyszíni irányításába kapcsolódott be. Voltaképpen csak az 1330. évi havasalföldi és az 1336. évi osztrák háború minősíthető olyannak, mint ahol maga Károly király tevőlegesen részt vett.

Ez azonban inkább Károly Róbert személyes jellemével, alkattal van összefüggésben, s nem jelenti azt, mintha aránytalanul kevés hadjáratot indított volna. Bizonyos, hogy nem volt katonai zseni, nem fűződnek nevéhez dicsőséges hadi tettek. Egyik-másik esetben alapos a gyanú, hogy személyes baklövése is hozzájárult a katonai vereséghez. Így pl. még a Károly iránt pozitív irányban elfogult magyar krónikás sem rejtette véka alá, hogy a Bazarábbal szembeni fiasco a király elbizakodottságának és dölyfösségének köszönhető, s nem csupán a hitszegő vajda cselvetésének.¹ Ugyancsak elhibázott lépése volt hadakozásra kevésbé alkalmas időben, késő ősszel, 1330 novemberének elején behatolni a számára ismeretlen Havasalföldre. Károly Róbert hadjáratait azonban tévedés lenne annak alapján megítélni, hogy serege az évszázad egyik legfontosabb ütközetében, a mühlendorfiban a vesztes oldalon állt, vagy hogy ő maga 1330-ban nagy vereséget szenvedett. Aratott „apró”, kevésbé látványos győzelmeket is, amelyek azonban hozzájárultak Magyarország nemzetközi helyzetének megszilárdulásához. Hadjáratai zömét nem ő vezette, hanem alkalmilag megbízott vezérek irányították. Valószínű, hogy öt egymást követő évben küldött segélyhadakat apósa, Lokietek Ulászló lengyel király megsegítésére. Nem kizárt, hogy ugyancsak több alkalommal indított sereget Szerbia ellen, végül ugyancsak néhány esztendőben Ausztria ellen harcolt hada. Az 1323–1342 közti mintegy húsz esztendő során legalább 13–14 hadjáratról számolhatunk, ami

azt jelenti: átlagban minden három év közül kettőben hadra keltek a király hadai. S ehhez még hozzá kell számítanunk, hogy két alkalommal (a külországi akcióktól nem függetlenül) belső zavar-gás leverésére is gondot kellett az uralkodónak fordítania. Ez a szám ugyan elmarad országglása katonai eseményekben gazdag első 23 esztendejének legalább 25 hadjárata mögött, de még így sem igazolja azt, hogy uralkodásának utolsó két évtizede katonai szempontból „eseménytelen” időszak lett volna. Mindent egybevéve – és csak az országos szintű eseményekre összpontosítva – Károly Róbert 42 esztendőnyi országglása csaknem ugyanennyi számú jelentős hadi eseménnyel szolgált.

Sokban más a helyzet Lajos királyságának 40 éve alatt, minde-nekelőtt azért, mert – szemben apjával – neki belországi háborút úgyszólván nem is kellett vívnia (talán a tatár és török betörések elhárítása, valamint az 1344. évi, a horvátországi zavarok lecsilla-pítását célzó hadjárat számít kivételnek). Katonai akciói döntően külországi színtereken megvívott hadi események voltak. Abban viszont már erős a hasonlóság Károly Róbert korához, hogy idegen sereg – a többször megismétlődő tatár inváziókat és az egyszeri török–román betörést nem számítva, amelyek a keleti és északi határokkal közvetlenül szomszédos területet érték – lénye-gében nem háborgatta sem Károly Róbert, sem Lajos királyságát. Egy, a magyar történelem fontos eseményeit a kronológia láncára felfűző összeállítás² alapján a közelmúltban elvégzett számlálás arra az eredményre jutott, hogy Lajos 16 hadjáratban személyesen vett részt, 13-at hadvezérei vezettek, egy pedig, esetleg, külföldi uralkodó megsegítésére indult. Eszerint a nagyobb külföldi hadjáratok száma Lajos uralkodásának 40 esztendeje alatt 30-ra tehető.³ Mivel a forrásul szolgáló kronológia nem tartalmaz minden fontosnak ítélt katonai akciót (így pl. nem tesz említést az 1346. évi tatárellelő hadjáratról, a pápa megsegítésére 1363–1364-ben indított seregről, hallgatással mellőzi, hogy az 1379. és 1381. évi észak-itáliai háborúban magyarok is részt vettek, más hadjáratok pedig azért nem szerepelhettek ott, mert későbbi kutatás derített rájuk fényt), így a Lajos kori háborúk számát néhányval növel-nünk kell. Úgy tűnik, hogy az 1342–1382 közti időben legalább 35 hadjárat zajlott le, valóban csak a fontos, országos jelentőségű katonai akciókra korlátozva a számlálást. Nagyjából tehát hasonló arányt kapunk, mint Károly Róbert esetében: a hadjáratok száma mindkét uralkodó esetében kevéssel elmarad az uralkodási évek

számától. Ez azt jelenti: e könyv korábbi fejezeteiben mintegy háromnegyedszáz háborúról adtunk képet vagy tettünk éppen csak rövid említést, attól függően, hogy mit engedtek meg a források.

Mégis, összevetve Károly és Lajos háborúit, az a benyomásunk támad, hogy a mennyiségi megfelelés mellett minőségi különbsé-gek észlelhetők. A leginkább szembeötlő, hogy míg Károly Róbert tartózkodott a külországi hadjáratok esetében a személyes részvételtől, addig Lajos – főleg fiatalabb éveiben – semmi esetre sem mulasztotta el, hogy jelen legyen, mi több, tevékeny és kezdeményező szerepet vállaljon azok kivitelezésében. Két olyan, egymástól független forrásunk is van, amely Lajos ilyen jellegű aktivitásáról egyértelműen tájékoztat bennünket. A magyar ki-rály történetírója elmondotta, hogy amikor Lajos 1350-ben Canosa di Puglia vára alatt ködobásoktól találva a várakba zuhant és megsebesült, félelmet nem ismerő vakmerősége miatt „a bárók és lovagok szerfölött megszdák, hogy olyasmibe avatkozott, ami nem illik a királyi méltósághoz”. Sem az esetből, sem főemberei intéséből nem tanult Lajos, mivel egy hónappal később, július 26-án, Aversa ostrománál „egy számszerj nyilától életveszélyesen megsebesült a lábán”.⁴ Lajos 1359-ben Szerbia ellen vezetett ha-dat, s már mélyen bent járt szerb földön, amikor „a siker láttára elhatározta, hogy személyesen kél át a hegységen, bárói azonban nem egyeztek bele, mert úgy vélték, hogy a király ezért ne tegye ki saját személyét a véletlennek, hanem sok báró s hadinép kelt át”.⁵ 1350-ben Tarantói Lajos párbajra hívta ki a magyar uralko-dót, aki készséggel állt rokona és ellenfele rendelkezésére („a párviadalra való felhívás nagyon kedvünkre való” – írta neki), de annyira meggondolatlan mégsem volt, hogy a herceg által java-solt városokat, ahol megannyi kelepécet sejtethetett, elfogadta volna a duellum színhelyéül.⁶ Ezek az epizódok jól jellemzik a fiatal, huszas-harmincas éveiben járó Lajos halált megvető személyes bátorságát, sőt vakmerőségét. Ebben alapvetően különbözött megfontolt, higgadt, kalandokat kerülő apjától.

Károly és Lajos háborúit összevetve további különbség is köny-nyűszerrel megállapítható. Károly Róbert kizárólag a közvetlenül szomszédos országokban hadakozott, ha egyáltalán külföldi kato-nai akcióra vállalkozott. Nyugaton a német birodalom keleti sávja (Csehország és Ausztria), északon Lengyelország legdélebbi terü-lete, délkeleten Havasalföldnek közvetlenül a Kárpátok hegyével

határos északi vidéke, délen pedig Észak-Szerbia alkotta azt a régiót, ameddig Károly seregei hadakozásuk során eljutottak. Nyilvánvaló a törekvése, hogy tartózkodott a nagyszabású, látványos, távolabbi irányuló katonai akcióktól. Hiányzott belőle az a vállalkozó kedv a hadjáratok indításában, amely olyannyira jellemezte fiát. Lajos délnyugati irányban Nápolyig, illetve a Tirrén-tengerig jutott el, északkelet felé pedig a Nyeman folyó vidékéig. A két szélső pont között légvonalban is közel kétezer km a távolság. Déli irányban Bosznia területén Szokolig és Szrebernikig, Szerbiában Krusevácig, Bulgáriában Belogradcsikig ért el. A magyar állam visegrádi–budai központjától ezek is sok száz km távolságra eső helyek. Nem egyszerűen a méretek különböztek azonban, hanem – a méretektől nem függetlenül – a látványosság, az egzotikum is. Miközben Károly Róbert megelégedett azzal, hogy minden oldalról biztonságban tudja s ha lehet, szerény mértékben növelje államát, Lajos egyként igényt tartott a nápolyi és a krakkói trónra, egyaránt a római rítusú katolikus hitre akarta téríteni a pogány tatárokat és litvánokat, valamint a szakadár bosnyákokat, szerbeket, bolgárokat és románokat. Fegyverei mellett diplomatai is sok nyelven szóltak, sokhúru hangszerezen játszottak. Egyaránt tárgyalt – követei révén vagy személyesen – avignoni pápával és tatár kánnal, velencei dózséval és havasalföldi vajdával, német–római császárral és bizánci császárral, bolgár cárral és szerb cárral, lengyel királlyal és Padova urával. Lajos katonapolitikáját és diplomáciáját figyelve egy ambiciózus, merész terveket szövő uralkodó nagyszabású kísérletei tűnnek elénk.

Miért hadakozott Károly Róbert és Lajos? Teljesen egyértelmű választ Károly király első 23 éve harcaira adhatunk: részint azért, hogy külső (pl. Vencel király), részint pedig azért, hogy belső riválisai (a tartományurak) ellenében biztosítsa a maga számára az ország koronáját, illetve a tényleges hatalmat. Noha 1323 után Károly és Lajos még néhány hadjáratot azért indított, hogy az uralmuk ellen lázongó dunántúli, drávántúli, valamint horvát és dalmát urakat (a Kőszegieket, a Babonicsokat, a Subicsokat, a Nelipicseket) leverjék, de 1323-at követően már nem ez tekinthető a katonai események meghatározó jellegű típusának. Az 1323–1382 közötti hat évtizedben a fentiekén túl mindössze két esetben kellett felségsértési, illetve hűtlenségi pert indítaniuk a magyar uralkodóknak: Károly Róbertnek 1330-ban azért, mert Záh Felicián egyéni sérelemből merényletet kísérelt meg a királyi

család ellen,⁷ Lajosnak pedig 1349-ben azért, mert Bátor András erdélyi püspök nem akarta őt egy várba beengedni.⁸ Ez arra mutat: 1323 után nagy belső megrázkódtatásoktól, lázadásoktól, idegen becsapásoktól szinte mentes, békés korszakot élt Magyarország, ami sok vonatkozásban szabad kezet adott a királyoknak a külpolitika és a hadjáratok irányításához.

Károly Róbert 1323–1342 közti hadjáratjai három típusba sorolhatók. Mint a középkorban leggyakrabban háborús okként szolgáló motívum, Károly Róbert hadakozásaiban is jelen van a dinasztikus szempont, azaz a családért, a tágabb értelemben vett rokonságért, vagy az öröklés jogán megszerezni és birtokolni vélt földért folytatott hadakozás. Ilyennek tekinthetők az apósa, Lokietek Ulászló megsegítésére indított lengyelországi katonai akciók, s voltaképpen ez is oka lehetett annak, hogy Károly király Habsburg Frigyes oldalán lépett hadba 1322-ben Bajor Lajos ellenében, ugyanis a Habsburg–hercegek Károly Róbertnek anyai ágon közeli rokonai voltak. Ám ez utóbbi esetben a dinasztikus szempont mellett már a szövetségi kötelezettség is a motiváló tényezők közé lépett. Károly Róbert korábban (1317-ben) fegyveres segítséget kapott Frigyesről Komárom ostromakor Csák Máté elleni hadjáratában, ráadásul 1321 novemberében szövetségre lépett Károly és Frigyes, tehát magától értetődött, hogy amikor a következő évben döntő összecsapást vívott a német királyi címért Bajor Lajos és Szép Frigyes, a magyar uralkodó ez utóbbi oldalán avatkozott be harcukba, és küldött támogatására magyar és kun segélyhadat. Éppen Károly Róbert külpolitikája és hadakozásainak története mutatja azonban világosan, hogy a rokoni–dinasztikus szempont és a szövetségi viszony nem szükségszerűen esett egybe. Mindazon években, amikor Károly Róbert éppen közeli atyjaifiai, a Habsburg–hercegek ellen háborúzott (több ilyen év is volt, az 1328., az 1336. és az 1337.), voltaképpen a szövetségi kötelezettséget helyezte elébe a rokoni kapcsolatnak. E háborúkban ugyanis rendre cseh szövetségben harcolt, márpedig a Csehországot kormányozó Luxemburgiakkal – harmadik feleségének, Luxemburgi Beatrixnak, 1319-ben bekövetkezett halála után – nem állott szoros rokoni összeköttetésben, míg azt az Ausztriát, amely ellen Csehországgal szövetkezett, közeli rokonai vezették. Ez egyszersmind arra mutat: Károly Róbert világosan különbséget tett a dinasztikus érdek és az ország érdeke között, s amikor a két szempont nem esett egybe, nem a rokoni köteleket helyezte

előtérbe, hanem az ország valós érdekeinek megfelelően kialakított (rokonai kapcsolattól alkalmasint független) szövetségi viszonyt. Károly külföldi háborúinak harmadik csoportját az ország gyarapítása, valamint, ezzel szoros összefüggésben, a római rítusú kereszténység terjesztése érdekében vezetett hadjáratok jelentik. III. Béla király, azaz a XII. század vége óta a mindenkor magyar királyok, szinte a koronázási jelvényekkel együtt kapták elődeiktől a felhatalmazást arra, hogy keleti és déli irányban, ahol Magyarország közvetlen szomszédságában görög rítusú (szakadár) népek és államok (a tatárok nyugati irányú hódítása után pedig még pogányok is) léteztek, a területi hódítás igényét összekapcsolják a keresztény hit, a latin vallás terjesztésével. Ezért a középkori magyar uralkodók éppen annyira nem marasztalhatók el, amennyire a törökök sem kárhoztatandók, mert az általuk képviselt iszlám vallás terjesztéséért „szent” háborúkat vállaltak és vívtak. A vallás (kinek-kinek a maga választotta hite) terjesztése magától a középkortól nem választható el. Amikor Károly király Szerbiába vagy Havasalföldre vezetett hadat, akkor egyszerre törekedett az uralma, fennhatósága alatti terület megnövelésére (hódításra), illetve az általa igaznak hitt vallás (a római rítusú kereszténység) terjesztésére.

Lajos háborúi esetében ugyanezt a három típust különíthetjük el. Nála is fontos helyet foglalnak el a dinasztikus háborúk. Mindenekelőtt az 1350–1354 között három alkalommal is lebonyolított litván hadjáratot sorolhatjuk ide, amelyek nagybátyjának, III. Kázmérnak a megsegítését célozták. Mivel azonban rokona, a lengyel király ellenségei, a litvánok, pogányok voltak, ezek a segítségnyújtások nem egyszerűen a dinasztikus hadakozások címszáva alá foglalhatók, hanem egyszersmind a keresztény vallás meghonosítását is célozták a még nem megtérített nép körében. Ugyancsak rokonai kapcsolat indokolta annak a segélyhadnak az elküldését, amely arra volt hivatva, hogy 1345-ben felmentse Krakkót, Kázmér király székvárosát az azt fenyegető csehekkel szemben. Szintén dinasztikus indokokból vezetett Lajos két alkalommal is hadat Nápolyba. Itt az sarkallta beavatkozásra, hogy – apjához, Károlyhoz hasonlóan – jogosultnak látta magát, illetve családját a nápolyi trónra, kivált azt követően, hogy Bölcs Róbert nápolyi király 1343-ban meghalt. Jogcíme elsősorban azon alapult, hogy ő (illetve öccse, András) II. Károly nápolyi király elsőszülött fiának, Martell Károlynak, az unokája volt, míg Jo-

hanna II. Károly fiatalabb fiának, Martell Károly öccsének, Róbertnek volt az unokája. Az elsőszülöttségi jog, tehát, vélték a magyarországi Anjouk, az ő nápolyi királyságukat támasztja alá. Ehhez talált még Lajos egy további érvet annak révén, hogy Johannát bűnösnek vélte testvére meggyilkolásában. Úgy ítélte meg a magyar uralkodó, hogy a gyilkossággal Johanna elvesztette jogát Nápoly trónjához, amelyet – András halála után – neki kell megkapnia.

Természetesen, Lajosnak is voltak politikai szövetségesei, s a szerződéses kötelezettség megkívánta a katonai segítségnyújtást is. Elsősorban Padovával és az aquileiai pátriárkával állott hosszú időn át szövetségben Lajos, mindkettő fontos ellensúlyt képezett a nagy ellenféllel, Velencével szemben. Így hát, amikor a helyzet indokoltta tette, Lajosnak hadba kellett lépnie. Az 1378–1381. évi észak-itáliai háborúba ekként keveredett bele a magyar uralkodó. A bajor hercegekkel fennállt egyezség vitte bele Lajost az 1371. évi, a császár ellen folytatott, morvaországi hadjáratba. A mindenkor pápával ugyan világi jellegű szerződést nem kötött, de mint a keresztényközösség tagja, több alkalommal is szükségesnek ítélte, hogy a pápa itáliai érdekei és egyházi állama megvédésére segédcapatokat küldjön. A magyar király fontos feladatának tartotta az országtól korábban elszakított területek visszaszerzését, illetve új területek meghódítását. Déli irányban vezetett hadjáratainak ennek megvalósítását célozták. Velencével, amely 40 éven át Lajos makacs és ádáz ellenfele maradt, az fordította szembe, hogy a városköztársaság az 1320-as évektől fogva a korábban Magyarországhoz tartozott dalmát városokat elfoglalta és uralma alatt tartotta. Lajos már országglása első éveiben kísérletet tett a dalmáciai status quo megváltoztatására, ám ekkor próbálkozása még kudarcot vallott. Több mint tíz év elteltével, az 1350-es évek végén azonban már nem egyszerűen az elszakított területeket vette vissza Velencétől, hanem további dalmát területek (városok és szigetek) jutottak kezére. A kocka fordulása a viszály új magvait vetette el, hiszen ettől fogva Velence tartotta feladatának a tőle elidegenített Dalmácia visszaszerzését.

A dalmát tengerparthoz közeli Una folyótól a Jalomica folyóig húzódó sok száz km hosszúságú területen, Magyarország déli határai mentén, megkönnyítette Lajos dolgát, hogy a vallási hovatartozás szempontjából csupa eretnek és szakadár nép élt. A magyar hódítás tehát, a keresztes háború jellegét ölthette, a hittérítés

pedig a magyar befolyást volt hivatva növelni. Lajos király hadjáratai nem csekély részét erre a vidékre indította. Szimbolikus jelentőségű, hogy első, még 1342-ben vezetett szerbiai hadjárata ugyanúgy ide irányult, mint utolsó, 1382. évi havasalföldi katonai akciója. A déli háborúk tehát, mintegy keretül is szolgáltak Lajos hadjárataihoz. A nagy véráldozattal járt háborúk végül igen szerény eredményt hoztak. A legnyilvánvalóbb a kudarc Bosznia esetében, amelyet pedig – Lajos bosnyák származású felesége révén – dinasztikus szempontból is igen fontosnak vélhetett a magyar uralkodó. Ám Boszniában Lajos uralkodásának 40 éve alatt igen jelentős, Magyarország szempontjából nem előnyös változások következtek be. 1342-ben Bosznia ura még a magyar király által kinevezett bosnyák bán volt (aki utóbb apósa lett Lajosnak), ám 1382-ben Bosznia élén már király állt Lajos rokona, Kotromanics Tvrtko István személyében, aki magát nem csupán Bosznia, hanem Szerbia királyának is nevezte. Ez arra is mutat, hogy a század közepén még – legalábbis kelet-közép-európai értelemben – nagyhatalmi állást elérő Szerbia, részint már Dusan István cár halálával, főleg pedig az 1371. évi, a törökkel szemben elszenvedett csrnomeni csatavesztéssel nagy hanyatlásnak indult. A dél-szerbiai fejedelmek a török adófizetőivé lettek, Észak-Szerbia nyugati részére Tvrtko István terjesztette ki befolyását (ezt juttatta kifejezésre a Szerbia királya cím felvételével), s csak a Lázár kenéz által kormányzott északkelet-szerbiai területen érvényesült magyar befolyás.⁹ Nem sikerült Lajosnak az a kísérlete, hogy Észak-Bulgáriában közvetlenül magyar irányítású bolgár bánságot tartson fenn. Az itt uralmat gyakorló vidini cár, Sztracimir Iván, ugyan megmaradt a magyar király hűségén, de a török veszedelem torkában Lajos tényleges uralmat a bolgár bánság bukása után már nem gyakorolhatott. A magyar fennhatóság szempontjából még rosszabb volt a helyzet Havasalföldön. Itt egy ideig – jobbára csak elvben – érvényesült a magyar király főhatósága, ám 1375 után Radu vajda nem csupán a valóságban, hanem elvben se igen számíthatott Lajos hűbéresének. Azt pedig, hogy Magyarország keleti határai mentén, a Jalomica folyótól északra új állam (regnum) létesült a jobbára románok lakta Moldvában, már Lajos király történetírója elismerte.¹⁰

Lajos déli politikájának különös fontosságot kölcsönzött az a körülmény, hogy ez az 1360-as évek óta a törökök jelenlétében folyt, akik a következő évszázadokban a balkáni régió és az erdélyi

medence egésze, valamint a Közép-Duna-medence egy része felett megszerezték az uralmat, illetve a fennhatóságot. Vajon terhelő-e felelősség Lajost a török előrenyomulásért? Kétségtelen tény, hogy a magyar uralkodó kifejezetten török haddal egyetlen esetben sem ütközött meg, azaz, olyan szándékkal nem jött létre Lajos alatt magyar–török összecsapás, amely a török (és csak a török) megállítását, legyőzését célozta volna. Más megfontolásból is mindössze egyetlen alkalommal, 1375-ben, amikor Lajos Havasalföldre vezetett hadat, ám az ottani vajda, Radu, a magyarok ellenében a törökkel szövetekezett. Ez azonban Lajosnak nem török, hanem havasalföldi háborúja volt. Ha az elvi lehetőségek oldaláról közelítünk a kérdéshez, akár még el is maraszthalhatnánk Lajost, hiszen nem vett részt VI. Eugén savoiai gróf 1366. évi keresztes hadjáratában, s nem küldött sereget Csrnomenhez, ahol Szerbia, Macedónia és Havasalföld koalíciója harcolt a török ellen, s nem törekedett törökellenes szövetség összekovácsolására. Ilyent 1377 után végül is Tvrtko István kísérelt meg létrehozni a havasalföldi Radu, a bolgár Sztracimir Iván és Sisman Iván, valamint a szerb Lázár kenéz és Brankovics Vuk részvételével. Bizonyos, hogy ezek az elvi lehetőségek elszalasztott eshetőségek voltak a török megállítására.

A napi politika gyakorlatában azonban, mindezek más megvilágítást kell hogy kapjanak. Mindenekelőtt fontos azt leszögezni: Lajos egészen haláláig nem ismerte és nem is igen ismerhette fel az európai török hatalomban az országát majdan, sok évtizeddel később, végveszedelemben döntő ellenséget. Indokolt a feltevés: „a szultánban nem mást, mint újabb balkáni osztozkodó partnert látott”,¹¹ aki jelenlétével tovább bonyolította az amúgy is nehezen áttekinthető balkáni uralmi viszonyokat. Ám annak, hogy Lajos maga álljon a balkáni kis államokkal, illetve azok vezetőivel szövetségben a törökellenes harc élére, két komoly akadálya is volt. Az egyik: a török egyelőre még nem Magyarországot fenyegette. Olyan területeket vont ellenőrzése alá vagy támadott, amelyek a valóságban nem tartoztak Magyarországhoz, legfeljebb a mindenkor magyar királyoknak – s így Lajosnak is – elvi jogigénye volt azokra. A másik: a magyar uralkodók (köztük Lajos) nem tekintették magukkal egyenrangúaknak a boszniai bánt (még ha királlyá is koronázta magát), a szerb királyt (még ha fel is vette a cári címet), a bolgár cárt (aki igazi „császári” hatalom nélkül használta a titulust) és a havasalföldi vagy akár a moldvai vajdát.

Nem valamiféle magyar szupremácia jutott ebben kifejezésre, hanem a tényleges erőviszonyok tükröződése volt ez. A magyar uralkodók évszázadok óta igyekeztek hódítani délen és keleten, időről időre hűbéri függésbe vonták a balkáni államokat, anélkül persze, hogy azok területén ténylegesen berendezkedhetett volna, a Kárpát-medencében ismert formájában, a magyar igazgatás. Mindenesetre a XII–XIV. századi magyar királyok – a tartomány-úri korszak évtizedeit leszámítva – Európa rangos, jelentős hatalommal rendelkező uralkodói közé számítottak. Kiváltképpen igaz ez Lajosra, aki megszerezte az egész Dalmáciát, 1370 óta lengyel király volt, egykor harcban állt a nápolyi királyságért, majd 1380-ban kezébe került a nápolyi trón sorsa. Elképzelhetetlen lett volna, hogy Lajos egyenrangú felekként szövetkezett volna Bosznia, Szerbia, Bulgária vagy Havasalföld uralkodójával. Irányukban csak a hűbéresi viszonyt látta számára egyedül elfogadhatónak. A balkáni államok pedig éppen ezt nem akarták. Sőt, a magyar befolyás elhárítása érdekében még arra is készek voltak, hogy a törökkel szövetkezzenek.

Semmi realitása nincs tehát, annak a Lajossal szemben indokolatlanul támasztott elvárásnak, hogy a balkáni népek törökellenes harcának élére kellett volna állnia. A valóságban úgy festett a helyzet, hogy azok a fejedelmek, akiket állítólag Lajosnak meg kellett volna védenie a török ellen, gyakran éppen a török szövetségét és védelmét keresték. Így az sem jöhetett a gyakorlatban komolyan szóba, hogy Lajos e balkáni államoknak – ha már élükre nem állhatott – hatékony támogatást nyújtson. E balkáni országok vezetői, még ha egyik-másik kényszerűségből hűbérese is volt Lajosnak, valójában ellenfeleinek számítottak. Nem lehet Lajost elmarasztalni azért, amiért nem adott támogatást saját potenciális ellenfeleinek. És még egy szempont: nem lehet Lajost elmarasztalni azért – ami egyébként ténykérdés –, hogy „nem törekedett a törökök kiszorítására a Balkánról”.¹² Ha ezt megtette, megtehetette volna, ez azt jelentette volna, hogy övé a Balkán, kénye-kedvére beavatkozhat az ottani hűbéres kis államok életébe, amivel viszont éppen ezért vonhatta volna magára késői korok történészeinek külpolitikája iránt kedvezőtlen ítéletét. Ki kell lépni Lajos megítélésének abból a bűvös köréből, amely hol azért marasztalta el a magyar királyt, mert hódítani próbált a *Balkánon*, hol pedig azért, hogy nem védte meg a *Balkánon* a vele délről szomszédos országokat a török fenyegetéstől. Azaz, Lajos a Balká-

non csak akkor védhette volna meg a szomszédos országokat, ha azokat előbb meghódította volna, akkor viszont már nem is a szomszédos országokat, hanem saját államát védte volna. Mindent egybevéve: Lajos a középkori uralkodókra jellemző elképzelések szellemében, a megelőző magyar királyok által reá testált örökség birtokában alakította politikáját, az azok által megszabott irányokban folytatott hadakozásokat. Nem vethető a szemére semmiféle mulasztás a „török kérdésben”, hiszen nem tudhatta előre, hogy a török képében a középkori magyar állam sírásója jelent meg Európában.

Máig tisztázatlan kérdés, hogy kik alkották az Anjou-korban a hadakozók körét. Megközelítően bizonyosat csak a tartomány-úri időszak hadviselőiről mondhatunk. A XIV. század első két évtizedében az oligarchák hadserege alapvetően szervienisekből tevődött össze, tehát, magánhadsereg volt. A nagyúr famíliájába állt szerviensek többféle szolgálattal tartozott urának: mint officiális birtokkezelő, birtokigazgató feladatokat látott el. Egy kis részük eljárt különböző ügyekben ura helyett annak mind magánjogi, mind közjogi képviselőjeként (megjelent ura helyett hiteles hely előtt, állami tisztséget viselő ura megbízásából bizonyos feladatokat látott el). A szerviensek túlnyomó többsége viszont katonáskodási kötelezettséggel tartozott urának. A korszak oklevelei tele vannak olyan adatokkal, amelyek azt bizonyítják: a familiáris ura magánhadseregében katonáskodott. Hogy mit jelentett egy-egy tartományúrnak a hozzá hű szerviens segítsége, azt egyetlen példa megemlézése is érzékelteti. A XIV. század elején, Pál pécsi püspök halála után, Kőszegi Henrik elfoglalta a pécsi várat, s azt átadta Miklós éneklőkanonoknak. Miklós Henrik hatalmából kormányozta a várat, az egyházat és annak javait, függőségi viszonyára jól mutat, hogy Henriket urának hívta. Hogy miért Miklós nyerte el Kőszegi Henriktől e javadalmat, megmagyarázza azon ígérete, hogy az éneklőkanonok, amíg csak él, minden időben 30 vagy 40 vitézzel fog szolgálni urának.¹³ A hadakozási kötelezettséget jól mutatja egy 1316. évi, Csák Máté nevében szóló oklevél. Ekkor Máté seregével felvonult Jókő vára alá, amelyet lázadó várnagyai tartottak hatalmukban. Közülük az egyikkel, Istvánnal akként próbált egyezsége jutni, hogy megadása esetén kilátásba helyezte: sem István, sem jobbágysai nem kötelesek elfogadni Máté perbe hívó pecsétjét, nem tartozik István megjelenni Máté egyetlen bírójára, még Máté előtt sem, továbbá nem lesz kötelezve arra,

hogy Mátéval vagy annak embereivel hadba vonuljon, viszont István fiának, Miklósnak, apja nevében harcolnia kell Máté oldalán.¹⁴ Ez arra mutat, hogy a nagyúri szervieneket fejenkénti, illetve családonkénti hadakozási kötelezettség terhelte. Figyelembe kell venni, hogy az oligarcha szolgálatában állt vagy kényszerült nemesnek magának is lehettek (voltak) familiárisai, akik urának a tartományúrhoz való csatlakozása esetén szintén az oligarcha haderejét növelték. Ez is magyarázatát adja annak, hogy a tartományurak miért törekedtek minden eszközzel (beleértve a durva erőszakot is) familiárisaik – főleg előkelő szervienek – számának növelésére. Ezzel ugyanis haderejük létszámát gyarapították. A Csákok és a Kőszegiek famíliájában mintegy 60-70 családot említenek az oklevelek. Ez elsősorban a tehetősebb családokat foglalta magában, míg a kismanesi vagy várjobbágyi eredetű családok egyedi megnevezés nélkül a személytelen „hadinép” megjelölésbe vannak foglalva. Mivel éppen ezen előkelőbb családoknak voltak saját magánfamíliái, amelyek ily módon betagozódtak a tartományúr katonaköteles népelemei közé, nem túlzás arra gondolni, hogy egy-egy nagyhatalmú oligarcha több ezer fős hadsereget volt képes kiállítani familiárisai köréből. Így értjük meg, hogy miért tudott Csák Máté 1304-ben nyolcezer fegyveres felvonultatására ígéretet tenni a Vencel cseh király elleni hadjáratba. A tartományúri sereg azonban nem tisztán nemesi familiárisokból állt, hanem szép számmal képviseltették magukat abban zsoldosok is. Ugyancsak Mátéről tudjuk, hogy a rozgonyi csatába 1700 cseh zsoldost küldött Aba Amadé fiai megsegítésére.¹⁵

A XIII. század végén az Árpád-házi uralkodók arra törekedtek, hogy megakadályozzák a magánhadseregek további kiépülését és megerősödését. Ezt a célt szolgálta pl. III. András alatt az oszthatlan közös tulajdont élvező köznemesek király számára teljesítendő katonáskodási kötelezettségének kimondása, vagy annak hangoztatása, hogy a nemesek annak „szolgálhassanak, akiknek akarnak, önkéntes akaratukból”, s kiközösítéssel sújtotta azokat a hatalmasokat, akik a nemeseket erőszakkal a nekik történő (katonai) szolgálatra kényszerítették.¹⁶ A tényleges hatalmi viszonyok azonban nem tették lehetővé, hogy ennek akár III. András, akár uralma első másfél évtizedében Károly Róbert érvényt szerezzen. Így hát, egyelőre, Károlynak meg kellett elégednie azzal, hogy papíron maradó intézkedéseket tett ebben az irányban. A Károly Róbertet királyuknak elfogadó bárók oklevele 1307-ben biztosí-

totta az ország nemeseinek azt a jogot, hogy akaratuk szerint válasszák meg urukat. Amikor Gentilis megegyezésre törekedett Csák Mátéval, arra intette a trencsényi oligarchát: engedje a nemeseket szabadon szolgálni annak, akinek akarnak. 1311-ben Aba Amadé nádor özvegye és fiai arra kötelezték magukat, hogy hagyják szabadon szolgálni a nemeseket a királynak vagy annak, akinek azok akarnak. A tartományurak elleni harc utolsó évében, 1323-ban maga Károly király ekként tekintett vissza a század első évtizedeiben uralkodó viszonyokra: a bárók az ország összes nemeseit szolgálatukra kényszerítve magukhoz kapcsolták, a szolgálatukban tartották, nem engedték őket a király szolgálatára.¹⁷

Károly Róbert éppen ezért igen nehéz helyzetben volt a tartományurak elleni harc időszakában, hiszen nem kis gondot okozhatott számára ütőképes hadsereg felállítása. Ráadásul, mivel már a XIII. század végén is a nagybirtokosok és azok előkelő familiárisai rendelkeztek annyi vagyonnal, hogy nehézfegyverzetű harcosokat állíthattak ki, ám most éppen ezek a nagybirtokosok oligarchák lettek, elsősorban ők képviselték a korszerűbb haderőt. Ugyancsak volt pénzük arra, hogy külföldről lovagi vértetben harcoló zsoldosokat fogadjanak. Tudjuk, hogy a Csák Máté által az Amadé-fiak rendelkezésére bocsátott 1700 fős zsoldoshadat nehézfegyverzetű (lándzsás) katonák alkották. Mivel azonban a tartományúri szervienek túlnyomó része szerény anyagiakkal rendelkező köznemes volt, akik számára elérhetetlennek bizonyult a lovagi felszerelés, ők – akik mégis a tartományúri haderő zömét alkották – könnyűfegyverzetűek voltak, s ezért maga a tartományúri katonaság is a külső szemlélő számára (amint ezt egy cseh krónikás alább idézendő leírása mutatja) könnyűlovas sereg benyomását keltette. Milyen haderő állott Károly rendelkezésére a XIV. század első két évtizedében? Bizonyosan tudjuk, hogy már 1301 óta mellette álltak a kunok.¹⁸ Ez ugyan számra tekintélyes haderőt jelentett, ám harcértékre kevesebbet ért, mivel könnyűfegyverzetű katonákból állt. Komoly segítséget kapott Károly király azoktól a nemesektől, akik nem voltak hajlandók alávetni magukat a tartományuraknak, szembe fordultak velük, elhagyták földjüket, s Károlyhoz csatlakoztak. Ezek, valamint velük tartó familiárisaik nagy katonai erővel ugyan nem rendelkeztek, viszont annál elszántabban és szenvedélyesebben harcoltak az őket szolgálatukba kényszeríteni akaró tartományurak ellen. Sokkal több támogatást remélt és kapott is Károly király bizonyos or-

szágrészek előkelőitől. Így tudjuk, hogy már Magyarországra érkezésétől kezdve nagy segítséget nyújtottak neki a délvidéki urak (a Subicsok, a Babonicsok, Csák nembeli Ugrin és mások), azután pedig Vencel, majd Ottó királyok Magyarországról távoztával egyre jobban nőtt azon előkelők és nemesek száma, akik – időlegesen vagy állandó jelleggel – Károlyt támogatták. Ugyancsak az ő oldalán vonultak hadba a johannita lovagrend harcosai (a keresztések), valamint a szászok, illetve azon városok (Kassa, Debrecen) polgárai, akik a hadi események közelsége és saját helyzetük veszélyeztetettsége miatt embereket tudtak adni a királynak. Károly Róbertnek fokozatosan nőtt a társadalmi bázisa, s ennek arányában erősödött katonai ereje is. De a tartományurakkal csak úgy tudott leszámolni, hogy rendre egy-egy oligarchával – és nem több tartományúr ligájával, szövetségével – kellett megmérkőznie.¹⁹

A magyar történetírás Károly Róbert tényleges hatalma országos mértékű megszilárdításától, az 1320-as évektől kezdve, a király személyes kezdeményezésének tulajdonítva azt, egy újfajta hadászati rend, sajátágosan Anjou katonai reform meghonosodásával számol, amely összefoglalóan a banderális hadrendszer elnevezést kapta. Kétségtelen, hogy egy ilyennek a feltételezése jól beleillett a reformer Károlyról más területeken kialakított képbe, aki ugyancsak az 1320–1330-as években nagyszabású gazdasági (pénzveréssel, nemesércforgalommal, vámmal stb. összefüggő) és kormányzati reformot valósított meg. A Károly Róbert nevéhez kapcsolt banderális hadszervezetről a korábbi kutatás ezt a képet örököltte ránk: „Az új hadiszervezet az egyházi és világi birtokosok magánhatalmán épült fel. A hadsereg legfontosabb alkotóelemévé az Árpád-kori hadseregben mellékes szerepet játszó földesúri csapatok és vármegyei nemes-zászlóaljok, mint a XIII. század vége óta nevezni kezdik: *bandériumok* lettek... A banderális hadseregben a történeti fejlődés eredményeként kialakult magyar magánhadseregeket foglalták rendszerbe, és állították a központi hatalom szolgálatába... Károly király győzelmes előnyomulásával a tartományúri hadseregek sorra felbomlottak, de a keretükben elhelyezkedett nemesi (vármegyei) és földesúri zászlóaljok az oligarchiától függetlenül maradt birtokosurak csapataival együtt épen maradtak. Ezekre a földesúr címeres zászlaja – *bandière*, *bandiera* – alatt hadbaszálló csapatokra építette fel Károly új hadseregét. A főpapok az egyházi birtokon népes osztállyá fejlődött

egyházi *prediális* nemesekből, a világi nagybirtokosok szabad, sőt nemes familiárisaiból vagyonuk nagyságához képest változó számú bandériumokat szerveztek, s azokat mindegyikük saját zászlaja alatt vezette hadba... A kisebbszámú fegyveres kiállítására képes birtokosok csapatai a személyesen harcba szálló köznemesekkel együtt a vármegye ispánjának vezérlete alatt hadbaszálló megyei bandériumokba osztattak be, Erdélyben a vajda, Szlavóniában, Horvátországban, Macsóban, Szörényben a bánok, a székelyek a székely ispán, a kunok a nádor zászlaja alá sorakoztak. Ezidő óta nevezik zászlósuraknak a bandériumokat vezető országos méltóságokat. A birtokos urak és köznemesek bandériumaihoz hasonló, de azok mindegyikénél nagyobb bandériuma volt magának a királynak és külön a királynénak is.” Fontos szerepet juttatott továbbá a korábbi kutatás a banderális hadrendszeren túl Károly Róbert hadseregében a várkatonaságnak is.²⁰

Nyomatékosan hangsúlyozva azt, hogy az Anjou-kori hadszervezet kutatása terén eddig nagyon kevés történet, így a későbbi részletes elemzések új – netán alapvetően új – eredményeket is hozhatnak, a vizsgálatok jelenlegi szintjén a Károly Róbert nevéhez kapcsolt és a fenti módon megállapított hadászati reformnak a feltételezése nem látszik mindenben indokoltnak. Önmagában el kell hogy gondolkodtasson: maga a szó, ahonnan az egész Anjou-kori hadfelépítést nevezték, s amely az olasz *bandiera*, illetve a középletin *banerium* (*banderium*) szóból származik, s 'címer, címeres zászló' a jelentése, nem az Anjou-kor terméke. Már Kézai Simon használta az 1280-as évek első felében készült munkájában a hun történetre vonatkoztatva. Eszerint Attila király „címere (*banerium*), amelyet pajzsán viselt, egy madárhoz hasonlított – magyarul turul a neve –, fején koronával. Ezt a címet (*banerium*) a hunok egészen Géza fejedelem idejéig, amíg közösen kormányozták magukat, mindig magukkal hordták a hadban.”²¹ Az valószínűnek látszik, hogy a *banderium*, a címeres zászlót viselő hadrend (zászlóalj) – mint magyarországi hadszervezeti egység – megteremtésében szerepe volt a Károly Róberttel együtt Magyarországra jött itáliaiaknak (mindenekelőtt a Drugeteknek), akik a nyugat-európai lovagi hadsereg modelljét kívánták Magyarországra átültetni. Számunkra úgy tűnik, hogy Károly Róbert hadászati-hadseregszervezési újításainak egy része a lovagsághoz vezet el bennünket.

A lovagság, a lovagi kultúra, természetesen, nem az Anjouk alatt

bontogatta szárnyait Magyarországon, hanem – amint ez források elejtett megjegyzéseiből, lovagi játékokról szóló híradásokból, a lovagvilág kedvelt személynévanyagának magyarországi megjelenéséből és megsokasodásából – kiderül, a XII. század elejéig visszavezethető, s az Árpád-kor utolsó két évszázadában nyomon követhető.²² Az Anjou-korban annyival könnyebbé vált a lovagi kultúra térhódítása, hogy egyfelől biztosítva volt annak szubjektív feltétele (a francia eredetű, Nápolyból származó királyok, azok idegen eredetű előkelői révén), illetve egyre inkább megteremtődtek a lovagi életmód és harcmódor nélkülözhetetlen anyagi kellékei (a páncélos fegyverek, a várak). Bár a királyi udvar apródjairól (*iuvenis regis*), valamint a királyi (illetve királynéi) udvar lovagjairól (*miles aulae regiae*) már a XIII. században olvashatunk, e két intézmény elsősorban a XIV. században honosodott meg Károly Róbert, illetve Lajos király kezdeményezése nyomán, s vált a magyarországi lovagi jellegű hadviselés (és életforma) fontos intézményévé, illetve hirdetőjévé. A XIII. században terjedt el Európa-szerte a *milites regis* ('a király katonái') intézmény. „A franciául »Chevaliers le Roy«-nak nevezett lovagok a királyi udvarban, javadalmazásért személyi szolgálatot teljesítő nemesek voltak. Az Anjou-Plantagenet-házból származó angol királyok udvarában már kezdettől fogva a főtisztviselők után következtek rangban, s az ő utánpótlásukat képezték: a legkülönbözőbb társadalmi rétegekből verbuválódtak, s közös vonásuk az, hogy személyükben kapcsolódtak a királyhoz. Egyesek köztük a király testőrségét alkották, mások várainak kapitányai voltak, vagy bizalmas tisztviselői olyan tisztségekben, amelyek inkább kívántak katonát, mint klerikust. A nápolyi Anjouk is ismerték ezt az intézményt, a nagy tisztségviselők is valamennyien a királyi *familia* tagjai voltak. A fiatalokat apjuk vagy híres rokonuk érdemei alapján vették fel, s élettartamra szolt ez a »kinevezés«. Magyarországon Károly Róbert uralkodásának középső szakaszában jelennek meg sorozatosan a királyi udvar vitézei, az »*aulae regiae milites*«. A címzés mintája talán a francia lehetett, de a latin kifejezés a magyar udvarban születhetett meg, jelezve ezzel, hogy az intézmény sem szolgálai átvétel, sokkal inkább idegen ötlet alapján magyarországi és magyar viszonyokra alkalmazott képződmény. ... Az első udvari lovagok Károly Róbert külföldi hívei, illetve középbirtokos sorból feltörekvő, feltétlen bizalmasai, még inkább ezek gyermekei voltak.” A lovagok száma Lajos alatt

megduplázódott. Nem nagy létszámú kör ez, néhány tucatnyi báró és előkelő nemes gyermeke alkotta ezt a kört, ráadásul nem is volt valamennyi udvari lovag azonos helyzetben. A kevésbé tehetősek gyakran az előkelőbb lovagoknak voltak a familiárisai. Még az udvari lovagokénál is kisebb számú a királyi (és királynéi) apródok száma. Az apródok – szintén tekintélyes családok leszármazottai – a királyi, királynéi udvarban készültek jövőendő élethivatásukra. „Mindenesetre a király környezetét alkotó »lovagi-apród réteg«-ből út nyílt az udvari, katonai s kivételes esetekben a legmagasabb tisztségek felé.”²³

Károly Róbertnek a lovagi kultúra iránti fogékonyságát mutatja, hogy 1326-ban Szent György tiszteletére lovagrendet alapított. Szigorúan zárt testületként alakult meg ötven taggal, de szabályzata biztosította, hogy arra alkalmasak később is tagjaivá válhassanak. Az alapítólevél szerint a lovagrend, vagyis „a baráti rend egyesülete a szeretet kötelékéül szolgál Krisztusban”, létrehozását pedig kiváltképpen indokolta Magyarország helyzete és földrajzi fekvése, „amelynek területén a hitetlenek megszámlálhatatlan tömege lappang üldözve az igazságot, mivel az ország a hitetlen pogányok határait is mindenütt érinti és határolja, és mindezek az ország kormányát rongálják és szétszaggatják, hacsak a hitetlenek seregét ki nem irtják”, valamint az az igény, hogy „ezen ország ura olyan kedve szerinti renddel bírjon, amelynek közreműködése mind testét megvédelmezze, mind életét és országát a hitetlenektől oltalmazza”. A lovagrend alapszabálya egyaránt felhívott a keresztényi és a lovagi erények gyakorlására (a böjt tiszteletére, a mise megtartására, az áldozás elvégzésére, továbbá arra, hogy a rend tagjai tartsanak össze, kerüljék egymással kapcsolatban a sértő szavakat vagy rágalmakat). Mivel eredendően egyházi és katonai szervezet volt egyszerre, érthető, ha szerepet vállalt a lovagi életforma és mentalitás terjesztésében. A rend tagjai „különösen a harcjátékban a királyt tartozzanak követni”. Ha a rend egy tagja „harcban, várostromlás közben az árokba vagy lováról lebukik, egyik a másikat ott ne merje hagyni, amennyire csak gyakorolni lehet az emberi vitézséget a segélynyújtásban”. Alapvető követelmény volt a király iránti hűség. Általában a királyi udvar körül kialakult lovagi kultúrának központi eszméje a hűség. Jellemzően mutatja ezt Károly Róbert 1334. március 13-i oklevele a Batori család ősei, Gutkeled nembeli Bereck fiai számára. Ezek Károly Róbert megkoronázásától kezdve elhagyták a

nagy hatalmú Borsák (Kopasz és Beke) társaságát, ezáltal birtokait, egész javaikat a Borsák dúlásának engedték át, s életüket mentve csatlakoztak az uralkodóhoz, fáradoztak a királyi hatalom növeléséért, a hűtlenek lázadásának megtöréséért, ezért engedélyt nyertek Károlytól arra, hogy Ecsed birtokuk lábán, Szatmár megyében, *Fidelitas* vagy *Hywseg* (hűség) néven várat építhesse nek. A Szent György-lovagrend tényleges működéséről nincsenek adataink.²⁴

A lovagi kultúra terjedéséről tanúskodik az a leírás is, amely Károly Róbert temetéséről maradt ránk. Amikor a király holttestét Visegrádról Budára vitték, „a főpapok, bárók és nemesek tömege előtt ott haladt hadi lobogóval, sírva, a híres-neves, erős karú Tót Lőrinc vitéz, aki a király úr életében reá háruló tisztsége miatt a királyi lobogót vinni szokta”. Amikor megérkeztek oda, a budai „egyház ajtaja előtt állt Károly király úr három díszlova bíbor takaróval ékesítve, s rajtuk a király úr fegyverzetébe öltözött derék vitézek. Az első lovon ülő vitéz a királyi méltósághoz illő lövő fegyverzetbe volt öltözve, a másik meg dárdaökleléshez volt felszerelve, a harmadik – legpompásabb – lovon ülő pedig a királyi méltóságot megillető harci fegyverzetben, a hadba vonulásra felvértezett. A három lovon ülő vitéz sisakján a hadijelvény egy struccmadárforma volt, arany koronával ékesítve; ilyen jelvényt szokott viselni a király úr, míg élt. Minden lószerszám, kengyel, zabla, kantár meg más idetartozó dolog aranyozott ezüstből volt a királyi méltósághoz illően, és a bőrhevederek és gyeplők és más efféle dolgok a szügyelőkkal és farmatringokkal együtt selyemanyaggal voltak bevonva”.²⁵

E leírás bizonyítja, hogy „dárdaökleléseken”, vagyis lovagi tornákon maga Károly Róbert is részt szokott venni. A lovagi torna tette népszerűvé a sisakviseletet. A legkorábbi magyar címeradományozások, amelyek okleveles adatok alapján Károly Róbert korára tehetők, voltaképpen sisakdísz-adományok voltak. 1326-ból való az első, amikor Károly Róbert egy hívének kiterjesztett szárnyú sólyommadár viseletét engedélyezte sisakdíszként. Az oklevélben előfordul a sisakdísz magyar neve (cymer), amely világosan vall a szó francia eredetére (cimier). Az oklevélzáradéka, egyébként, azt sejteti, mintha már Károly Róbert valamelyik előde adományozott volna címet Magyarországon. A következő évben, 1327-ben, az uralkodó egyik vezető arisztokratája, a Balassa családbeli Doncs mester nyert el sisakmáz-adományt (hogy tud-

niillik pajzsát, sisakdíszét és zászlaját arany mázzal vonhatja be). Elterjedt a címer a pecséteken is. A főméltóságok pecsétjei a családi címet ábrázolták. Az 1330-as évek óta egyre gyakoribb lett a pecséteken a teljes címerábrázolás, vagyis a pajzs, a sisak és a sisakdísz együttes bemutatása. Tornapajzs is maradt ránk a XIV. század utolsó negyedéből a tulajdonos családjának címerével, valamint címeres ábrázolást tartalmazó vasajtó Rudabányáról a század második feléből.²⁶

Lajos címerét egy osztrák címerköltő ekként írta le: „Bár volnék olyan elmés és bölcs, hogy címerének ragyogó fényét, melyet ő becsülettel visel, akaratom szerint magasztalhatnám! Pajzsát semmi folt nem ékteleníti, ezüstös színben ragyog, és két egyenlő mezőre van osztva. Az egyik mező világos színben fénylik tiszta gyöngyöktől és rubinoktól, és fényesre van csiszolva, benne pedig vízszintes irányban nyolc díszes pólya fekszik; a másik mező égszínű, gazdagon díszítve domború aranyos liliomokkal, melyek bőséges sugaraikkal sokszor megvédték a címet, és amelyeket nézni igen kellemes. A sisak ormát gazdagon ékített aranykorona díszíti, melyben sok drágakő ragyog, és amely fényesre van simítva; a koronából két strucc toll áll ki, közbül pedig látni lehet a strucc hermelines nyakát; szemei rubinoktól tündökölnek az ellenség felé, csőre aranyból való, melyben gyönyörűen tart egy szépen görbült és aranyból készült patkó alakú tárgyat. Feje arannyal gazdagon van koronázva.”²⁷

Lajos lovagi erényeit ugyanez az osztrák címerköltő így magasztalta: „Ész, szív, nyelv és ajak, fel! Szőjétek a dicsőségnek gazdag öltönyét a koronás lovag számára, melyet ő kora gyermekévé óta szenny nélkül tisztán megőrzött, és mint egy gyengéd leányka minden büntől megóvott. Dicsőségre törekedett a fejedelem szíve egész vágyódásával, és dicséretben sok gazdag uralkodót hatalmasan megelőzött, a lovagság kapuja tisztelettel nyílt meg előtte, úgyhogy a legkiválóbb lovagok és hősök közül sokan hozzá csatlakoztak, kiket ő bőkezű szívvel szeret; aranyat, ezüstöt, paripákat és drága öltönyöket nemes gyengédséggel ajándékoz, bőkezűségben nem sajnálja a becsületességtől az anyagi javakat sem a harcmezőn, sem a hadjáratokban; az özvegyek és árvák iránt könyörületes szívű; soha embernek nem volt ilyen nemes és jó, ilyen erényes és tiszta, ilyen barátságos és egyenes szíve. Fel ész, értelem! Írd le a legjobbat, amit róla tudsz!... Szilárdan és sértetlenül áll az ő hűsége ingadozás nélkül, gonosz

tanácsokra nem hallgat, melyektől a méltóság és becsület kárt vallhatna, nemeslelkűségénél fogva rögtön megismeri azokat anélkül, hogy sokáig meghányná-vetné, az igazságot szíve mélyéből szereti. Ha szóra nyílik nemes ajka, szavai igazak és félre nem érthetők, Lovagság asszonyom, a te koszorúd ékesen és meg nem tépetve virágzik az ő dicsőséges fején, és édes, harmatos illatoktól illatozik; híre soha nem ingadozott, azt higgyétek el nekem, bárhol is emlegették sok idegen országban. Jó nevét mindig megtudja óvni a büntől és szegýentől; minden piros ajakról feléje mosolyog a becsület.” S hogy nem csupán a Lajos íránt elfogult címerköltő látta a magyar uralkodót lovagkirálynak, hanem a valóságban is az volt, többszöri megsebesülése mutatja; ekkor az *audacia* (a merészség, a halált megvető bátorság) erényét gyakorolta. Lovagkirályként mutatják pogányok elleni hadjáratai, amelyekben a *miles christianus*, ’keresztény lovag’ képében jelent meg. S amikor tulajdon életrajzírója azt említette meg róla, hogy „erényeinek tökéletessége még a barbároknál is nagyon kedvelté, nevét sok nemzet előtt dicsővé tette; jámbor volt a katolikus hitben, a szegényeknek szívesen adott”, akkor megint csak lovagi erényeire, egyebek között a hírnév megbecsülésére, az elesettek íránti lovagiasságra, irgalomra utalt.²⁸

Nem hiányzott a lovagi kultúra hordozói és kellékei sorában a XIV. században: a vár. Míg az 1220-as évekig csak a király építhetett és birtokolhatott várakat, s míg ezek a tatárjárásig döntő súllyal földvárak voltak, addig az 1242-t követő évtizedekben hallatlanul erős ütemben folyt a magánvárak építése, amelyek immár kőből készültek. Egy reprezentatív mintavétel szerint az ország különböző pontjain levő tíz megye 28 várából 1310 körül 16 volt a tartományuraké, öt egyéb világi uraké, egy az egyházé, hatnak a tulajdonosa ismeretlen (ebből legfeljebb ha egy lehetett a király közvetlen uralma alatt). Harminc évvel utóbb, 1342-ben ugyanez a 28 vár akként oszlott meg, hogy 22-t tartott hatalmában a király, ötöt világi úr, egyet pedig az egyház. Ezek a várak azonban már – szemben a korai időszak földvéraival – nem (vagy nem elsősorban) katonai funkciót betöltő erősségek voltak, hanem uralmi központok, ennél fogva katonai szerepük eltörpült politikai jelentőségük mellett. A vár birtoklása jelentette a tényleges hatalmat, s minél több vár volt valaki kezén, annál nagyobb hatalommal rendelkezett. Országos vonatkozásban a háromszázal el nem érő várak közül Károly Róbert uralmának második felé-

ben 170-re becsülhető a királyi várak száma. Alapvetően nem változott a helyzet Nagy Lajos alatt sem. Igaz, 27 váruradalmat elidegenített, de várral rendelkező családok fiúágon történt kihalása gyarapította a király várainak számát, valamint uralma 40 éve alatt új erősségek is épültek. 1382-ben az ekkor már mintegy 300 vár közül még mindig 150 uralta a királyt. Ez kellőképpen alátámasztja és jelzi azt a hatalmi-politikai túlsúlyt, amelyet a király jelentett a XIV. század nagy részében (az 1323–1382 közti évtizedekben). A földcsuszamlás beköszöntét mutatja mind a várak birtoklásában, mind ezzel összefüggésben a politikai hatalom terén, hogy az 1382–1396 között eltelt 15 év alatt a királyi várak száma 150-ról kb. 65-re esett vissza. Nagy magánvagyonok tehát – a század első két évtizedét, a tartományuraság korát nem számítva – csak 1382 után alakultak ki. Ebből is következik, hogy a XIV. század közbülső évtizedeiben (1323–1382 között) igazán számottevő magánvagyonokkal nem számolhatunk. A Lajos király halálát megelőző években az uralkodót megillető 150 várral szemben a legnagyobb birtokosoknak is mindössze egy-két vár volt a kezükben, s aki már kettőt meghaladó számú várral rendelkezett, „kivételesen gazdagnak számított”. A nagyúri családok kezén sem találunk összesen hét várnál többet. Ennyi erősségük a Lackfiaknak volt, míg Kont Miklós nádor családja, Ákos Mikcs leszármazottai már csak öt-öt várral bírtak, a Drugetek és Garaiak pedig összesen három-három várral. Míg a XIII. században kevés gondot fordítottak a vár lakhatóságára, addig a XIV. század „új és átépített váraiban a palota szinte mindenütt megjelent, s nem egy helyen a palotán kívül kápolnával is találkozunk”. A várakban lovagtermek épültek: a Lajos király által emeltetett diósgyőri vár lovagterme a maga 380 m²-nyi alapterületével az egyik legnagyobb volt Közép-Európában. A lovagvárakban fényes udvart tartottak, falaik között lovagi életet éltek, tornajátékokat űztek.²⁹

A király kezében levő nagyszámú vár az uralkodó tisztségviselőinek kezelésére, használatára volt bízva. Így „a királyi váruradalmak legnagyobbrészt szolgálati birtokok voltak, amelyeket a bárók mintegy »hivatali hűbérként«, haszonélvezetül kaptak meg arra az időre, ameddig tisztségüket viselték. A hivatallal (*honor*) tehát, jelentékeny földbirtokok jövedelme és nemegyszer egész országrészek kormányzása járt együtt, azonban nem örökbirtokként, hanem bármikor visszavonható szolgálati javadalomként, az uralkodó »tetszése tartamára«.”³⁰ Egy 1366. évi oklevél alapján a

kutatás arra a következtetésre jutott, hogy Kont Miklós nádor kezén volt hét megye ispánsága mintegy húsz királyi váruradalommal, az országbíró kezén a Vág mentén és Liptóban tíz vár, Lackfi Dénes erdélyi vajda és testvérei kezén Erdély, a Székelyföld, nyolc kelet- és dél-magyarországi megye, valamint a vidini bolgár bánság kb. 22 várral, Garai Miklós macsói bán kezén a déli megyék és a macsói bánság ismeretlen számú várral, Czudar Péter pohárnokmester kezén Abaúj és Borsod megye ispánsága hatnyolc várral. A további várakon a királyi udvar tekintélyesebb lovagjai osztoztak, mint pl. Toldi Miklós.³¹

Nem lehet véletlen, hogy az itt olvasható személyek Nagy Lajos hadvezérei is voltak egyszersmind. Ez arra mutat, hogy a Nagy Lajos kori (tágabban az Anjou-kori) hadszervezet a *honorokon*, illetve a királyi udvar lovagjain alapult. „Az erdélyi vajda, a szlavón és a macsói bán, a székely ispán saját *honorjuk* hadakozó népével keltek hadba”. Noha még nagyon sok kutatnivaló van Anjou-kori hadtörténetünk társadalmi vonatkozásait illetően, úgy tűnik, hogy ezt a megállapítást számos adattal lehet igazolni. Ezek sorából az egyik Károly Róbert király 1328. évi osztrák hadjáratára vonatkozik. Az ez év szeptember 21-én a Lajta menti Bruckban megkötött békeszerződést 29 osztrák és 32 magyar úr írta alá. A békeokmány aláírásán országos egyházi és világi főméltóságok (esztergomi, kalocsai érsek, győri püspök, tárnokmester, szlavón bán, erdélyi vajda, országbíró, székely ispán, lovászmester, asztalnokmester) mellett egyes megyék ispánjai, illetve várnagyok vettek részt. A megyés ispánok közül ott volt Zólyom, Győr, Pozsony, Sopron, Vas, Zala, Varasd, továbbá Hont, Nyitra és Abaújbár ispánja, a várnagyok közül pedig az újvári, kőszegi, semptei, lévai, csókakői, valamint az óbudai, csejte, bolondóci, gimesi és vitányi várnagy. A 31. magyar aláíró a budai városbíró (*rector*) volt, míg a 32-ből mindössze egynek nem ismerjük tisztségét.³² Lehetetlen fel nem figyelni arra, hogy az országos főméltóságokon kívül – a nádori tisztség ekkor nem volt betöltve – csupa nyugat-magyarországi megye ispánja és várnagya volt jelen Bruckban (az egyetlen kivételt az abaúji ispán, Druget Vilmos, jelenti, a korábbi és a napok múlva kinevezendő nádornak egyaránt rokona, utóbb maga is nádor, akinek testvére, János, szintén részese volt e hadjáratnak). Károly Róbert tehát, elsősorban a nyugat-magyarországi *honorok* katonaságával vonult hadba a Habsburgok ellen.

Több adat szól feltevésünk igaza mellett Lajos korából. A *honor-birtokosok* katonáskodási kötelezettségéről összefoglaló jelleggel ad jó képet egy olasz forrás. Miután Lajos király 1356-ban sikertelenül próbálkozott Treviso ostromával, maga hazatért, „tanácsot tartott, kiválasztotta 30 főemberét, s valamennyit ötezer lovas magyar kapitányává tette, s elrendelte, hogy mindenikük hűbéri tartozása fejében három hónapig szolgáljon”.³³ 1345-ben, amikor sereg indult az erdélyi határvidéket és a székelyeket gyakran nyugtalanító tatárok ellen, ennek élére az uralkodó Lackfi András székely ispánt állította, s ez a magyarázata annak, hogy e had döntő mértékben székelyekből állt, vagyis Lackfi András a mindenkori székely ispán alá vetett várak hadakozó népével, azaz *honorjának* katonaságával vonult hadba.³⁴ Ugyanebben az évben Kázmér lengyel király megsegítésére küldte Lajos „nagy sereggel serény vitézét, Szécsi Miklóst, Poháros Péterrel”. Az északi irányba indított hadjárat élén felvidéki *honorokat* tartó urakat találunk, ugyanis Szécsi Miklós Sáros, Szepes és Nógrád, Poháros Péter pedig Abaúj megye ispánja, illetve az azon megyékben levő királyi várak várnagya volt.³⁵ E megyék kivétel nélkül az északi országrészben feküdtek, többségük közvetlenül határos volt Lengyelországgal. Kázmér segítségére tehát, e megyék, illetve várak *honor-birtokosai* vezettek királyi parancsra hadat. Lajos király 1344–1345. évi horvátországi hadjáratában megint csak elsősorban a „területileg illetékes” *honorok* birtokosai vettek részt, így mindekelőtt Alsólendvai Miklós szlavón bán, Kotromanics István boszniai bán, valamint, gyaníthatóan, több szlavóniai megye (Varasd, Kőrös) ispánja.³⁶ A területi szempontnál is fontosabb az, hogy a hadjáratra megbízást nyert előkelő a király bizalmi embere, *honor-birtokosa* legyen. Az a Lackfi Pál, aki 1355-ben Svájcba vezetett hadat, több megye ispánja volt. 1372–1373-ban Lajos csapatai éppen a hadszíntértől távoli *honorok* birtokosainak, „Lackfi István erdélyi vajdának és Himfi Benedek temesi ispánnak, volt bolgár bánnak – a délkeleti magyar határvédelem két fő exponensének – a vezérletével hadakoztak Itáliában”.³⁷ Az 1378 óta Itáliában harcoló magyar seregek főparancsnoka Horváti János macsói bán volt. Számos adat szól arról, hogy a királyi udvar lovagjai és apródjai rendszeresen részt vettek a király parancsára indított hadjáratokon. *Miles aulae regiae* volt pl. Vásári Miklós esztergomi érsek testvére, a Lajos király több hadjáratában magát kitüntető Vásári Tamás.³⁸

Némiképpen más volt a helyzet, amikor a király személyesen hadba vonult. Az egyházi főméltóságok ilyen esetekben maguk is csatába indultak. 1354-ben Vásári Miklós esztergomi érsek harcosai saját zászlójuk (vagyis az érsek zászlaja) alatt harcoltak Lajos király szerbiai hadjáratában. Olasz forrás szerint az 1347–1348. évi nápolyi hadjáratban ott volt Miklós választott nyitrai püspök.³⁹ Szükséglet szerint igénybe vette mind Károly, mind Lajos király a nemeseket is. 1332-ben Károly Róbert megparancsolta az ország összes nemesének, hogy a király hadjáratára tartoznak elmenni. Van olyan vélemény, hogy az 1351. évi litván hadjáratba indult magyar sereg számára nagyobb része nemesi felkelőkből állt, ugyanis „Zemplén megyei nemeseket név szerint említene mint a hadjáratban résztvevőket”. 1367. december 15-én felszólította Lajos király az erdélyi nemeseket: álljanak készen, hogy azonnal megindulhassanak a hadjáratba (a bolgár–havasalföldi hadjáratról van szó), ha ő személyesen körükbe érkezik. Lajos király történetírója külön is említést tett e háború leírása kapcsán Erdély nemesének és a székelyeknek a részvételéről.⁴⁰ A magyar uralkodó 1362. május 15-én – nyilván a IV. Károly császár elleni hadjárat megindításának célzatával – azt adta parancsba, hogy a Nyalábvárhoz tartozó magyarok és oláhok Himfi Benedek szatmári ispán zászlaja alá gyűljenek. Mindamellet, ma még nem látunk világosan abban, hogy a megye köznemesei – ha hadakoztak – kinek a zászlaja alatt vonultak hadba, s egyáltalán, mit jelent az olyanféle parancs, amelyet Lajos király intézett Ung megyéhez, amelyben a megyei hatóságot tette felelőssé azért, hogy minden hadköteles hadba vonuljon.⁴¹ S ha egyelőre nagyon sok is a bizonytalanság az Anjou-kori hadszervezet társadalmi vonatkozásában, annyi valószínűnek tűnik: nem a bandérium (illetve a banderialis hadrend) a XIV. század alapvető hadszervezési formája (amely különben is nem vadonatúj Anjou-találmány, hanem a már korábban ismert magánhadsereg rendszerének egy formális szempont – az önálló címeres zászló, a *banerium* használata – alapján történt megnevezése), hanem a *honor-birtok*.

A XIV. században a hadszervezet fontos részét képezte a zsoldos haderő. Már az Árpád-kori uralkodók, majd a XIV. század elején a tartományurak is alkalmaztak zsoldosokat. Ebben a vonatkozásban az Anjou-királyok korábbi gyakorlatot folytattak, illetve tettek megszokott, általános jelenséggé. Főleg Lajos kényszerült arra, hogy legtöbb olyan háborújába, amelyekben ő maga szemé-

lyesen is részt vett, zsoldosokkal együtt vonuljon fel. Ennek részint az az oka, hogy az országhatároktól nagy távolságokra vezetett hadjáratokat, melyeket belső haderővel nem lett volna képes megvívni, részint pedig az, hogy nagy célokat kitűző hadakozásai során szüksége volt hadereje létszámának fokozására és minőségi elemének gyarapítására. Vagyis nem csekély súllyal eshetett latba az a körülmény, hogy a zsoldosok nehézfegyverzetű, megfelelő fizetség esetén fegyelmezett, „profi” katonaságot jelentettek a *honor-birtokokon* alapuló haderő jobbára „amatőr” harcosaival szemben. A zsoldosokkal – ha kielégítették követeléseiket – igényes katonai feladatokat lehetett megoldani, harcértékük tehát, a nem hivatásos katonáké felett volt. Maga Lajos is tudta, hogy terveit zsoldosok támogatása nélkül meg sem kísérelheti megvalósítani. Tudatában volt ennek történetírója is, mert az 1350-es évek végének Velence elleni háborúja kapcsán így írt: a magyar uralkodó „megindult személyesen Itália felé, a velencei dőzsze ellen, saját hadinépével meg az őt támogató s neki segítséget nyújtó külföldi, német grófokkal és lovagokkal. Ezeket a németeket nagyon szerette, a nyelvüket is értette, és bőkezűen gondoskodott zsoldjukról és ajándékokról, s ezért szívesen sereglettek hozzá, s hű szolgálatokat tettek neki”. Az osztrák címerköltő lényegében ugyanígy foglalta össze Lajosról alkotott véleményét: amíg a király „szereti a németeket, fegyverének nagy dicsérete hangzik majd minden országban; szerencsés és diadalmas mindenkor; váratkat és országokat hódítván, bőkezű kézzel osztogat fillért, úgy-hogy nagy becsületet szerez koronájának; bölcs tanácsra szívesen hallgat”.⁴² Az Anjou-királyok igen nagy összegeket fizettek ki zsoldként. Az ehhez szükséges pénzt adókból és egyéb forrásokból biztosították. Károly Róbert 1332-ben pl. adót vetett ki minden egész telekre, hogy a harcolóknak megfelelő zsoldot adhasson. XXII. János pápa 1332-ben az ország védelmére az oroszok és más szakadárok ellen az őt illető bevételek harmadát Károly királynak adta.⁴³ Feltehető, hogy nem csupán idegeneknek, hanem magyarországi nemeseknek is fizettek zsoldot az Anjou-uralkodók, ha olyan hadjáratokban vették igénybe szolgálataikat, amelyekben egyébként nem lettek volna kötelesek részt venni.

Elsősorban német zsoldosokat alkalmaztak a magyar királyok, a Magyarországhoz való területi közelség, valamint a német területeken meglevő kínálat miatt is. A már sokszor idézett osztrák címerköltő legalább fél tucat német zsoldos vitézkedéséről ad

számot Lajos különböző hadjárataiban. Közülük Kreuspecki Frigyes (Friedrich von Kreuspeck) életpályáját villantjuk fel, amely jól példázza egy világcsavargó zsoldos karrierjét a XIV. században. Ha igaz az a feltételezés, hogy származási helyének, Kreuspecknek a mai Fertőrákos felel meg, úgy Nyugat-Magyarországon született német családban 1290 táján. Legelőször a Habsburgok szolgálatába állt, Albertet, majd Szép Frigyes és Ottót segítette fegyverével. 1322-ben részt vett a mülhdorfi csatában, megsebesült, fogságba esett. Onnan megszabadulva itáliai urak seregébe állt, Padova, Bologna, Modena mellett harcolt. 1328-ban Franciaországban bukkant fel, 1331-ben újra a Habsburgok oldalán vitézkedett. Ismét Itáliában, majd az Ibériai-félszigeten járt, a Szentföldre zárandokolt, eljutott Kairóba. Itt megint fogságba került, örmény kereskedők váltották ki. Cipruson, Bizáncon, a krími Tatárországon, Oroszországon át érkezett Lengyelországba, ahol zsoldosként a poroszok ellen harcolt. 1347-ben svéd szolgálatba állt, s litvánok ellen vették igénybe szolgálatát. Innen Skóciába, Angliába, Írországba ment, lovagi tornákon szerepelt, angol hajón küzdött a spanyolok ellen. 1351-ben Nagy Lajos király zsoldosaként együtt vonult a magyar uralkodó seregével a litvánok ellen. Immáron előrehaladott korú emberként is folytatta vitézkedéseit. Előbb Skandináviában, majd az Ibériai-félszigeten tűnt fel. Fogolyként Tuniszba került, s a Szentföldön át, Bizánc érintésével tért vissza Európába. 1360-ban halt meg, Bécs mellett, Badenben temették el.⁴⁴

Nem csupán idegenek kerültek zsoldosként Magyarországra, hanem magyar zsoldosok is szerencsét próbáltak külföldön, elsősorban Itáliában. A második nápolyi hadjáratot követően, az 1350-es évek első felében, maradtak vissza Itáliában nagyobb számban az első magyar zsoldos csapatok. Kapósak voltak itt a magyarok, hiszen az itáliai nehézlóvassággal szemben könnyebb mozgásukkal, ezt lehetővé tevő fegyverzetükkel csatákat voltak képesek eldönteni. Ráadásul Itália ezekben az évtizedekben állandóan felvevőpiacot jelentett a zsoldosok számára a vég nélküli hadakozások miatt. Maga a pápaság is szívesen alkalmazott zsoldosokat, s más nációkénál nagyobb zsoldot fizetett a magyaroknak. 1353-ban már találkozunk pápai zsoldban álló, Itáliában harcoló magyarokkal, akik részint a délvidékről (Zára, Zágráb vidékéről), részint Erdélyből származtak. Megesett, hogy a pápai zsoldban álló magyarok – akár rövid időre is – az ellentáborhoz csatlakoz-

tak, mint ezt Nagy György (olaszos nevén Giorgio Grande) vitézről tudjuk. Ugyancsak maradtak vissza Itáliában magyarok abból a seregből, amelyet VI. Ince pápa felkérésére Móric fia Simon vezetésével 1360-ban küldött az Appennini-félszigetre Lajos király. E sereg egyik része és maga Simon is 1361 elején hazatért Magyarországra, másik része Itáliában maradt, s vitézei – mint olasz forrás írja – „zsoldos társaság módjára éltek”. Bizonyos magyarok az egyházi állam ellenségének, Ordelaffi Ferencnek, Forli urának seregéhez csatlakoztak, mások pedig az egyházi állam zsoldosainak sorában maradtak, így Rimini, illetve Bologna ostromában a szemben álló felek mindegyikében harcolt néhány százra tehető magyar. Egy további magyar had önállósította magát, s mint „Nagy magyar csapat” (*Magna societas Ungarorum*) a nápolyi királyság, azaz Johanna királynő szolgálatába állt. Szintén maradtak vissza Itáliában magyarok azon az 1363–1364 fordulóján megvívott csaták után, amikor Lajos király indított útnak V. Orbán pápa megsegítésére hadat Toldi Miklós vezetésével.⁴⁵

A külföldön harcoló magyar zsoldosok közül a legismertebbé – a róla kialakult monda, valamint a nevét halhatatlanná tevő irodalmi alkotások révén – Toldi Miklós vált. 1320 körül született Bihar megyei vagyonos nemesi családban. Mint legfiatalabb fiú, nem maradt meg a szülői házban, s nem kezdett el gazdálkodni, hanem főúri szolgálatba lépett, ahol – más nemes ifjakhoz hasonlóan – elsajátította a lovagi kultúra elemeit, a bajvívást, a páncélos hadviselést. Pozsonyi ispánná emelkedett ura, Megyesi Simon, 1354-ben Toldi Miklóst pozsonyi alispánná és várnaggyá tette. Rövid ideig maradt ebben a jellegzetesen familiáris megbízatásban, mert már 1355-ben átlépett az esztergomi érsek szolgálatába, s ott érseki lovag (*miles*) lett. Míg 1354-ben elsősorban hivatalnok s csak másodsorban vitéz volt, 1355-ben immár egyértelműen katona, főhivatású lovag, egyetlen feladata az érsek bandériumában való hadakozás. Mivel kapcsolata alakulhatott ki a királyi udvarral is, talán már az 1360-as évek elején átlépett oda, s a királyi udvar lovagja (*miles aulae regiae*) lett. Ez megmagyarázhatná, hogy 1363–1364-ben miért éppen őt küldhette a pápa megsegítésére indított had vezetőjeként Lajos király Itáliába. Dolga végeztével Toldi nem tért vissza azonnal Magyarországra, hanem zsoldos megbízást vállalt, s az angol vezetés alatt álló „Fehér csapat” (*Alba societas*) egyik alvezére lett. Anyagi megfontolások játszhattak ebben elsősorban szerepet, a hadi dicsőségre törekvés vágya, az

egyéni ambíciók mellett. Egy pápai szolgálatban álló zsoldos hadnagy havonta húsz forintot, az egyszerű lovas havi hét forintot kapott megbízójától az 1350-es években. Összehasonlításként adódik a bolognai egyetem egyik tanárának évi 33 forintos fizetése néhány évtizeddel korábban, illetve az egyházi állam kincstárnokának („pénzügyminiszterének”) havi nyolc forintos illetménye. Zsoldosnak lenni kifejezetten előnyös anyagi vállalkozás volt, ugyanis a magas zsold mellé a különleges feladatot teljesítő harcos még magas jutalmakban is részesült. Tudjuk, hogy 1365-ben az ötezer főből (köztük háromezer jól felszerelt lovasból és ezer gyalogosból) álló csapat hat hónapra állt az egyházi állam és Johanna nápolyi királynő szolgálatába. E seregnek a harmada, mintegy 1600 ember minősíthető magyar származásúnak, tehát ekkora tömegnek parancsolt Toldi Miklós, majd miután a magyarok az angolokhoz csatlakoztak, ekkora létszámú seregrész vezetője lett. A „Fehér sereg” azonban 1365 nyarán vereséget szenvedett Itáliában, Toldi is fogságba került. Onnan szabadulva, már a következő évben, 1366-ban, Magyarországon bukkant fel, gömöri főispán lett, s immár bizonyosan a királyi udvar lovagja is. Vagyis, *honor*-birtokosként igazgatta Gömört, miközben udvari emberként elsősorban a királyi udvarban tartózkodott, s részt vehetett Lajos király későbbi háborúiban. Érdemes szolgálatokat teljesíthetett, mivel Lajos halála után Szabolcs megye főispáni székét nyerte el, azaz tagja maradt annak a szűk udvari körnek, amely *honorok* birtoklásával bizonyította előkelő állását.⁴⁶

Az Anjou-korban a magyar király hadereje elvileg három tényezőtől tevődött össze: az első és az állandó részt a reguláris haderő alkotta, amely a király hívó szavára vagy utasítására mindenképpen köteles volt hadba vonulni. Ide tartoztak a királyi udvar lovagjai, apródjai, illetve a *honor*-birtokosok vezetésével hadba vonulók, továbbá a kunok, a jászok, a székelyek és talán még a besenyők. A másik elemet az idegen etnikumú zsoldosok képezték, akiket főleg akkor szerződtettek, ha az uralkodó személyesen hadba vonult. A harmadik rész a nemesi „felkelőkből” állt. Mivel támadó jellegű hadjárat esetén a nemesek nem voltak általános felkelésre kényszeríthetők, hanem kizárólag védelmi jellegű háború alkalmából, ennél fogva az ország határain túlra indított hadjáratban a nemesek – ha csak a *honor* kapcsán nem voltak hadakozásra kötelezve – pénzbeli juttatás (zsold) fejében tartottak az uralkodóval. Ez a tarka kép adja magyarázatát, hogy

nem áll módunkban, akár még megközelítő pontossággal sem, meghatározni azt: mekkora létszámú haderőnek parancsoltak az Anjou-házból származó uralkodók. Növeli a nehézséget, hogy különböző hadjáratokban különböző elemek vonultak hadba, nemritkán pedig a háborúban a „területi illetékesség” is szerepet kapott, vagyis nyugati irányban a nyugaton lakó, északi irányban a felvidéki katonai elemek hadakoztak. A kortárs forrásokban olvasható seregszámok, mint a középkor számai általában, túlzók és megbízhatatlanok. Becslés alapján a belső magyarországi erőből kiállítható lovasok száma 50–60 ezer főre tehető, ám „a harcra valóban alkalmas katonák” száma ennek a fele lehetett. A zsoldosok száma legfeljebb ötezret ért el.⁴⁷ Az első nápolyi hadjáratban Magyarországról mintegy hatezren vettek részt, a zsoldosok száma nem lehetett több öteznél, így mintegy 11 ezer főből álló sereg harcolt a nápolyi királyságban Johanna és Tarantói Lajos ellen. Valamivel nagyobb létszámra gondolhatunk a második nápolyi hadjárat esetén.⁴⁸

Ami a fegyvernemek arányát illeti, a magyar had összetétele a XIV. században a lovasság döntő túlsúlyát mutatja. Ennek jóval kisebbik részét a nehézlovasság alkották. A lovagi fegyverzetű, magyarországi eredetű nehézlovasságok száma két-háromezer fő körül mozgott, de egy-egy hadjáratban ennek csak egy része (1500–2000 fő) vett részt.⁴⁹ Viszonylagosan csekély számuk tette szükségessé a fontosabb háborúk esetén az idegen eredetű nehézlovasságok létszámát összeadjuk, még így is, mindössze, legfeljebb hat-hétezer fős létszám adódik, ami a teljes haderő kisebbik részének felel meg. Az átmeneti típusú lovasság fegyverei és öltözete alapján különült el a nehézlovasságtól. Számukról nem áll rendelkezésre megbízható becslés. A magyar lovasság legnagyobb részét könnyűlovasság alkották, jobbára kun, jász, székely és talán besenyő etnikumúak voltak.⁵⁰ Gyalogosok úgyszólván nem játszottak szerepet a XIV. század magyarországi hadszervezetében. A század elején azokban a seregekben gyaníthatunk gyalogosokat, amelyeket az egyes városok bocsátottak a tényleges hatalomért küzdő Károly Róbert rendelkezésére. Tűzfegyvereket (ágyúkat) a Lajos uralma alatti területen legkorábban az adriai-tenger-parti Raguzában gyárthattak az 1370-es évek második felétől, s az 1378–1381. évi észak-itáliai harcokban a magyar seregek olyan csatákban vettek részt, ahol már ágyúkat is alkalmaztak.⁵¹

Végezetül a fegyvernemek listáját teszi teljessé annak megemlékezése, hogy a magyar királynak 1358 óta tengeri flottája volt, amely ugyancsak az 1378–1381. évi adriai-tengeri harcokban vállalt magára szerepet.⁵²

A XIV. századból három részletes, kortárs beszámoló maradt fenn, amely képet ad a magyar szárazföldi haderő külső képéről, megjelenéséről. Természetesen, e leírások szubjektív benyomásokat örökítettek meg, de még mielőtt a XIV. századi fegyverek és viselet bemutatására térnénk rá, nem lesz haszon nélküli ezek ismertetése. Az egyik leírás a XIV. század első évtizedében itt megfordult utazótól (valószínű feltételezés szerint egy francia domonkos rendi szerzetestől) származik. Munkájában ezt olvashatjuk: Magyarországon „az emberek általában alacsonyok, feketék és szikárok, és a fegyverek bármelyik nemében nagyon jó harcosok, leginkább mégis kiváló íjászok; általában apró lovaik vannak, bár egyébként erősek és gyorsak, a főrangúaknak és a nemeseknek azonban nagy és szép lovaik vannak. Magyarország népe nagyon alázatos és katolikus, ámde a főrangúak és a nemesek igen kegyetlenek. Az említett főrangúak nagyon hatalmasak, mert egyesek közülük tízezer harcost is képesek tartani, mások pedig ötezret, azok pedig, akik kevesebbet tudnak tartani, kétezret tartanak. Mindannyian kötelesek követni a királyt, bárhová kívánja, egész népükkel mindenféle zsold nélkül, és ameddig a királynak tetszik, akár tíz esztendőn keresztül is. Mindamellet az összes helyet, amelyen átvonulnak, elpusztítják, amelyekből is következik, hogy a király bármennyit is kívánna, és bármennyi időn keresztül is akarná, képes lenne százezer fegyverest magával vinni. A királyok pedig sohasem időznek a városokban, hanem inkább a mezőkön, az előkelők pedig és tisztjeik, akik azon a földön élnek, kötelesek a szükségesekkel szolgálni nekik”.⁵³ Bár ez a közlés rendkívül becses adatokat őrzött meg a magyar hadszervezetről, legfőbb mondanivalóját tekintve a megbízhatóság tekintetében kételyeket ébreszt. Az 1308 első hónapjaiban útleírását készítő szerző aligha közvetlen tapasztalás – sokkal inkább másodkézből vett tájékoztatás – alapján írhatta azt, hogy a király feltétlen tekintélynek örvendő főemberei körében, s azok minden támogatást korlátlan ideig megadnak neki. A tartományúri hatalom időszakáról más források alapján kirajzolódó kép nem mindenben erősíti meg ezt a vélekedést.

A XIV. századi magyarországi hadi viszonyokra vonatkozó

másik leírást egy cseh krónika tartalmazza, s abból a hadjáratból merítette információját a szerző, amely 1315-ben Luxemburgi János cseh király és Csák Máté között folyt. Ez a kép, tehát, egy tartományúr seregére nézve szolgál becses híradással. Eszerint: a trencsényi oligarcha harcosai szűk, testhez simuló, rövid bőrruhát viseltek, gyors lovon ültek, serényen kezelték íjaikat, amelyekkel sok sebet okoztak. Nem nyugodtan állva harcoltak, hanem vagy futottak vagy másokat űztek, és kerülték a „sváb mintára” (azaz, a lovagi módon szemtől szembe) való harcot. Nagy veszélyt hordoztak nyilaik, előre és hátra egyaránt nagyon jól nyilaztak. Hajukat (inkább arcukat) szalonnával vagy hússal (zsiradékkal) kenték be.⁵⁴ Bár kétség nem fér hozzá, a tartományuraknak – így Csák Máténak is – voltak nehézfegyverzetű harcosaik, e leírásból egy tisztán könnyűlovas haderő képe bontakozik ki.

A harmadik leírást, csaknem fél évszázaddal későbbi itáliai események szemtanújaként, olasz krónikás hagyományozta ránk. „A mostani olaszok előtt csodálatosnak tűnik fel a lovasok nagy száma, mely a magyar királyt ellenségei ellen harcba kíséri... A magyarok nagyon nagy nép, szinte mindannyian bárók [királyi tisztségviselők, voltaképpen *honor*-birtokosok] kormányzása alatt állnak, s a báróságok [*honorok*] Magyarországon nem örökösek, s nem tartanak élethossziglan, hanem az uralkodó tetszése szerint adományozza vagy veszi el őket; ősi jogszokások szabják meg, hogy valamely báró vagy község mennyi lovast állítson ki a király szolgálatára, ha hadba megy vagy háborút indít, úgyhogy a lovasok számát s a szolgálat idejét illetőleg mindenki tudja, mi a kötelessége. S mivel az uralkodó felhívására rögtön, halogatás vagy késedelem nélkül mozgósítaniuk kell, azért minden község s báró kijelölte azokat, akik a hadi szolgálatra ki két, ki több lóval, könnyű támadó fegyverekkel, vagyis íjjal, puzdráikban nyilakkal s személyük védelmére hosszú karddal felszerelten állandó készenlétben tartoznak állani. Általában állandó ruházatként bőrzekét viselnek, s amint jól bekenték, egy másikat öltenek reája, erre ismét egyet, aztán még egyet, miáltal igen erőssé s védelemre alkalmassá teszik. Fejüket ritkán borítja sisak, hogy a nyilazásban ne akadályozza őket, mert ebben van minden reményük. A magyaroknak nagyszámú méneseik vannak, lovaik nem nagyok, velük végzik a szántást és a mezei munkát, mindenféle teherhordásra taliga elé fogják, s valamennyit úgy nevelik, hogy szorosan együtt álljanak, s egyik lábuknál fogva a földbe vert cövekhez

béklyózva, minden irányban tarthatják őket, eledelük a fű, széna, szalma, kevés takarmánnyal, főként ha keletnek tartanak, s terjedelmes pusztákon kelnek át. S amaz országok felé menet szíjjakkal összefűzött, vért formájú nyeret használnak, s lakatlan vidéken vagy táborozáskor ember s ló a mezőn, a szabad ég alatt, külön sátor nélkül készít fekvőhelyet; derült időben feloldják vért formájú nyergük szíjait, s derékaljat készítenek belőle, s azon alusznak éjjel; s ha esős az idő, ami elég ritkaság, egyik vagy mindkét oldal felől takarót készítenek maguknak, lovaik hozzászoktak, s nem törődnek vele, ha szabadban s esőben kell állaniuk, s mi kárt sem szenvednek azon esőszegény országokban; másutt nincs így, mindazáltal igen jól viselik el a viszontagságokat; sokat kiherélnek, mert így jobban lehet őket tartani, s kezesebbek. A pusztán csekély megterhelés árán jól ellátják magukat élelemmel, minek oka s eljárás módjuk a következő: Magyarországon ugyanis nagyszámú ökör és tehén tenyészik, amelyeket a földművelésre nem használnak, hanem a téres legelőkön gyorsan meghizlalják, s levágják őket, bőrükkel és zsírukkal élénk kereskedést űznek, húsuikat nagy üstökben megfőzik, s ha jól megfőtt, besózzák, a csonttól elválasztják, kemencében vagy más módon megszáritják, ha megszáradt, porrá törik, s finom lisztté őrlik, s úgy teszik el, s ha nagy sereggel pusztán vonulnak át, ahol nem kapnak eleséget, üstöket s más rézedényeket visznek magukkal, s hadi ellátás gyanánt mindenikük egy zacskóval visz e porból a maga számára, azonkívül a vezér taligákon nagy mennyiségben szállíttat belőle; s ha folyóhoz vagy másféle vízhez érnek, megállapodnak, edényeiket megtöltik vízzel, felforralják, s ha felforrt, a csoportban levő bajtársak számához mértén töltenek rá ebből a porból; a por megdagad s felduzzad, s egy-két maréknyi pép módjára megtölti a fazekat, s igen bőséges tápanyagot szolgáltat, s egy kis kenyérrel vagy magában kenyér nélkül erőt ad az embernek. Ennél fogva mi csodálnivaló sincs azon, ha nagy sokaságuk mellett is hosszú ideig tartózkodnak vagy menetelnek a pusztaságon anélkül, hogy takarmányt találnának, mivel a lovak fűvel és szénával, az emberek pedig e porrá tört hússal táplálkoznak. Hanem a mi országunkban [Itáliában], ahol kenyeret, bort és friss húst kapnak, megunják azt az ételt, melyet édesnek találnak a pusztában, minél fogva erkölcsök megváltoznak, s nem tudnak megélni abból a pépszerű ételből, s országunkban nem is tudnák akkora számban fönntartani magukat, mert a városok és kastélyok erősek, a mező szűk s a

nép óvatos; innen van, hogy minél többen jönnek be, annál hamarabb jönnek zavarba az életszükségletek dolgában. Harcmódjuk nem a csatamezőn való helytállásban, hanem portyázásban, megfutamodásban, üldözésben, nyilaik kilövéseiben, meghátrálásban s az ütközésre való visszafordulásban áll. Nagyon gyakorlottak a zsákmányolásban s a hosszú lovaglásban, erősen nyilazzák az ellenség lovait s gyalogságát, s ennyiben hasznosak a nyílt mezőn való küzdelemben, mivel mesterek a gyors támadásban, s az ellenségnek rohammal való zaklatásában, nem gondolnak a halállal, hanem a legnagyobb veszélyt keresik. Ütközben a magyarok mindig összetartanak, s 10–15-en egy csoportban ki jobbról, ki balról támadják az ellent, s messziről igyekeznek nyilakkal megsebezni, s azután elrohannak vágató lovaikon; jelvények s mindennemű zászlók s ostromszerek nélkül szoktak vonulni, s tegezeik bizonyos összeverésére gyülekeznek”.⁵⁵

Nem lehet tagadni, a cseh és az olasz krónikás leírása között sok a magyarokat érintő hasonló vonás, jóllehet egymástól évtizedek és tekintélyes távolságok választották el őket. Ez arra mutat: mind a tartományúri sereg, mind a magyar király személyesen vezetett, illetve általa küldött hada azonos benyomást keltett olyan országokban, ahol előbbre tartottak a lovagi hadviselés meghonosításában, illetve ahol a hadművészetet nem terhelte steppei jellegű örökség. Persze, a magyarok esetében sem arra kell gondolnunk, mintha a XIV. század első feléből, illetve derekáról származó, egyveretű kép annak bizonyosságául szolgálhatna, mintha a magyarok még négy-öt évszázaddal a honfoglalás után is őrizték volna hadakozásuk nomád-steppei tradícióit. Sokkal inkább arra kell gondolnunk, hogy a kunok (valamint a jászok) nagymérvű beáramlásával a XIII. század folyamán, továbbá a régi hagyományokat szívósan őrző, keleti eredetű népek (székelyek, besenyők) hadba vonásával a magyar haderő keleties elemei megerősödtek. Am, hogy a magyarság vezető rétegében az egész XV. század folyamán megvolt a készség és a nyitottság a nyugati típusú hadviselés elemeinek átvételére, azt nem csupán a korábban elmondottak bizonyítják, hanem mellette tanúsít a viselet és fegyverzet áttekintése is.

VISELET, FEGYVEREK

Az Anjou-kor fegyvereinek, katonai viseletének legfontosabb jellegzetességeit szeretnénk a továbbiakban bemutatni eredeti tárgyak, korabeli ábrázolások és az írott források segítségével.⁵⁶ Terjedelmi korlátok miatt azonban nem részletezzük a lovagi tornák, a vadászatok anyagát. Nem térünk ki a fegyverkészítés és a fegyverkereskedelem kérdéseire sem.

E kor fegyverzetében, katonai viseletében számos korábbi elem él tovább. Az időszak alapvető változásai: a kun szablyától független szablyatípus, illetve a tűzfegyverek első változatainak megjelenése. Jól elkülöníthető volt a nyugati mintájú, felszerelésű nehézlovasság, amely nehéz védőfegyverzetet, így sisakot, páncélzatot – pikkelyes, láncszemes, sodronyvértezeteket, lemezhétyűket, ezek kombinációját – és nehéz lóvértzetet használt. E fegyvernem súlyos, közelharcra alkalmas támadófegyverekkel küzdött, így kardot, döfőlándzsát, különféle sújtó- és zúzófegyvereket kezelt. A könnyűlovasság keleti minták szerint öltözködött, keleti típusú fegyverei voltak. A besenyők, kunok viselete, felszerelése sokban hasonlított a honfoglaló magyarokéhoz. Fő támadófegyverük az íj és nyíl volt. Közelharcra alkalmas fegyvereiket csupán másodlagosan használták. A két alapvető típus között számos átmeneti forma létezett; a könnyű páncélzattal, közelharcra alkalmas fegyverekkel felszerelt könnyűlovasság, valamint az íjjal és nyíllal harcoló nehézlovasság.⁵⁷

A magyar seregben szereplő, az egyes típusokhoz tartozó katonákról különféle adatok ismeretese a kortársak híradásaiból.⁵⁸ A ruházaton és a fegyvereken is megfigyelhető – az Anjouk származásával kapcsolatos – déli, itáliai hatás.

Az Anjou-korban nem beszélhetünk egységes fegyverzetről,

katonai ruházatról. Az egyes forrásokban szereplő darabok, változatok mind használatosak voltak. Nyilvánvaló, hogy bizonyos, egykor közkedvelt típusokról csak kevés adat maradt fenn. Munkánkban az egyes változatok bemutatásánál, ezt az egykori sokszínű használatot szeretnénk érzékeltetni.

A korszak alapvető támadófegyvere a *kard* volt, amit egyaránt használt lovas és gyalogos. Általános a nyugati típusú, egyenes, kétélű formák használata. Az emléktárgyak pontos datálása nagy nehézségekbe ütközik, különösen a kör alakú markolatgombbal ellátott darabok esetében. Nyilvánvaló, hogy egyes változatokat párhuzamosan alkalmaztak. A korszakban használatos kardok fő jellegzetességei a következőkben foglalhatók össze:

A század első harmadában készített kardokra még jellemzőek a román korban kialakult tulajdonságok, így a csónak alakú és a csúcsára állított négyzet alakú markolatgomb. E korszakban némileg megnyúlt a kardok keresztvása, lényeges változás a markolatvas jelentős megnövekedése is. A kardok fejlődése szoros kapcsolatban volt a harcmodor változásával: a védőfegyverek elterjedése miatt a markolatot úgy kellett kialakítani, hogy azt páncélkesztyűben is megmarkolhassa használója. A penge alakja is változást mutat, itt fokozatos keskenyedés figyelhető meg. A század végén a penge közepéről eltűntek a hajlékonyságát elősegítő csatornavájak, helyüket kiemelkedő gerincél foglalta el. Ezáltal a penge keresztmetszete lapos romboid alakot kapott, merevebbé vált.

A korban legtöbb változás a markolatgomb kialakításánál figyelhető meg. Így, ismeretes lapos hengerformájú markolatgomb, amelynek mindkét lapja később csonkakúpszerűen előreugrott. A XIV. század második felében a markolatgomb dob alakúvá vált. A század vége felé a dob alakú markolatgomb oldalainak kiképzése nyolcoldalú csonka gúlává alakult át. A korszak legvégén lett általánossá a nagyméretű korong alakú gomb. Ennek alakja mindinkább legömbölyödött sarkú fekvő téglára, ami mindkét oldalán megtartotta előreugró, csonka kúp alakú kiképzését. Ez idő tájt lett a markolatgomb levágott sarkú téglalap formájú, azaz nyolcoldalúvá alakult, s megtartotta továbbra is a csonka kúp kiugrásokat.

A XIV. század második felében készült kardoknál megfigyelhető a keresztvas-szárak végeinek elszélesedése, illetve az, hogy esetleg csekély mértékben a penge felé hajlanak.⁵⁹ Különféle

kardábrázolások gazdag sorozatai ismeretesebb korabeli művészeti alkotásokról.⁶⁰

A szepeshelyi székesegyházban található, 1317-ben készült freskón Károly Róbert mögött kardhordozója, Semsey Frank Tamás térdel.⁶¹ A férfi jobbában tipikus, minden valószínűség szerint kétélű, egyenes kardot tart, amelynek gombbal lezárt keresztvas végei felfelé állnak, a markolat gombja kör alakú. A kard hüvelyben van, kardkötője ráteker. A hüvelyen a gombos csúsztató már megfigyelhető.

- A XIII. században jelent meg Európában – Magyarországon valamivel később – egy új kardtípus: a *pallos*. Ennél az egyélű kardfajtánál a penge a pengezőmőknél láthatóan kiszélesedik. A megvastagodott fok és a nagyobb súly egyaránt a fémpancélok elleni hatékonyság fokozását szolgálta.⁶²

A karaszközi evangélikus templom Szent Mihály ábrázolásán rövid keresztvasú, egyenes, csúcsba futó, egyenletes pengéjű kard látható. Pengéjében a hóhérpallosokról ismeretes kerékábrázolás van. A kép jellege alapján ez a kard igazságszolgáltatási szimbólumnak tekinthető.⁶³

- A tárgyalat időszakban a vágófegyverek másik alapvető csoportjának a besenyő-kun szablyák tarthatók. A XIV. század végén jelent meg az addig Magyarországon használt változatoktól eltérő, törökös szablyaforma. Ezeket a fegyvereket leginkább a könnyűlovasság használta.

E korból eredeti *szablya* csupán egy ismeretes, s ez a felsőszentkirályi kun sírleletből származik. Sajnos, a szablya a második világháborúban elpusztult. Ennek a darabnak a pengéje enyhe ívelésű, egy rövid foktól eltekintve fokélre köszörült volt. Markolata, keresztvasa nem került be a múzeumba.⁶⁴

Több korabeli ábrázoláson találhatunk szablyát. Elsősorban keleti, vagy keleties személyek megjelenítésénél szerepel. Ezeken olyan részletek is megfigyelhetők, amelyet, sajnos, régészetileg nem lehet vizsgálni.

Így, a Képes Krónikában élénk állított szablyák jellegzetessége a megnyúlt, vége felé kissé kiszélesedő penge (besenyő-kun típus). Egyes esetekben még a penge foka mentén húzódó csatornavázat is megfigyelhető. A markolatvas hosszan megnyúlt, keresztvasuk egyenes. A markolatokon kisméretű, kerek markolatgomb található. A gomb tetején a markolatnyúlvány megerősítéseként ki-

sebb nyúlvány látható. A markolatvas valószínűleg sodronnyal van átkötve.⁶⁵

A Magyar Anjou Legendárium „Keresztelő Szent János lefejezése” jelenetén a hóhér keresztvas nélküli, a penge vékonyánál erősen behajló szablyatípust tart.⁶⁶

A kakaslovníci római katolikus templom Szent László freskóciklus egyik jelenetén (a kun lefejezése) a leány két kézzel emeli fel a szablyát.⁶⁷ Ennek a fegyvernek erősen hajlított, széles, hegybefutó pengéje, egyenes, kör keresztmetszetű keresztvasa, tojásdad alakú markolatgombja van. A darab kard- és szablyajellegzetességekkel is rendelkezik.⁶⁸

A szepesmindszenti Szent László falképciklus egyik jelenetén a leány kezében ugyancsak nagyméretű szablyát látunk, amelynek markolata feltűnően hosszú, „S” alakú keresztvasa van, a markolatgomb körte formátumú, erősen meghajlott pengéje igen széles, hegye körül kiszélesedik.⁶⁹

A gelencei templomban található Szent László freskócikluson a kun vitéz kissé ívelt pengéjű szablyát visel, hosszú markolattal, keresztvasa alig észrevehetően lefelé hajlik.⁷⁰

Az erdőfülei egykori református templomban létezett Szent László freskócikluson szintén két kézzel markolja a leány a valószínűtlenül görbe pengével ellátott szablyát. Ennek előrehajló markolatkupakja, kissé visszafelé hajló keresztvasa van.⁷¹

A maksai egykori evangélikus templomban létezett Szent László falképeken az egyik magyar vitéz kezében rövid szablya látható, ennek kissé ívelt pengéje, egyenes keresztvasa van. Ugyanitt, a kun lefejezése jelenetén a leány egy nagyobb, ívelt pengéjű szablyát tart, amelynek keresztvasa egyenes, a markolatborítás rovátkolt díszítésű.⁷²

A mártónhelyi templomban az itteni freskók alkotójának, Aquila Jánosnak, önarcképén, a művész bal oldalán szablya van felkötve. Ennek keresztvasa mindkét oldalon lehajlik.⁷³

Feltétlenül szólni kell a kardokon előforduló díszítésekről, feliratokról, jegyekről. Díszítések leginkább a markolatot, a hüvelyvereteit borították. Egyes alkatrészek kiképzése is dekoratív jellegű lehetett, így ezt feltételezhetjük a nyolcszög kialakítású, kerek markolatgombok XIII–XIV. századi használatánál.

A középkori kardok vizsgálatánál érdekes adatok nyerhetők a különböző feliratokból, jelekből. Sajnos, sokszor nagy nehézségekbe kerül a korrózió által tönkretett felületeken ezek értékelhe-

tő formában való megjelenítése. Általuk képet kaphatunk a fegyver gyártási helyéről, egykori tulajdonosáról, a szimbolika tematikájába tartozó kérdésekről. A motívumok között jelentős szerepet játszanak a keresztény szimbólumok, de ismereteseke geometrikus jelek, ornamentális és figurális ábrázolások is. A paleográfiailag értékelhető szövegeken túl, leginkább a figurális motívumok és szimbolikus jegyek kombinációi tekinthetők „beszélő jeleknek”. A kardokon heraldikai motívumokkal is találkozunk.

A fegyverkovácsok jegyeit sokszor bevették a kardba. Általánosak voltak az ún. tausirozással kialakított feliratok, díszítések. Az előállítási helyekre utaló mesterjegyek közül közismert az ún. passauai farkas. Ilyen jeggyel Kassán is készítettek kardokat a XIV–XV. században.

Ismereteseke a markolatvas alján elhelyezett fegyverkovácsjelek is.⁷⁴

A karaszközi Szent Mihály ábrázolás kardján kivégzőkerék ábrája látható.⁷⁵ A Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárában több bélyeges darab található, így egy XIV. századi gótikus kard pengéjébe passauai farkasjegyet vertek be.⁷⁶ Egy másik példány pengéjében vésett szöveg látható.⁷⁷ Az egyik, XIV. század közepéről származó kvalitásos kard pengéjén rézzel kivert felirat és passauai farkasjegy is található.⁷⁸ A kakaslomnici freskó szablyaképen rombusz alakra emlékeztető ábrázolás van.⁷⁹

Ugyancsak az egyélű fegyverek közé soroljuk az ún. *nagy késeket*, *hosszú késeket*. Ezek a rövid kések megnyújtott változatai, méretük elérte a rövid kardokét. Zömében a polgárság és a fegyvertől eltiltott parasztság használta ezeket az eszközöket.⁸⁰

A *harci kések és török* már a korai középkor óta a katonai felszerelés kiegészítő részét alkották. Később is fontos volt ezen darabok önvédelmi szerepe. Természetesen, minden kés használható volt fegyverként is, ezért meglehetősen nehéz a kifejezetten katonai célokat szolgáló példányok elkülönítése. A *török* jelentősége megnőtt a nehézfegyverzetű seregek általánossá válásával. Elsősorban a közelharcban volt célszerű a használatuk. Lehetővé tette ugyanis az ellenfél védtelen testrészeinek támadását. A *török* magyarországi elterjedése a XIV. századra tehető. A középkori *törökön* megjelentek a kardok legfontosabb jellemzői. Valószínűleg a XIV. században volt általános a meglehetősen hosszú, lapos, karcsú penge, egyenes, vagy kissé aláhajló keresztvas, könnyű markolat, esetenként spirálformájú végződéssel. A penge is meg-

vastagodott egy fémbordával. Ez idő tájt számos variáció alakult ki.⁸¹ A *tört*, a kard kiegészítőjeként, általában a jobb oldalon viselték. Általános volt, hogy – a kardhoz hasonlóan – láncra függesztették, amely a mellvasra erősített karikához kapcsolódott.

A *törvariációk* között feltétlenül meg kell említeni a „*bicellus*” elnevezésű fajtát. Ez kétélű, közepes hosszúságú *tör*, egyenes vagy gyengén lehajló keresztvassal. A markolat mindkét oldalán fával vagy csonttal volt borítva. A penge általában kétélű, hegyes pengecsúcsban végződik. Ez a törfajta sűrűn szerepel középkori okleveleinkben, s a legelterjedtebb fegyverfajta lehetett. Nemesek, városi polgárok és jobbágyok egyaránt tartottak maguknál ilyen fegyvert.⁸²

Magyarországon is használatosak voltak az ún. *antenna markolatú török*. Ezeknél a markolatgomb, illetve a keresztvas jellegzetesen felfelé, illetve lefelé kunkorodik.

A középkori sírokban általános a késmaradvány. A felsőszentkirályi kun sírlelet tárgyai között volt vaskésmaradvány is.⁸³ Az újabb visegrádi leletekből különféle, csontból készült késnyelek váltak ismertté.⁸⁴ A Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárában megtalálható az ún. antenna markolatú *tör* egy példánya.⁸⁵

A különféle korabeli ábrázolásokon többféle törfajta különböztethető meg. A kakaslomnici Szent László freskón (a birkózási jeleneten) a király alakján, jobb oldalon övön függő ún. *vesetör* („Nierendolch”) látható. Ezeknél a keresztvas teljesen hiányzik, vagy csupán rövid hárítóként jelenik meg.⁸⁶

A zsegrai „Krisztus fogságbavetése” című freskójeleneten több törfajta is tanulmányozható. Közülük két fegyver azonos csoportba sorolható. Ezeknél gömb alakú nyúlványok alkotják a markolatgombokat és a keresztvasat is. A penge közepén plasztikus bordázat figyelhető meg. A János apostol övén függő *tör* markolatának vége sátoztetős lezárású, nincs keresztvasa.⁸⁷

Az erdőfülei templom elpusztult Szent László falképsorozatán hosszú pengéjű „*bicellus*” látható a szent oldalán. A markolat felső része felfelé, a keresztvas lefelé hajlik. A *tör* díszített hüvelyben van ábrázolva, amelynek szájánál veret látható.⁸⁸

A gelencei freskó Szent László ábrázolásán lévő hosszú *tör* markolata enyhe háromszög kiképzésű. Hüvelyén a szájnál és a csúcsnál veretek találhatók, felületén egyszerű díszítést jelzett a művész.⁸⁹ A lőcsei „Hét főbűn” freskósorozat egyik ábrázolásán (uőfi alak csecsemőt készül meggyilkolni) nagyméretű, szablyasze-

rú típus látható. E fegyvernek hosszú a markolata, markolatgombja kerek, egyenes a keresztvasa, a penge csúcs körüli részén behajlik, illetve kiszélesedik, félholdalakot vesz fel. A pengében csatornavájat figyelhető meg.⁹⁰

A Magyar Anjou Legendárium két ábrázolásán megjelenő törfajta markolata nyomtatott „I” alakú gombbal és keresztvassal határolt. A markolat, feltételezhetően, ezüst szegecsfejekkel pontszerűen díszített. A hosszú penge keskenyedő csúcsba futó, közepén csatornavájat találhatók.⁹¹

A szálfegyverek közé tartozik a *lándzsa*, a *gerely* és különféle változataik. E tárgyakat a széles körű használat alapján a korszak egyik legfontosabb fegyverfajtajának tekinthetjük. A lándzsát egyaránt használta dőfésre a gyalogság és a lovasság. Az egyes fegyvernemek által használt kopjafajták nyelük alapján már a XII. századtól kezdődően jól elkülöníthetők voltak. A lovassági kopják nyele hosszú, masszív fanyél volt, míg a gyalogosoké karcsúbb, rövidebb. Harc közben a kopjának szilárdan kellett állnia használója kezében. A harcos általában hátul fogta a nyelet, amit a marokból való kicsúszástól úgy védtek, hogy a dőfésnél egy gyűrűszerű erősítéssel látták el. A későközépkorban megvastagodtak a kopjanyele. Úgy tűnik, hogy a XIII–XIV. században széles körben használtak Magyarországon univerzális kopjátípusokat, s ezek hossza valamivel nagyobb volt az emberek magasságánál.

A védőfegyverek elterjedése, minőségi fejlődése befolyásolta a lándzsacsúcsok alakját, súlyát. Meg kell különböztetni a lándzsahegyeket használatuk szerint is. Így, más a kialakítása azoknak a daraboknak, amelyeket használója állandóan kezében tartott, s megint más azoké, melyeket elhajítottak. Az egyszeri használatra kialakított dobólándzsáknál (*gerely*) a csúcs sokkal kisebb súlyú volt.⁹²

A legáltalánosabban használt kopjacsúcs típusok közé tartozott az a fajta, amelynek lapos, vagy enyhén megvastagodó lapja volt, és ez jól elkülönült a köpűtől. A középkorban igen elterjedt volt a háromszög alakú kopjacsúcs. Az általános tipológiai fejlődés során a formák karcsúbbá váltak, a kopjacsúcsok lapján megvastagodott a gerincél. Ez a folyamat a XIII–XIV. században játszódott le. Egyes fajták hosszabbak lettek, súlypontjuk – súlynövekedés nélkül – előre került.

A köpűn számos esetben találhatók nyílások a szegek számára. Ezek segítségével volt a kopjacsúcs a nyélre erősítve.⁹³

Ismeretes kopjacsúcs hosszú, végén kiszélesedő köpűvel, masszív, gúla alakú pengével. Ilyen a káposztafalvi egykori középkori vár területén került elő. Ezt nagy átütőerejű harci gerelynek tartjuk, amely megfelelő volt kora védőeszközeinek leküzdésénél.⁹⁴

A Képes Krónika ábrái szerint a magyar kopja nem volt nagyméretű, az emberi magasságot ritkán haladta meg. Ezek a csúcsközépen kiszélesedő, hosszú rombusz alakúak, kúpos köpűjükkel vannak a nyélhez erősítve.⁹⁵

A kakaslomnici freskón Szent László kezében található hosszúnyelű lovassági kopja csúcsa háromszög alakú, rövidebb köpűvel ellátott, lapja közepén gerincéles.⁹⁶

A martonházi templom egyik freskórészletén rövidnyelű gyalogsági kopjákat tartanak a harcosok. A kopjafejek két típusba tartoznak: az egyik deltoid alakú, a másik pedig rombusz formájú, mindkettőt rövid köpűvel ábrázolták.⁹⁷

Levél alakú, gerincéles, rövid köpűs lándzsahegy jelenik meg a necpáli templom freskóján.⁹⁸

Igen érdekes a szepesmindszenti falképen ábrázolt hosszú kopja, amelynek rúdja – zöld-fehér színben – csigavonalban festett.⁹⁹

A témakörhöz tartozik a zárai Szent Simeon ezüstkoporsón (ereklyetartó szekrény) megjelenő *csáklya*ábrázolás is. Ez háromhorgú, rövidköpűs példányt mutat.¹⁰⁰

Mivel a korabeli ábrázolások döntő része kopján függő zászlókat mutat, ennél a résznél célszerű a korabeli magyarországi zászlóhasználat áttekintése.

Az egykorú zászlókultúráról viszonylag széles anyag ismeretes. A Képes Krónika szerint: a rozgonyi csatában (1312) „Gurke (Györke) mint zászlótartó a király zászlaja alatt esett el, és amikor a király zászlaja lehanyatlott, a király a keresztések zászlaja alatt harcolt.”¹⁰¹ A korabeli oklevelekben „vexillarius”, „vexillifer” elnevezés alatt találkozunk zászlótartókkal. Az Anjou-királyok alatt feltűnik a zászlótartók testületének főnöke, a „magister vexilliferorum”. Kont Miklós nádor 1357. május 11-i oklevele szerint: István és György mesterek és liptói ispánok a király zászlótartói („vexilliferi domini regis”) voltak. Ősidőktől fogva a legmegbecsültebb hadizsákmánynak számított az ellenség zászlóinak elvétele. A nápolyi hadjáratokban István erdélyi vajda több ellenfelének

zászlóját elvette. Győzelmeiért Nagy Lajos 1350. október 30-án Csáktornya várát adományozta neki. Nagy Lajos 1378-ban a Velencével kötendő béke feltételei közé azt is felvette, hogy ünnepek alkalmával a Szent Márk téren tűzzék ki a magyar zászlót.

Különbőféle személyek, testületek használtak a harcokban zászlókat. Így már korábban ismeretesek királyi, ispáni, főtisztai, a XIV. századtól zászlósúri, lovagrendi és lovagi zászlók.¹⁰² A katonai zászlók alatt gyülekeztek az egyes csapatokhoz tartozó harcosok, ami messziről látható volt.

A kor zászlóhasználatára érdekes adalékok találhatók a Manesse-kódexben és a Képes Krónikában. Az előbbi kódexben Werner von Hohenberg költeményénél nagy csatajelenet látható egy város zászlókkal díszített falai előtt. Itt szerepel az Anjouk kék színű, arany liliomokkal díszített és Magyarország vörös-fehér sávazású zászlója. A Képes Krónikában ábrázolt zászlók *banniére* típusúak. Ez fekvő vagy álló téglalap alakú zászlólap: felső, esetenként alsó sarkában többnyire csúcsban végződő fanonnal. E típus pecsétben is megjelenik, így Dózsa nádor 1322-ből való sigillumának két heraldikai zászlóján is ez látható. A Képes Krónikában hosszú, elnyúló, csúcsos zászlóforma is megfigyelhető.

Az illusztrációkon jól szemlélhetők a Képes Krónika készítésének időszakában használatos főbb zászlómotívumok. Így láthatók az Árpád-ház heraldikai elemei, a vörös alapon ábrázolt, zöld hármashalmon álló ezüst kettőskereszt, a vörössel és fehérrel hetszer vágott, tehát négy vörös és négy fehér csíkú mező.

A Krónika bemutatja azt az Anjou-korszakban általánosan elterjedt zászlóformát, amely egyesíti az Árpád-ház, illetve az Anjou-ház címermotívumait. Az egyik zászlómezőben kék alapon aranyszínű liliomok, a másikban pedig a vágásos motívum jelenik meg. Az egyes képeken ezeket váltakozva ábrázolták. Ugyancsak megfigyelhetők – bizonyos zászlókon – nemesi családok által használt heraldikai elemek is. Az egyesített használatot erősíti meg az az adat, hogy Károly Róbert 40 rőf vörös, fehér és kék szövetet vásároltatott Nápolyban, hogy belőle hat magyar királyi zászlót csináltathasson. A középkori magyar királyi zászló, amelyet az ország zászlójának is tekintettek, a heraldikai fejlődésen túl évszázadokon keresztül megtartotta eredeti, Árpád-kori színeit, valószínűleg azért, mert a címer vágásaihoz igazodott. A vágá-

sos címer a XIV–XV. század során a királyi zászlón is háttérbe szorította a kettőskeresztet.¹⁰³

Zára velenceiek általi ostroma idején, miután a zárai követ, Marius barát visszatért Nagy Lajostól, aki kitartásra buzdította a várost, a magyar király iránti tiszteletből a város legmagasabb tornyára a magyar uralkodó képével és jelvényeivel ékes zászlót húztak fel. Ugyanitt 1345-ben, Szent Chrysogonus, Zára védőszentjének ünnepén, amikor Miklós érsek ünnepi misét tartott, fölmutatta azt a zászlót, amelyet a magyar király küldött a városnak hűsége jeléül. A mise után körmenetet tartottak, majd ünnepélyesen felvonták a piactéren egy 11 láb magas póznára Nagy Lajos ajándékát, mindez új lelket öntött a polgárokbá.¹⁰⁴ Ragusa város képviselői 1358. május 21-én, Nagy Lajos királlyal Visegrádon kötött szerződésükben megfogadták, hogy „úgy szárazföldön, mint tengeren a király jelvényeit és zászlóit tartoznak használni.”¹⁰⁵ Az itáliai hadjáratban Centurusi ostrománál a várost Lackfi András és István, a lengyel Morovcsok és Sós László rohammal bevették, tornyára a Hermann nemzetség címerével, a fehér sárkánnyal ékes zászlót tűzték ki.¹⁰⁶ Giovanni Villani krónikája szerint Anjou Endre halálakor országos gyászt rendeltek el, ekkor: „a magyar és lengyel királyok báróikkal együtt, hogy fájdalomuknak kifejezést adjanak, fekete gyászruhát öltöttek, s hogy katonáikat bosszúhadjáratra lelkesítsék, csapataik előtt egy zászlót lobogtattak, melyen egy fekete mező, s ezen a fölakasztott herceg teteme volt felrajzolva, ami mindenkinben borzadályt idézett elő.”¹⁰⁷

A kor katonai zászlóin olasz hatás figyelhető meg. Az itáliai hadjáratok során odakerült, s később ottmaradt, zsoldosnak állt magyar lovagok heraldikai jelvényekkel ékes zászlókat használtak. Ezeknek nagy szerepe volt abban, hogy könnyen felismerhetők legyenek csatában az egyes alakulatokhoz tartozók. A nem nemesi származású vezetők is használtak címerpajzsokat, heraldikai motívumokkal. Ezek a címerek mint hadijelvények jöhetnek számításba. Így, Pécsi János (délszláv származású vitéz) címermotívuma volt: a fehér alapon ágaskodó, veresnyelvű és karmú zöld farkas, közvetlenül feje felett veres hatágú csillaggal. Szőlősi (vagy Szilasi) Lőrincé: fehér alapon lefelé forduló zöld szárny, amelybe a felső jobb sarokban három tollig beszúrt veres nyílvevő van. Nagy Péter címerében fekete alapon vörös harang látható, fekete díradadíszítéssel, kilógó harangnyelvvel (1361).¹⁰⁸

A New York-i Metropolitan Museum tulajdonában levő olasz menyasszonyi láda ábrázolásán Nagy Lajos zászlója kilenc vízszintes csíkból áll, ezek közül a felső kék színű, benne három arany liliummal, a többi pedig fehér és vörös színű, négyszer váltakozva.¹⁰⁹ Ugyanezt a motívumot adományozta címerként 1368. május 7-én Nagy Lajos Kassa városának.¹¹⁰

A karaszközi freskón téglalap alakú zászló szerepel kopjacsúcson, alsó sarkában fanonnal. Motívuma kettőskereszt, maga a zászlólap két mezőre osztott (mintegy $\frac{1}{4}$ – $\frac{3}{4}$ arányban), ezek eltérő színeztűek.¹¹¹ Hasonló zászló van a zsegrai Szent László freskón, ennek azonban felső sarkában látható a fanon.¹¹²

A bántornyai Szent László freskón kisméretű, háromszög alakú kopjazászló szerepel. Ez közvetlenül a köpű végénél van felerősítve. Érdekes, hogy a festő ezt a kun vitéz kezében helyezi el.¹¹³

Eredeti zászló ebből a korszakból csupán három darab ismeretes. Ezek, a XIII–XIV. század fordulójáról származó példányok a legrégebbi magyar zászlók, amelyek napjainkig fennmaradtak, s a berni Historisches Museum tulajdonában vannak. III. András nejének, Ágnes királynénak zászlói ezek. Mivel datálásuk, funkciójuk teljesen nem pontosítható, így csupán megemlítjük ezeket.¹¹⁴

A sújtó- és zúzófegyverek különféle változatai fontos kiegészítő harci eszközök voltak. A legszélesebb társadalmi osztályokhoz tartozók is használták egyes változataikat. E fegyverek a Magyarországon megtalálható katonatípusoknál használatban voltak. Lovas és gyalogos is küzdött e fegyverekkel.

A sújtó- és zúzófegyverek csoportjába tartoznak a *szekercék* és a *bárdok*. E hatásos fegyvereket a közelharcban, illetve közeli távolságokban folytatott küzdelemben használták. Meglehetősen nehéz szétválasztani a katonai célú anyagot a különböző munkafolyamatoknál használt daraboktól. Különösképpen a XIV. századtól kezdődően került sor a szálfegyverek és a bárdok előnyös tulajdonságainak egyesítésére, újabb szálfegyverfajták, így az alabárdok létrehozására. A XIV. század második felétől használtak ún. kalapácsbárdokat, ezek csúcsos végekkel ellátott zúzópengével bírtak, s hatásosnak bizonyultak a korabeli lemezpáncélzat bezúzásánál.¹¹⁵ A parasztság körében más formákat is alkalmaztak, amelyek egyaránt tekinthetők fegyvernek és szerszámnak is. A legkezdetlegesebb a közel négyszögű pengelappal bíró fejsze. Ez harcban, súlya miatt, azonban alig volt használható. A bárd és

szekerce harci eszközként is széles körben használatos volt. A nagyobb éllapú, rövid nyelű vágóeszközök rendszerint szerszámként szerepeltek. Katonai célokra kisebb méretben és hosszabb nyéllel készültek, emeléskor nem kívántak nagyobb erőt. A szerszámok abban különböznek a harci eszközöktől, hogy éllapjuk egyik oldala a köpű oldalával egy síkban fekszik. A XII–XIV. századi példányok éllapjai a köpűnyaktól fel- és lenyúlnak, és egyenes levágással záródnak. Jellemző a keskeny éllap. A hosszabb nyélre szerelt példányok neve *bárd*, a rövidebb nyelűeket *szekercének* nevezzük. E fegyverek német és szláv közvetítéssel terjedtek el.¹¹⁶

A korabeli ábrázolások ezeknek a fegyvereknek több variációját mutatják. A középkori magyar csatabárd jól megfigyelhető pl. a Képes Krónikában. Az itt ábrázolt bárdtípus éllapja félhold alakú, köpűje igen hosszú.¹¹⁷

A Magyar Legendárium Szent László ábrázolásain látható példányok keleti eredetű csatabárdtípusok. A nyak rövid, a penge alsó és felső nyúlványa azonos hosszúságú, éle holdsarlószerűen ívelt, köpűje hosszonyúlványokkal bővült.¹¹⁸

A karaszközi „magyar hadsereg” ábrázoláson látható csatabárd feje kisebb az eddigieknél. Ennek a példánynak a nyaka egészen elkeskenyedik, a felső csúcs alatt kiszögellés látható, a penge maga holdsarlószerű kivitelben készült. Közepén kereszt alakú mesterjegyet is ábrázoltak.¹¹⁹

A képeken kétféle nyéltípus látható. Az egyik igen hosszú, ilyen szerepel a veleméri templom, Aquila János által készített, Szent Lászlót ábrázoló freskóján.¹²⁰ Gyakoribb a rövidebb nyéllel készült bárd ábrázolása. Ilyen bárd látható az erdőfülei freskón.¹²¹ A karaszközi freskón megjelenő bárdnak hosszú, keskeny nyele csigavonalban festett díszítésű.¹²²

A bárdokból, baltákból fejlődött ki a XIV. század végén a lemezvérték, nehéz sisakok átütésére szolgáló *csákányfokos*. A balták foka egyre inkább megnyúlt, az éllap helyén a tüske vált hangsúlyozottabbá. Jellemző formája a madárcsőrhez hasonlóan kissé ívelt, tüskés csákány. A foknak nem volt különösebb harci szerepe, súlyával csupán az ütés erejét növelte. Ezt a fegyvert elsősorban a lovasság használta.¹²³

A középkor legelterjedtebb sújtó- és zúzófegyvere a *buzogány* volt. Ennek alapvető formája egy vasból vagy bronzból készült fe, amit fanyélre erősítettek fel. A fejeknek golyó, henger, kocka,

téglatest, sokszög alakjuk volt. E sújtófejek, tulajdonképpen, a nyél emelőkarjellegét jelentették, ezt hosszabbították meg. Ezekkel a fegyverekkel – bármelyik irányba sújtottak – erős zúzóhatást értek el, nem úgy, mint a korábban tárgyalt fegyvereknél, melyekkel többnyire csak előre sújtva lehetett elérni megfelelő eredményt. A buzogányfejek tagolt felületének kikovácsolása hosszadalmas, igényes munkát jelentett, ezért terjedt el széles körben a buzogányfejek agyagformák segítségével bronzból való öntése, míg a vasfejeket továbbra is kovácsolták. E hatásos, könnyen előállítható fegyverfajta hosszú ideig megbecsült hadfelszerelési tárgy volt. A védőeszközök fejlődésével az addig használatos formák egyre kevesebb hatékonyságot mutattak, így került sor a XIV. századtól kezdődően az ún. *tollas buzogányok változatainak* kialakítására. Ezekkel a fegyverekkel sikeresen küzdhettek lemezvérttel felszerelt ellenféllel szemben is. A buzogányt a kor egyszerűbb fegyverzetű lovassága is használta. A bronzból öntött buzogányok a XIV. század során egyre inkább korszerűtlenné váltak.¹²⁴

A XIV. századi buzogánytípusok fő jellegzetességei a következőkben foglalhatók össze: A csillag alakú buzogányok anyaga csaknem kizárólag bronz volt. Nem üregesen öntötték ezeket, legfeljebb a nyélnyílás öblösödött ki kissé a buzogány testében. A legegyszerűbb változat négy- vagy ötszög metszetű hasáb, amelynek oldallapjai középpontjában egy-egy gúla alakú, nagyméretű tüske van, ezt négy kisebb, a hasáb sarkainak meghosszabbításával kialakított háromszög alapú tüske veszi körül. Néhány, e típusba tartozó példány üregesen, zömük azonban tömören öntött.

A buzogánynak különféle változatai ismeretesek. Ezeknél a nyélre erősítés biztonságának fokozására alul és felül is peremgyűrűt, esetleg rövidebb-hosszabb köpűt készítettek. E forma továbbfejlődésénél megfigyelhetők hosszútüskés példányok. A peremgyűrűvel és köpűvel ellátott hosszútüskés példányok jelentették a csillagfejű buzogányok legkésőbbi változatát.

A csillagfejű típusból a XIV. század végén nyugati hatásra más változatok is kialakultak. Így, a magyarul csatacsillagnak, az idegen zsoldosok által „Morgenstern”-nek nevezett buzogánytípus. Ennél a fej a köpűvel egyetemben hengeres hüvellyé alakult át, felületén több sorban kúpos, vagy gúla alakú megnyúlt tüskék helyezkedtek el.

Feltehetően, főleg a besenyők és kunok használták a gúlás buzogányokat. Ezek jellemzője hordó, kocka vagy öt-hétszög hasáb alakú test, melynek oldallapjai közepéből egy-egy nagy, gúla alakú tüske emelkedik ki. Ezt oldalanként négy-négy háromszög metszetű tüske veszi körül, melyek a buzogánytest csúcsainak megnyújtásával keletkeztek.

E buzogányok bronzból üregesen öntöttek. Alakjuk, méreteik igen változatosak. A korábbi formákhoz képest szerkezetileg ezek a legfejlettebbek, mert felületük kialakítása jelentősen megnövelte az ütés hatásosságát, bármely irányba történt is az. Bár viszonylag nagyobb számban ismeretesek példányok e típusból, a kisszámú, alig értékelhető összehasonlító anyag miatt igen nehéz az anyagcsoport datálása.¹²⁵

Nyilvánvaló, hogy a besenyők és kunok más buzogányfajtákat, köztük csillagfejű buzogányt is használtak. Így a Magyar Anjou Legendárium egyik képén a kun vitéz ilyen fegyverrel üti le a vértbe öltözött Szent Lászlót. Ennek nyele mintegy fél méter hosszú lehet. A nyilvánvaló párhuzamos használat mellett nem köthető ez a buzogánytípus kizárólag a keleti jellegű besenyő-kun könnyűlovassághoz.¹²⁶

Csillagfejű buzogányt ábrázoltak a karaszkói freskókon a lovon ülő Szent László kezében is. Ennek a példánynak a nyelén megfigyelhető bizonyos díszítő motívum, esetleg lemezborítás. Ugyanitt, Szent László seregének ábrázolásán az egyik lovas, vértezett vitéz kezében is megjelenik ez a forma. E darab viszonylag hosszabb nyele csigavonalban, két színnel festett.¹²⁷

A gótikus buzogányok típusának kialakulásánál feltétlenül megemlítendő egy érdekes fejlődési típus. Ez hat négyszögletes gerezddel, a felső szintnél magasabb oldallal rendelkező buzogány.¹²⁸ A későbbi fejlődés során a toll felső sarka a közép felé irányult és lassan háromszög alakúvá vált. A gótikus buzogányoknál – a korábbi formákból kiindulva – a négyszögletes, lapos végű, előreugró tüskék alul és felül nyúlvánnyal, gerezddel bővültek. Az alsó nyúlvány rendszerint hosszabb méretű. Ezeket kunkorodóan alakították ki a fejrész díszítése érdekében. A tüskés gerezdeket vörösrézrel sugarasan forrasztották a vasból készült nyélre, ami fokozta a fegyver sújtóhatását. A vasnyél hengeres, négyszögletes vagy pedig a kézzel érintkező felület sima részén túl csavart díszítésű. A díszítési elemek, így a gerezdek gyakran cikornyás vonalvezetése gótikus stílusú.¹²⁹ A tollas változat korai

típusa jól szemlélhető a Képes Krónika címlapján: a Nagy Lajostól jobbra álló, keleti öltözetű főember tart baljában ilyen fegyvert.¹³⁰ A martonházi „Krisztus feltámadása” freskón az egyik sírt őrző katona kezében tojásdad alakú tollas nehéz buzogány van.¹³¹

A közelharcnál használatos fegyverek áttekintését a távolraható fegyverfajták bemutatásával folytatjuk. Bizonyos csoportok alapvetően a nyugati jellegű fegyverzet jellemzői, míg más típusok pedig kifejezetten a keleties felszerelésű lovas harcosok tipikus eszközei. Bizonyos fegyvereket, így az ostromeszközöket e kor magyar katonája jobbára külföldön ismerte meg.

Ósidők óta használt távolraható fegyver („hajtószerkezet”): a *paritty*. A középkorban ezt leginkább a szegényebb néprétegek alkalmazták. Hozzáértő harcos kezében igen hatásos, félelmetes fegyver volt. Használata azonban nagy gyakorlatot és ügyességet kívánt. Egyszerű, erős zsinegből vagy bőrszíjból készítették, közepére homorú bőrdarabot erősítettek, ebbe helyezték a kivetendő kő- vagy ólomdarabot. Kivetésnél egyik szárát a csuklóhoz kellett erősíteni, a másikat pedig erősen a marokba szorítani. Két-háromszori körbeforgatás után az adott pillanatban a marokban tartott szárát szabadon engedve, a követ a centrifugális erő kihajította. A XIII. századtól kezdődően ismeretes az ún. botparitty, ami az előbbi formánál hatásosabb, nagyobb kövek kilövésére is alkalmas volt.¹³²

A középkori távolra ható támadófegyverek között, talán legfontosabbnak az *íj* számított. Az egyszerű középkori fajt minősége elsősorban a készítésekor felhasznált, megfelelő fafajták szakszerű kiválogatásán múlt. Legkezdetlegesebb változata egy rugalmas faág (ív), amelynek két végét összesodort hánccsal kötötték össze (ideg). Felhúzáskor az ív közepét bal kézbe fogták, a húrt pedig jobb kézzel a test felé húzták, ekkor az ív célkör formában meghajlott, s rugalmassága révén nagy erővel igyekezett eredeti alakját visszanyerni. Feltétlenül foglalkozni kell az ún. *reflex* (vagy másként „összetett”) íjjal. Ilyennel harcoltak a honfoglaló magyarok is, de a XIII–XIV. században ismét jelentős szerepe volt a magyar seregben harcoló nomád jellegű könnyűlovasság (besenyők, kunok) kezében. Ezek rétegesen egymásra ragasztott szarulemezekből készültek. Az ív közepének és végeinek mindkét lapjára faragott csontlemezeket ragasztottak, majd *zsinórral* erősen átsavarva lekötötték. A középső csontlemezpár megfelelő mértékben kidomborodott, hogy jól „befeküdjön” a tenyérbe, s

további szerepe volt az ív közepének merevítése is. Az ív végeit merevítő csontlemezpárok hasonlóképpen a rugalmas ívrészt merevítették, de ezekbe vájták az ideg beakasztására szolgáló csatornákat is.

Magát az ívet úgy szerkesztették, hogy ajzatlan állapotában az egyenesen túl az ellenkező oldalra csaknem félkörívben visszahajlott. Felajzását követően az ezzel ellentétes oldalon alakult ki a félkör alakú ív.

A lovasokon kívül a XIII. századtól kezdődően a gyalogságot is felszerelték ezzel a fegyverrel. Valószínűsíthető, hogy ezen a területen gyengébbek voltak őseink. Ezt mutatja az angol íjászok alkalmazása a magyar seregben. Magyarországon az adott korban tömegesen alkalmaztak íjat, a források sokszor adnak hírt íjakkal felfegyverzett parasztokról is. A sokrétű anyag alapján valószínűsíthető, hogy a kard és a lándzsa után ez volt a legelterjedtebb fegyverfajta.¹³³ A Villani-féle krónika szerint az 1356. évi Velence elleni hadjáratban Colligrano vár őrsege a nagyszámú íjakkal és nyilakkal felfegyverzett magyar láttán megadta magát. Ugyanekkor Messer Bernabo Viscontitól 500 íjászt kapott a király. Matteo Villani a magyar harcmodorról írva a magyarság fő fegyvereként említi az íjat és nyilat.¹³⁴ 1368-ban Bolgárország ellen mozgósították az egész fegyveres népet és íjászokat. Ismeretlen évből való oklevél szerint a bolgár Fejérvár védelmének megerősítésére „kelő mennyiségű puzdrásokkal” hatvan fegyverest küldtek.¹³⁵ A kunok alapvető támadófegyverei közé tartozott a reflexíj.¹³⁶

A korabeli ábrázolások között sok helyütt találkozunk e fegyverrel, amelyek többnyire kifeszített állapotban mutatják be az íjakat, illetve abban a pillanatban, amikor kilőtték azokat. A Képes Krónika ábráin reflex fajtájú íjakat láthatunk.¹³⁷ A közismert címlapábrázoláson az első keleties öltözetű férfi kezében – tipikus kun fegyverként – reflexíj szerepel.¹³⁸ Több helyütt találkozunk a keleti harcmodorra oly jellegzetes, a nyeregben hátrafelé fordulva történő íjazással, így a kakaslovníci, rimabányai, karaszközi, zsepesszenti falképeken.¹³⁹ A kor vegyes felszerelésű katonaságára utalhat az a tény, hogy a kortársak ábrázolásain az íj a nyugati típusú nehézlovasság fegyvereként is megjelent, mint az a bántornyai, maksai, zsegrai¹⁴⁰ falképeken látható.

A fenti fegyverekből eredeti példányok, tekintettel anyagukra, nem maradtak korunkra. Az íjvesszőkből, pontosabban ezek hegyeiből, azonban, sok ismeretes. Ezek tuskájuk segítségével kerül-

tek felerősítésre a fából, esetleg nádból készült vesszőre. Köpűs példányok is előfordultak. A nyílhegyes és a húrbevágásos vesszővégeket körülkötötték, ez utóbbi végén helyezték el a nyíl vessző irányítását segítő tollzatot. Különböző célokra más és más nyílhegytípusokat használtak. Ismeretesek rombusz alakú, szakállas, szárnyas, levél alakú, villás, kétágú alapváltozatok. A könnyű nyílhegyeket távoli, a nehezebbeket közeli célok leküzdésénél használták.¹⁴¹ Kun sírokból is találtak nyílcsúcsokat, így pl. a felsőszentkirályi sírban két darab, hosszú tüskéjű, homorú élű vágónyilat.¹⁴²

A kézi íjak hatását, találati pontosságát régtől fogva igyekeztek fokozni. E törekvések során jött létre a legősbibbi mechanikusan megszerkesztett, távolra ható lövőfegyver: a számszerj (népies nevén: nyílpuska). A korban használatos számszerj nagyobb méretű ívből készült, amelyet közepén a függőlegesen álló törzshöz erősítettek. Az ív kezdetben rétegesen ragasztott, rugalmas keményalapokból, szarulemezlapokból készült. Az így kialakított ívek igen nagy rugóerő kifejtésére voltak alkalmasak. A kész ívet, megfelelő megmunkálás után, pergamennel vagy nyírfahéjjal borították be, hogy óvják a káros behatásoktól. Az ív két végébe sekély csatornát vájtak, s ebbe akasztották az ideget, ami húr- vagy zsinórkötegből állt, s azt húrral vagy zsinórral sűrűn átcsavarták. Az ideg két végén hurkot alakítottak ki, amellyel az ívre akasztották. Ehhez az emberi erő nem volt elegendő, ezért különféle szerkezetek segítségével (kétkarú emelővel) oly mértékben meghajlították az ívet, hogy az ideget beakaszthatták.

A törzs fából készült, felső részén homorú csatornát alakítottak ki, ebbe illeszkedett be az ív, amelyet zsinór- vagy szíjköteggel kötöttek egybe. Az összeerősítés előtt helyezték az ív középrésze fölé azt a vaskengyelt, amibe a felajzásnál a lábat feszítették. A három alkatrészt együtt kötötték össze. A törzs felső részén vájat volt a nyíl vessző számára, a csatorna kezdetén pedig egy besüllyesztett csontlemez volt elhelyezve, s ennek közepén levő vájatába feküdt fel a nyíl vessző. Ez a csontlemez biztosította, hogy a nyíl a törzs középvonalában feküdjék, s kilövése után pontosan a cél felé repüljön.

A törzs középtáját kissé megvastagodott, itt volt besüllyesztve az ún. dió. Ez a rendszerint tömör csontból készült, hengeres formájú alkatrész akasztotta meg a felajzott ideget. A dió közepén hengeres furat volt található a tengely számára, amelynek alsó

táján, illetve oldalán félkör alakú csatornát mélyítettek a beleakadó idegnek, az ezzel ellenkező oldalon pedig ék alakú hornyot készítettek a belefekvő lehúzó kar számára. Az ék alakú hornyba egy, a kivágásnak megfelelő méretű, vas fenéklemeszt helyeztek, hogy a lehúzó kar ne közvetlenül a csontnak feküdjék neki. A lehúzó kar vasból készült, és a kétkarú emelő elvén működött. Kisebbik karja a dió alsó hornyába illeszkedett, hosszabbik karja pedig megnyúlva a törzs alatt húzódott. A lehúzó kar vascsap körül fordult el. A lehúzó karra ható rugó ereje a kisebb kart fölfelé nyomta, ezáltal az a hornyba feküdt. Kilövéskor a lehúzó kart a törzshöz nyomták, ezáltal annak kisebbik karja kiemelkedett a dió alsó hornyából, a dió szabadon elfordulhatott, az ideg előrelelendült és kirepítette a törzs csatornájába befektetett nyilat.

A könnyebb típusoknál általános volt a számszerj-felhúzóhorog használata. Ezeket övre szerelték, s emberi erő kifejtésével húzták az ideget a dióba. A nehezebb fajtáknál a XIV. századtól kezdődően különféle bonyolult szerkezeteket (tekervényeket) vettek igénybe. E fegyver alkalmas volt – tekintettel nagy átütőerejére – a páncélos ellenféllel szembeni harcra. Azonban, csak viszonylag kisebb távolságra, úgy 100–120 lépésre volt igazán hatásos.

A számszerj hátrányai közé tartozott az aránylag hosszú előkészület a kilövésnél. Az ív vízszintes fekvése a számszerj használatakor nagyobb cselekvési teret igényelt, mint amennyi az íjknál kellett. A számszerjászok sokszor töltöttek be mesterlövészi funkciót. Mivel a felajzás csak statikusan stabil helyzetben volt lehetséges, hosszú időn keresztül kizárólag a gyalogosok használták számszeriját.¹⁴³

A fegyver Anjou-kori magyarországi használatának érdekes emlékei a papirosvízjeleken található számszerj-ábrázolások.¹⁴⁴ Ebben a korban íjászok alatt általában számszerjászokat értettek. 1355-ben Albert herceg segítséget kért a fellázadt sváb urak elleni harchoz Lajos királytól. Lackfi Pál vezetésével négyszáz íjász ment Svábsországba, akik Tulna városánál augusztus 11-én háromszáz sváb urat nyilaztak le. Ezt a harcmodort a magyarok a világhírű angol íjászoktól tanulták el. A híres „fehér zsoldos kompánia” felerészben angolokból, felerészben magyarokból állott. Főkapitánya az angol Mortimer Hugó, másodkapitánya pedig Toldi Miklós volt.¹⁴⁵ A XIV. századi Raguzában igen széles körű számszerj-használatról vannak adatok.¹⁴⁶

A számszerjakhöz használt harci nyilak egységesen rombusz

keresztmetszetűek, négyélűek, hátsó végük kúpos köpűvé szélesednek. A fanyelek készítésénél keményebb, csomótlan fafajtákat használtak. Gondosan ügyeltek a súlypont elhelyezésére. Ez szabályszerűen az első harmad végére, hosszabb példányoknál az első negyed végére esett. A súlypont helyét minden egyes nyílnál meghatározták, eltérés esetén a nyílvevő végének levágásával egyensúlyozták ki. A viszonylag rövid számszerűvesszőt, hogy kilövés után helyes repülési irányt tartson, vezetőszárnyakkal látták el. Ezek vékony falemezből, ritkábban bőrszeletből készültek, a nyílvevő két oldalán vájt keskeny csatornában horonyba voltak beragasztva. Ha a horonyt kissé haránt irányba vágta ki, a vezetőszárnyak repülés közben forgásba hozták a nyílat, s ez határozottabbá tette a hatást.¹⁴⁷ A vésett díszítésű, az átlagos számszerűhegynél hosszabb, gondosabb kidolgozású hegyek valószínűleg számszerűjász parancsnokok, lövésztestvériségek előjáróinak jelvényei lehettek. Mivel túl díszesek voltak, nem szolgálhattak gyakorlati célokat.¹⁴⁸

A nagyszombati Nyugat-Szlovákiai Múzeumban őrzött, Szomolányról származó rangjelző jellegű számszerűhegy a XIV. századra datálható. A vasból készült példány köpűje bronzgyűrűvel, a négyszögű penge bronz berakásokkal díszített. A darabon növényi és figurális ornamentika, valamint gótikus minuszkulás felirat látható.¹⁴⁹

Mind az íjat, mind pedig a vesszőket meg kellett védeni a káros behatásoktól, erre szolgált a *tegez*, a vesszőket az *íjvesszőtegezben* (puzdra) tartották. A puzdra elnevezés igen régi, megtalálható a königsbergi szójegyzékben.¹⁵⁰ A nyíllal való lövés gyorsasága nagymértékben függött a tegez kialakításától. A tegez a jobb oldalon egy övön lógott, vagy a vállon hordták.¹⁵¹ Hosszú ideig használtak Magyarországon ősi tegezformákat. Valószínűsíthető, hogy a honfoglalás kori íjtegez késői változatát a kunok hozták magukkal. A honfoglalás kori leletek sokrétű rokonságot mutatnak a XIII–XIV. század keleti jellegű harcosainak ábrázolásain megjelenő tegezekkel. Bizonyos eltérések azonban vannak ezek között, ami az időközben bekövetkezett keleti fejlődéssel áll kapcsolatban. A korabeli falképeken – így Erdőfülén, Homoródszentmártonban – ábrázolt tegezek fő konstrukciójukban teljesen megegyeznek a honfoglalás kori magyar tegezzel. Azonban a fejlődés eredményeként, a tegezfedő ajtószzerűen oldalt csapódik le, a tegez teste pedig kúrszerűen szélesedik lefelé. Egy képen tartófül is

látható. Valószínűsíthető, hogy a tartószíjat esetenként magába a tegez testébe fűzték bele. A tegez nyírfakéregből, vagy vastag bőrből készült, tetejét, fenekét falemezzel erősítették meg.¹⁵² Ezt a tegeztípust László Gyula a következőképpen rekonstruálta: „A tegezen elől ajtószzerű nyílás volt, ezen keresztül töltötték meg, a megtöltés után összeszíjazták ezt az ajtót, és a kinyílás ellen még kétoldalról ráboruló és összeszíjazott bőrtakaróval védték. Ajtószzerűen záródott a tegez szájának fedője is, itt természetesen nem alkalmaztak még külön bőrtakarót, mert a cél a gyors nyitás és zárás volt. Ez a szerkezet lényeges és hasznos újítás volt, mert a lefelé csapódó ajtót súlya és a rázkódás irányára merőleges tengelye sokkal jobban tartotta lovaglás közben, mint a régi tegez fel-felcsapódó rugalmas fedelét”.¹⁵³ A kunok valószínűleg ismeretek egy kifelé fordított állatbőrből készült formát is.¹⁵⁴

A korabeli művészi alkotásokon mind a magyarok, mind pedig a kunok alakjainál ábrázolnak tegezeket. A bántornyai freskón egy magyar vitéz oldalán látható tegez, szájától lefelé erősen kiszélesedik, alja félkör alakú szíjon függ le.¹⁵⁵

A kakaslovníci freskón ábrázolt kun tegez lefelé kissé kiszélesedő téglalap formájú. A felső része félkör alakú, rajta jobbra lehajló tető, a tegez alja síma. A tegez hatszög keresztmetszetű, a tető alatt díszítésként fémből készült, négyzet alakú lap, ezt követően pedig, nagyjából a tegez formáját utánzó kettős minta található.¹⁵⁶ Hasonló konstrukciójú tegezforma szemlélhető meg a szepesmindszenti freskón, ez azonban erőteljesebben szélesedik lefelé, oldalán két helyen szíjakkal van a kun vitéz övére felerősítve.¹⁵⁷ Rokondarab szerepel a rimabányai falképen is, bár ennek anyaga eltérő (valószínűleg bőrből készítették), felső részén nem figyelhető meg pontosan a lezáró tető.¹⁵⁸ A bántornyai ábrázoláson a kun vitéz oldalán egy elnyújtott, hosszúkás, keskeny zsák jellegű tegezforma látható.¹⁵⁹ Ezekben a tegezekben mintegy 20–25 vessző fért el.

A számszerűvesszők számára készített tegezek az íjvesszőtegezekenél rövidebbek, alakjuk henger formájú volt. A fából készült darabokat bőrral borították, felső részét szőrmével. Ez a tegezfajta jól mutatta a számszerű hátrányait az íjjal szemben, a testesebb vesszőkből ugyanis csupán 18 fért el benne.¹⁶⁰

E korban általánosan használtak ún. *csoportos ostromeszközüket*, amelyek kezeléséhez, mozgatásához több emberre volt szükség. Többségükben antik előképeket követtek. A technikai megoldások részleteiben változtathatók voltak, ezek függtek a tényleges

céltól, a technikai lehetőségektől, a készítő felkészültségétől. A legegyszerűbbek közé tartozott a kapuk bezárásánál alkalmazott ún. faltörő kos. Általános volt az ezeket kiszolgáló katonák védelmére fátököket használni. A vetőgépek alapvető változatai: nagyméretű gerely kilövésére a számszerű elvének megfelelő szerkezetet használtak (ballista), megfeszítéséhez bonyolult mechanizmusokra volt szükség; a katapult fő alkatrésze egy nagyméretű rugó volt, amit emelőberendezéssel feszítettek meg. Kilázításakor erőteljes csapás vetette ki a töltetet.

Követésnél ív alakú, rugalmas fából készült mérlegkar vetette ki, a kioldást követően, a lövedéket. Másik változatánál egy fából készült emelvényen elhelyezett, gerendákból ácsolt mérlegszerű szerkezetet készítettek. Rövidebb ágát nagyobb súllyal terhelték meg, s a hosszabb karjára helyezték a lövedéket. A szerkezet az emelőkar elve alapján működött: a könnyebb kar lehúzását követően, kioldáskor a rövidebb kar súlymegterhelése lőtte ki a lövedéket.¹⁶¹

Ostromgépeket a magyar sereg is használt. Így Giovanni Villani megemlékezik arról, hogy az 1347. évi itáliai harcok során a hadigépeket az idegen zsoldosokból és magyar pórokból álló gyalogság kezelte.¹⁶² Az 1356–57-es lombardiai csatározások folyamán, Treviso ostrománál, az ellenség a városfalakról égő ként és szurkot öntött a magyarok hadigépeire. A tűz eloltásánál, az instrumentumok védelmében jelentős szerepe volt Ellerbach Burkhard Puplin lovagnak.¹⁶³ Raguzában is széles körben használtak ekkor különféle hadigépeket.¹⁶⁴

Ez idő tájt jelentek meg a tűzfegyverek első típusai is. Ezek, valószínűleg, elsődlegesen Itáliában, az ottani harcok során kerültek magyar tulajdonba. Pontosán nem lehet megállapítani, hogy Magyarországon mikor vált ismertté a puska és a tűzfegyver, de már 1354-ben – Nagy Lajos király által kiállított oklevél szerint – Pozsonyban mindenféle lőszerekkel ellátott „Püxenhof” nevű fegyvertár volt.¹⁶⁵

Agyúk használatára itáliai és dalmáciai adatok ismeretesek. Zara 1346. évi ostrománál, állítólag, olyan nagy volt az ágyúk zaja, hogy senki sem értette a másik szavát. Nagy Lajos saját ágyúöntéséről, illetve arról, hogy magyar tüzei lettek volna, eddig nem ismeretesek adalékok. Az 1378–1381. évi felső-itáliai hadjáratban a magyar király serege már használt ágyúkat. Így San Lorenzo 1378-as ostrománál követőgépeken kívül ún. bombardák is szerepeltek.

Elképzeltető, hogy ennél az ostromnál, ahol a tüzéségnek már jelentősebb szerep jutott, az ágyúk kiszolgálói között magyarok is megtalálhatók voltak.¹⁶⁶

Az 1358-tól Nagy Lajos uralma alá tartozó Raguzából már számos adat ismert e korból ágyúhasználatra. 1378–1379 körül már ágyúöntési és puskaporgyártási adatok is fennmaradtak. 1378-ban a raguzai tanács szabályozta az ágyúk használatát. Ágyút és lőport esetenként ajándékba is adott a város. Így 1378-ban a bosnyák uralkodót ágyúval, 1379-ben lőporral tisztelték meg.¹⁶⁷

A legkorábbi ágyúfélék a mozsarak voltak, amelyeket a XIV–XV. században kovácsolt vasdongákból állítottak össze.¹⁶⁸

Fegyvertörténeti áttekintésünk következő nagy témaköre: a védelem eszközei. Közülük a legfontosabbak a pajzsok, sisakok és páncélzatok. Ezekről a fegyverfajtákról leginkább a korabeli ábrázolások segítségével alkothatunk fogalmat, mivel nagyon kevés eredeti tárgy ismeretes, s ritkák az írásos említések is.

A kvalitásos védőfegyverek igen drágák voltak, s azokat csak az előkelők tudták megszerezni. Egyszerűbb eszközökkel azonban a szélesebb katonatömeg esetében is igyekeztek csökkenteni a korabeli fegyverek hatását. Alkalmazásuk – az ábrázolások alapján – általános lehetett. Legjellegzetesebb formáit a nyugati típusú katonák viselték.

A pajzs a legősibb védőfegyver. Lovasok, gyalogosok egyaránt használták. Anyaga a XIV. században többnyire fa, belső részén szíjzat van, ennek segítségével tartották. Sokféle formája ismeretes, így például Magyarországon kör, háromszög és ovális alakú. A XIV. század első felében a lovaspajzsok új típusa jelent meg, az ún. tárcsapajzs, amely leginkább hosszúkás négyszöget alkotott. Ennek a típusnak jellegzetessége a jobb felső sarkában elhelyezett kis bevágás a kopja megtámasztására.

Ovális tárcsapajzs szerepel a szepeshelyi freskón,¹⁶⁹ s ugyanilyen jelenik meg az erdőfülei falképen is.¹⁷⁰ Lekerekített háromszög, illetve háromszög alakúak láthatók a svábfalvi falfestményen,¹⁷² míg Maksán levélformátum szerepel.¹⁷³ Gelencén hatszögű pajzs figyelhető meg.¹⁷⁴ Ugyanilyen alakú a martonházi falképen megjelenő gyalogsági pajzs is.¹⁷⁵ A legtöbb ábrázoláson azonban, az adott korban általánosan használt tárcsapajzs jelenik meg, így a Képes Krónikában¹⁷⁶ és a bántornyai¹⁷⁷ falfestményen.

A pajzsokat e korban általában festett heraldikai motívumok,

illetve minták díszítették. Szepeshelyen nagy gonddal ábrázolták a Károly Róbert mögötti pajzson az uralkodó címerét.¹⁷⁸ Általános az államcímer egyes motívumainak megjelenítése, így a vörös-fehér pólyák Kakaslovnicon¹⁷⁹ és Svábfalván,¹⁸⁰ a kettős kereszt Karaszkon¹⁸¹ és Zsegrán¹⁸² is megtalálhatók. Ezeket az elemeket sűrűn ábrázolták a Képes Krónikában is.¹⁸³ Különféle pólyák, esetenként harántpólyák szerepelnek a gelencei, erdőfülei, maksai¹⁸⁴ falképeken. Kereszt látható Szent László pajzsán az Anjou Legendáriumban.¹⁸⁵ Sárkány – a gonosz mitológiai szimbóluma – szerepel a martonházi freskó pajzsábrázolásán.¹⁸⁶ A Képes Krónika képein is változatos heraldikai anyag jelenik meg.¹⁸⁷

Az Itáliában harcoló magyar vitézek által használt heraldikai jelvényekről már zászlóik kapcsán megemlékeztünk. Ezek a motívumok nyilvánvalóan széles körben alkalmazásra kerültek pajzsaikra is.¹⁸⁸ Zára ostromakor, annak polgárai a magyar király kintartásra buzdító üzenetének vételét követően – ragaszkodásuk és hűségük jeléül – pajzsaikra a magyar színeket alkalmazták.¹⁸⁹

A kunoknál és általában a keleti fegyverzetű könnyűlovasságnál nem használtak pajzsokat, ez ugyanis akadályt jelentett volna az ijáznál. Nem jelenik meg ez a fegyverfajta korabeli ábrázolásainkon sem.

Igen nagy szerepet kaptak a védelemnél a sisakok. Az Anjou-korban használatos volt az üstsisak (fazéksisak), amely a keresztesháborúk korában alakult ki s terjedt el. Hengeres vagy hordó alakú, lapos tetejű sisakfajta volt, amit belülről kipárnázott harangtető tartott meg a fejen. Az arc előtti részen, a szemeknél keskeny látónyílás volt kivágva, az arcvédő lemez közepén keskeny merevítő élpánt húzódott végig. A XIII. század végétől a lapos sisaktetőket kezdték ismét kúposodóvá formálni, a sisakharang lassan cukorsüveg formájúvá alakult át. Ez azért történt, hogy a sisak a különféle fegyverek hatásának minél kisebb felületet nyújtson. A hengeres sisaktest megnyúlt, és a vállak felé kiszélesedett. Ez a sisakváltozat a vállakra nehezedett, nem a fejtetőn nyugodott.¹⁹⁰

Ismeretes egy érdekes, magyarországi vonatkozású, kiegészített üstsisakpéldány. E darabnak magasra nyúló kúpos teteje volt, homlok- és arcvédője pedig élben kiszögelt. Öt darab vaslemezből, gömbölyű fejű szegecsekkel erősítették össze. Alsó része későbbi kiegészítés eredménye. Valószínűleg, nem valóságos harci sisak, hanem a kor szokásának megfelelően, címer vagy halotti

sisak. Ezeket ravatalnál, illetve az elhunyt végső nyughelyén, az e célra kiválasztott templomban helyezték el.¹⁹¹ E sisakfajta tetején, használója családi címeréből vett, heraldikai motívumot is feltüntették, ami fából, bőrből készült. A legújabb kutatás szerint az ún. soproni „halotti címer” egy része, az eredetileg csuklyaszerűen kiképzett, bőrből üregesen domborított kecskefej-sisakdísz volt.¹⁹²

A korabeli heraldikában használatos sisakok tényleges harci példányokat jelenítenek meg,¹⁹³ s ezek ábrázolásai fegyvertörténeti szempontból is hasznosíthatók. Ismeretes egy vörösmárványból készült Anjou-sisakdísz, amely egykor, feltételezhetően, a székesfehérvári Anjou-sírkápolna heraldikus díszé lehetett. Ezen leveles díszű, orrpecekkel, szemréssel kialakított csöbörsisak látható. Felső részén (textil) takaró és drágaköves abroncsú, lilimos korona és – heraldikai díszként – töredékesen megmaradt, patkót tartó struccfej található.¹⁹⁴ Hasonló sisakban mutatja be Károly Róbertet a rozgonyi csatában a Képes Krónika.¹⁹⁵ Ugyanilyen sisak látható a győri püspökvár kaputornyának egyik homokkő faragványán is.¹⁹⁶ Koronával, ékítményekkel díszített harci sisakok korabeli külföldi analógiák alapján is ismertek.

A fazéksisak hátránya volt, hogy túlságosan nagy felületet nyújtott az ellenfél kardvágásának, jó célpontja volt a lándzsa döfésének is. A XIII. század végétől kezdődően ezért visszatértek a korábban alkalmazott kúpos, harang alakú sisakok használatához. Ez az egykori norman sisak nagyobb, súlyosabb változata volt (nagy bacinet, pikonhog). E forma az ellenség fegyverei hatásának csak kis felületet nyújtott, homlokon ülő típus volt. A korábbi változatokhoz képest némileg átalakult: oldalfalai megnyúltak, majd pedig a nyak felé kibővültek. Kezdetben a bacinet-re a harc folyamán még ráhúzták a nehéz fazéksisakot.

A fazéksisak visszaszorulásával, majd megszűnésével a kúpos, könnyű sisakok két főbb irányba fejlődtek tovább. Az egyik változatnál a sisak oldalfalai egészen a vállakig lenyúltak, a sisak alsó szegélyébe sodronyvértet fűztek, ami a vállakat, a mell és a hát felső részét egyaránt fedte. Az arc védelmét a vizirrel igyekeztek megoldani. Ez a sisak homlokrészére, esetleg oldalt, csuklósan megerősített arcvért előbb háromszögű, később teljesen zárt, oldalt el nem mozdítható volt. Jellegzetessége, hogy egyre inkább divatossá vált az előreugró, hosszúkás látónyílással, különféle kivitelben készült, kisebb lélegzőnyílásokkal áttört arcvért. Ez a for-

mátum kutyafejre emlékeztet. Innen ered e típus általánosan használt német elnevezése: *Hundsgugel*. E sisakféleség alatt könnyebb sisakfajta, koponyavédőt is viseltek.

A fejlődés másik vonalának jellegzetes típusa az ún. *velencei sisak* (barbuta). E fajta harangjának felső része félgömb kiképzésű, tetején sekély magasságú taréj fut végig. A vállakig lenyúló oldal-fala egyenes levágással zárul. Az arc előtti részen homlokközépnél egy rövidebb nyúlvány látható, egyébként az arc előtti rész szabadd.

A *vassalap* (vaskalap) elsődlegesen a gyalogság, az egyszerű katonák fővege volt. Ezt karimás kalap alakúra készítették, hengeres harangjának teteje kúpos vagy félgömb formájú.

A XIV. század legvégére tehető egy olcsóbb sisakváltozat, a szegényebb harcos védelmét szolgáló *réteglemezs sisak* megjelenése. Ezt vaslemezdarabokból szegecselték össze. Harangja félgömb alakú, vagy mérsékelten kúposodó, fülvértékkel is ellátott.¹⁹⁷

A fémből készült, részben sodronyvértezetes sisak a kunok és más könnyűlovass csapatok fegyverzetéhez is hozzátartozott.¹⁹⁸ A XIII. század legvégére datálható csólyosi kun sírlelet sisakja keleti típusú, félgömb alakú, enyhén kúposodó formájú. Csúcsának enyhe kúposodásától eltekintve követi a fej vonalát. A könnyűlovasság harcmódorának leginkább a kisméretű, könnyű sisak felelt meg. A kunoknál jellegzetes a félgömb alakú, enyhén kúposodó, homlokpántos sisak. Ezt kezdetben keresztpántok alkothatták, később pedig egy darabból kovácsolták.¹⁹⁹

A korabeli ábrázolásokon leggyakoribb a kúpos, harang alakú sisakok különféle változatainak megjelenítése. Így ezek megtalálhatók a Képes Krónikában,²⁰⁰ a bántornyai,²⁰¹ karaszközi²⁰² falképeken. Szent László is koronával ékes, kúpos sisakot visel a gelencei freskón.²⁰³ Az ábrázolások egy részén, mint pl. Erdőfülén,²⁰⁴ lekerekített sisakformát látunk, amelyhez sokszor kapcsolódik sodronyvért, így a necpáli falképen is.²⁰⁵ Különféle vizires sisakformák tanulmányozhatók a karaszközi falképen,²⁰⁶ vassalap látható a Képes Krónikában²⁰⁷ és a svábfalvi freskón.²⁰⁸

A kunokra jellemző keleties jellegű sisakokban láthatók a magyarok ellenfelei a gelencei,²⁰⁹ maksai,²¹⁰ szepesmindszenti²¹¹ freskókon. Az itáliai harcokban ismeretesek bőrsisakos zsoldosok is.²¹² Matteo Villani szerint az 1356-os Velence elleni hadjárat idején berondi Can Grande lombard főúr Trevisóban 500 barbu-

tával felszerelt katonát ajándékozott Nagy Lajosnak a háború folytatására.²¹³

A sodronyból szőtt védőeszközök keleti eredetűek, használatuk régóta ismeretes. Ezen „szövések” anyaga általában vas, réz, esetleg ezüst; alapját fémgyűrűk képezik. Minden gyűrű négy másik gyűrűbe kapcsolódik. A gyűrűk vége szegecselt, forrasztott. Átmérőjük 5–15 mm között váltakozott. A szükséges anyagot lemezcíkokból kalapálták ki. Előállításuk igen drága volt, csak a tehetősebbek engedhették meg maguknak használatát. A XVI. század elejétől kezdődően azonban szélesebb körű elterjedéséről beszélhetünk, mivel feltalálták a dróthúzógépet, amely lehetővé tette a huzal olcsóbb gyártását. Különféle *sodronyvérteztípusok* ismeretesek, így teljes ruházat, ing, vállgallér, láb-, alsótest-, kéz-, védőeszközök, sapkák. A későbbi fejlődés során egyre gyakrabban fordultak elő lemezvértárszettekkel erősített sodronyvértezetek is. Használatuk a XIV. század végéig széles körű volt.²¹⁴

A sodronyvértezet a könnyűfegyverzetű katonaságnál, így a kunoknál is használatos volt.²¹⁵ Vállvédőlemezekkel ellátott sodronying maradványai ismeretesek a csólyosi leletből.²¹⁶

Vannak adataink *pikkelypáncélokról* is. Ezek esetében pikkelyszerűen egymás mellé helyezett vaslapocskákból, esetleg domború fémpikkelyekből, felvarrt kör alakú fémlapocskákból összeállított védőeszközzel van szó,²¹⁷ amit a kunoknál is használtak.²¹⁸ Valószínűleg pikkelypáncélból származtak a felsőszentkirályi kun sírból előkerült fémmaradványok is.²¹⁹

Különféle, a lemezvért felé közelítő átmeneti páncélzattípusok is léteztek az adott korszakban. Ilyen a bőr-, vagy textilanyagból rádolgozott, rászegecselt fémlapocskákból álló *brigantin*. Ez a lovagi viselet ágyékkötényének, a *Lentnernek* továbbélése. A XIII. század derekán az ágyékkötény belsejére előbb lemezsávokat szegecseltek, amely korábban még csupán a mell alatti érzékenyebb testrészt fedte. A XIV. század derekán az egész felsőtestet mind elöl, mind hátul körülfogó kis lemezlapocskákból álló vértetzajtta alakult ki. A brigantin használatos volt sodronying felett, s anélkül is. Korai példányainak maradványai előkerültek a pomázklisszai ásatásoknál. A Márton és György kolozsvári szobrászok által készített, Prágában levő Szent György szobron a lovag sűrűn szegecselt brigantint visel, amely a hát közepén van összezsácolva.²²⁰

Feltétlenül megemlítendő a korszakban használatos bőrpáncél-

zat, vagy ahhoz hasonló védőruházat. Matteo Villani írja, hogy a magyarok „kordoványból való köntöst viselnek és ha ez már jól be van kenve, két ujjast öltenek föléje, úgy, hogy ez a ruha igen megerősíti és megvédelmezi őket.”²²¹

A védőfegyverek terén a következő nagyobb fejlődési szakaszt a lemezvértezetek hozták. Kezdetben ez a különféle váll-, illetve lábikravédő korongok megjelenését jelentette a sodronyvértezen és a harci öltözeten. Hosszabb fejlődés eredményeként igyekeztek egyre nagyobb testfelületet páncéllemezekkel borítani. Már a XIII. században találkozunk a karok külső felületének védelmére szolgáló vaslemezekkel, így a felső karra hosszában felcsatolt keskeny vaslemezből készült pántokkal. A XIV. század elején tűnt fel a vaslemezpánt felhasználása az alkar külső oldalának védelmére. A fejlődés során kiszélesedtek a pántok, végül kialakult a XIV. század közepén a zárt, cső alakú karvért. A felső karvértlemek oldalnyílás nélküliek, az alsók belső oldalukon nyithatók, illetve a kar behelyezését követően becsukhatók. Erre a célra szíjakat és csatokat alkalmaztak. A karvérték könyökhöz eső végén nagy ívű kivágásokat készítettek, hogy a kar szabadon hajlítható legyen. A kivágások alatti részeket oldalpillangókkal fedezték.

A kézfej védelmével nagyobb mértékben a XIII. századtól kezdődően foglalkoztak. A vaskesztyű korai példányai széles kézfelemezből álltak, ehhez kapcsolódott a négy ujjat és a hüvelyket is védő lemeztag. A csuklószár kezdetben még rövid, részben cső alakú, részben kúposodó volt. A XIV. században már kúpos, csuklóvértű vaskesztyűk váltak általánossá, s az ujjak ekkor már különálltak.

A lábvért a térdvértből alakult ki. A XII. században a sodronyvértezet nadrádjára, a térd előtti részen, széles bőrdarabot szíjaztak fel, erre a térdkalács elé kerek vaslemezt varrtak. A XIII. század elején már ismert volt a domborított térdvért. Az akkori ruházat – csuklyás ing – még térdig ért, s ez elfogadható védelmet nyújtott a comboknak is. Ebben az időben kezdték az alsó lábszárat is védeni. Mivel a széles bőrszalag megnehezítette a térd hajlítását, ezért hamarosan elhagyták. A vasból kovácsolt térdkagylót szíjjakkal csatolták fel, ehhez még egy fölfelé nyúló vaslemezsáv kapcsolódott, amely eltakarta a felső lábszár egy részét is. Ebből a lemezsávból alakult ki a XIV. század közepére az egész combot befedő vért. A korabeli öltözet fontos része, a csuklyás ing, a XIV.

század elejétől megrövidült. A felső lábszárvért, amelyet a combhoz szíjjakkal csatoltak, a combnak csupán az elülső oldalát takarta, ez tehát nem akadályozta a nyeregben ülést. A XIV. század első felében alakult ki az alsó lábszár csővértje. Magyarországon is viselték a XIV. században a bokáig érő, oldalt összekapcsolt, a lábszárat teljesen körülvevő lábvértet.

A vassaru a XIV. század második felében kapcsolódott össze az alsó lábszárvérttel, amely maga is egy részét tette ki a lábfej védelmének, amennyiben alsó szintjének oldalán már a boka védelmére szolgáló kidomborodás volt található. A XIV. század elején a lemezsávós lábfejrész elejére tompa saruhegy vagy megnyúlt, csőrszerű csúcs került.

A mellvas önálló alakjában a XIV. század utolsó harmadában jelent meg. E korban a hónaljvérték többnyire korong alakúak. A karvért vállvértből, könyökvértből, az alsó és felső kart beborító vértetdarabokból állt. A váll hatásos védelmét előirányzó, kagylószerűen domborított vértetés a XIV. században már ismeretes. Ez azonban csak a vertikálisan ható támadófegyverek ellen nyújtott némi védelmet.²²²

A vértetetre láncsal erősítették fel a kardot. Erre azért volt szükség, hogy ha harc közben kiesett használója kezéből, az ne kerüljön kritikus helyzetbe. Így látható ez, többek között, István erdélyi herceg lovaspecsétjén.²²³

A korabeli ábrákon is jól tanulmányozhatók az egyes védőfegyverek, így a térdvédőlemezzel szerelt teljes sodronyvértezet a kakaslomnici freskón,²²⁴ a sodronying a zsegrai falképen.²²⁵ Igen gyakori a sodronygallér-ábrázolás, mint Bántornyan, Erdőfűlén és Gelencén.²²⁶ Ez a védőfegyver kun vitézekén is megjelenik, így Maksán,²²⁷ Szepesmindszenten.²²⁸ Páncélkesztyű látható Erdőfűlén,²²⁹ Karaszkón²³⁰ és Zsegrán.²³¹

Fémlemezekből összerótt vérteteket visel Szent Mihály a karaszkói freskón.²³² Sodronyvértezet, illetve lemezvértezet elemeiből összeállított védőfegyverzetek szerepelnek Karaszkón és Szepesmindszenten.²³³ Rimabányán²³⁴ lemezvértezetet ábrázoltak.

A korabeli katonai viselet esetében természetesen nem beszélhetünk a későbbi értelemben vett egyenruházatról. Nyilvánvaló, hogy szoros kapcsolatban van az egykorú főúri, nemesi viselettel. Megkülönböztethetők azonban kifejezetten katonai célokra alkalmazott viseletformák, ruhadarabok is. Az adott korban – a XIII. század végétől – az erőteljes itáliai hatás következtében

az előkelőkön kívül a köznemesség körében is elterjedt a *nyugati jellegű*, pontosabban *olaszos viselet*. A kunok, besenyők, székelyek, illetve a szegényebb nép nagy része ragaszkodott a korábbi *keleties jellegű viselethez*. Meg kell említenünk, hogy a kortársak – pl. ábrázolásokon – világosan elkülönítették ezeket a viseleti alaptípusokat.

A korabeli férfiviselet jellegzetességei közé tartozott a *berhe* nevezetű alsóruha. Ez egy úszónadrágszerű, rövid lábravaló volt. A felsőtestre színes, szűkujjú *tunikát* húztak. Ez valamivel térden felül ért és nyaknál kereken ki volt vágva. Rossz időjárás esetén vállig érő, alsó szélén kisallangozott, vagy rojtozott bő gallért vetettek rá, csuklyával, vagy anélkül. Kedvelt volt a keresztben letűzdelt, gyakran váltakozó színű, haránt csíkokból összeállított kabát („metélt ruha”). Reprezentatív öltözködésnél a tunika felett combközépig érő szűk kabátot használtak.

Feltétlenül megemlítendő a testhez álló, rövid, elől hasított, az övig gombbal, kapoccsal vagy zsinórral összefogott, az övön alul kissé bővebb, redős dolmány. Ismeretesek felemás színű dolmányok is. A XIV. század második felében igen elterjedt volt a *bambusiumnak* nevezett felöltő, ami vízszintesen levarrott és vattázott keskeny redőkből állt.²³⁶

Általános szokás volt a felsőruhára és a palástra eltérő színű foltokat, hímzést, horgolt csipkét és kisebb-nagyobb mintából sajtolt ezüst boglárokat, virágokat vagy betűket alkalmazni díszítésként.²³⁷ A köpenyek, ruhák összefogására mellboglárokat, vagy páros palástcsatokat használtak.²³⁸

Igen nagy volt a változatosság a *süvegek* területén. Ezek készülhettek prémből, nemezből, selyemből. Rendkívül kedvelt volt a szövetből szabott, félgömb alakú, többnyire gerezdesen letűzdelt típus. Ezt széles karimával is készítették, a feltűrt részt kétoldalt behasították és a karima hátsó felét azután lehajtották a nyakra. Használták a kun típusú hegyes süveget is, e mellé rávarrt fémhüvelybe páva-, daru-, vagy kócsagtollakat tűztek.²³⁹

Sokan viseltek *harisnyát* is. A korabeli öltözet egyik legfontosabb darabja volt az igen változatos formákban megjelenő *cipő*, vagy *csizma*. A cipőféleknek három fő típusa volt: a *bocskor*, a *félcipő* és a *szárascipő*.²⁴⁰ Ez utóbbi esetében a gyalogosoknál elől, a lovasoknál hátul felfelé hegyesedő szár figyelhető meg.

A korabeli magyarországi viselettörténet alapvető forrása a Képes Krónika gazdag illusztrációs anyaga. Az itt ábrázolt szemé-

lyek jelentős része egységes viseletben jelenik meg. Ennek legjellemzőbb darabja a kabát, amelynek két ujjja és a felső testet a lágyéktájig borító része egészen szűkre szabott, míg a kabátnak az ez alatti része ráncos, gyakran berakott. Ez a rész nyilván külön darabból volt szabva. A felső, szűk részt az alsótól többnyire övvel választották el. A kabát szoknyaszerű alsó része legtöbbször a térdkalácsig ért. Ezt az öltözetet gyakran csuklya egészítette ki. Ennek gallérja helyenként a vállig ért, másutt a vállat és a felsőkar egy részét is elfedte. Ebben az esetben a széle rojtozott volt. Ehhez a ruhához hosszú harisnyát és kis, sarkatlan, a bokát teljesen szabadon hagyó, hegyes orrú félcipőt viseltek.

A Képes Krónikában ábrázolt alakok egy részének mellén díszítésként heraldikai motívumok szerepelnek. E viszonylag egyenmű viselettörténeti ábraanyag vonatkozásában valószínűsíthető, hogy a nyugati öltözetek esetében a miniátor korábbi évtizedek olaszos viseletformáit ábrázolta sematikusan.²⁴¹

Más emlékanyagon is jól tanulmányozható a korabeli férfidivat, így a zárai Szent Simeon ereklyetartó jelenetein a bambusium, a palást és különféle süvegtípusok.²⁴²

A korabeli harci viseletek fejlődésénél utalni kell egy kétszer kifőzött állati bőrből készült, fémkarikákkal vértezett csuklyás ingfajtára, ami a XIV. század első feléig volt használatban. A XIV. század derekára e csuklyás ingből alakult ki az ágyékkötény (Lentner). Ezt a testhez álló, szűk felsőruhát eleinte vastag bőrből készítették és a szintén szorosan testhez szabott csuklyás ing fölé öltve, a hátrészen zsinórral összefűzték. A későbbi fejlődés során ez az ing sodronyínggá vált, amely fölé szorosan a lágyékhoz szabott kötényt öltöttek, ezt a hátán zsinórral összefűzték. A Képes Krónikában ábrázolt lovagok viselete térdig érő bőr páncéling, ennél rövidebb a comb feléig érő sodronyíng. Erre öltötték a testhez szabott, szűk bőr ágyékkötényt. Ennek alsó szintjét bevágásokkal, rétegezett rátétekkel díszítették. A mellrészen különféle láncok és szíjak találhatók a kard, tör, sisak felkötésére. Bal oldalt szerepelt a kard, a jobb oldalon a tör.²⁴³

Ugyancsak jól szemlélhető a korabeli hadviselet a különféle lovaspecsétéken. Így, István erdélyi herceg lovaspecsétjén vértetbe öltözött, struccollas csöbörsisakkal felszerelt, jobbában kardot tartó lovag szerepel, akinek kardja láncsal kapcsolódik a vértetethez.²⁴⁴

Opulai László herceg nagy lovaspecsétjén tornafelszerelésbe

öltözött lovagot ábrázoltak, aki pajzzsal is fel van szerelve. Csöbörsisakján és pajzsán koronás szfinx képe látható, jobbában kardot tart, lova takarókkal borított.²⁴⁵

Az egykorú harci viselet vonatkozásában ugyancsak kitűnő forrásanyagot jelentenek a falképek. Az általánosan elterjedt, többretegű harci öltözet vizsgálható a gelencei,²⁴⁶ martonházi,²⁴⁷ zsegrai²⁴⁸ falképeken. Az utóbbi két ábrázoláson a korabeli szélesebb katonatömegek durvább kivitelű viselete jelenik meg, ellenében a források túlnyomó részén szereplő nemesi ruházattal, felszereléssel.

A kakaslovníci freskón Szent László térdig érő, rövidebb ujjú, redős, színes kabátot visel. Alatta, egész testét beborító sodrony-
vértzet van, fémlemezből készült térdvédő koronggal.²⁴⁹

Matteo Villani szerint a nyugati típusú hadiviselet, fegyverzet csupán az előkelők körében volt használatos. Az Itáliában harcoló magyar sereg zöme keleties jellegű viseletben és fegyverzettel küzdött.²⁵⁰

Különféle öltözeti darabok szerepelnek az okleveles anyagban, ahol találkozunk *palliummal* (palást), *tunicával*, *clamissal*, övekkel. Az egyik oklevél elrendeli, hogy Szabolcsi Péter serviensét *slamis bambusiumban* (köpenyféle) állítsa elő. Ez a ruhadarab *clamis virgulata* (sujtásos mente) alakban is előfordul. A katonák által viselt, erős szövetből készült palást neve *taberda*, vagy *tabarda* volt.

Ismeretes a fegyverzet egymásnak való kölcsönzése is: Pécsöli László fia kötelezte magát, hogy a Nemti Hymfy Páltól kapott fegyverzetet a királyi hadjárat után visszaadja. Sokszor kerül említésre fegyverek, így kard, sisak, pajzs kölcsönadása is.²⁵¹

A viselet jelentős eleme volt az öv. Az ezüstveretekkel díszített, vagy aranyozott ezüsttagokból összeállított öveket a férfiak csipőjükre leeresztve hordták. A XIV. század közepéig nem használták bújtatót, így az öv vége a csattól kezdve szabadon lelógott, néha egészen az alsó lábszárig. Az öveket vert, vésett vagy öntött, nagyméretű csatokkal kapcsolták össze.²⁵²

Az öveknek kivitelét, díszítését tekintve, természetesen rendkívül sokféle változata létezett, mint ahogyan egyes korabeli képzőművészeti alkotásokon is jól tanulmányozható. A gelencei freskón Szent László hosszú övének vége be van gyűrve a derékon levő övbe.²⁵³ A zsegrai falképen, János apostol övének függő tőr két kisebb, lelógó szíjjal is oda van erősítve.²⁵⁴ A lőcsei „Hét főbűn” freskó egyik jelenetén az öngyilkos férfi öve sávok közötti koron-

gokkal ékes.²⁵⁵ A zárai Szent Simeon ereklyetartón is megfigyelhetők különféle övek, így, kör alakú koronggal díszített, illetve korongokból álló.²⁵⁶ A Képes Krónika ábráin is tanulmányozható övanyag.²⁵⁷

A fentiektől elkülönítendő a kunok és más népcsoportok keleties viselete, amely a magyarság szélesebb köreiben is használatos volt. A jellegzetes kun viselet *hosszú köntösből, magas süvegből*, testhezálló, puhatalpú *csizmából* állt, de használták a nomád népek-nél elterjedt *bőrpáncélt* is. Jellegzetesek a kun mell- és hátvédő korongok, amelyek vas- és ezüstlemezek közé foglalt bőr- vagy nemezkorongok voltak. Páncélingre, vagy páncélozott kabátra erősítették fel ezeket. A XIV. században az előkelők viseletében megtalálható volt a páncéling, pikkelypáncél, illetve más hasonló védőeszköz. A sodronying alatt vászoninget viseltek. Ezt jól példázzák a csölyosi lelet sodronying töredékein található textilmaradványok. A sodronying felett kaftánt viseltek, amelynek szárait keresztbe egymásra hajtották, s rendszerint a bal szárny volt felül. Az előkelők körében általános volt a színes, drága selyemanyag használata. A ruházatot elől a mellen, vagy az alsó részén, esetenként a felső karokon hímzésekkel díszítették. A kaftánt elől aranyból, illetve más fémből készült boglár fogta össze. Az alsó ruházat nehezen rekonstruálható, tekintettel arra, hogy az ábrázolásokon azt takarja a kaftán. Általános lehetett a szűk nadrág, a lábbelit kötél fogta össze, s uralkodó volt a csizmahasználat.²⁵⁸ Ezen öltözetnek is fontos tartozéka volt az *öv*.

A kunok övei az ábrázolásokon többnyire keskeny, sima szíjak. Ezek egy része valószínűleg, a ruha anyagából készült. Erre függesztették fel baloldalt a szablyát, az íjtartót, jobboldalt a tegezt és a tarsoly jellegű tokot.

Pompás darab a felsőszentkirályi kun sírból előkerült öv. Ezt korábban pártavökvént rekonstruálták, újabban sima formátumú övként szerepel a Magyar Nemzeti Múzeum kiállításán. Igen jelentősek az öv aranyozott ezüstdíszítései, veretei. A kettős lilium alakú vereteken kívül, érdekes, változatos heraldikai motívumokkal is ékes. A példányanalógiát a népvándorlás kor előkelőinek díszes fegyverövei között kereshetjük. Anyaga valószínűleg vastagabb szálakból szőtt textil, vagy szövet bevonatú bőr volt. Feltehető, hogy egykori kun tulajdonosa a heraldikai díszítéssel kívánt nyilván nyugati viseletű, fegyverzetű – lovagi környezetéhez illeszkedni, egyben megtartva tradicionális viseletét. Úgy tűnik,

hogy a pólyák gyakorisága, az államcímer motívuma összefüggésben van a kunoknak közvetlenül a király alá tartozásával. Az öv datálása körül különféle vélemények ismeretesek: egyesek a XIII. század végére, mások a XIV. század közepére teszik keletkezését.²⁵⁹

A kun viselet tipikus eleme a feltűrt karimájú, hegyes, prémnélküli süveg. Ismeretes hímzéssel, gyöngyökkel, pitykével ékesített változata is.²⁶⁰

A XIV. században közkeletű ékszerfajta volt a ruhára varrható kerek, illetve négyszögletes préselt ezüstlemez. Az ásatásoknál szinte mindig melltájékon, leginkább jobboldalt, a homlokcsonton és a bal csípőnél találtak ilyen lemezeket.

A XIV. századtól kezdődően kettősség jellemző a kun előkelők viseletére, felszerelésére. Egyrészt, hosszú ideig ragaszkodtak hagyományaik fenntartásához, másrészt, szívesen ékesítették magukat idegen tárgyakkal, így magyar készítményekkel.²⁶¹ A kortársak nagyrészt ilyen keleties jellegű viseletet említve emlékeznek meg a magyarokról.²⁶²

Ezek a jellegzetességek igen jól tanulmányozhatók az illusztrált forrásokon, köztük a Képes Krónikában.²⁶³ A kortársak többnyire nagy figyelmet fordítottak a süvegfajták és a keleties kaftán bemutatására. Érdekes részletek figyelhetők meg a bántornyai, gelencei, erdőfülei,²⁶⁴ kakaslomnici, karaszközi és szepesmindszentiek²⁶⁵ falképeken. Fontos a kakaslomnici Szent László freskó ábrázolása, ahol a lefejezési jeleneten jól látható a kun tollas süvege és alatta a textilből, vagy bőrből készült csuklyája.²⁶⁶

A kor hadászatában alapvető szerepe volt a lovasságnak, ezért feltétlenül foglalkoznunk kell a *lovasfelszereléssel* is. Ennek legfőbb elemei: a *nyereg*, a *kengyelvas*, a *zabla*, a *sarkantyú* és a *patkó*. Témánk előbbi részeihez hasonlóan itt is megtalálhatók a nyugati és keleti elemek, illetve azok átmeneti formái.

A *nyugati nyereg* felelt meg leginkább a nehézfegyverzetű lovaság igényeinek. Fő alkotóeleme két kápa volt, amelyek szélesen feküdtek a ló hátán. E típus első és hátsó kápája merőlegesen állt; a nyereg tehát, a ló hátán négy felületen feküdt fel a kápák két-két nyúlványával. E nyergek keskenyek voltak, a lovas éppen hogy elhelyezkedhetett bennük, ugyanis a kápa villanyúlványai hosszabb méret esetén akadályozták volna a ló mozgását. A nyereg elülső kápája a XIII–XIV. század során már annyira megnyúlt és kiszélesedett, hogy eltakarta a lovas felső lábszárát, a hátsó kápa

felső nyúlványai pedig oldalkarokkal bővültek. Ismeretesek magasan kialakított nyeregkápák, amelyek jól szolgálták a has és a hát védelmét. Ez a nyereg szinte körülölelte használóját, s tartást biztosított annak. A combok számára azon a helyen van kivágás, ahol a nyereg ráfekszik a lóra. A nyugati nyeret a ló marjától hátrább hevederezték, ezzel kívánták megakadályozni, hogy a ló oldalára mélyen lenyúló villák gátolják a lapockák és a lábak izomjátékát.

A keleti típusú nyereg ősi magyar formákat követett. Ez a könnyű változat alacsony kápákkal bírt, a ló hátára két oldaldesz-kájával feküdt fel. A két nyeregszárny csupán középen, egy-egy kis felületen tapadt a lóra. A nyeregszárnyak vége felhajlott, s így nem akadályozta az állat mozgását. A két oldaldesz-kás nyereg-megoldás lehetővé tette a kényelmes, hátrafelé dülő hátsó kápa kialakítását. A hevederezésnél a nyeret a ló marjaig tették előre. Ez a típus kiválóan megfelelt a könnyűlovas harcmodor követelményeinek. A nyeregben ülő harcos szabadon hajladozhatott, nem akadályozta semmi a hátrafelé nyilazást, a szablyahasználatához szükséges mindenirányú testmozgást.

Az adott korban Magyarországon mindkét fő nyeregtípus használatos volt, sőt, számos átmeneti változatot is kialakítottak.²⁶⁷

A *kengyelvas* fő feladata a lovaglás biztonságosabbá tétele volt, segítségével a lovas megtarthatta egyensúlyát. A nehézfegyverzetű lovasság állt, a könnyűfegyverzetű pedig ült a nyeregben, ezért az előbbieket hosszabbra, az utóbbiakat rövidebbre kötötték a kengyelt. A XIII–XIV. században ismeretes egy nem egyenes talpalójú forma, melynél a kengyel teste nem különül el a fültől. A kun beözléssel hozható kapcsolatba a háromszög alakú, kun-besenyő kengyeltípusra visszavezethető változat.²⁶⁸ A XIV. században jelentek meg a kengyeleken a gótika aszimmetrikus szárformái. A kengyel felső szára megnyúlt, s ezzel a talpaló kitért vízszintes helyzetéből, és ferdén haladt lefelé. Ez a lehajló talpaló Magyarországon keleties formában fejlődött tovább: az aszimmetrikus forma elmaradt, s visszatért a körte alakú kengyelszárakhoz. Az ősi magyar formákhoz képest a talpaló azonban megszélesedett. A középkori kengyelek általában könnyűek, kisméretűek. A XIV. századi példányokon fülek helyett gyakran a szárak végét összekötő pálcátagot találunk, amely körül áthajlították a függesztőszíjat. Ez a pálcátag jóval hosszabb a korábban használatos kengyelfülek-

nél, ebből szélesebb, erősebb függesztőszíjra lehet következtetni. A belső szárok erős ívben kidomborodnak.²⁶⁹ A nyugati fegyverzetű lovasság kengyele szélesebb és nagyobb, a könnyűlovasságé vékony talpú és vékony szárú maradt, és lényegében keleti formákat követett.

A ló irányítására szolgáló *zabla* a lovasfelszerelés nélkülözhetetlen tartozéka. A zablák között – sokrétű formái mellett – két fő típust különböztethetünk meg. Az egyszerű, szelídebb hatású *csikózabla* a ló szájszegletére gyakorol nyomást. A *feszítőzabla* emelőszerűen működik, feladata a gyeplőszárok húzásának fokozása, hatására a ló álla megfeszül.

A csikózabla csuklósan összekapcsolt két tengelyrészből áll, ezek végébe gyeplőszárkarika kapcsolódik. Ezzel párhuzamosan használták a zablatengely oldalra csúsztatását megakadályozó oldalpecekkel ellátott változatát. Ez egyenes, vagy S alakban hajlított vaspálcából, ritkább esetben fából, csontból készült. A gyeplőszárat tartó karika továbbra is megtalálható a zablatengely végeiben. A feszítőzabla egy merev tagból áll, ez felfelé nyomva erős hatást fejt ki a ló szájpaddására.²⁷⁰

Sarkantyú segítségével ösztökölte a lovas gyorsabb mozgásra lovát. Ennek részei: a félkör alakban meghajlított szár, amely körülöleli a lovas lábbelijének sarkát, a közepéből kinyúló tüske, vagy a forgó taréjjal ellátott nyak, és a szárok végének nyílásába illesztett, a felcsatolást szolgáló szíjzat és csat. A XIII. század második felében jelent meg a merev tüske helyett a forgó taréj, amelynek fő előnye, hogy kímélte a ló oldalát. A kezdeti változatok rövid, lehajló nyakra illesztett nagyméretű, sokágú taréjok voltak. Ezeknél a koragótikus sarkantyúknál a szár alakja követte a tüskés sarkantyúk szárainak vonalvezetését. A taréj ágainak jellegzetessége, hogy közepük kiszélesedik vagy ellaposodik, gyakran árpaszemhez hasonlóan kigömbölyödik.²⁷¹

A sarkantyúnak egyre inkább jelképes szerep is jutott, mivel a lovagság hatalmi szimbólumaként szerepelt.²⁷² Nyilvánvaló, hogy egykor igen díszes kivitelű példányokat is viseltek. Nagy Lajos anyjának, Erzsébet királynénak 1343. évi búcsújárásakor, annak római bevonulásakor, díszkíséretében 50 aransarkantyús vitéz szerepelt.²⁷³ Ezek a reprezentatív darabok lehetséges, hogy valóban aranyból voltak.

A lovasfelszerelés nélkülözhetetlen kiegészítő része a *patkó*, ami rendszerint jellegzetes formátumú kovácsolt vaspánt. Ezt a pata

kopása elleni védelmül a ló patájának aljára szegezték. A patkók alakja megfelelt a lópata hordozófelületének. Az elülső láb patájára csaknem kör alakú, a hátsókra inkább ovális patkó került.

A patkó két végét visszahajlítva alakították ki a sarkot, ami rendszerint ék vagy csonka gúla alakú. A patkószárban a fölszegezés miatt nyílások találhatók.

A XIII–XIV. századi patkók meglehetősen szélesek. A szárok végei csúcsba futnak, nem hajlanak fel, nem formálnak sarkot, de a pata felé visszahajlanak. A XIV–XV. századi példányok esetében már sor került a csúcsba futó szárvégek felhajlására, s ezek háromszög alakú sarkot alkottak. Ezeket oldaluk mentén beütött nyílások segítségével szegezték fel. Ebben az időszakban a nyílások még nem voltak sülyesztett csatornába ütve.²⁷⁴ Giovanni Villani szerint a magyar lovasok paripáinak csak egy része volt megpatkolva ebben a korban.²⁷⁵

A leggyakrabban ábrázolt *farhám*, a két hátsó nyeregszárnyhoz kapcsolt farszíz, a ló horpaszánál elindulva a csípőízületen futott végig. A farhámcsíját a ló farán keresztbe fektetve vezették annak farkához, s a keresztelési pontokat rendszerint díszítették. Az alapszerkezetre különböző csüngő szíjakat és bojtokat is erősítettek. A fentieknél többféle változata, továbbfejlesztése ismeretes.

A *szügyelő* alapszerkezeténél az első nyeregszárnyakhoz kapcsolódó típus két-három szíjból állt. Ez a legősibb forma a nyeregszárnytól a nyeregszárvégig ívelte át a szügyet, mely felett többnyire boglárt helyeztek el. Ez alól rendszerint egy szíj indult ki, a lábak között átvezetve a hashevederhez rögzítette a szügyelőt. Ennek a szíjnak fő feladata abban volt, hogy vágta közben a gyakran súlyos díszítésekkel ékes szügyelő ne csapkodhassa a ló nyakát. Hogy a szügyelő játéka minél kisebb legyen, szokásos volt ezt több helyen karikákkal megtörni.

A másik alapváltozatnál a szügyelő szíja a ló lapockája felett két ágra szakadt. Egyik vége a nyereghez vezetett, a másik végét a hasheveder oldalához kötötték. Ennek célja az volt, hogy rövidítse a szügyelő szíját, és csökkentse vágatás közben annak mozgását. A korabeli nyereghevederek, valószínűleg szövött-fonott anyagból készültek.

A lószerszámok nagy része különböző díszítésekkel volt ékes. Így, sokszor dekorálták a farhám keresztelési pontjait, illetve annak alapszerkezetére különböző csüngő szíjakat és bojtokat erősítettek. A szügyelő szügy feletti részét rendszerint kiemelkedő boglár

ékesítette, de általános volt arany- vagy ezüstveretek alkalmazása is.²⁷⁶

A korabeli művészi ábrázolások igen széles körű forrásanyagot szolgáltatnak a lószerszámok tanulmányozásához. Alapvető emlék a Kolozsvári testvérek által alkotott, Prágában őrzött Szent György szobor.²²⁷ A különböző részletek jól tanulmányozhatók a Képes Krónika ábráin is.²⁷⁸ A nyugati és a keleti típusú lovasfelszerelés elemei egyaránt szerepelnek a különböző Szent László freskóciklusokon, így Bántornyán, Gelencén, Erdőfülén²⁷⁹ és Kakaslomnicon.²⁸⁰

A továbbiakban rövid összefoglalást adunk a korban Magyarországon is kedvelt lovagi játékokról, amelyeknek két fő változata ismeretes: a párviadal és a tornajáték. Párviadalra egyes lovagok hívták ki egymást teljes fegyverzetben. Ilyen esetekben jellegzetes volt a tompa hegyű tornalándzsa használata. A lovagok ellenfelük pajzsán törtek lándzsát, s céljuk az ellenfél nyeregéből való kivetése volt.

A tornajátékok tömeges mérkőzések voltak, amelyeknél különféle fegyvereket használtak. Lándzsaharccal kezdődtek, ezt követően tompa kardokat, később tompa buzogányokat használtak. E játékok veszélyességének csökkentésére szolgáltak az ún. fűrészelt lándzsák, melyeknél a rudat félig vagy kétharmad vastagságig befűrészelték.

Érdekességképpen említjük meg, hogy 1319-ben az egyik lovagi tornán Károly Róbert lándzsájával kiütötte a Hont-Pázmány nembeli Istvánnak három fogát. Fájdalomdíjul és kárpótlásul a lovag három Bihar megyei falut kapott.²⁸¹

A vadászat által megkívánt követelményeknek speciális fegyverek feleltek meg. Így a nehézkes, súlyos kivitelű vadászlándzsák használata általános volt. Ezek hosszú, széles levél alakú csúccsal voltak ellátva. Erőteljes köpűjük két oldalán egy-egy keresztben álló oldalszárny helyezkedett el. Feladatuk a rohanó vad lendületének felfogása volt, s megakadályozták a penge túlzott behatolását a vad testébe. E pengéket igen élesre és hegyesre köszörülték, hogy a vadak sűrű szőrzetén, erős bőréen könnyen áthatolhassanak. A vaddisznó és medve vadászatánál általános volt ezek használata.²⁸²

Mint már említettük, 1353-ban az akkor huszonhét esztendő Nagy Lajos, felvidéki vadászata során lándzsájával egy megsebesített medvére támadt, s közben majdnem végzetes baleset érte,

mert az állat feldöntötte és számos sebet ejtett rajta. Az uralkodó életét csak az idejében odaérkező Bessenýó János allovászmester mentette meg.²⁸³

Vadászatoknál általános volt a kézi íj, illetve a számszerű használata is. Majd minden vadász céljának megvolt a maga sajátos külseje és súlyú nyílhegye. A nyílhegyek megmunkálásán túl, igen fontos volt a súlypont kialakítása, ami általában a hossz első harmadának végére, a nagyobb példányokon az első negyed végére esett.

Hegyes nyílhegyet lőttek nagy bundájú vadra (medvére, farkasra, vaddisznóra), könnyű, vékony hegyű nyíllal vagy koronás végű ütőnyílhegygel ejtették el a nagyobb szárnyasokat. Lapos, széles kivitelű ütőnyílakat akkor használtak, ha a vadat csak befogni és nem elejteni akarták. A villás végű nyílhegy a vadak ugróinainak elvágására volt alkalmas. Ezek a nyílvások kettős sebet ejtettek, s nagy előnyük volt, hogy ha a vad szőre ezekbe az éles villákba akadt, a nyílhegyet nem vihette magával.

A vadásznyíllak csoportjához tartoztak azok a vágónyílhegyek is, amelyeknek hossza, illetve élhossza a vad természetéhez képest változott. A félhold alakúra kovácsolt, éles csúcsot nagyvadra lőttek. A karcsú nyakú, keskeny élő vágónyíl nagyobb szárnyasok elejtésére szolgált.²⁸⁴

Végezetül, célszerűnek látunk megemlíteni néhány adalékot a korabeli magyar haditengerészet hajóiról, az azokon használatos fegyverekről is. Kevés konkrétum ismeretes a korabeli dunai hadihajókról, csupán egykori használatukra következtethetünk. Így, 1366-ban a magyar hadak hajókon eveztek le Szalánkeménből a Dunán, hogy a bolgár bánságot háborgató Sismánt leverjék. 1368-ban Garai Miklós macsói bán hajókon kelt át a Dunán a vlachok elleni harcokban.²⁸⁵ Küküllői János szerint, a bán „mellvédekkel és tornyokkal felszerelt hajókon bátor kézzel átszállította a Dunán a király hadseregét.”²⁸⁶ Sematikus csónakábrázolások láthatók a Képes Krónikában.²⁸⁷

A korabeli haditengerészet elsődlegesen a dalmát terület lakosságára épült, az itteni hagyományokra támaszkodott. A rövid, széles, lapos fenekű hajók sekély vízben is könnyen tudtak manőverezni. Ezeknek a hajóknak egy-két árbocuk volt, általában ún. latin vitorlát használtak, és számos pozitív tulajdonsággal bírtak. Így a nehezebb hajókkal szemben bátran kezdeményezhettek

támadást, de maguk kitérhettek azok akciói elől, s menedéket találtak a partok kis öbleiben.²⁸⁸

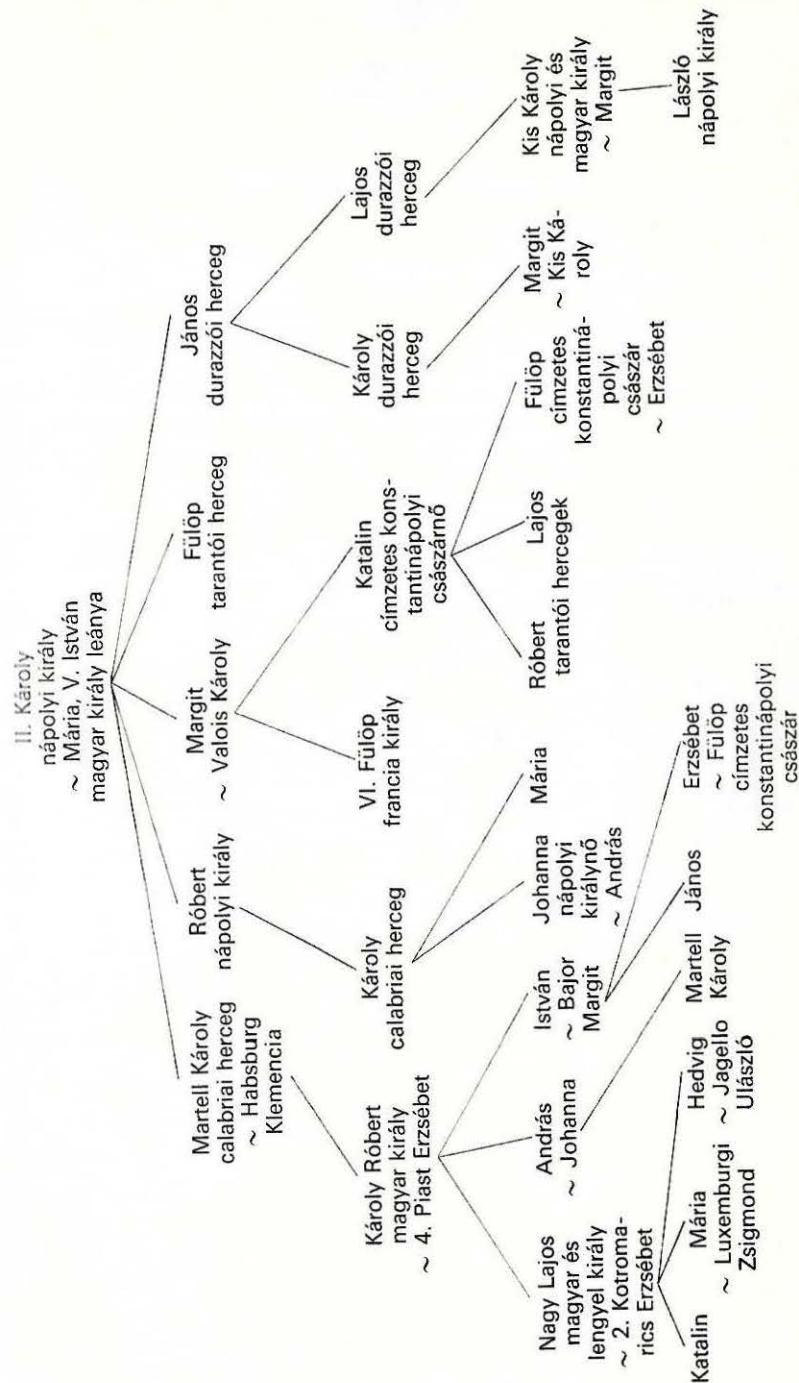
A kisebb hajók legénysége csupán 40–50 főből állott. Közelharc esetén általában csapóhidakat használtak, illetve megcsáklyázták az ellenfél vízi járműveit. Ezekben a küzdelmekben a szárazföldi harcokban használatos fegyverzet szerepelt. Így védőeszközként sisakot, páncélzatot, sodronyvértet, pajzsot, közelharcnál kardot, lándzsát, a távolraható fegyverek közül gerelyt, íjat, számszeríjat használtak. A hadihajókon ekkortájt már ágyúkat is alkalmaztak. 1379-ben Ragusa tanácsa arról tárgyalt, hogy De Menze Marinus hajójára a város fegyverkészletéből két ágyút kölcsönöz. E korai tüzfegyverek hatékonysága még igen gyenge volt, így, a raguzai tanács rendelete szerint, csak közvetlenül az ellenség közelében használhatták azokat. 1380-ban a chioggiai csatában – Raphinus de Caresinis szerint – a genuai és dalmát hajók nem találták el célpontjaikat, bár sokat lőttek.²⁸⁹

A hajókon általános volt a zászlóhasználat. Raguzával kapcsolatban, erre vonatkozóan is, több adalék ismeretes. Nagy Lajos 1358-as kiváltságlevele szerint a raguzaiak szárazföldön és vízen is a magyar király lobogóját, jelvényeit voltak kötelesek használni. Feltételezhető, hogy az arra feljogosított főurak, illetve egyes tengerparti helységek saját címereikkel, színeikkel ékesített lobogókat is használtak.²⁹⁰

A korabeli hajók ábrázolása megtalálható a zárai Szent Simeon ereklyetartó szekrényen. Itt látható egy felvont vitorlájú hajó szemből, egy másik hátulról, illetve két kisebb, egyárbocos hajó, vitorlák nélkül. Valamennyire szemlélhető a tengerészek ruházata is, közte a szűkre szabott, gombokkal ékes ujjas. Az egyik figurán díszített, vállra vetett gallér és kerek főveg van. Ezeken az ábrázolásokon jól láthatók a hajók lobogói is. Köztük találhatók olyanok, amelyek bevágott, sőt többszörösen bevágott végűek. A motívumok között láthatók sávok, illetve olyan zászlólapok, amelyeknél a mező két részre van osztva. Az eredeti példányokon valószínűleg kék alapon ábrázolták az Anjou-liliomokat.²⁹¹

Az Anjou-korban megindult fejlődési tendenciák, így a tüzfegyverek, a szablya új formájának, a lemezvértetnek általánossá válása a XV. században figyelhető meg. Ez azonban már kívül esik könyvünk időhatárán.

ANJOU

PIASTOK

I. Kázmér
kujáviai fejedelem

Ziemomysl

Łokietek Ulászló

Fennena
~ III. András
magyar király

Kunigunda

Erzsébet
~ Károly Róbert
magyar király

III. Kázmér
lengyel király

Erzsébet

Nagy Lajos
magyar és lengyel
király

Erzsébet

Kunigunda

Anna

Opuliai László
nádor, orosz
vajda

Hedvig
~ Jagello
Ulászló

SZILÉZIAI PIASTOK

Kázmér
beutheni (bytomi) fejedelem

Boleszló
esztergomi érsek

Mieszko
veszprémi püspök

Mária
~ Károly Róbert
magyar király

HABSBURGOK

I. Rudolf
német király

I. Albert
német király

Klemencia
~ Martell Károly
calabiai herceg

Jutta
~ II. Vencel
cseh király

Károly Róbert
magyar király

III. Vencel
cseh és magyar
király

III. Rudolf

Ágnes
~ III. András
magyar
király

Szép Frigyes
német király

I. Lipót

II. Albert

Henrik

Ottó

IV. Rudolf

III. Frigyes

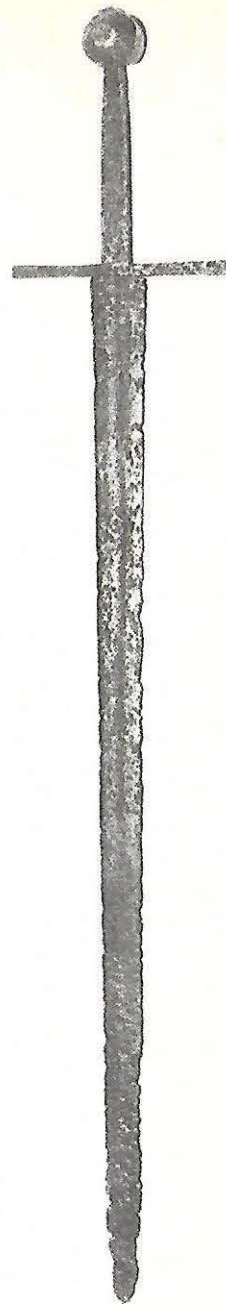
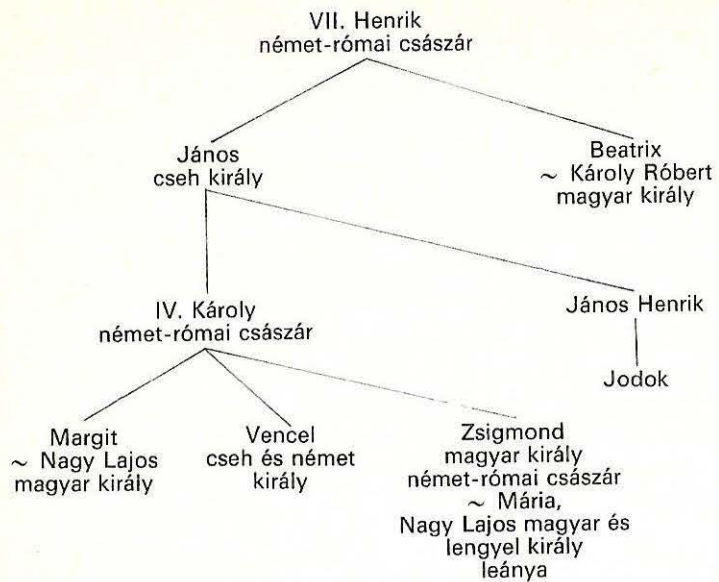
III. Albert

III. Lipót

Vilmos

LUXEMBURGIAK

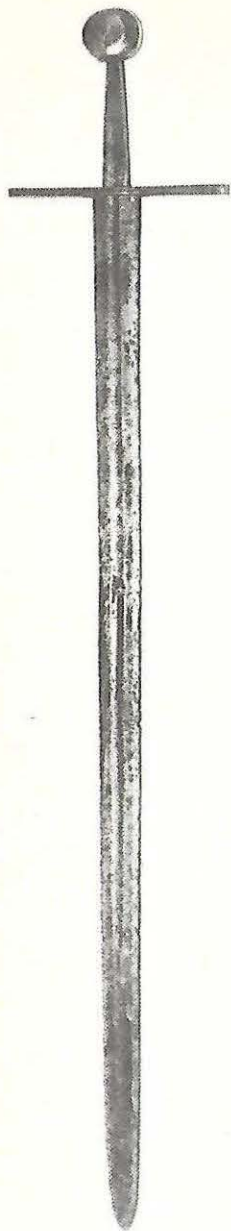

1 / KÉTÉLŰ KARD
A XIV. SZÁZADBÓL

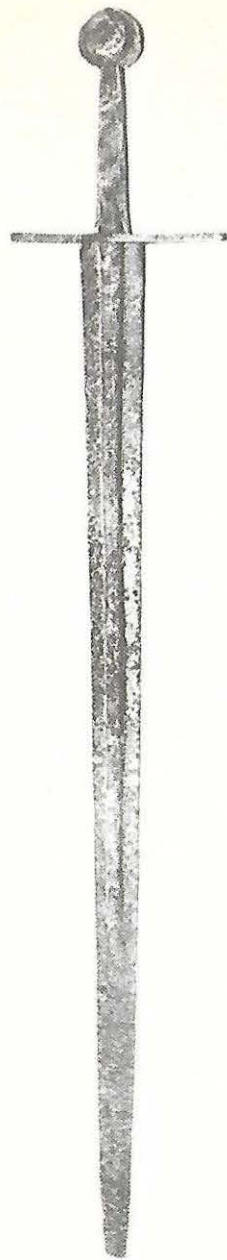

2 / ANJOU-KORI
KÉTÉLŰ KARD

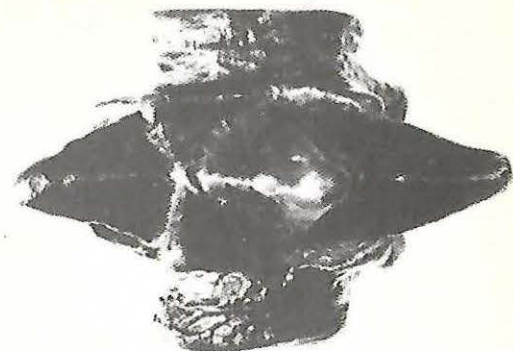
3 / KÉTÉLŰ KARD
A BERCSÉNYI VÁRSÁNCBÓL

4 / A DUNA MEDRÉBŐL
ERCSINÉL ELŐKERÜLT
KÉTÉLŰ KARD

5 / ANTENNA MARKOLATÚ TÖR
VÁCRAÓL

6 / CSILLAG ALAKÚ BUZOGÁNY

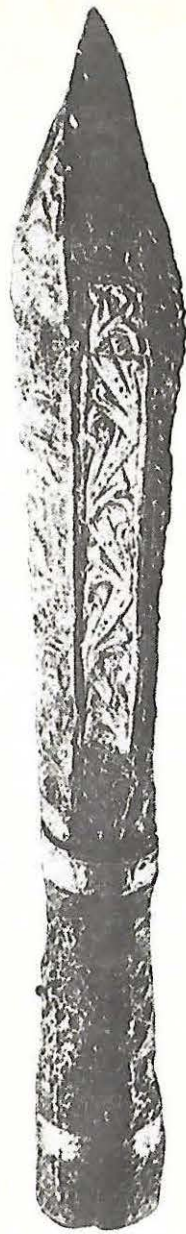

7 / CSILLAG ALAKÚ BUZOGÁNY
A MARGITSZIGETRŐL

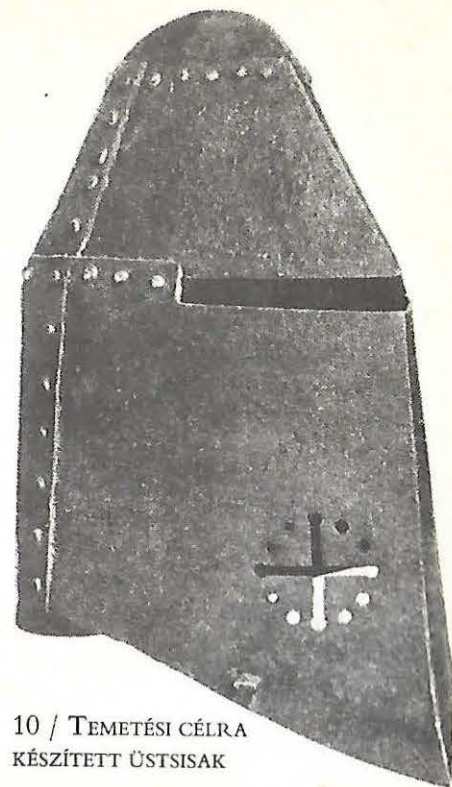

8 / MAGYAR TOLLAS BUZOGÁNY

9 / RANGJELZŐ JELLEGŰ
SZÁMSZERŰHEGY

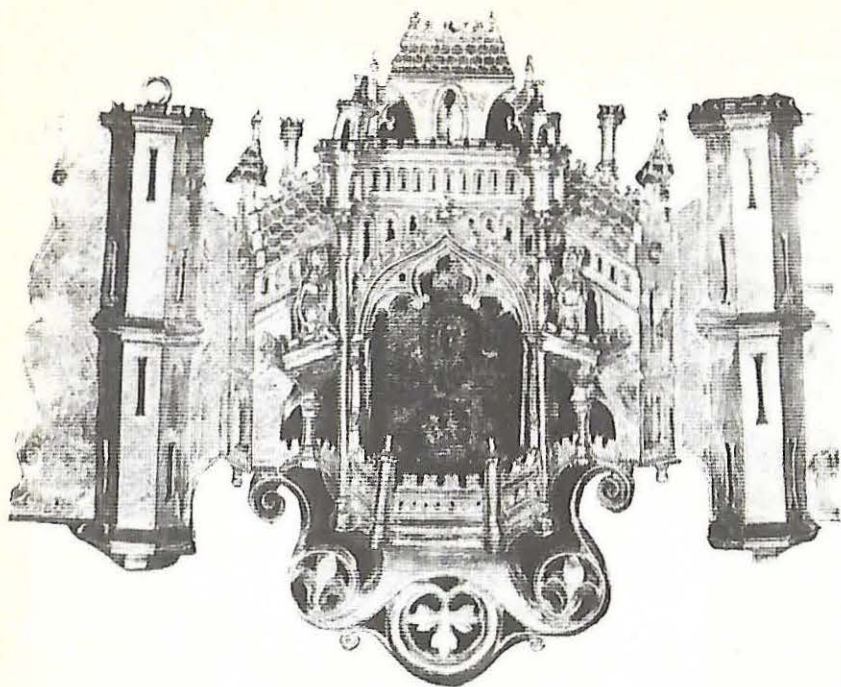

10 / TEMETÉSI CÉLRA
KÉSZÍTETT ÜSTSISAK

11 / TORNASISAK, ŰN. HUNDSGUGEL FORMA

12 / ÖVCSAT CURTEA-DE-ARGEȘ-BŐL

13 / A FELSŐSZENTKIRÁLYI KUN ÖV

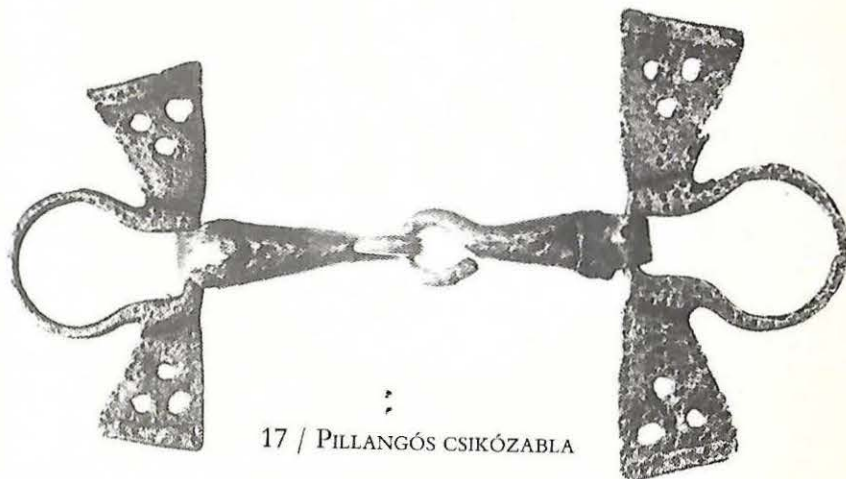
14 / A FELSŐSZENTKIRÁLYI KUN ÖV CÍMEREKKEL DÍSZÍTETT RÉSZLETE

15 / A FELSŐSZENTKIRÁLYI KUN ÖV MÁSIK RÉSZLETE

16 / PILLANGÓS CSIKÓZABLA
CSÓKAKÖRÖL

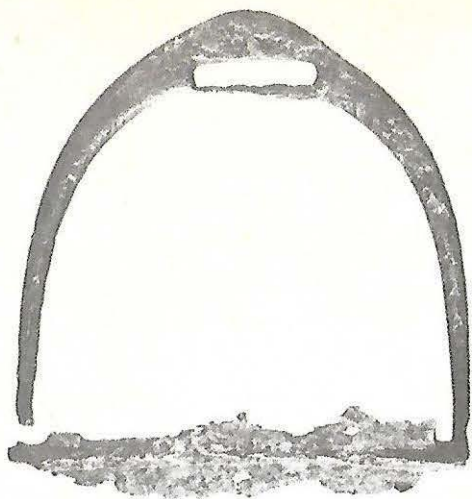

17 / PILLANGÓS CSIKÓZABLA

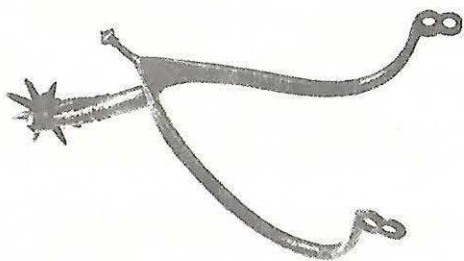

18 / PECKES CSIKÓZABLA
FEJÉR MEGYÉBŐL

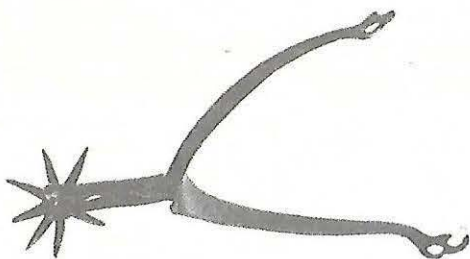

19 / MEGGÖRBÜLT TALPALÓJÚ KENGyel

20 / GÓTIKUS FORMÁJÚ SARKANTYÚ

21 / GÓTIKUS FORMÁJÚ SARKANTYÚ KISJENŐRŐL

22 / A SZENT GYÖRGY LOVAGREND
PECSÉTJE

23 / ISTVÁN ERDÉLYI HERCEG
PECSÉTJE

24 / OPULIAI LÁSZLÓ NÁDOR PECSÉTJE

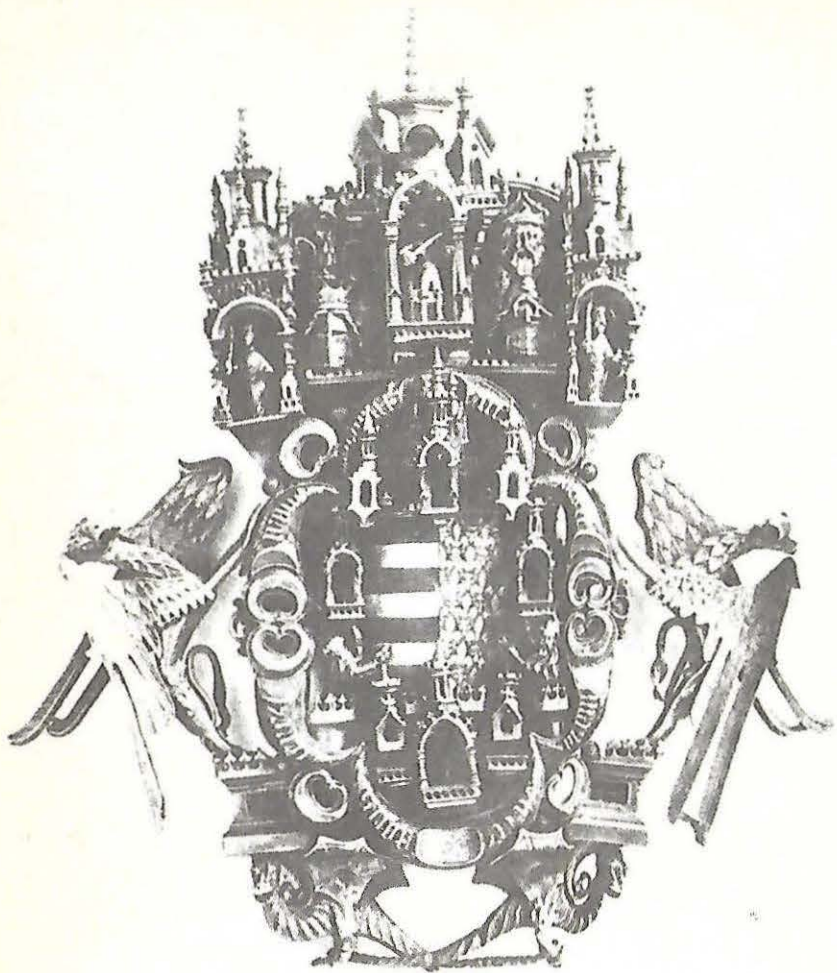

25 / DRUGETH JÁNOS PECSÉTJE

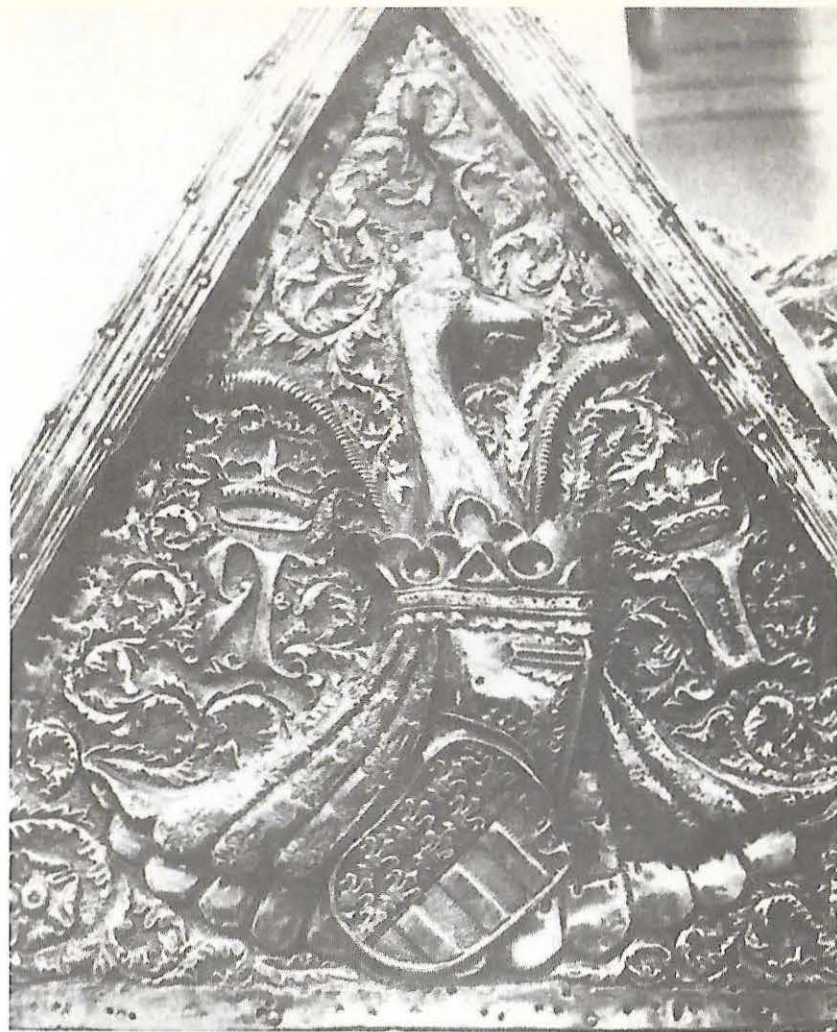

26 / DRUGETH JÁNOS NÁDOR
PECSÉTJE

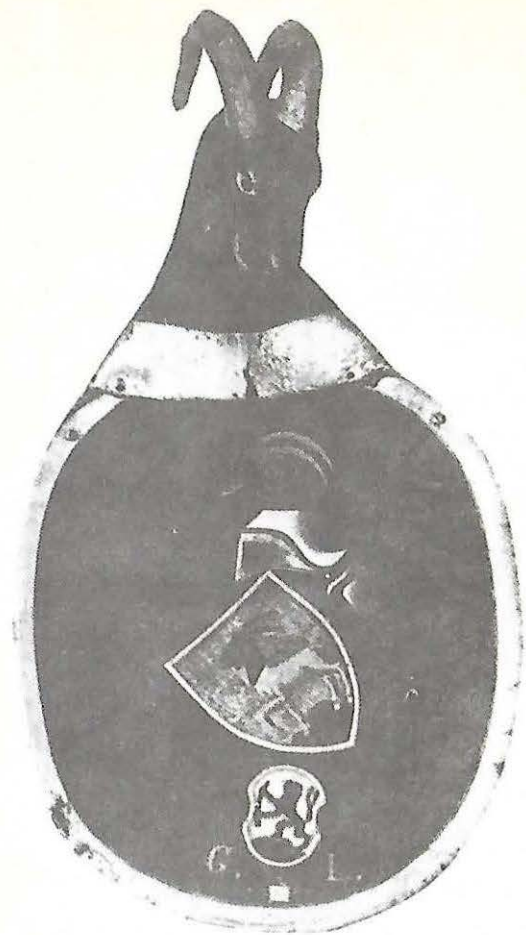

27 / NAGY LAJOS MAGYAR KIRÁLYI CÍMERE AZ ÉLTALA ADOMÁNYOZOTT
AACHENI VECSESNYEPALÁSTRÓL

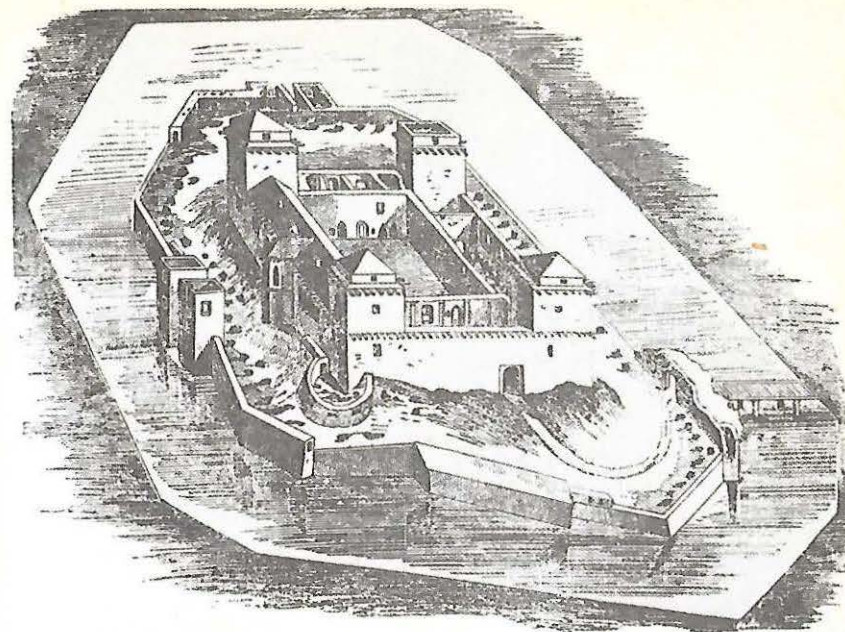

28 / I. (NAGY) LAJOS MAGYAR KIRÁLYI CÍMERE A ZÁRAI SZENT SIMEON
EREKLYETARTÓN

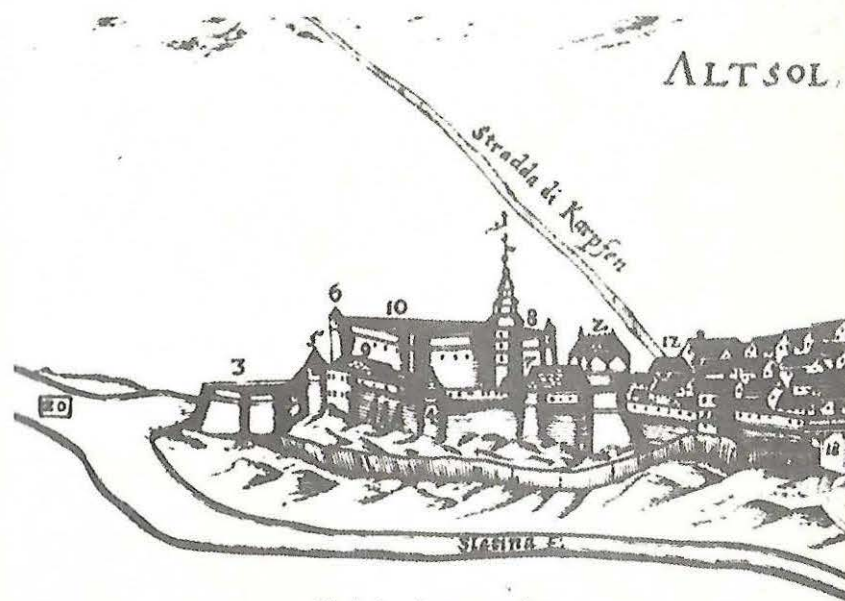

29 / TORNAPAJZS SISAKDÍSSZEL SOPRONBÓL

30 / A DIÓSGYŐRI VÁR

31 / A ZÓLYOMI VÁR

32 / A PRÁGAI SZENT GYÖRGY-SZOBOR

33 / I. (NAGY) LAJOS FOGADJA ZÁRA POLGÁRAIT (A ZÁRAI EREKLYETARTÓ RÉSZLETE)

34 / I. (NAGY) LAJOS
(A ZÁRAI EREKLYETARTÓ
RÉSZLETE)

35 / HAJÓK
ÉS TENGHERÉSZEK
ÁBRÁZOLÁSA A ZÁRAI
EREKLYETARTÓN

37 / FÖVEGTÍPUSOK
ÁBRÁZOLÁSA A ZÁRAI
EREKLYETARTÓN

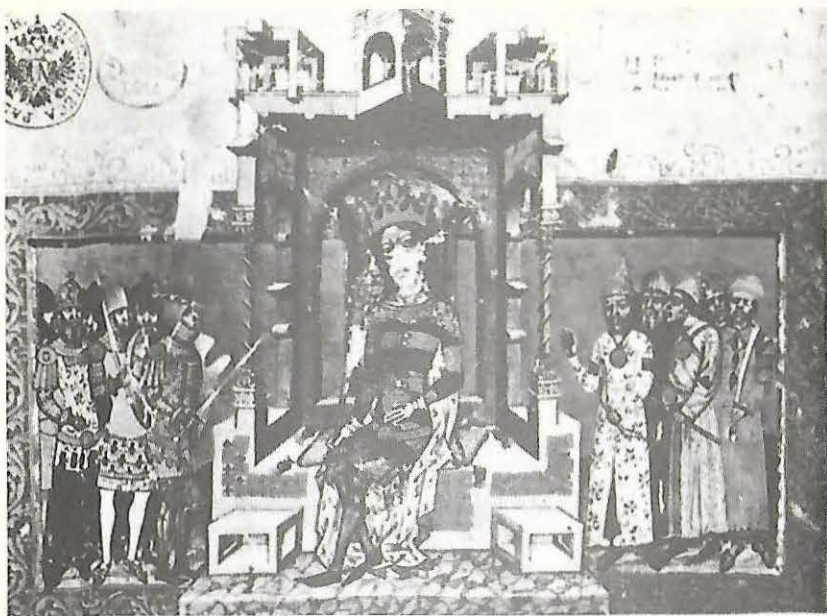

36 / BÁRKA A ZÁRAI
EREKLYETARTÓN

38 / SZENT LÁSZLÓ
HARCA A KUN VITÉZZEL
(MAGYAR ANJOU
LEGENDÁRIUM)

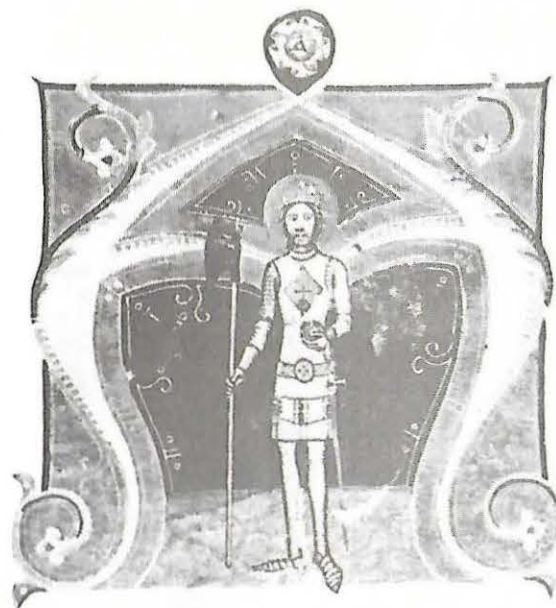
39 / NAGY LAJOS A TRÓNON (KÉPES KRÓNIKA)

41 / SZENT ISTVÁN A KÉPES KRÓNIKA ILLUSZTRÁCIÓJÁN

40 / HUNT
LOVAG (KÉPES
KRÓNIKA)

42 / SZENT LÁSZLÓ
ALAKJA
A KÉPES KRÓNIKÁBAN

43 / KEÁN LEGYŐZÉSE (KÉPES KRÓNICA)

45 / KRAKKÓ
OSTROMÁNAK JELENETE
(KÉPES KRÓNICA)

44 / A ROZGONYI CSATA
(KÉPES KRÓNICA)

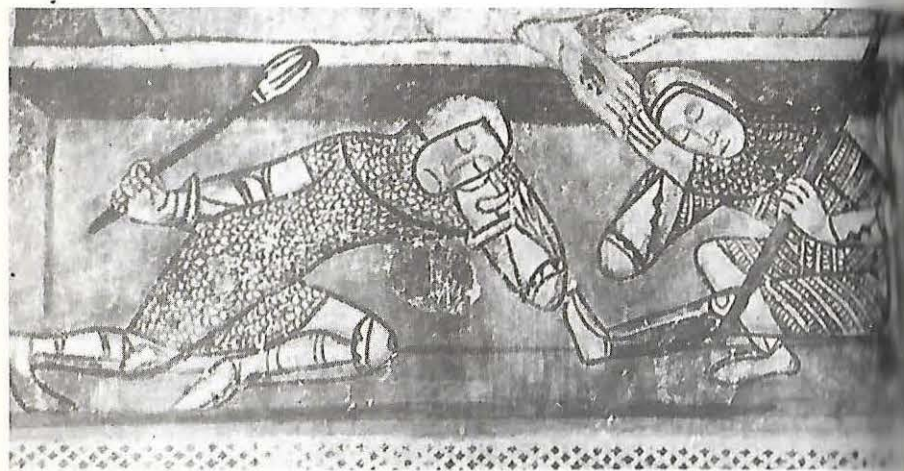

46 / ZÁCH FELICIÁN
MEGGYILKOLÁSA
(KÉPES KRÓNICA)

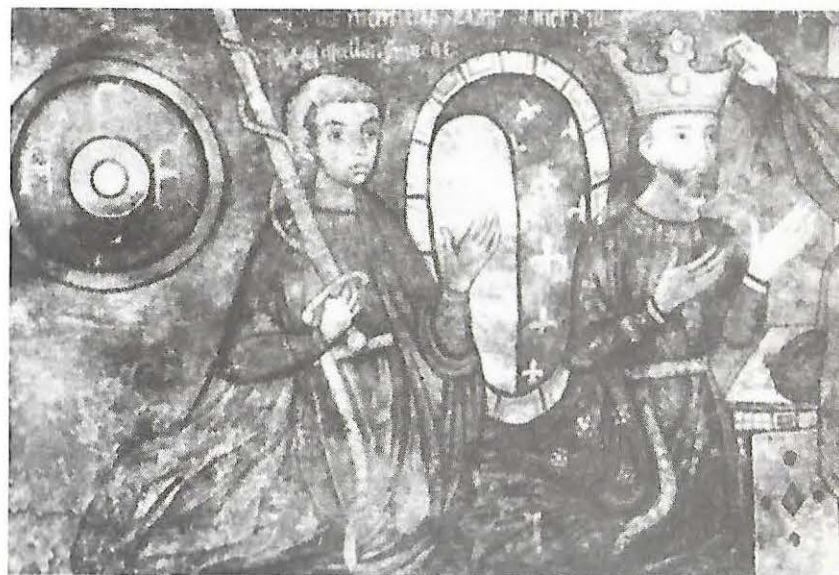

47 / XIV. SZÁZADI HARCOSOK A MARTONHÁZI FALKÉPEN

48 / ALVÓ HARCOSOK ÁBRÁZOLÁSA A MARTONHÁZI FALKÉPEN

49 / A „HÉT FŐBŰN”
CÍMŰ LŐCSEI FALKÉP
RÉSZLETE

50 / KÁROLY RÓBERT ÉS FEGYVERHORDOZÓJA A SZEPESHELYI FALKÉPEN

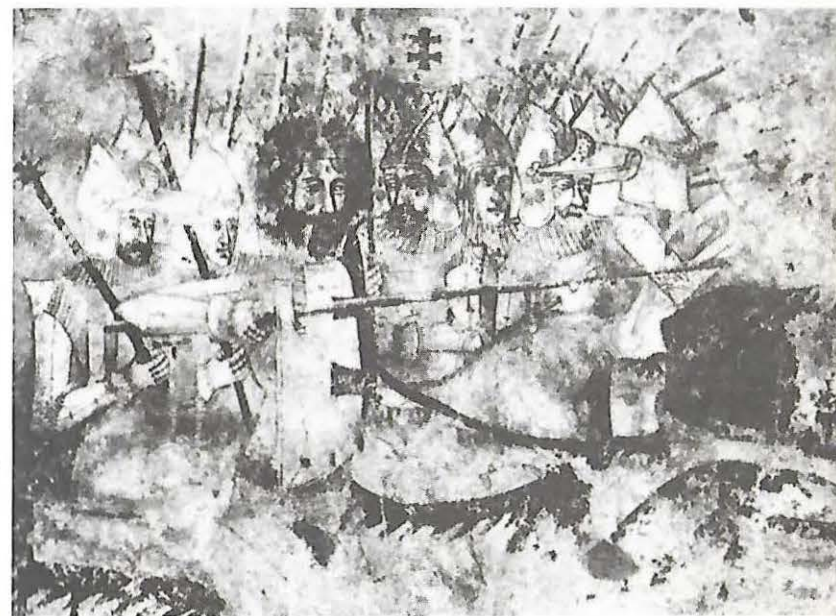

51 / SZENT LÁSZLÓ ALAKJA
A KARASZKÓI FALKÉPEN

53 / JÉZUS ELFOGATÁSÁNAK
JELENETE
A XIV. SZÁZADI
ZSEGRAI FALKÉPEN

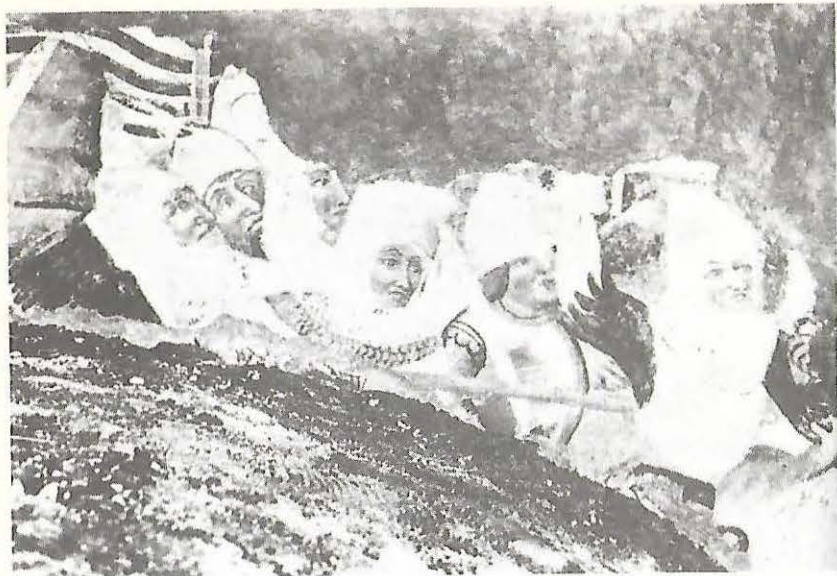

52 / SZENT MIHÁLY
ÁBRÁZOLÁSA
A KARASZKÓI FALKÉPEN

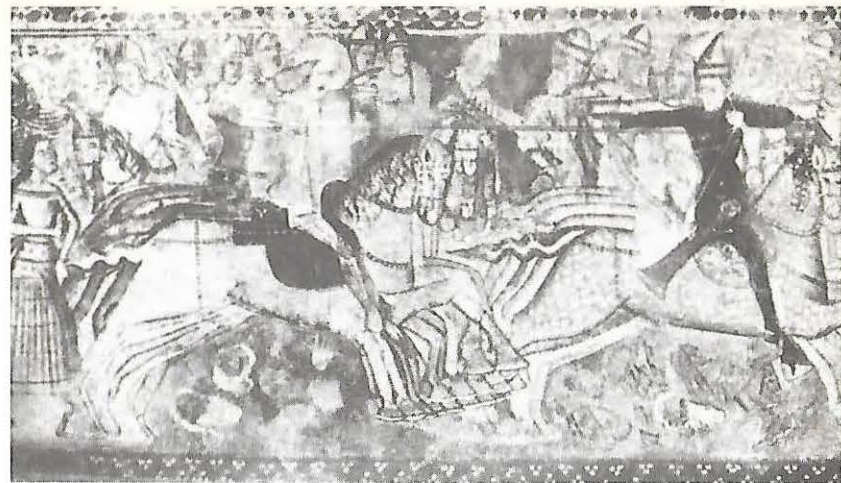

54 / ANJOU-KORI MAGYAR KATONÁK A KARASZKÓI FALKÉPEN

55 / XIV. SZÁZADI MAGYAR HARCOSOK A SZEPESMINDSZENTI FALKÉPEN

57 / SZENT LÁSZLÓ HARCA A KUNOKKAL (RIMABÁNYAI FALKÉP)

56 / SZENT TAMÁS LEDŐFÉSÉNEK JELENETE
A SVÁBFALVI FALKÉPEN

58 / SZENT LÁSZLÓ ÉS A LEÁNYRABLÓ KUN BIRKÓZÁSA A KAKASLOMNICI
FALKÉPEN

59 / KUN VITÉZ
ÁBRÁZOLÁSA
A KAKASLOMNICI
FALKÉPEN

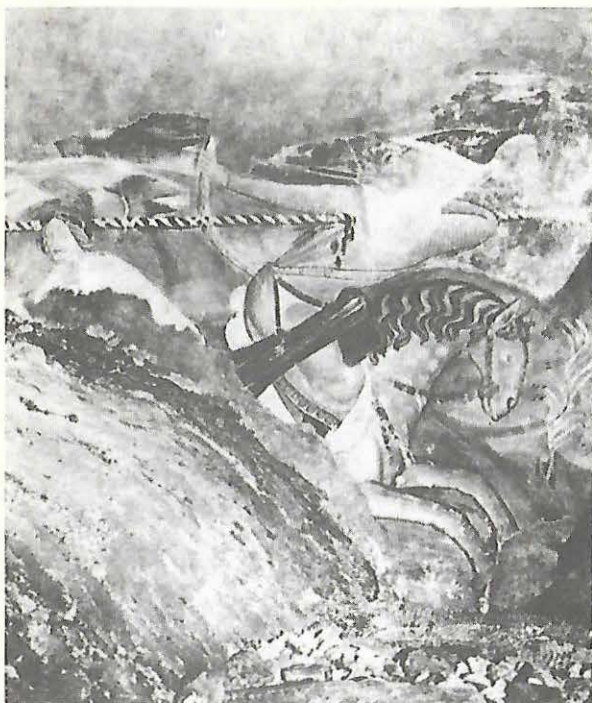
60 / KUN TEGEZ
(KAKASLOMNICI FALKÉP)

61 / KUN SÜVEG
(KAKASLOMNICI FALKÉP)

62 / SZABLYAÁBRÁZO-
LÁS A KAKASLOMNICI
FALKÉPEN

63 / KUN VITÉZ
ÁBRÁZOLÁSA
A SZEPESMINDSZENTI
FALKÉPEN

64 / SZABLYA-
ÁBRÁZOLÁS
A SZEPESMIND-
SZENTI FALKÉPEN

JEGYZETEK

A katonai események krónikája

- 1 Michas Madius: SRHVG. III. 638. = KRE. 52.
- 2 CD. Croat. VII. 67–68., 80.; DEA. I. 90–91.; CD. Croat. VII. 114. stb. L. Patek Ferenc: Az Árpádok és Anjouk családi összeköttetése. Sz. 1918. 449–495. A nápolyi Anjoukra I. É. G. Léonard: Les Angevins de Naples. Paris 1954.
- 3 DEA. I. 144. = KRE. 53–54.
- 4 MES. II. 486.
- 5 ÁAL. 217.
- 6 Ao. I. 52–53.
- 7 Annales S. Rudberti Salisburgenses. Continuatio Weichardi de Polhaim: MGH. SS. IX. 815. = KRE. 55.
- 8 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.: SRH. I. 480. = KK. 238.
- 9 Benda Kálmán–Fügedi Erik: A magyar korona regénye. Bp. 1979. 31–32. Az 1301. év mérlegét I. Schönherr Gyula: Magyarország 1301-ben. Budapesti Szemle, 1902. 374–393.
- 10 VMH. I. 357. L. Fraknói Vilmos: Wenczel király megválasztása 1301-ben. Sz. 1914. 81–88.
- 11 CD. Hung. VIII. 1. 95.; CD. Croat. VIII. 43.; CD. Hung. VIII. 1. 146–147.; CD. Hung. VIII. 7. 375. = ÁAL. 219.; Véghegy Dezső: A Magyar Történelmi Társulat 1870-ik évi vidéki (Vas megyei) kirándulásában részt vett bizottságok jelentései. Sz. 1870. 626.
- 12 Continuatio Zwetlensis III.: MGH. SS. IX. 660. = KRE. 57.
- 13 CD. Croat. VIII. 259.; Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I–III. Bp. 1900–1901. I. 340–341.; Anonymi Leobensis Cronicon: SRA. I. 881. hasáb = KRE. 62.
- 14 CD. Croat. VIII. 259–260. L. Nada Klaić: Crtica o Vukovaru u srednjem vijeku. Vukovar 1983. 70.
- 15 HO. VII. 337.; Karácsonyi János: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp. 1902. 136–137.; AO. I. 41–43.; Csáky O. 32–33. = KRE. 57–58.; Ottokar von Steier: G. 1905–1909. L. Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). Budapest története II. Bp. 1975.² 44.
- 16 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.: SRH. I. 481. = KK. 240.; VMH. I. 398–399. = KRE. 61–62.; CD. Hung. VIII. 7. 376–377. = ÁAL. 218.; CD. Hung. VIII. 7. 375. = ÁAL. 219.; VMH. I. 401.

17. Bónis György: Petrus de Vinea leveleskönyve Magyarországon. Filológiai Közöny 1958. 191. = ÁAL. 219–220.
- 18 CD. Hung. VIII. 1. 169–171.; MES. II. 556.; CD. Hung. VIII. 1. 182.
- 19 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.: SRH. I. 481. = KK. 240.; DF. 265 464.; HO. VII. 374.; Reg. Slov. 163.
- 20 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.: SRH. I. 481. = KK. 240–241.; I. Kubinyi András: A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetéseknek tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. Levéltári Közlemények 1973. 220.; MES. II. 556–559.; DI. 39 964.; Continuatio Zwetlensis III.: MGH. SS. IX. 660. = KRE. 63.; Chronicon Claustro-neoburgense: SRA. I. 475. hasáb.
- 21 CD. Croat. VIII. 88. = KRE. 63–64.
- 22 Continuatio Zwetlensis III.: MGH. SS. IX. 660–661. = KRE. 64–65.; Chronicon Claustro-neoburgense: SRA. I. 475–476. hasáb.
- 23 AO. I. 131–133., 190.; CD. Croat. VIII. 260.; DI. 99 897.; Ottokar von Steier: G. 1920.; CD. Hung. VIII. 1. 343.
- 24 Annales Polonorum: MPH. III. 188., 198.; Annales a primo Christiano duce Meschone Polonorum: MPH. II. 859., 853. hasáb; Ioannis Długossi Historiae Polonicae libri XII.: DH. 902., 912. hasáb. L. Dabrowski János: Lokietek Ulászló és Magyarország 1300–1315-ben. Tört. Sz. 1921. 76–83.
- 25 Chronicon Claustro-neoburgense: SRA. I. 477–478. hasáb; CD. Mor. VII. 787.; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.: SRH. I. 483. = KK. 243.
- 26 CD. Hung. VIII. 5. 29–30.; HO. III. 51–52.; CD. Croat. VIII. 114.; I. Wertner Mór: Magyar hadjáratok a XIV-ik században. Sz. 1905. 422–423.; AO. I. 107–108.
- 27 Reg. Slov. 191.; CD. Hung. VIII. 5. 31–33. = KRE. 67–68.; Reg. Slov. 232.; HO. I. 101–102. = KRE. 68–69.; AO. I. 156–157.; MES. II. 574. = KRE. 69–70.; DI. 99 897.
- 28 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.: SRH. I. 485. = KK. 245.; AO. I. 132.; CD. Hung. VIII. 1. 221–223.; Descriptio Europae orientalis: ADEO. 40.
- 29 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.: SRH. I. 483–484., 485–486. = KK. 243., 245–246.; VMO. I. 2. 115–119., 304–307., US. I. 253–254., 255–256., 279–280.; VMO. I. 2. 313., 369.; CD. Croat. VIII. 260. L. Pór Antal: Déli szláv történeti tanulmányok. Sz. 1894. 142–143.
- 30 US. I. 295–296.; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.: SRH. I. 486. = KK. 247.; Chronicon Posoniense: SRH. II. 48.; VMO. I. 2. 335–337.; CD. Hung. XI. 421–422.
- 31 MSHSM. I. 250., 252.; CD. Croat. VIII. 105–106., 292–293., 297–298.; DEA. I. 195–196. = ÁAL. 225–226.; CD. Croat. VIII. 294. L. Pór Antal: Sz. 1894. 135–139.
- 32 Blagay O. XXXI.; CD. Hung. VIII. 1. 487–488.; Miracula S. Kyngae: MPH. IV. 736. L. Dabrowski János: Tört. Sz. 1921. 83–84.
- 33 HO. IV. 120.; VMO. I. 2. 384–391. = KRE. 86–92.; Reg. Slov. 391. = KRE. 98.; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.: SRH. I. 488. = KK. 249. L. Csoma József: Omode nádor fiai és Kassa városa. T. 1911. 89–92.; Branislav Varsik: K boju mezdi košickými mešťanmi a Omodejovcami. Historický Sborník 1952. 221–255.
- 34 AO. I. 233–234. = KRE. 97.; AO. I. 236.; Reg. Slov. 391–393. = KRE. 98–101.; MES. II. 657–659., 660–662.
- 35 DEA. I. 196–197.; Michas Madius: SRHVG. III. 639. L. Grga Novak: Gospodari primorja i hrvatske knezovi Bribirski. Ban Pavao i borba za prijestolje. Jadranska straža 1932. 85–89.
- 36 AO. I. 254–256.; Zichy O. I. 232.; CD. Hung. VIII. 1. 473.; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.: SRH. I. 487–488. = KK. 247., 249.; AO. I. 257.; Weber Samu: III. Pótlék Wagner: Szepesmegye okirattárához. A Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve 11. Lőcse 1908. 3–4.; CD. Hung. VIII. 1. 449.; Chronicon, quod conservatur in Monte S. Georgii: SRH. II. 284.; CD. Hung. VIII. 5. 79–80.
- 37 CD. Hung. VIII. 2. 398.; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.: SRH. I. 488–489. = KK. 249–250.; Kristó Gyula: Csák Máté tartományúri hatalma. Bp. 1973. 104–105. 592. jegyzet. A rozgonyi csatával kapcsolatban I. Pór Antal: A történeti jelenetek korhű rekonstrukciójáról. Sz. 1893. 504–506.; Weber Samu: Nehány szó a rozgonyi csatáról. Sz. 1903. 952–956.; Soós Elemér: Az 1312. évi június 15-iki rozgonyi csata. Bp. 1916.; Teodor Lamoš: Bitka pri Rozhanovciach. In: Príspevky k dejinám východného Slovenska. Bratislava 1964. 64–69.; Kristó Gyula: A rozgonyi csata. Sors-
- döntő történelmi napok 3. Bp. 1978.
- 38 Ráth Károly: A magyar királyok hadjárata, utazásai és tartózkodási helyei. Győr 1861. 41.; Sebestyén Béla: A magyar királyok tartózkodási helyei. Bp. é. n. 33.; CD. Hung. VIII. 1. 478–479., 489.; AO. I. 289.; CD. Hung. VI. 2. 342.; I. Karácsonyi János: A hamis, hibás keltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig, 128–129.
- 39 AO. I. 446–448. = KRE. 144–147.; Zichy O. I. 219.; CD. Hung. VIII. 2. 439.; Zichy O. I. 257–258.; CD. Hung. VIII. 1. 561–562.; CD. Hung. VIII. 2. 470.; CD. Hung. VIII. 1. 489–491.
- 40 MES. II. 688–689. = ÁAL. 227.; US. I. 309.
- 41 Michas Madius: SRHVG. III. 639–640.; MSHSM. I. 266–271.; DEA. I. 198–199.; MSHSM. I. 277–278.; CD. Croat. VIII. 360., 418.
- 42 Minderre I. Huber Alfonz: Ausztria története II. Bp. 1901. 93–112.; Franz Kurz: Oesterreich unter K. Friedrich dem Schönen. Linz 1818. 465.; Pór Antal: Trencsényi Csák Máté. MTÉ. Bp. 1888. 131–132.; Pór Antal: Anjouk és Wittelsbachok (Nagy Lajos második szövetségese IV. Károly császár ellen). Sz. 1907. 691–692.; Zdeněk Fiala: Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v letech 995–1310. Praha 1965. 186–207.; Gonda Imre–Niederhauser Emil: A Habsburgok. Egy európai jelenség. Bp. 1977. 15. (a vonatkozó rész Niederhauser Emil munkája).
- 43 Reg. Boh. III. 45.; I. Jiří Rys: Matouš Čák Trenčanský. Věstník Královské České Společnosti Nauk. Třída filosoficko-historicko-

- jazykozpytná 1927. I. 1–75.; Reg. Boh. III. 106–107.; CD. Mor. VI. 68. (=Reg. Boh. III. 108.); CD. Mor. VI. 56. (tévesen 1314. évi kelettel); CD. Mor. VI. 69. (=Reg. Boh. III. 109.); Chronicon aulae regiae: FRB. IV. 223–224. L. Pór Antal: Sz. 1893. 506–507.; DL. 45 853.; AO. I. 113. (dátuma 1316-ra javítandó), 400.; Kumorovitz L. Bernát: Veszprémi regeszták (1301–1387). Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 2. Bp. 1953. 44.; CD. Hung. VIII. 2. 71.; AO. I. 530.; CD. Hung. VIII. 2. 203.; US. I. 383–385. = KRE. 135–137.; AO. II. 153.
- 44 AO. II. 262–263.; TF. I. 378–379.; CD. Croat. VIII. 397–399.; US. I. 315–316. = KRE. 115.; US. I. 317.; CD. Hung. VIII. 6. 34–36. Kán Lászlóra l. Pór Antal: László erdélyi vajda. (1291–1315.) Rajzok Erdély múltjából a középkorban. EM. 1891. 433–481.; Kristó Gyula: Kán László és Erdély. Valóság 1978. 11. szám. 83–96.; Ákos Istvánra l. Kandra Kabos: Erne bán és fiai. Sz. 1884. 114–126.
- 45 Csák O. 15.; Házi Jenő: Detrekő vára a középkorban. HK. 1916. 200–201. 4. jegyzet; Csák O. 16–19.
- 46 TF. I. 332.; DL. 86 947.; CD. Hung. VIII. 2. 520.; AO. I. 400–401.; Zichy O. I. 160.; CD. Croat. VIII. 430., 434–435., 437–438., 439–442. = KRE. 110–113.; CD. Croat. VIII. 520–521.; AO. I. 363. (1314. évi kelte 1316-ra javítandó, l. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig II. 157. 2. jegyzet); Györffy György: Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez. TSz. 1964. 541., 548–549. = KRE. 126–127.; Horváth Mihály: Magyar regeszták a szepesi káptalan, jászai s leleszi conventek, Kassa és Sopron városok s több magánosok levéltáraiból s gyűjteményeiből. MTT. IX. 1861. 114.; Leveles Erzsébet: Miskolc város megváltása. TRKMB. II/4. 1927. 181.
- 47 CD. Hung. VI. 2. 342–343.; keltére l. Karácsonyi János: A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig, 128–129.; TF. I. 135.; Csák O. 76.; AO. I. 411–412.
- 48 TF. I. 591., 332.; Zichy O. I. 153.; AO. I. 396.
- 49 CD. Hung. VIII. 2. 71.; DL. 40 428.; Alexander Húščava: Archiv zemianskeho rodu z Okoličného. Liptovské archív I. Spisy Slovenskej Akadémie Vied a Umení 5. Bratislava 1943. 28.; Györffy György: TSz. 1964. 547–548. = KRE. 112–113.; AO. II. 151.; Csák O. 25–27. = KRE. 115.; Csák O. 47.
- 50 AO. I. 407.; US. I. 365.; AO. II. 332.; Zichy O. I. 171–174. = KRE. 115.; Györffy György: TSz. 1964. 539., 548. = KRE. 121–122. Talán ide vonható: Györffy György: TSz. 1964. 549.; DL. 99 892.; Leveles Erzsébet: TRKMB. II/4. 1927. 181.
- 51 CD. Hung. VIII. 1. 227–228. (évszáma 1317-re javítandó, l. Bunyitay Vincze: Kopasz nádor. Életrajz a XIII–XIV. századból. Sz. 1888. 136.); HO. VII. 373–375.; AO. I. 429–430. = KRE. 113–114.; Apponyi O. 51.; Zichy O. I. 250–251. = KRE. 114.; Károlyi O. I. 47.; Zichy O. I. 172–174. = KRE. 121–122.; AO. I. 584.; DL. 99 897.; DF. 265 464. = KRE. 144–146.; AO. II. 217–218., 264.; CD. Hung. IX. 3. 249.; Jakubovich Emil: Ugo-csa-szabolcsi székelyek a XIV. században. Magyar Nyelv 1931. 208. L. Debrecen története I. Szerk. Szendrey István. Debrecen 1984. 114–115. (a vonatkozó rész Módy György munkája). Kopasz élettörténetét l. Bunyitay Vincze: Sz. 1888. 15–32., 129–155.
- 52 CD. Hung. VIII. 2. 92–94., 170., 181.; AO. II. 48–49., 83.; AO. I. 441.; Anonymi Leobensis Chronicon: SRA. I. 914. hasáb; DL. 40 363. = KRE. 117.; AO. I. 445., 463.; CD. Hung. VIII. 2. 71., 205.; DL. 86 947.; CD. Hung. VIII. 2. 439.; Botka Tivadar: Trentsini Chák Máté és kortársai. ÉTTK. III. 4. Bp. 1873. 66–67.
- 53 HO. VII. 374.; DL. 40 366.; Kubinyi Ferencz: Oklevelek Hontvármegyei magán-levéltárákból I. 1256–1399. Magyar Történelmi Emlékek II. Bp. 1888. 65.; AO. I. 460–461. = KRE. 120.; AO. II. 38.; ZO. I. 182.; CD. Hung. VIII. 3. 75.; Sztáray O. I. 194.; CD. Hung. VIII. 2. 207.; AO. I. 572.; Daróczy Zoltán: A Hamadey, az Aba nemzetség lengyelországi ága. T. 1930. 31–32.
- 54 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.: SRH. I. 489–490. = KK. 250–251.; ZO. I. 147–148.; AO. I. 505.
- 55 SO. I. 85.; CD. Hung. VIII. 2. 201.; AO. I. 627–628.; CD. Croat. IX. 118.; ZO. I. 166.; HO. I. 124.; CD. Hung. VIII. 2. 548.; HO. I. 140.; SO. I. 111–112.; ZO. I. 227.; CD. Hung. VIII. 3. 594. A Kőszegiekre l. Wertner Mór: A Güssingiek. Sz. 1895. 42–64., 136–154.; Kristó Gyula: A Kőszegiek kiskirálysága. Vasi Szemle 1975. 251–268.
- 56 VMH. I. 830.; AO. II. 128–129.; Györffy György: TSz. 1964. 548–549. = KRE. 126–127.; Leveles Erzsébet: TRKMB. II/4. 1927. 181.; AO. II. 69–70.; Zichy O. I. 170.; CD. Hung. VIII. 1. 563. CD. Hung. VIII. 4. 636. (ez utóbbi két oklevél kelte 1319-re javítandó, l. Wertner Mór: Sz. 1905. 425. 5. jegyzet); AO. II. 93.; HO. I. 124.; MES. II. 764.; VMH. I. 470., 484. L. Pór Antal: Sz. 1894. 143–145.
- 57 AO. II. 218.; Zichy O. I. 172–174. = KRE. 122.; CD. Hung. VIII. 2. 293.; DL. 62 169.; AO. I. 621.; Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Bp. 1921. 255.; CD. Hung. VIII. 5. 159.; CD. Hung. VIII. 3. 407.; AO. II. 124.
- 58 AO. I. 574.; AO. II. 84–85.; Zichy O. I. 219–220., 258.; CD. Hung. VIII. 3. 229.
- 59 DEA. I. 216–217., 217–219.; CD. Croat. VIII. 556.; MSHSM. I. 309–311.
- 60 CD. Hung. VIII. 2. 292–295.; AO. II. 38.; AO. IV. 264.
- 61 Chronicon aulae regiae: FRB. IV. 257.; Gyula Kristó: Stephanus Bohemus. HŠ. 1967. 205–210.; CD. Croat. IX. 118.; DL. 68 092.; Kristó Gyula: Új adatok és régi vélekedések Csák Mátéről. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica LXXV. Szeged 1983. 31.; Zichy O. II. 216.; DL. 65 733. = KRE. 125.; CD. Hung. VIII. 6. 53.; DL. 49 021.; HO. VII. 392.; CD. Hung. VIII. 2. 358.; Zichy O. I. 219–220.; CD. Croat. IX. 109.; Horváth Mihály: MTT. IX. 1861. 114–115.; Zichy O. I. 258.; CD. Hung. VIII. 2. 298.; DL. 70 609.; HO. III. 67.; AO. I. 630. Csák

- Mátéra I. Botka Tivadar: Trencsini Chák Máté és kortársai; Pór Antal: Trencsényi Csák Máté; Jiří Rys: Matouš Čák Trenčanský; Kristó Gyula: Csák Máté tartományúri hatalma; Kristó Gyula: Csák Máté. Magyar História. Életrajzok. Bp. 1986.
- 62 US. I. 353–354.; CD. Hung. VIII. 2. 316–319.; US. I. 354., 491–492., 501–502. Az erdélyi viszonyokra I. Erdély története I. Szerk. Makkai László–Mócsy András. Bp. 1986. 320–321. (a vonatkozó rész Makkai László munkája).
- 63 MSHSM. I. 326–327., 328., 329–330., 330–335.; CD. Croat. IX. 215.; 59.; MSHSM. I. 336–340.; CD. Croat. IX. 60–62., 66–68.; MSHSM. I. 341–342.; Michas Madius: SRHVG. III. 646–648. = KRE. 127–128.; CD. Croat. IX. 88., 90.; CD. Hung. VIII. 2. 315. (dátuma 1322-re javítandó, I. Wertner Mór: Sz. 1905. 426–427.); AO. II. 51., 53. A Subicsokra I. Salamon Ferencz: Az első Zrínyiek. Pest 1865. 3–193.; Pór Antal: Sz. 1894. 807–813.; Vjekoslav Klaić: Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347. Zagreb 1897.; Фердо Шишић: Пад Младена Шубића, бана хрватскога и босанскога. Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini 1902. 335–366.
- 64 MSHSM. I. 343–344.; Zichy O. I. 239., 244.; Michas Madius: SRHVG. III. 650. = KRE. 129. A Babonicsok történetére I. Blagay O. LXXV–CXII.
- 65 A tartományurakra összefoglalóan I. Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979. 139–212.
- 66 Franciscus Dörý-Georgius Bónis–Vera Bácskai: Decreta regni Hungariae 1301–1457. Publicatio-
nes Archivii Nationalis Hungarici II. Fontes 11. Bp. 1976. 77. = ÁAL. 229. L. Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában, 64–251.; Paulinyi Oszkár: Nemesfémtermelésünk és országos gazdaságunk általános alakulása a bontakozó és a kifejtett feudalizmus korszakában (1000–1526) (Gazdag föld – szegény ország). Sz. 1972. 561–608.; Apponyi O. 58.
- 67 AO. II. 102.; DI. 65 735.; ZO. I. 184–185., 194–195.; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.: SRH. I. 493. = KK. 256.
- 68 ARH. II. 15.; Chronicon Claustroneoburgense: SRA. I. 484–485. hasáb; Anonymi Leobensis Chronicon: SRA. I. 921–923. hasáb; Anonymi narratio de praelio Fridericum Pulchrum inter et Ludovicum Bavarum habito: SRA. I. 1003. hasáb; HO. III. 70.; HO. I. 140. L. még Pór Antal: Köcsi Sándor. Sz. 1888. 791–792.; Pór Antal: Sz. 1893. 507–510.; Huber Alfonz: Ausztria története II. 109–131.; Hans Delbrück: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte III. Das Mittelalter. Berlin 1923.² 564–566.; Hugo Hantsch: Die Geschichte Österreichs I. Graz–Wien–Köln 1959. 119–121.
- 69 CD. Croat. IX. 307–308.; SO. I. 108–113. = KRE. 154–157.; HO. I. 147.; AO. V. 590.; CD. Croat. IX. 358–360., 386–388.; Michas Madius: SRHVG. III. 653.; HO. V. 125–127.
- 70 CD. Hung. VIII. 3. 192–197.; Anonymi Leobensis Chronicon: SRA. I. 927. hasáb; Zichy O. I. 316–317.; ZO. I. 225., 226., 227., 228.; Continuatio Zwetlensis III.: MGH. SS. IX. 669.; Continuatio Claustroneoburgensis V.: MGH. SS. IX. 735.; SO. I. 198. = Wertner Mór: Az 1328. évi magyar–osztrák hadjárat. HK. 1913. 54.; AO. V. 590.; AO. II. 379., 465.; Chronicon aulae regie: FRB. IV. 289–290.; CD. Hung. IX. 1. 87–88.; CD. Hung. VIII. 3. 345.; CD. Hung. VIII. 4. 237.; Annales Mellicenses: MGH. SS. IX. 512.; Zichy O. I. 331., 334., 351. L. Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában, 87–91.; Pór Antal: Tót Lőrincz, a királyi tárnokok és zászlótartók mestere (1328–1348). Sz. 1891. 351–358.; Wertner Mór: HK. 1913. 44–64., 234–246.
- 71 CD. Hung. VIII. 3. 75.; HO. V. 102.; Ioannis Długossi Historiae Polonicae libri XII.: DH. 994. hasáb; Continuatio Annalium Polonorum I. et III.: MGH. SS. XIX. 656–659., MPH. III. 190–196.; Wigand von Marburg: SRP. II. 466–472.; AO. II. 470.; Zichy O. I. 344.; CD. Hung. VIII. 3. 506–511.; Hermannus de Wartberge: SRP. II. 65.; Petrus de Dusburg: SRP. I. 218.; AO. II. 517.; Zichy O. I. 367., 383.; ARH. II. 30–31.; AO. II. 552., 570., 576.; Zichy O. I. 380–381.; AO. II. 593.; CD. Hung. VIII. 3. 672.; VMH. I. 553–555.; Sztáray O. I. 71.; Reg. Boh. III. 763–764.; MES. III. 260–261. L. Lovcsányi Gyula: Adalékok a magyar–lengyel érintkezés történetéhez a mohácsi vész előtt. Sz. 1886. 509–510.; Pór Antal: Sz. 1891. 358–360.; Pór Antal: Magyar–lengyel érintkezés a XIV-ik században. Sz. 1903. 315–326.; Gyula Kristó: HŠ. 1967. 206–207.
- 72 Michas Madius: SRHVG. III. 649., 651–652.; MSHSM. I. 347–349.; CD. Croat. IX. 199.; CD. Hung. VIII. 6. 94.; CD. Croat. IX. 297., 305–306., 307–308., 501–502.; MSHSM. I. 368–372., 373–376.; CD. Croat. X. 73–74. L. Sufflay Milán: A Nelipicsek hagyatéka (Adalék a hamisítványok történetéhez). T. 1907. 71., 142.; Grga Novak: Povijest Splita I. Split 1957.; Nada Klaić: Povijest grada Trogira I. Trogir 1985.
- 73 VMH. I. 488.; Györffy György: TSz. 1964. 551–552., 542.; Leveles Erzsébet: TRKMB. II/4. 1927. 182.; SO. I. 198–199.; Zichy O. I. 465.; AO. II. 511.; CD. Hung. VIII. 4. 143.; AO. III. 155.; AO. V. 14–15.; AO. III. 402. L. Wertner Mór: A középkori délszláv uralkodók genealogiai története. Történeti, nép- és földrajzi könyvtár XXVIII. Temesvár 1891. 68., 82–90.; Thallóczy Lajos: Tanulmányok a bosnyák bán-ság kezdetéről főkintettel a körmendi levéltár okleveleire. ÉTTK. XX. 5. Bp. 1905. 41–42.
- 74 Györffy György: TSz. 1964. 547–548. = KRE. 126–127.; Leveles Erzsébet: TRKMB. II/4. 1927. 182.; Györffy György: TSz. 1964. 538–546., 549–552., 554.; Görenyvári fekvésére I. Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). ÉTTK. 83. Bp. 1977. 114.; Ráth Károly: A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei, 50.; Sebestyén Béla: A magyar királyok tartózkodási helyei, 35.; Zichy O. I. 259., 260., 286.; AO. II. 155.; US. I. 388.; Petrus de Dusburg: SRP. I. 213.; Kropf Lajos: Uzbegek tatár khán egy követsége a magyar udvarnál. Sz. 1899. 51–52. L. még Vásáry István: Az Arany Horda. Bp. 1986. 112–117.

- 75 AO. II. 394–395. = KRE. 162–163. A havasalföldi hadjárat körülményeit és okleveles forrásanyagát I. Győrffy György: TSz. 1964. 546–566. E diplomák közül egynek magyar fordítását I. KRE. 165–167. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*: SRH. I. 496–500. = KK. 260–264. L. még Pataki József: Anjou királyaink és a két román vajdaság. Kolozsvár 1944. 22–39.; román szempontból Nicolae Stoicescu–Florian Tucă: *Semnificația istorică a bătăliei de la Posada. Revista de istorie* 1980. 1857–1873.
- 76 Fraknói Vilmos: Oklevelek Endre és Johanna házasság-kötésének történetéhez. TT. 1898. 385–394.; DEA. I. 301–302.; *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*: SRH. I. 501–502. = Th. 239–240.; Giovanni Villani: CrV. I. 371. = V. 134.; Fraknói Vilmos: Nagy Lajos király és Erzsébet anyakirályné kiadatlan levelei VI. Kelemen pápához. TT. 1905. 2. = ÁAL. 256–257.; VMH. I. 590–591., 593–594. L. Fraknói Vilmos: Adalékok Endre és Johanna házasságkötésének történetéhez 1331–1333. Sz. 1898. 289–293.; Óváry Lipót: Nápolyi Johanna. Sz. 1893. 492–493.; Pór Antal: Sz. 1893. 863–864.; Miskolczy István: A magyar Anjouk trónigénye Nápolyra. Tört. Sz. 1928. 24–38.
- 77 CD. Hung. VIII. 4. 62., 66., 70.; Johannes de Thurocz: ChH. 153. = Th. 240–241.; DEA. I. 343–345. = KRE. 97–99. L. Huber Alfonz: Ausztria története II. 167–171.; Lovcsányi Gyula: Sz. 1886. 510–512.; Pór Antal: Sz. 1893. 427–428.; Kubinyi András: Visegrád, 1335. Egy régi közép-európai csúcstalálkozó. Az Élet és Tudomány Kalendáriuma 1985. 319–324. A Károly Róbert-kori magyar–cseh viszonyra I. Zdeněk Fiala: *Předhusitské Čechy. Český stát pod vládou Lucemburků* 1310–1419. Praha 1978.² 41–44.
- 78 Pór Antal: Sz. 1894. 22. = KRE. 177–178.; Pór Antal: Pecséttani apróságok. T. 1893. 181. = KRE. 178–179.; *Chronicon aulae regiae*: FRB. IV. 331–333.; Anonymi Leobensis *Chronicon*: SRA. I. 945–946. hasáb; *Annales Zwettlenses*: MGH. SS. IX. 682–683.; AO. III. 279.; HO. IV. 157.; Zichy O. I. 497., 499., 503., 509.; CD. Hung. IX. 1. 779.; AO. V. 414.; AO. III. 282.; Temes O. 46.; AO. III. 403., 422., 429.; ARH. II. 41–42. L. Huber Alfonz: Ausztria története II. 171–174.; Pór Antal: Sz. 1891. 365–368.
- 79 SO. I. 199.; ARH. II. 49–50.; AO. III. 474.; Zichy O. I. 446., 540., 558., 569., 578., 597.; Temes O. 67.; Károlyi O. I. 139.; AO. IV. 70.; CD. Croat. X. 294–295.; DEA. I. 367., 401., 403–405., 410–412.; AO. III. 623.; VMH. I. 629–630. Károly Róbert életpályájára és hadjárataira I. KRE. 7–50.; rövid összegzés: Engel Pál: I. Károly. A magyar föld és nép korai történetének enciklopédiája. Próbafüzet. Főszerk. Bökönyi Sándor–Kristó Gyula. Bp. 1987. 13–14.
- 80 *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*: SRH. I. 490–492., 501. = KK. 253., 256., Th. 239.; ChH. 161. = Th. 253.; CD. Hung. XI. 550. L. Константин Липечек: *Историја Срба I. Београд* 1952. 215–221.
- 81 Johannes de Kykullew: ChH. 162–165. = Th. 254–257.; VMH. I. 665.; DEA. II. 393. L. Karácsonyi János: Nagy Lajos anyja Rómban. Katholikus Szemle 1893. 50–63.; Pór Antal: Sz. 1893. 680–683.; Miskolczy István: Tört. Sz. 1928. 41–46.
- 82 Ráth Károly: A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei, 60.; Sebestyén Béla: A magyar királyok tartózkodási helyei, 39.; AO. V. 550.; US. II. 18., 21.; Johannes de Kykullew: ChH. 161–162. = Th. 253.; CD. Hung. IX. 2. 399.; CD. Hung. IX. 1. 202., 196., 195. L. Pór Antal: Sz. 1893. 683–684.; Pataki József: Anjou királyaink és a két román vajdaság 51–53.
- 83 CD. Mor. VIII. 273.; SO. I. 199–200.; Peter Suchenwirt: Bleyer Jakab: Magyar vonatkozások Suchenwirt Péter költeményeiben. Sz. 1899. 901–902.; Johannes de Kykullew: ChH. 165. = Th. 258.
- 84 Wertner Mór: A ratibori krónika magyar vonatkozású adatai. Sz. 1901. 841.; Johannes de Kykullew: ChH. 165. = Th. 258.; Annales S. Crucis Polonici: MGH. SS. XIX. 684.; Kalendarz Krakowski: MPH. II. 944. L. Pór Antal: Anjouk és Wittelsbachok (Nagy Lajos második szövetkezése IV. Károly császár ellen). Sz. 1907. 697–704.
- 85 Pekár Károly: A szepesi egyház történetéhez vonatkozó kivonatos krónika. TT. 1904. 51.; AO. V. 248.; Johannes de Kykullew: ChH. 166. = Th. 258–259.; CD. Hung. XI. 550.; Pór Antal: Macska Domokos, királyi kardhordó, erdélyi alvajda, 1357. T. 1909. 131.; Anonymus Minorita: HHFD. III. 151–152. = NMK. 91–93. L. Pór Antal: Sz. 1893. 684–685.
- 86 DEA. II. 38–39., 34–35., 48–49., 55., 49–53., 58.; Obsidionis Iadrensis libri duo: SRHVG. III. 667–669.; Iohannes de Kykullew: ChH. 166. = Th. 259–260.
- 87 Obsidionis Iadrensis libri duo: SRHVG. III. 669–670.; AO. IV. 518.; CD. Croat. XI. 218.; Thallóczy Lajos–Horváth Sándor: Alsó-Szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék). Bp. 1912. 34.; Zichy O. II. 173.; CD. Croat. XI. 207–208., 249–252. L. Pór Antal: Sz. 1893. 865–866.
- 88 Iohannes de Kykullew: ChH. 166. = Th. 260.; Zichy O. II. 170.; Pesty Frigyes: Krassó vármegye története III. Oklevéltár. Bp. 1882. 15.; DEA. II. 118., 119. L. Domanovszky Sándor–Vértesy Jenő: Nagy Lajos első hadjárata Velence ellen. Sz. 1900. 787–790.; Sufflay Milán: T. 1907. 142–144.
- 89 Obsidionis Iadrensis libri duo: SRHVG. III. 670–681.; ÁAL. 256.
- 90 Dominicus de Gravina: RIS. XII. 554. hasáb; Fraknói Vilmos: Oklevelek a pápai levéltárakból. TT. 1892. 390–391.; Giovanni Villani: CrV. I. 474–475. = V. 153–155.; Dominicus de Gravina: RIS. XII. 559–561. hasáb. L. Pór Antal: Sz. 1893. 685–690.; Miskolczy István: András herceg tragédiája és a nápolyi udvar. Sz. 1927–1928. 785–799.
- 91 Obsidionis Iadrensis libri duo: SRHVG. III. 681–692.
- 92 CD. Hung. IX. 1. 288. = ÁAL. 256.; Fraknói Vilmos: TT. 1905. 2–10. = ÁAL. 256–264.; VMH. I. 703–706. L. Miskolczy István: Sz. 1927–1928. 870–880.
- 93 Obsidionis Iadrensis libri duo: SRHVG. III. 692–723.; Anonymus Minorita: HHFD. III. 144–146. = NMK. 83–84.; Iohannes de Kykullew: ChH. 166. = Th. 259–260.

- nes de Kykullew: ChH. 167. = Th. 260–261.; Peter Suchenwirt: Bleyer Jakab: Sz. 1899. 903.; CD. Croat. XI. 309. L. Dománovszky Sándor–Vértesy Jenő: Sz. 1900. 790–799., 905–923.; Baumgarten Ferenc: Forrástanulmányok Nagy Lajos és Vencze viszonya történetéhez. Sz. 1902. 4–20., 112–130., 326–346.; Ruppert Ignácné: A Zarái Névtelen (kézirat, szakdolgozat). Szeged 1968.
- 94 DEA. II. 166–167.; VMH. I. 715–716., 720., 723–724., 725–726., 728–730., 744–745.; Anonymus Minorita: HHFD. III. 146–148. = NMK. 85–87.; Giovanni Villani: CrV. I. 498. = V. 172. L. Miskolczy István: Nagy Lajos nápolyi hadjáratai (Első hadjárat). HK. 1933. 46–54.
- 95 Anonymus Minorita: HHFD. III. 148–151., 153. = NMK. 87–91., 93.; DEA. II. 239., 244., 249–250.; Giovanni Villani: CrV. I. 502–503., 507–508. = V. 175–176., 185., 187–188.; Dominicus de Gravina: RIS. XII. 571–586. hasáb; Iohannes de Kykullew: ChH. 168–169. = Th. 263–264.; VMH. I. 756–761. L. Pór Antal: Sz. 1893. 866–870.; Miskolczy István: HK. 1933. 54–70.; Monti Gennaro Maria: Nagy Lajos magyar király törvényhozási intézkedései a nápolyi királyságban. Tört. Sz. 1929. 96–123.
- 96 AO. V. 487.; CD. Hung. IX. 1. 756–764., 482–490.; Dominicus de Gravina: RIS. XII. 586–683. hasáb; Anonymus Minorita: HHFD. III. 153–155. = NMK. 94–96.; Iohannes de Kykullew: ChH. 169–170. = Th. 264–266. L. Miskolczy István: Nagy Lajos nápolyi hadjáratai (Hadi események a két hadjárat között). HK. 1933. 123–146.
- 97 DEA. II. 301–320. (különösen 311.); OM. 46.; DEA. II. 331., 380. = ÁAL. 270–271.; Dominicus de Gravina: 694–722. hasáb; F. IX. 1. 775–776. = ÁAL. 271.; DEA. II. 385–386.; Anonymus Minorita: HHFD. III. 155–160. = NMK. 96–101.; Iohannes de Kykullew: ChH. 171–175. = Th. 267–273.; CD. Hung. IX. 2. 47–53.; VMH. I. 806–809. L. Miskolczy István: Nagy Lajos második nápolyi hadjárata (1350). HK. 1934. 41–57.
- 98 Lajos nápolyi hadjárataira Miskolczy István fentebb idézett művei mellett l. még Kozics László: Nagy Lajos nápolyi hadjárata. HK. 1890. 383–404.; Bellér Béla: Magyarok Nápolyban. Bp. 1986. 83–181.
- 99 OM. 46–47.; Iohannes de Kykullew: ChH. 178. = Th. 277.; Sztáray O. I. 228.; Anonymus Minorita: HHFD. III. 160–163. = NMK. 101–104.
- 100 Ráth Károly: A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei, 64.; Sebestyén Béla: A magyar királyok tartózkodási helyei, 41.; Anonymus Minorita: HHFD. III. 163–166. = NMK. 105–108.; CD. Croat. XII. 143.; Peter Suchenwirt: Bleyer Jakab: Sz. 1899. 884.; AO. V. 576–577.
- 101 DEA. II. 432–437., 438–439. = ÁAL. 272.; DEA. I. 399.; DEA. II. 383–384. L. Thallóczy Lajos: Bosnyák nemzedékrendi tanulmányok. T. 1895. 7–11.
- 102 Zichy O. II. 518.; Anonymus Minorita: HHFD. III. 166. = NMK. 108.
- 103 AO. VI. 216., 263., 337., 222.; Bánffy O. I. 198.; Zichy O. II. 571.; Chronicon Waradiense: SRH. I. 215.; Peter Suchenwirt: Bleyer Jakab: Sz. 1899. 805–807., 885.; Fraknoi Vilmos: Genealogiai kérdések. T. 1899. 137.; CD. Croat. XII. 320.; VMH. II. 8–9., 11–13.; DEA. II. 445–446., 448., 458–459. L. Pór Antal: A négy Miklós. Sz. 1902. 718–720.
- 104 Matteo Villani: CrV. II. 124–125. = V. 246–247. L. Vásáry István: Az Arany Horda 118–119.
- 105 CD. Hung. IX. 2. 363. = ÁAL. 273.; DEA. II. 444–445.; AO. VI. 359.
- 106 Iohannes de Kykullew: ChH. 179. = Th. 273.; Anonymus Minorita: HHFD. III. 166–167. = NMK. 109. L. Elemér Mályusz: Iohannes de Thurocz, Chronica Hungarorum II/2. Commentarii ab anno 1301 usque ad annum 1487 (sajtó alatt).
- 107 OM. 47.; DEA. II. 467–469.; Iohannes de Kykullew: ChH. 176. = Th. 274–275.; CD. Hung. IX. 2. 475.; OM. 47–48.; VMH. II. 21–22., 24–25., 27.; HO. V. 130.; Historia Cortusiorum: RIS. XII. 948–951. hasáb; Matteo Villani: CrV. II. 209. = V. 263–264.; Peter Suchenwirt: Bleyer Jakab: Sz. 1899. 886–888.; OM. 48–49.
- 108 DEA. II. 457–458.; VMH. II. 29., 25.; Iohannes de Kykullew: ChH. 178–179. = Th. 278.; Áldásy Antal: Regesták a vatikáni levéltárból. TT. 1895. 262. L. Lukcsics Pál: Magyar zsoldosok a pápaság szolgálatában a XIV. században. HK. 1932. 133–136.
- 109 OM. 49.; DEA. II. 490–501.
- 110 Iohannes de Kykullew: ChH. 177. = Th. 275–276.
- 111 DEA. II. 487–490.; Matteo Villani: CrV. II. 238–239. = V. 268.
- 112 Iohannes de Kykullew: ChH. 177. = Th. 276.; Peter Suchenwirt: Bleyer Jakab: Sz. 1899. 888–890.; Matteo Villani: CrV. II. 238–239. = V. 271–272.; Historia Cortusiorum: RIS. XII. 952–953. hasáb; OM. 50.; CD. Hung. IX. 2. 655.; DEA. II. 501–521., 522–523. = ÁAL. 273–274. L. Pór Antal: Sz. 1893. 690–692.; Nada Klaić: Povijest Hrvata u razvijetnom srednjem vijeku. Zagreb 1976. 619–625.; Wilczek Ede: Magyar tengerészet az Anjoukorban. Sz. 1895. 439–440., 507–515.; Miklósy Zoltán: A magyar király tengeri hajóhada a középkorban. Bp. 1934. 18–20.
- 113 Pór Antal: Nagy Lajos 1326–1382. MTÉ. Bp. 1892. 370–371. 3. jegyzet; DEA. II. 524.
- 114 Matteo Villani: CrV. II. 292–293., 298. = V. 280–281., 282–283.; DEA. II. 524.; Peter Suchenwirt: Bleyer Jakab: Sz. 1899. 896–897., 905.; CD. Hung. IX. 3. 129.; Horváth Mihály: Magyar regesták a bécsi cs. levéltárból 1118–1605. MTT. IX. 1861. 25.; Gelcich József: Raguza és Magyarország összeköttetései oklevéltára. Bp. 1887. 11–12.
- 115 CD. Croat. XII. 648.; DocRH. XI. 430–471. passim; Bánffy O. I. 232.; DocRH. XI. 441.; OM. 51.; DocRH. XI. 406. L. Pataki József: Anjou királyaink és a két román vajdaság 52–53.
- 116 VMH. II. 45–47.; Iohannes de Kykullew: ChH. 179. = Th. 278.; Matteo Villani: CrV. II. 334–335., 345. = V. 289–290., 292., 293. L. Lukcsics Pál: HK. 1932. 147–151. L. még CD. Hung. IX. 3. 284.
- 117 DEA. II. 555–558.; CD. Hung. IX. 3. 162–163.; DEA. II. 561–562.; CD. Mor. IX. 181–184.; DEA. II. 582. = ÁAL. 276.; CD. Croat. XIII. 193.; DEA. II. 583. = ÁAL. 275.; Ioannis Dlvgrossi Historiae Polonicae libri

- XII.: DH. 1134–1136. hasáb; Iohannes de Kykullew: ChH. 180. = Th. 280.; CD. Hung. IX. 3. 288–292.; Károlyi O. I. 254–256.; CD. Hung. IX. 3. 452–454. L. Pór Antal: Nagy Lajos király szövetkezése IV. Károly császár ellen 1362-ben. Sz. 1900. 292–308., 385–397.; Huber Alfonz: Ausztria története II. 219–233.; Zdeněk Fiala: Přehled české Čechy 161–164.
- 118 -ó -o [Thallóczy Lajos]: Oklevelek a magyar–bolgár összeköttetések történetéhez. TT. 1898. 357.; Iohannes de Kykullew: ChH. 179. = Th. 279.; Hazai oklevéltár 1234–1536. Bp. 1879. 269.; CD. Croat. XIII. 296., 297.; Teleki O. I. 125.; Pór Antal: Sz. 1900. 394. 2. jegyzet; DEA. II. 616–617., 646–647. L. Klaić Vjekoslav–Bojničić Iván: Bosznia története a legrégibb kortól a királyság bukásáig. Történeti-, nép- és földrajzi könyvtár XXII. Nagy-Becskerekben 1890. 159–161.; Сима Ђирковић: Историја средњовековне босанске државе. Београд 1964.
- 119 Lukcsics Pál: HK. 1932. 154.; Zichy O. III. 273.
- 120 DocRH. XII. 386–387.; US. II. 306. L. Thallóczy Lajos: TT. 1898. 583–585.; Pataki József: Anjou királyaink és a két román vajdaság 54–57.
- 121 HO. I. 248.; Iohannes de Kykullew: ChH. 180. = Th. 279.; CD. Hung. IX. 3. 490.; DocRH. XII. 426–427.; Temes O. 104.; Thallóczy Lajos: TT. 1898. 357–361.; Peter Suchenwirt: Bleyer Jakab: Sz. 1899. 905–906.; Giovanni da Ravenna: Kardos Tibor: Magyar tárgyú fejezetek Giovanni da Ravenna emlékiratában. EPhK. 1936. 291–292.; Sebestyén Béla: A magyar királyok tartózkodási helyei, 45. L. -ó -o [Thallóczy Lajos]: Magyar–bolgár összeköttetések. Sz. 1898. 120–122.; Dimităr Koszev–Hriszto Hrisztov–Dimităr Angelov: Bulgária története. Bp. 1971. 47–48.; Константин Иречек: История на Българите. Под ред. Петър Хр. Петров. София 1978. 373–375.; Vasil Gjuzelev: La guerre bulgare–hongroise au printemps de 1365 et des documents nouveaux sur la domination hongroise du royaume de Vidin (1365–1369). Byzantino–Bulgarica VI. Sofia 1980. 153–172.; Petăr Mitajev: Bolgár–magyar kapcsolatok a századokon át (Történelmi áttekintés az V. sz.-tól a XV. sz. elejéig). Tanulmányok a bolgár–magyar kapcsolatok köréből. Bp. 1981. 142.
- 122 Apsai Mihályi János: Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Máramaros–Sziget 1900. 17., 26.; DocRH. XII. 398–400.; Iohannes de Kykullew: ChH. 185. = Th. 287. L. Pataki József: Anjou királyaink és a két román vajdaság 40–49.
- 123 Giovanni da Ravenna: Kardos Tibor: EPhK. 1936. 295–296.; DEA. II. 651–652. = ÁAL. 277. L. Moravcsik Gyula: Bizánci császárok és követek Budán. Sz. 1961. 836–840.; Szakály Ferenc: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. Rúzsás Lajos–Szakály Ferenc. Bp. 1986. 13–16.
- 124 Ráth Károly: A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei, 70.; Sebestyén Béla: A magyar királyok tartózkodási helyei 45–46.; US. II. 273.; Thallóczy Lajos: Sz. 1900. 606–607. L. Petar Rokay: Prilog istoriji Bugarske banovine. Годишњак филозофског факултета у Новом Саду 13/1. Нови Сад 1970. 81–86.
- 125 Thallóczy Lajos: Sz. 1900. 603–606. = ÁAL. 280–282.; Thallóczy Lajos: TT. 1898. 365–366.
- 126 Nagy Imre: Nagy-Lajosnak 1368-iki kiadványa Bolgárországból. Sz. 1869. 128.; Sztáray O. I. 355.; Temes O. 106.; Iohannes de Kykullew: ChH. 181–182. = Th. 281–282.; US. II. 334.; Thallóczy Lajos: TT. 1898. 366–367.; Thallóczy Lajos: Sz. 1900. 607. = ÁAL. 282.; Thallóczy Lajos: Sz. 1900. 608., 589–598.; Minca Illés: Magyar–bolgár–oláh érintkezés Nagy Lajos alatt. Bp. 1907. 10–23.; Pataki József: Anjou királyaink és a két román vajdaság 57–61.; Maria Holban: Din cronică relațiilor româno–ungare în secole XIII–XIV. București 1981. 155–211.
- 127 Iohannes de Kykullew: ChH. 179. = Th. 278.; Lukcsics Pál: HK. 1932. 155.; Huber Alfonz: Ausztria története II. 254–255.; DEA. II. 671–676.; Pór Antal: Sz. 1907. 784–785.
- 128 Iohannes de Kykullew: ChH. 186. = Th. 289.; Matteo Villani: CrV. II. 335., 345. = V. 290–291., 293.; Pór Antal: István úr árvája. Sz. 1901. 97–115., 193–208.
- 129 Iohannes de Kykullew: ChH. 187., 181. = Th. 289–290., 281. L. Pór Antal: Nagy Lajos király halálос betegsége. Sz. 1902. 209–214.; Perényi József: Lengyelország története. Bp. 1962. 54–55.
- 130 Szakály Ferenc: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt 17.; Iohannes de Kykullew: ChH. 180. = Th. 281.; Teleki O. I. 171.; CD. Hung. IX. 4. 390–391. = ÁAL. 283.; CD. Hung. IX. 4. 452–453. = ÁAL. 283–284.; DEA. III. 53. L. Pór Antal: Sz. 1907. 789–792.; Károlyi Árpád: Adalék Mária és Zsigmond eljegyzésének történetéhez. Sz. 1877. 18–26.
- 131 DEA. III. 21–22.; Áldásy Antal: Adatok Nagy Lajos király olaszországi összeköttetéseihez. TT. 1910. 3–4. = ÁAL. 285.; Áldásy Antal: TT. 1910. 4. = ÁAL. 285–286.; DEA. III. 50–51., 52–53.; Raphainus Caresinus: RIS. XII. 434–439. hasáb; Daniello Chinazzo: RIS. XV. 703–708. hasáb; DEA. III. 178.
- 132 DEA. III. 53., 97–98.; Birkás Géza: Eustache Deschamps magyarországi utazása és magyar vonatkozású költeményei. EPhK. 1918. 363.; DEA. III. 77–90.; Lovcsányi Gyula: Sz. 1886. 519.
- 133 Iohannes de Kykullew: ChH. 182. = Th. 282.; Thallóczy Lajos: Sz. 1900. 610.; DEA. III. 22–23., 40–42., 29–30., 46., 47–50. L. Szakály Ferenc: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt 16–17.
- 134 Wertner Mór: Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archontológiához. TT. 1907. 179.; Kumorovitz L. Bernát: I. Lajos királyunk 1375. évi havasföldi hadjárata (és „török”) háborúja. Sz. 1983. 975.; Iohannes de Kykullew: ChH. 185. = Th. 287. L. Pór Antal: Opuli László herceg. Magyarország nádorispánja. Sz. 1909. 743.; Pataki József: Anjou királyaink és a két román vajdaság 47–49.; Kumorovitz L. Bernát: Sz. 1983. 962–963.
- 135 DEA. III. 58–60., 90–92.; Thallóczy Lajos: Sz. 1900. 614.; Pesty Frigyes: A szörényi bánt és Sző-

- rény vármegye története III. Oklevéltár I. Bp. 1878. 6.; Thallóczy Lajos: Sz. 1900. 614–615. = ÁAL. 285–286. L. Pataki József: Anjou királyaink és a két román vajdaság 62–63.
- 136 VMH. II. 150.; CD. Hung. IX. 5. 52–53.; Kumorovitz L. Bernát: Sz. 1983. 975–976., 963–966., 977.
- 137 L. Kumorovitz L. Bernát: Sz. 1983. 919–977. (az egész 1375. évi hadjárat mintaszerű feldolgozása forrásközléssel).
- 138 Joannes de Czarnekow: MPH. II. 674–680.; Hermannus de Wartberge: SRP. II. 114–115.; Ioannis Dlvogssi Historiae Polonicae libri XII.: DH. liber decimus 35–36. hasáb; Beke Antal: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvártt (A Gyulafehérvártt maradt okiratok). TT. 1892. 639.; Kumorovitz L. Bernát: Sz. 1983. 928. 51. jegyzet; HO. I. 273.; Kumorovitz L. Bernát: Sz. 1983. 977–978., 954–955. 193. jegyzet. L. Lovcsányi Gyula: Sz. 1886. 520–521.; Pór Antal: Nagy Lajos litván hadjárata EM. 1899. 504–514., 561–573.; Wertner Mór: TT. 1907. 179.
- 139 Iohannes de Kykullew: ChH. 187. = Th. 290.
- 140 Daniello Chinazzo: RIS. XV. 714. hasáb = Erdélyi Gyula: Újabb adatok Nagy Lajos tüzéséhez. HK. 1928. 139–140.; Áldásy Antal: TT. 1910. 6–7.; DEA. III. 157–163., 167–183., 185–314.; OM. 54.; DEA. III. 416–420., CD. Croat. XVI. 162–163. = ÁAL. 288–289.; DEA. III. 428.; Wenzel Gusztáv: A turáni békekötés M. CCC. LXXXI. MTT. XI. 1862. 1–124. L. Miklósy Zoltán: A magyar király tengeri hajóhada a középkorban 73–93.
- 141 DEA. III. 155–157., 323–324. = ÁAL. 286–287.; DEA. III. 339–340., 387–390., 415–416. = ÁAL. 287–288. DEA. III. 370., CD. Croat. XVI. 297. = ÁAL. 289.; CD. Croat. XVI. 303. = ÁAL. 290. L. Óváry Lipót: Sz. 1893. 673–679.; Áldásy Antal: Johanna nápolyi királynő halála napja. Sz. 1896. 468–471.; Miskolczy István: Tört. Sz. 1928. 77–78.; Gergely Jenő: A pápaság története. Bp. 1982. 159–164.; Fügedi Erik: „Könyörülj, bánom, könyörülj...” Bp. 1986. 15–17.
- 142 Károlyi O. I. 380.; Kumorovitz L. Bernát: Sz. 1983. 978., 971.
- 143 Iohannes de Kykullew: ChH. 187–188. = Th. 291. L. Pór Antal: Sz. 1902. 209–210. Nagy Lajos életpályájára és hadjárataira I. Pór Antal: Nagy Lajos; Wertner Mór: Nagy Lajos király hadjáratai (1342–1382). HK. 1918. 59–97., 202–271.
- 144 Az Anjou-kor történetére és hadtörténetére I. Pór Antal–Schönherr Gyula: Az Anjou ház és örökösei (1301–1439). A magyar nemzeti története III. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1895. 1–350. (a vonatkozó rész Pór Antal munkája); Rónai Horváth Jenő: Magyar hadi krónika I. A honfoglalástól a mohácsi vészig. HK. 1895. 5. szám. 158–212.; Wertner Mór: Sz. 1905. 420–448.; Wertner Mór: Újabb adalékok a középkori magyar hadjáratokhoz. HK. 1910. 208–211.; Dümmerth Dezső: Az Anjou-ház nyomában. Bp. 1982. 238–492.; Magyarország hadtörténete két kötetben I. A honfoglalástól a kiegyezésig. Szerk. Borus József. Bp. 1984. 59–76. (a vonatkozó rész Rázsó Gyula munkája); Petr Klučina–Richard Marsina–Andrej Romaňák: Vojenská dějiny Československa I. Do roku 1526. Praha 1985. 189–210. (Észak-Magyarország – a mai Szlovákia – XIII–XIV. századi hadtörténete; a vonatkozó rész Richard Marsina munkája); Engel Pál–Kristó Gyula: Magyarország története 1301–1437 (egyetemi jegyzet). Bp. 1986. 3–108. (a vonatkozó rész Kristó Gyula munkája); Bertényi Iván: Magyarország az Anjouk korában. Magyar História. Bp. 1987.
- A hadviselés társadalmi és technikai feltételei*
- 1 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.: SRH. I. 497–498. = KK. 260., 262.
- 2 Magyarország történeti kronológiája I. Főszerk. Benda Kálmán. Bp. 1981. 206–226.
- 3 Kubinyi András: I. Lajos király és kora. Művészet I. Lajos király korában 1342–1382. Katalógus. Szerk. Marosi Ernő–Tóth Melinda–Varga Livia. Bp. 1982. 31.
- 4 Iohannes de Kykullew: ChH. 172., 173. = Th. 268., 270. L. Miskolczy István: HK. 1934. 45.
- 5 Matteo Villani: CrV. II. 298. = V. 283.
- 6 CD. Hung. IX. 1. 775. = ÁAL. 271. A párbajra I. Borosy András: Perdöntő párviadatok Magyarországon. HK. 1986. 237., 238–251.
- 7 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.: SRH. I. 493–496. = KK. 256–259.; CD. Hung. VIII. 3. 419–427.
- 8 AO. V. 337–338.
- 9 Minderre I. О кнезу Лазару. Уредници Иван Божић–Вojислав Ј. Бурић. Београд 1975.
- 10 Iohannes de Kykullew: ChH. 185. = Th. 287
- 11 Szakály Ferenc: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt 14.
- 12 Elekcs Lajos–Lederer Emma–Székely György: Magyarország története I. Az őskortól 1526-ig. Bp. 1961. 213. (a vonatkozó rész Székely György munkája).
- 13 AO. I. 254–256.; CD. Croat. VIII. 520–521.; Pór Antal: Viszály a pécsi káptalanban (1302–1309) TT. 1889. 408–420.
- 14 Házi Jenő: HK. 1916. 200–201. 4. jegyzet.
- 15 Ottokar von Steier: G. 1920.; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.: SRH. I. 487–488. = KK. 247. L. Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon 171.
- 16 Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Bp. 1986. 213–214.
- 17 CD. Hung. VIII. 1. 222.; VMO. I. 2. 388.; Reg. Slov. 392.; CD. Croat. IX. 117.
- 18 Fraknói Vilmos: Sz. 1914. 87.
- 19 Minderre I. Kristó Gyula: A rozgonyi csata 40–58.
- 20 Hóman Bálint–Szekfü Gyula: Magyar történet II. Bp. 1936. 85–87. (a vonatkozó rész Hóman Bálint munkája). L. még Kerékgyártó Béla: A magyar hadügy állapota az Anjou királyok alatt 1308–1387. Bp. 1880. 27–41.
- 21 Simon de Keza: SRH. I. 152. = A magyar középkor irodalma. Magyar remekírók. Bp. 1984. 124–125. (Bollók János fordítása).
- 22 Hadrovics László: Az ómagyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 89. Bp. 1955.; Vajay Szabolcs: A magyar Roland-ének nyomában. Irodalomtörténeti Közlemé-

- nyek 1968. 333–337.; Korompay Klára: Középkori neveink és a Roland-ének. Nyelvtudományi Értekezések 96. Bp. 1978.; Borosy András: A lovagi haditechnika és a lovasság Magyarországon az Árpád-korban. Málusz Elemér Emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc. Bp. 1984. 47–57.
- 23 Kurcz Ágnes: Magyarország és a lovagi kultúra. Vi. 1976. 294–295.
- 24 Pór Antal–Schönherr Gyula: Az Anjou ház és örökösei 138–139. oldal között melléklet; AO. III. 60–61. L. Kurcz Ágnes: Vi. 1976. 297–298.
- 25 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.: ChH. 156–157. = Th. 244–245.
- 26 Fejérpataky László: A XIV. századi címmeradomány. T. 1901. 98–99. = KRE. 170–171.; Pór Antal–Schönherr Gyula: Az Anjou ház és örökösei 666.; Kubinyi András–Marosi Ernő: Művészet I. Lajos király korában 137–152., 330–360.
- 27 Peter Suchenwirt: Bleyer Jakab: Sz. 1899. 808–809. L. Bertényi Iván: Kis magyar címtan. Bp. 1983. 74–77.
- 28 Peter Suchenwirt: Bleyer Jakab: Sz. 1899. 801–804.; Iohannes de Kykullew: ChH. 182. = Th. 283.
- 29 Engel Pál: Vár és hatalom. Az uralom területi alapjai a középkori Magyarországon. Vi. 1984. 294–295., 370.; Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. ÉTTK. 82. Bp. 1977. 23., 25–27., 83–91.; Czeglédy Ilona: A diósgyőri vár Nagy Lajos kori épülete. Művészet I. Lajos király korában 236.; Málusz Elemér: A Toldi-monda. A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve IV. 126–149.
- 30 Engel Pál: Nagy Lajos bárói. TSz. 1985. 404–405.; Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. Sz. 1982. 880–920.; Engel Pál: A honor (A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez). TSz. 1981. 1–19.
- 31 US. II. 252–254. L. Engel Pál: Vi. 1984. 369.
- 32 Engel Pál–Kristó Gyula: Magyarország története 1301–1457. 25.; DEA. I. 273–274.; CD. Hung. VIII. 7. 209–210. L. Wertner Mór: HK. 1913. 236–240.
- 33 Matteo Villani: CrV. II. 221. = V. 266.
- 34 Iohannes de Kykullew: ChH. 166. = Th. 258–259. L. Wertner Mór: TT. 1907. 63.
- 35 Iohannes de Kykullew: ChH. 165. = Th. 258. L. Wertner Mór: TT. 1907. 49., 64., 30., TT. 1906. 585.
- 36 CD. Croat. XI. 205.; Iohannes de Kykullew: ChH. 166. = Th. 259. L. Wertner Mór: HK. 1918. 72–73.; Wertner Mór: TT. 1907. 180., 17–18.
- 37 Wertner Mór: TT. 1907. 174., 351.; Szakály Ferenc: A török-magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt 17.; DEA. III. 382., 387.
- 38 AO. V. 595.; Fraknoi Vilmos: T. 1899. 137.; Wertner Mór: HK. 1918. 96.
- 39 Fraknoi Vilmos: T. 1899. 137.; Chronicon Estense: RIS. XV. 442. hasáb.
- 40 CD. Hung. VIII. 3. 672.; Sztáray O. I. 238.; CD. Hung. IX. 4. 48–49.; Iohannes de Kykullew: ChH. 181. = Th. 281. L. Elemér Málusz: Iohannes de Thurocz Chronica Hungarorum II/2.
- Commentarii ab anno 1301 usque ad annum 1487 (sajtó alatt).
- 41 Pór Antal: Nagy Lajos 436. 3. jegyzet; Komáromy András: Nyalábvár és uradalma. Sz. 1894. 503.; DocRH. XII. 386–387. L. Engel Pál–Kristó Gyula: Magyarország története 1301–1457. 25.
- 42 Iohannes de Kykullew: ChH. 176. = Th. 274–275.; Peter Suchenwirt: Bleyer Jakab: Sz. 1899. 812.
- 43 AO. II. 593.; VMH. I. 553–555.
- 44 Peter Suchenwirt: Bleyer Jakab: Sz. 1899. 892–893.; Tardy Lajos: Régi feljegyzések Magyarországról. Bp. 1982. 8–11. Összefoglalóan I. Gárdonyi Albert: A középkori zsoldosintézmény és a magyarság. HK. 1942. 129–143.; Rácz Gyula: A zsoldosintézmény kezdetei Magyarországon. HK. 1960. 2. szám. 107–143.
- 45 Lukács Pál: HK. 1932. 127–131., 151–155.; Rácz Gyula: HK. 1960. 2. szám. 128–143.; Matteo Villani: CrV. II. 341. = V. 293.
- 46 Málusz Elemér: A Toldi-monda történeti alapja. HK. 1924. 3–32.; Málusz Elemér: Toldi Miklós. HK. 1926. 225–228.; Málusz Elemér: A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve IV. 126–149.
- 47 Magyarország hadtörténete két kötetben I. 66.
- 48 Miskolczy István: HK. 1933. 55–56.; Miskolczy István: HK. 1934. 43.
- 49 Magyarország hadtörténete két kötetben I. 66.
- 50 A lovasságra I. Tóth Zoltán: A huszárok eredetéről. HK. 1934. 129–141.; Darkó Jenő: A magyar huszárság eredete. HK. 1937. 156–159.; Tóth Zoltán: A huszárság eredethagyománya 1937-ben. HK. 1938. 66–68.; Tóth Zoltán: A hadakozó nép. Magyar művelődéstörténet I. Szerk. Dománovszky Sándor. Bp. é. n. [1940.] 281–284.; Borosy András: A XI–XIV. századi magyar lovasságról. HK. 1962. 2. szám. 153–156., 164–166., 168–171.
- 51 Miklósy Zoltán: Nagy Lajos tüzésége. HK. 1927. 520–522.; Iványi Béla: A tüzéség története Magyarországon kezdettől 1711-ig. HK. 1926. 6–7., 18–25.; Erdélyi Gyula: HK. 1928. 137–141.
- 52 Miklósy Zoltán: A magyar királyi tengeri hajóhada a középkorban 18–20.
- 53 Descriptio Europae orientalis: ADEO. 49–50. = KRE. 81–82.
- 54 Chronicon aulae regiae: FRB. IV. 224.
- 55 Matteo Villani: CrV. II. 202–203. = V. 257–260.
- 56 Köszönet illeti dr. Prokopp Máriát, akivel a szerző művészettörténeti kérdésekben folytatott konzultációt, és dr. Csapó Györgyöt, aki a lószerszámokkal kapcsolatos dolgokban volt segítségemre. Tekintettel a terjedelmi korlátokra, csupán a legszükségesebb szakirodalomra igyekeztem hivatkozni. Bevezetésként szeretnék áttekintést adni a közelmúltban megjelent középkori fegyvertörténettel kapcsolatos külföldi szakirodalomról azzal a céllal, hogy ha valaki mélyebben szeretne elmélyülni a témakörben, megfelelő kiindulást kapjon. Boccia, Giorgio Lionello–Rossi, Francesco–Morin, Marco: Armi e Armature Lombarde. Milano, 1980.; Gfosek, Marian: Znaki i napisy na mieczach średniowiecznych w Polsce. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1973.; Uő.: Miecze środkowoeuropejskie z. X–XV. w. Warszawa, 1984.;

- Martin Paul: Arms and Armour. Rutland-Tokyo, 1967.; Nadolski, Andrzej: Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1979.; Nickel, Helmut: Ullstein Waffenbuch. (Eine kulturhistorische Waffenkunde mit Markenverzeichnis). Berlin-Frankfurt/Main-Wien, 1974.; Norman, Vesey: Arms and Armour. London, 1972.; Reitzenstein, Alexander: Der Waffenschmied. (Vom Handwerk der Schwertschmiede, Plattner und Büchsenmacher). München, 1964.; Riquer de Martin: L'armes del cavaller. (Armes i armadures catalanes medievals). Barcelona, 1968.; Schneider, Hugo-Stübner, Karl: Waffen in Schweizerischen Landesmuseum. Griwaffen I. Zürich, 1980.
- 57 A témakörrel újabbán írt: Borosy András: HK. 1962. 2. szám, 119-120.; Kovács László: Viselet, fegyverek. In: Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986. 216-281.; Rácz Gyula: A magyar feudális hadsereg fénykora. In: Boros József (szerk.): Magyarország hadtörténete két kötetben. I. k. Budapest, 1985. (2. jav. kiadás) 65-66.
- 58 Borosy András: HK. 1962. 2. szám. 131-134., 137., 153-160., 163-166., 168-169.
- 59 Ruttkay, Alexander: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei. SA. 1976. 256-257., 259-260. Megemlítem, hogy nem volt alkalmam eredetiben tanulmányozni a szerző által közölt tárgyakat. Anyagközlését a szakirodalommal összevetve, úgy tűnik, hogy sok helyen korábbra datál darabokat, azok tényleges idejénél. A régebbi szakirodalomban a penge hajlékonyságát elősegítő csatornavátokat helytelenül vércsatornáknak nevezték. Vö.: Kalmár János: Régi magyar fegyverek. Budapest, 1971. 81.; Uo. 60-63., 61., 101 a, b, c, e illusztrációk.
- 60 Mivel korabeli – megfelelően datálható – tárgyak igen kis számban maradtak meg, célszerűnek láttuk az egykorú ábrázolások részletesebb vizsgálatát. Ezek egy részét, így a Képes Krónikát és a prágai Szent György szobrot már hasznosították a fegyvertörténeti kutatások. Számos érdekes részletet őriztek meg az ebből a szempontból Magyarországon még kevésbé tárgyalt falfestmények. A Szent László falképciklusok anyaga különösen gazdagnak mutatkozott fegyver- és viselettörténeti adalékokban. Tekintettel egyes datálási problémákra, ügyeltünk arra, hogy valóban korabeli képeken szereplő anyagot mutassunk be. A könyv írását követően megjelent katalógusban a karaszói falképeket későbbre datálják. [Vö. Wehli Tünde: Falfestészet. In: Beke László-Marosi Ernő-Wehli Tünde (szerk.): Művészet Zsigmond király korában 1387-1437. II. (Katalógus) Bp. 1987. 345. F. 14. szám.] A datálás körüli diskusszió nem tartozik tanulmányunk tárgykörébe. A fegyverzet, katonai viselet ebben a korban néhány évtized alatt nem mutat alapvető változásokat. Így, az esetleg valamivel későbbre keltezhető képzőművészeti ábrázolások is használhatók. Nem kerültek bemutatásra a XIV. század utolsó harmadától datálható emlékek. A falképekre vonatkozóan az alábbiakban közöljük a legfontosabb szakirodalmat, a későbbiekben csupán az illusztrációt közlő műre hivatkozunk: SnmS.; A. P. 161-204., I-XII. 1-33. ill.; Prokopp Mária: Italian Influence on Murals in East Central Europe. Particular Hungary. Budapest, 1983.; Radocsay Dénes: A középkori Magyarország falképei. Budapest, 1954. Uő.: Falképek a középkori Magyarországon. Budapest, 1977. A későbbiekben első sorban az SnmS. illetve, A. P. művekben szereplő illusztrációkra hivatkozunk. Másutt közölt képekre csak akkor, ha azok nem szerepelnek ezen gyűjteményekben, illetve ha kis méretük miatt kevésbé alkalmasak tanulmányozásra.
- 61 SnmS. 18. ill.
- 62 Ruttkay, Alexander: SA. 1976. 294.
- 63 SnmS. 104. ill.
- 64 Kalmár János: Régi magyar fegyverek 70., 71. old. 123. ill.; Pálóczi-Horváth András: A felső-szentkirályi kun sírlelet. C. 1972. 184., 180. old. 3. ill.
- 65 Kalmár János: Régi magyar fegyverek 70.; K. K. 13. old. ill., 26. old. jobb felső ill., 125. old. jobb alsó ill.
- 66 MAL. III/9. ill.
- 67 SnmS. 27. ill.
- 68 Ruttkay, Alexander: SA. 1976. 292.
- 69 SnmS. 118. ill.
- 70 A. P. VIII-IX. ill.
- 71 A. P. 8. ill.
- 72 A. P. 15., 16. ill.
- 73 Kalmár János: Régi magyar fegyverek 70. old. 122. ill.
- 74 Ruttkay, Alexander: SA. 1976. 273-278., 280., 282.
- 75 SnmS. 104. ill.
- 76 MNM. F. lt. sz.: 53. 171.
- 77 MNM. F. lt. sz.: 53. 147.
- 78 MNM. F. lt. sz.: 53. 142.
- 79 SnmS. 27. ill.
- 80 Ruttkay, Alexander: SA. 1976. 294.
- 81 Uo. 295-296.
- 82 A bicellusról részletesebben: Kubinyi András: Bicellus (Adatok egy középkori fegyverfajta meghatározásához). Budapest, R. 1973. 189-193.
- 83 Pálóczi-Horváth András: C. 1972. 180. old. 3. ill.
- 84 Katalógus 315-316. old. 176-179. szám, 55. tábla 176., 178. ill.
- 85 MNM. F. lt. sz.: 64. 8382.
- 86 SnmS. 23. ill.
- 87 SnmS. 79. ill.
- 88 A. P. 8. ill.
- 89 A. P. VIII-IX. ill.
- 90 Ruttkay, Alexander: Umenie kované v zbraniach. Bratislava, 1978. (Dávnoveké Umenie Slovenska – Ars Slovaca Antiqua 3.) 96. old. 63. ill.
- 91 MAL. XXX/1., XXXII/7. ill.
- 92 Ruttkay, Alexander: SA. 1976. 297-298., 305.
- 93 Uo. 300-301.
- 94 Uo. 305.
- 95 K. K. 25. old. felső ill., 26. old. bal old. ill.
- 96 SnmS. 25. ill.
- 97 Ruttkay, Alexander: Umenie kované v zbraniach 83. old. 53. ill.
- 98 A. P. XI. ill.
- 99 SnmS. 116-118. ill.
- 100 ŠSv. Š. 42. ill.
- 101 K. K. 138-139.; Chronici Hungarici compositio Seculi XIV.: SRH. I. 489. – K. K. 250.; ifj. Reiszig Ede: Róbert Károly és a János lovagrend. Sz. 1908. 526-527.
- 102 Kumorovitz L. Bernát: A magyar zászló és nemzeti színeink múltja. HK. 1954. 3-4. szám, 24., 22-23.; vö. 37. jegyzet; Pandula Attila: Vexillológia. In: Kállay István

- (szerk.): A történelem segédtudományai, Budapest, 1985. 238–240.
- 103 K. K. 14. old. alsó kis ill., 21. old. bal old. kis ill., 28–29., 69., 72., 122. old. ill.; Kumorovitz L. Bernát: HK. 1954. (3–4. szám 29–32.)
- 104 Baumgarten Ferencz: Sz. 1902. 127, Domanovszky Sándor–Vértesy Jenő: Sz. 1900. 907.; Havass Rezső: Mitio Silvio műve Nagy Lajos királyról. Sz. 1908. 592.
- 105 Havass Rezső: Sz. 1908. 604.
- 106 Miskolczy István: HK. 1934. 47.; Wertner Mór: HK. 1918. 91–92.
- 107 Miskulin Lajos: Magyar művelődéstörténeti mozzanatok Giovanni és Matteo Villani krónikái alapján. Budapest, 1905. (Művelődéstörténeti Értekezések 16.) 45.
- 108 Lukács Pál: Olaszországban vitézkedő magyar lovagok jelvényei a XIV. században. T. 1931. 84–88.
- 109 Miklós Zoltán: A magyar királyi tengeri hajóhada a középkorban 40.
- 110 Vö. a témáról újabban Novák, József: Slovenské metské a obecne erby. Bratislava, 1972. 209., az V. tábla közli az oklevelet.
- 111 SnmS. 108. ill. Sajnos, a reprodukcióról a pontos színezés nem állapítható meg.
- 112 A. P. 27. ill.
- 113 Uo. 1–2. ill.
- 114 Delmár Emil: Középkori magyar emlékek Svájcban. Budapest, 1941. 7–8., 14–16., IV. tábla 7–8. ill. V. tábla 9–10. ill.; Kalmár János: Régi magyar fegyverek 374., ún. 1. ill.; Kumorovitz L. Bernát: HK. 1954. 3–4. szám 27–29.; Pandula Attila: Vexillológia 239.
- 115 Ruttkay, Alexander: SA. 1976. 305., 313–314.
- 116 Kalmár János: Régi magyar fegyverek 27–28.; Kovács László: Régészeti jegyzet baltaneveink eredetéhez. NyK. 1981. 389–392.
- 117 K. K. 87., 93. old. ill.
- 118 MAL. XLIV./12–13. ill.
- 119 SnmS. 108. ill.
- 120 Radocsay Dénes: A középkori Magyarország falképei LXXXVIII. tábla
- 121 A. P. 8. ill.
- 122 SnmS. 108. ill. A reprodukciókról a pontos színezés nem állapítható meg.
- 123 Kalmár János: Régi magyar fegyverek 34.; Šerčer Marija: Staro oruzje na Motki. Zagreb, 1972. 21.; Uő.: Alte Schlagwaffen aus Kroatien. Sonderausstellung des Historischen Museums von Kroatien in Agram. Graz, 1974. 11.
- 124 Ruttkay, Alexander: SA. 1976. 314. 316.
- 125 A buzogányokról részletesebben: Kalmár János: A buzogány. JAMÉ. 1961. 31–34.; uő.: Régi magyar fegyverek. 19–21.; Kovács László: A Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárának XI–XIV. századi csillag alakú buzogányai. FA. 1971. 165–166., 168., 172., 174., 176., 178., 180.; Pálóczi-Horváth András: Régészeti adatok a kunok viseletében. AÉ. 1982. 93.
- 126 MAL. XLIV/11. ill. Ez a legkorábbi tényleges adalék ennek a típusnak magyarországi használatára.
- 127 SnmS. 105., 108. ill.
- 128 A típust szemléltető buzogány egy példánya korábban a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában volt. 1922-ben az intézmény vezetője a New York-i Metropolitan Museumnak adta ajándékképpen. Vö. Kalmár János: JAMÉ. 1961. 35., 36. old. 16. ill.; vö.: Régi magyar fegyverek 22. old., uo. 10. ill.
- 129 Kalmár János: JAMÉ. 1961. 34–35.; uő.: Régi magyar fegyverek 21–22.
- 130 K. K. 1. ill.
- 131 Ruttkay, Alexander: Umenie kovane v. zbraniach 84., old. 54. ill.
- 132 Kalmár János: Régi magyar fegyverek 131–132.; Ruttkay, Alexander: SA. 1976. 334.
- 133 Az íjakról általában. Kalmár János: Régi magyar fegyverek 133., Ruttkay, Alexander: SA. 1976. 318., 321–323.
- 134 Miskulin Lajos: Magyar művelődéstörténeti mozzanatok. 57., 64., 66., 67.
- 135 Wertner Mór: HK. 1918. 231., 241.
- 136 Pálóczi-Horváth András: AÉ. 1982. 93.
- 137 K. K. 9. old. ill., 47. old. alsó ill., 72. old. jobb alsó ill., 128. old. ill.
- 138 K. K. 1. old. ill.
- 139 SnmS. 25., 106–107., 117. ill.
- 140 A. P. 1–2., 15., 27. ill.
- 141 Ruttkay, Alexander: SA. 1976. 330–333.
- 142 Pálóczi-Horváth András: C. 1972. 184.
- 143 A témáról részletesebben: Kalmár János: A középkori számszerj. TSz. 1964. 3. szám, 97–124.; uő.: Régi magyar fegyverek 137–141.; Ruttkay, Alexander: SA. 1976. 324–325.
- 144 Szőnyi László: 14. századbéli papíros okleveleink vízjegyei. Budapest, 1908. 107. old. 18. ill.
- 145 Szendrei János: Magyar hadtörténelmi emlékek az Ezredéves Országos Kiállításon. Budapest, 1896. 76.
- 146 Petrović, Durdica: Dubrovačko oružje u XIV. veku. Beograd, 1976. (Posebna Izdanja-Knjiga V.) 68–83.
- 147 Kalmár János: Régi magyar fegyverek 146–147.; Ruttkay, Alexander: SA. 1976. 328.
- 148 A témáról részletesebben: Kalmár János: Armbrust-Pfeilsplitzen als Rangabzeichen. FA. 1957. 133–166., XXV–XXVII. tábla; uő.: Régi magyar fegyverek 149–151.
- 149 Ruttkay, Alexander: Umenie kovane v. zbraniach 106. 34. szám, 56. old. 34. ill. – Zápodoslovenské Muzeum, Trnava. Megjegyezzük, hogy a lelet előkerülésének körülményei nem ismeretesek előttünk, de a szakirodalom az eddig ismertté vált hasonló példányokat a XV. századra datálta. Vö.: Kalmár János: Armbrust-Pfeilsplitzen als Rangabzeichen. FA. 1957. 133–166., XXV–XXVII. tábla; Nickel, Helmut: Böhmische Prunkpfeilsplitzen. SNM. P. 1969. 102–163.
- 150 Cs. Sebestyén Károly: A magyarok íja és nyila. Szeged, 1933. (Szegedi Városi Múzeum Kiadványai) 42.
- 151 Ruttkay, Alexander: SA. 1976. 333.
- 152 László Gyula: Adatok a kunok tegezéről. Klny. NÉ. 1940 1–2., 51–55., 56. old. 5/a–c. ill.
- 153 Uo. 55–56.
- 154 Uo. 59.
- 155 A. P. 1. ill.
- 156 SnmS. 24. ill.
- 157 Uo. 117. ill.
- 158 Uo. 85. ill.
- 159 A. P. 1. ill.
- 160 Ruttkay, Alexander: S. A. 1976. 334.
- 161 Ruttkay, Alexander: S. A. 1976. 335–336. A különböző korabeli haditechnikai megoldások jól tanulmányozhatók az úgynevezett párizsi kódexben. Vö. Dmitrii-Snagov, Ion: Tărire Române in

- secolul al XIV-lea. (Codex Latinus Parisius). Bucuresti, 1979.
- 162 Miskulin Lajos: Magyar művelődéstörténeti mozzanatok 52.
- 163 Peter Suchenwirt: Bleyer Jakab: Sz. 1899. 886.; Wertner Mór: HK. 1918. 214.
- 164 Petrović, Durdica: Dubrovačko oružje 83–90.
- 165 Kozák Károly: Magyar nyélbeütős szakállas puskák. FA. 1957. 167.
- 166 A korabeli ágyúhasználatra: Erdélyi Gyula: HK. 1928. 137–141.
- 167 A raguzai ágyúhasználatról, ágyúkészítésről bővebben: Miklósy Zoltán: HK. 1927. 520–522.; Petrović, Durdica: Dubrovačko oružje 127–132.
- 168 A korai tűzfegyverek: Iványi Béla: A magyar tűzérség fejlődésének vázlata a XV. és XVI. században. Debrecen, 1916. (A Debreceni M. Kir. Tudományegyetem népszerű főiskolai tanfolyamán tartott előadások 11.) 7–8.; Kalmár János: Régi magyar fegyverek 158–159.
- 169 SnmS. 18. ill.
- 170 A. P. 8. ill.
- 171 SnmS. 138. ill.
- 172 MAL XLIV/10./11./14. ill.
- 173 A. P. 15–16. ill.
- 174 A. P. VI–VII. ill.
- 175 Ruttkay, Alexander: Umenie kované v zbraniach 83. old. 53. ill.
- 176 K. K. 50. old. ill., 71. old. ill., 98. old. alsó és felső ill.
- 177 A. P. 1–2. ill.
- 178 SnmS. 18. ill.
- 179 Ruttkay, Alexander: Umenie kované v zbraniach 65. old. 35. ill.
- 180 SnmS. 138. ill.
- 181 Uo. 108. ill.
- 182 A. P. 27–29. ill.
- 183 K. K.: a sávok megtalálhatók pl. a 9. old. ill., 91. old. ill., 98. old. jobb felső ill., a kettőskereszt pl.
39. old. ill., 41. old. ill., 72. old. ill., 85. old. ill., 91. old. ill.
- 184 A. P. VI–VII., 8., 15–16. ill.
- 185 Vö. a 172. jegyzettel
- 186 Vö. a 175. jegyzettel
- 187 K. K. karvalyábrázolás: 14. old. alsó kis ill., 21. old. bal old. kis ill., hatágú csillag félholddal: 28. old. ill., kutyafej: 29. old. bal old. alsó ill. stb.
- 188 Lukcsics Pál: T. 1931. 84–88.
- 189 Domanovszky Sándor–Vértesy Jenő: Sz. 1900. 738.; Havass Rezső: Sz. 1908. 592.
- 190 Kalmár János: Régi magyar fegyverek 265–266.
- 191 A sisakról: Kalmár János: Régi magyar fegyverek 266., 265. old. 24. ill.; Sammlung Weiland Graf Alfred Szirmai de Szirma–Besse nyő–Waffen, Rüstungen, Rüstzeug aller Art etc. Wien, 1901. 34. szám, uo. ill. Megjegyzendő, hogy ezen az árverésen a kérdéses darab kiemelkedően magas árat (4000 forintot) ért el. Szendrei János: Magyar hadtörténelmi emlékek 234–235. 803. szám, 235. old. ill. A közölt ábrákon jól látszik, hogy a sisak alsó része későbbi kiegészítés. Tekintettel azonban, ezen típus eredeti példányainak, maradványainak nemzetközi viszonylatban is kiemelt ritkaságára, jelentős darabbal állunk szemben.
- 192 Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1956. 264., III. színes tábla (Magyarország Műemléki Topográfiája II. a Győr–Sopron megye műemlékei I. rész); Katalógus 359. old. 276. szám; 73. tábla felső ill. (kiegészítések, módosítások 276. szám)
- 193 A kérdéssről újabban Bertényi Iván: Kis magyar címertan 45.
- 194 Katalógus 203. 110. szám, uo. irodalommal, 32. tábla ill.
- 195 K. K. 137. old. ill.
- 196 Katalógus 219–220. 114. szám, 33. tábla
- 197 Kalmár János: A Történeti Múzeum Fegyvertárának középkori síksakjai. AÉ. 1958. 192–193.; uő.: Régi magyar fegyverek 266–267.; Ruttkay, Alexander: SA. 1976. 340.
- 198 Pálóczi-Horváth András: AÉ. 1982. 91–93.
- 199 Pálóczi-Horváth András: A csolyosi kun sírlelet hadtörténeti vonatkozásai. MEMÉ. 1969/1. 117.
- 200 K. K. 85. old. ill., 119. old. ill., 126. old. ill., 137. old. ill., 143. old. ill.
- 201 A. P. 1–2. ill.
- 202 SnmS. 108. ill.
- 203 A. P. VII–IX. ill.
- 204 Uo. 8. ill.
- 205 Uo. XI. ill.
- 206 SnmS. 108. ill.
- 207 K. K. 106. old. bal old. alsó ill.; koronával ékes példányt visel Károly Róbert a 138. old. illusztráción
- 208 SnmS. 138. ill.
- 209 Vö. a 203. jegyzettel
- 210 A. P. 15–16. ill.
- 211 SnmS. 119. ill.
- 212 Miskolczy István: HK. 1934. 49., 53.
- 213 Miskulin Lajos: Magyar művelődéstörténeti mozzanatok 57.
- 214 A sodronyvértetekről általában: Kalmár János: Sodronypáncélok és vértetek. Budapest, é. n. 1–2.; uő.: Régi magyar fegyverek 282–283.; Ruttkay, Alexander: S. A. 1976. 339–340.
- 215 Pálóczi-Horváth András: AÉ. 1982. 91, 93.
- 216 Pálóczi-Horváth András: MFMÉ. 1969/1. 115. 117–118.
- 217 Kalmár János: Régi magyar fegyverek 282.
- 218 Pálóczi-Horváth András: AÉ. 1982. 91.
- 219 Pálóczi-Horváth András: C. 1972. 185.
- 220 A szoborról újabban megjelent sokrétű, széles körű összefoglalás, igen részletes irodalomjegyzékkel: Balogh Jolán: Varadinum. Várad vára II. Budapest, 1982. (Művészettörténeti Füzetek 13.) 310–316.; Katalógus 277–280. 147. szám, 45. tábla. A brigantinról: Kalmár János: A brigantin. FA. 1960. 232–234.; 232. old. 64. ill. 233. old. 65. ill.; uő.: Régi magyar fegyverek 288–290.
- 221 Miskulin Lajos: Magyar művelődéstörténeti mozzanatok 69.
- 222 Kalmár János: Régi magyar fegyverek 282–287.
- 223 Katalógus 149. 50. szám, 20. tábla.
- 224 Ruttkay, Alexander: Umenie kované v zbraniach 65. old. 35. ill.
- 225 SnmS. 79. ill.
- 226 A. P. 1–2., 8., VIII–IX. ill.
- 227 A. P. 15–16. ill.
- 228 SnmS. 119. ill.
- 229 A. P. 8. ill.
- 230 SnmS. 108. ill.
- 231 A. P. 27., 29. ill.
- 232 SnmS. 104. ill.
- 233 Uo. 108., 115. ill.
- 234 SnmS. 85. ill.
- 235 Varjú Elemér: A magyar viselet a középkorban MM. 1. Budapest, é. n. 346–347.
- 236 Nemes Mihály–Nagy Géza: A magyar viseletek története. Budapest, é. n. (1900) 98–100.
- 237 Varjú Elemér: MM. 1. 348.
- 238 Héjjné Détári Angéla: Régi magyar ékszerek. Budapest, 1976. 12., 14.
- 239 Varjú Elemér: MM. 1. 349.
- 240 A korabeli lábbeliviseletről. Irásné Melis Katalin: A budai középkori lábbeliviselet. XIII–XIV. század. AÉ. 1973. 88–102.

- 241 A Képes Krónika viseletképeinek problematikájáról részletesen ír Zichy István: A Képes Krónika miniatűrjei viselettörténeti szempontból. PEE. 59–69.
- 242 Vö.: ŠSv.Š. illusztrációit.
- 243 Kalmár János: Régi magyar fegyverek 282–283.
- 244 Katalógus 149. old. 50. szám, 20. tábla.
- 245 Uo. 149. old. 51. szám, 20. tábla.
- 246 A. P. VI–IX. ill.
- 247 Ruttkay, Alexander: Umenie kované v zbraniach 83. old. 53. ill.
- 248 SnmS. 79. ill.
- 249 Uo. 23., 28. ill.
- 250 Miskulin Lajos: Magyar művelődéstörténeti mozzanatok 67–68.
- 251 Buday Károly: A magyar művelődés a XIV. század első felében. Sátoraljaújhely, 1912. 192–193.
- 252 Héjnyé Détári Angéla: Régi magyar ékszerek 12., 14.; Pálóczi-Horváth András: AÉ. 1982. 99., Varjú Elemér: MM. 1. 352–353.
- 253 A. P. VIII–IX. ill.
- 254 SnmS. 79. ill.
- 255 Ruttkay, Alexander: Umenie kované v zbraniach 96. old. 63. ill.
- 256 ŠSv.Š. 42., 44. ill.
- 257 Az ábrázolások többnyire sematikusak, kerek középső csattal ellátott öveket mutatnak. Vö. K. K. 21. old. mindhárom ill., 21. old. ill., 23. old. ill., 25. old. ill., 53. old. ill.
- 258 A kunok viseletéről részletesebben Boncz Ödön: A kun és magyar viselet az utolsó Árpádok és az Anjouk alatt. AÉ. 1887. 193–207., Pálóczi-Horváth András: AÉ. 1982. 90–91., 93.
- 259 A felsőszentkirályi kun övről Fingerlin, Ilse: Gürtel des hohen und später Mittelalters. München–Berlin, 1971. (Kunstwissenschaftliche Studien XLVI.) 359. old. 115. szám; Pálóczi-Horváth András: C. 1972. 181–184., 189.; Szabó Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Budapest, 1938. 78. old. 72–77. old. 367–396. ill.
- 260 Nemes Mihály–Nagy Géza: A magyar viseletek története 105–106., Varjú Elemér: MM. 1. 344.
- 261 Pálóczi-Horváth András: AÉ. 1982. 104., 105.
- 262 Pl. Matteo Villani; Miskulin Lajos: Magyar művelődéstörténeti mozzanatok 67–68.
- 263 K. K. 26. old. bal old. figura, 72. old. ill., 125. old. alsó ill.
- 264 A. P. 1–2., VIII–IX., 8. ill.
- 265 SnmS. 18., 25., 29., 106–107. ill.
- 266 SnmS. 27. ill.
- 267 A két nyeregtípus világos elkülönítéséről Kalmár János: Régi magyar fegyverek 335.; László Gyula: Kolozsvári Márton és György Szent György szobrának lószerszáma. Kolozsvár, 1942. (Klny. az Erdélyi Tudományos Intézet 1942. évi Évkönyvéből) 24–25.
- 268 A kengyelről Selmeczi László: ASz. 1967. 99., 101., 104.
- 269 Kalmár János: Régi magyar fegyverek 344–346.
- 270 Uo. 350–352.
- 271 Kalmár János: Régi magyar fegyverek 308–309., Ruttkay, Alexander: SA. 1976. 345.
- 272 Ruttkay, Alexander: Umenie kované v zbraniach 131.
- 273 Karácsonyi János: Katholikus Szemle, 1893. 56.
- 274 Kalmár János: Régi magyar fegyverek 368–369.
- 275 Miskulin Lajos: Magyar művelődéstörténeti mozzanatok 51.
- 276 László Gyula: Kolozsvári Márton és György szobrának lószerszáma. 31–34.
- 277 Balogh Jolán: Varadium. Várada II. 310–316.; László Gyula: Kolozsvári Márton és György szobrának lószerszáma.
- 278 K. K. 7. old. alsó ill., 9. old. ill., 14. old. felső ill., 32. old. alsó ill., 33. old. jobb old. alsó ill., 81. old. jobb old. ill., 91. old. ill.
- 279 A. P. 1–2., VI–VIII., 8. ill.
- 280 SnmS. 24–26. ill.
- 281 A témakörrel alapvető, a magyarországi vonatkozásokat is érintő feldolgozások: Fleckenstein, Josef (szerk.): Das Ritterliche Turnier im Mittelalter. Göttingen, 1985.; Kalmár János: Régi magyar fegyverek 49–50.
- 282 Kalmár János: Régi magyar fegyverek 121–122.
- 283 Zolnay László: Vadászatok a régi Magyarországon. Budapest, 1971. 103–104.
- 284 Uo. 52–54.
- 285 A kérdéssel újabban: Csonkaréti Károly: Hadihajók a Dunán. Budapest, 1980. 19., Dezsényi Miklós–Hernády Ferenc: A magyar hajózás története. Budapest, 1967. 20–21.
- 286 Iohannes de Kykullew: CM. 182. = Th. 282.
- 287 K. K. 15. old., 61. old. ill.
- 288 A hajótípusokról: Juba Ferenc: A magyar tengeri hajózás múltja képekben. München–Bécs, 1983. 16. old. 8. ill. (hajórekonstrukciók); Miklósy Zoltán: A magyar király tengeri hajóhada 36–39.; Wilczek Ede: Sz. 1895. 312–313.
- 289 Miklósy Zoltán: A magyar király tengeri hajóhada 41., 61–62.
- 290 Miklósy Zoltán: i. m. 39–40.; Wenczel Gusztáv: Magyarország tengeri viszonyairól. MAÉ. 1847/VIII. 276.
- 291 ŠSv.Š. 14., 17., 24., 42., 43. ill.

- ÁAL. = Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század. Nemzeti Könyvtár. Levelestár. Sajtó alá rendezte Makkai László–Mezey László. Bp. 1960.
- ADEO. = Olgierd Górka: Anonymi descriptio Europae orientalis. Cracoviae, 1916.
- AÉ. = Archaeologiai Értesítő. Bp.
- AO. = Nagy Imre–Nagy Gyula: Anjou-kori okmánytár I–VII. Bp. 1878–1920.
- A. P. = Lukács Zsuzsa: A Szent László legenda a középkori magyar falképfestészetben. Athleta patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez. Szerk. Mezey László. Hungaria sacra 1. Bp. 1980. 161–204.
- Apponyi O. = A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrzett oklevelei I. Bp. 1906.
- ARH. = Georgius Pray: Annales regum Hungariae I–V. Vindobonae, 1764–1770.
- ASz. = Agrártörténeti Szemle. Bp.
- Bánffy O. = Varjú Elemér–Iványi Béla: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez I–II. Bp. 1908–1928.
- Blagay O. = Thallóczy Lajos–Barabás Samu: A Blagay-család oklevéltára. Bevezető tanulmánnyal a család történetéhez. Bp. 1897.
- Bp. = Budapest.
- Bp. R. = Budapest Régiségei. Bp.
- BTM. = Budapesti Történeti Múzeum.
- C. = Cumania. Kecskemét.
- CD. Croat. = Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae I. Red. Marko Konstenčić. Zagrabiae, 1967. II–XV. Red. T. Smičiklas. Zagrabiae, 1904–1934. XVI. Digressit Marko Kostrenčić. Zagrabiae, 1976.
- CD. Hung. = Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Buda, 1829–1844.
- CD. Mor. = Antonius Boczek: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I–XV. Olomucii, 1836–1903.
- ChH. = Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum I. Textus. Ediderunt Elisabeth Galántai–Julius Kristó. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series nova 7. Bp. 1985.
- CrV. = Croniche di Giovanni, Matteo e Filippo Villani I–II. Trieste, 1857–1858.
- Csák O. = Karácsonyi Béla–Kristó Gyula: Oklevelek a Csák-territórium történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica XXXVI. Szeged, 1971.

- Csáky O. = Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez I. 1. Bp. 1919.
- DEA. = Wenzel Gusztáv: Magyar diplomacziái emlékek az Anjou-korból I–III. Bp. 1874–1876.
- DF. = Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Fényképgyűjtemény. Bp.
- DH. = Ioannis Dlugossi sev Longini Historiae Polonicae libri XII. Lipsiae, 1711.
- DL. = Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Levéltár. Bp.
- DocRH. = Documenta Romaniae historica. C. Transilvania X–XII. București 1977–1985. Korábbi kötetek: Documente privind istoria României. Veacul XIV. C. Transilvania I–IV. București, 1953–1955.
- EM. = Erdélyi Múzeum. Kolozsvár.
- é. n. = év nélkül.
- EPHK. = Egyetemes Philologiai Közöny. Bp.
- ÉTTK. = Értekezések a történeti tudományok köréből. Bp.
- FA. = Folia Archaeologica. Bp.
- FRB. = Fontes rerum Bohemicarum I–VII. Praha, 1873–1932.
- G. = Albinus Franciscus Gombos: Catalogus fontium historiae Hungariae I–III. Budapestini, 1937–1938.
- HHFD. = M. Florianus: Historiae Hungaricae fontes domestici I–IV. Quinque-ecclesiis–Lipsiae–Budapestini, 1881–1885.
- HK. = Hadtörténelmi Közlemények. Bp.
- HO. = Hazai okmánytár I–VIII. Győr 1865–Bp. 1891.
- HŠ. = Historické Štúdie. Bratislava.
- ill. = illusztráció.
- JAMÉ. = A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve. Nyíregyháza.
- Károlyi O. = Géresi Kálmán: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára I–V. Bp. 1882–1897.
- Katalógus = Marosi Ernő–Tóth Melinda–Varga Livia: Művészet I. La-

- jos király korában 1342–1382. Katalógus. Bp. 1982.
- KK. = Képes Krónika. Pro Memoria. Bellus Ibolya fordítása. Bp. 1986.
- K. K. = Képes Krónika I. Hasonmás kiadás. Bp. 1964.
- KLB. PGY. = Kumorovitz Lajos Bernát pecsétmátsolat gyűjteménye. klny. = különlenyomat.
- KRE. = Kristó Gyula–Makk Ferenc: Károly Róbert emlékezete. Bibliotheca Historica. Bp. 1988.
- l. = lásd.
- lt. sz. = leltári szám.
- MAÉ. = Magyar Academiai Értesítő. Pest.
- MAL. = Levárdy Ferenc: Magyar Anjou Legendárium. Hasonmás kiadás. Bp. 1973.
- MES. = Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–II. Red. Ferdinandus Knausz. Strigonii, 1874–1882. III. Red. Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii, 1924.
- MFME. = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged.
- MGH. SS. = Monumenta Germaniae historica. Scriptores I–XXXII. Hannoverae et Lipsiae, 1826–1934.
- MM. = Magyar művelődéstörténet I–V. Szerk. Domanovszky Sándor. Bp. é. n.
- MNM. F. = Magyar Nemzeti Múzeum. Fegyvertár.
- MPH. = August Bielowski: Monumenta Poloniae historica I–VI. Lwów–Kraków, 1864–1893.
- MSHSM. = Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium I–XLVI. Zagrabiae 1868–Zagreb 1951.
- MTÉ. = Magyar történeti életrajzok. Bp.
- MTT. = Magyar Történelmi Tár. Bp.
- NÉ. = Néprajzi Értesítő. Bp.
- NMK. = Küküllői János és a Névtelen Minorita krónikája. Geréb László fordítása. Monumenta Hungarica IV. Magyar Helikon, 1960.

NyK. = Nyelvtudományi Közlemények. Bp.
old. = oldal, oldali.
OM. = Óváry Lipót: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai I. Bp. 1890.
PEE. = Petrovics Elek Emlékkönyv. Bp. 1934.
Reg. Boh. = Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae I–VII. Pragae, 1855–1963.
Reg. Slov. = Vincent Sedláč: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I. Bratislaviae, 1980.
RIS. = Ludovicus Antonius Muratorius: Rerum Italicarum scriptores I–XXV. Mediolani 1723–1751.
SA. = Slovenská Archeológia. Bratislava.
SNM. P. = Sbornik Národního Muzea v Prahe. Praha.
SnmS. = Vlasta Dvořáková–Josef Krása–Karel Stejskal: Středověká nastěnná malba na Slovensku. Bratislava, 1978.
SO. = Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár I–II. Sopron, 1889–1891.
SRA. = Hieronymus Pez: Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini I–III. Lipsiae, 1721–1745.
SRH. = Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum I–II. Budapestini, 1937–1938.
SRHVG. = Ioannes Georgius Schwandtnerus: Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini I–III. Vindobonae, 1746–1748.
SRP. = Scriptores rerum Prussicarum I–V. Leipzig, 1861–1874.
ŠSv.Š. = Ivo Petricoli: Škrinja Sv. Šimuna u Zadaru. Monumenta artis Croatiae I. 3. Zagreb, 1983.
Sz. = Századok. Bp.
szerk. = szerkesztette.
Sztáray O. = Nagy Gyula: A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára I–II. Bp. 1887–1889.

T. = Turul. Bp.
TeSz. = Technikatörténeti Szemle. Bp.
Teleki O. = Barabás Samu: A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára I–II. Bp. 1895.
Temes O. = Pesty Frigyes: Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I. Pozsony, 1896.
TF. = Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–III. Bp. 1963–1987.
Th. = Thuróczy János: A magyarok krónikája. Horváth János fordítása. Bibliotheca Historica. Magyar Helikon, 1978.
Tört. Sz. = Történeti Szemle. Bp.
TRKMB. = Történelmi és régészeti közlemények Miskolc város és Borsod vármegye múltjából. Miskolc thjf. város hivatalos értesítőjének melléklete. Miskolc.
TSz. = Történelmi Szemle. Bp.
TT. = Történelmi Tár. Bp.
uo. = ugyanott.
uő. = ugyanő.
US. = Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I–IV. Hermannstadt, 1892–1937. V. Köln–Wien, 1975. VI. Bukarest, 1981.
V. = A három Villani krónikája. Rácz Miklós fordítása. Középkori krónikások VIII–IX. Bp. 1909.
Vi. = Világosság. Bp.
VMH. = Augustinus Theiner: Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia I–II. Romae, 1859–1860.
VMO. = Vatikáni magyar okirattár I. 1–4. Bp. 1885–1891.
vö. = vesd össze.
Zichy O. = A zichi és vásónkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XII. Pest, 1871–Bp. 1931.
ZO. = Zala vármegye története. Oklevéltár I–II. Bp. 1886–1890.

1. Károly Róbert király csehországi hadjárata, 1304. Tervezte Kristó Gyula. Mór: Az 1328. évi magyar–oszátrák hadjárat. Hadtörténelmi Közlemények, 1913. 243. old.
2. Tartományurasságok Magyarországon a XIV. század elején. Megjelent: Kristó Gyula: Csák Máté. Magyar História. Életrajzok. Budapest, 1986. 150. old.
3. A rozgonyi csata (1312) előzményei. Megjelent: Kristó Gyula: Csák Máté. 184. old.
4. Katonai események színhelyeinek térképe az Anjou-kori Magyarországon. Tervezte Kristó Gyula.
5. Károly Róbert király ausztriai hadjárata, 1328. Megjelent: Wertner
6. Nagy Lajos király első nápolyi hadjárata, 1347–1348. Megjelent: Miskolczy István: Nagy Lajos nápolyi hadjáratai (első hadjárat). Hadtörténelmi Közlemények, 1933. 59. old.
7. Nagy Lajos király második nápolyi hadjárata, 1350. Megjelent: Miskolczy István: Nagy Lajos második nápolyi hadjárata (1350). Hadtörténelmi Közlemények, 1934. 51. old.
8. Magyar vonatkozású katonai események színhelyeinek térképe Kelet-Közép-Európában. Tervezte Kristó Gyula.

CÍMKÉP: I. Lajos csatája a törökkel.
Hans von Tübingen táblaképének
részlete (1430. körül; St. Lamb-
recht apátság sekrestyéje, Ausztria).

1. Kétélű, egyenes pengéjű kard, a
penge közepén sekély mélységű
csatornával. A penge lapjában be-
ütött sárgaréz, kereszt alakú kard-
csiszár jeggyel. Keresztvasa egye-
nes, négyszög keresztmetszetű,
pálcátág alakú. Markolatgombja
két egymásra helyezett csonka-
kúp. Markolata megnyúlt. h.:
1165 mm, penge h.: 925 mm,
penge sz.: 51 mm, keresztvas h.:
200 mm, markolat h.: 175 mm,
markolatgomb átm.: 63 mm.
XIV. század. MNM. F. lt. sz.:
52. 79.

2. Kétélű, egyenes pengéjű kard.
A keresztvas szárai kissé lefelé haj-
lanak. A markolatgomb lapos,
dob alakú. h.: 1070 mm, penge h.:
900 mm, penge sz.: 45 mm, ke-
resztvas h.: 210 mm, markolat h.:
110 mm, markolatgomb átm.:
50 × 20 mm. XIV. század második
fele. MNM. F. lt. sz.: 53. 139.

3. Kétélű, egyenes pengéjű kard.
A bercsenyi vársáncban találták.
A penge közepén sekély mélységű
vájat húzódik, két lapján beütött
betűk és passau farkasjegye. Ke-
resztvasa egyenes, pálcátág alakú.
Markolatgombja lapos. XIV. szá-
zad. h.: 1162 mm, penge h.:
977 mm, penge sz.: 47 mm, ke-
resztvas h.: 217 mm, markolat h.:
121 mm, markolatgomb átm.:
63 mm. MNM. F. lt. sz.: 52. 81.

4. Kétélű, egyenes pengéjű kard, a
penge közepén kettős mély vajat.
A Duna medréből került elő
Ercsinél. Keresztvasa egyenes, pálc-
átág alakú. Markolatgombja la-
pos csonka kúp formájú. h.:
1117 mm, penge h.: 911 mm,
penge sz.: 58 mm, keresztvas h.:
192 mm, markolat h.: 145 mm,
gomb átm.: 63 mm. XIV. század.
MNM. F. lt. sz.: 52. 80.

5. Ün. antenna markolatú tör vasból;
gerincéles, kétélű, hegybe futó
pengével. A markolat rövid,
négyzet keresztmetszetű, borítás
nélküli. Igen jellegzetes az azonos
jellegű kunkorodó markolatvég-
ződés, illetve keresztvas. h.:
290 mm, penge h.: 190 mm, pen-

ge sz.: 25 mm, keresztvas sz.:
15 mm, markolat h.: 80 mm.
XIV. század. MNM. F. lt. sz.: 64.
8382.

6. Csillag alakú buzogány bronzból
öntve, alul-felül alacsony köpűtol-
dalékkal. átm.: 80 mm, m.:
50 mm. XIV-XV. század. MNM.
F. lt. sz.: 52. 110.

7. Csillag alakú buzogány bronzból
öntve; a Margitszigeten került elő.
Alul és felül gyűrűvel szegélye-
zett, tagolt köpűnyúlvánnyal ellá-
tott. Két tüskéje letört. átm.:
62 mm, m.: 76 mm. XIII-XIV.
század. MNM. F. lt. sz.: 57. 6290.

8. Magyar tollas buzogány a XIV.
századból. (New York, Metropo-
litan Museum). Kalmár János: Ré-
gi magyar fegyverek 22. old. 10.
ill.

9. Rangjelző jellegű számszeríjhegy.
A vasból készült példány köpűje
bronzgyűrűvel ékesített, a négy-
szögű penge bronzberakásokkal
díszített. A darabon növényi és fi-
gurális ornamentika, gótikus mi-
nuszkulás felirat látható. (Zápo-
doslovenské Muzeum, Trnava).
Ruttikay, Alexander: Umenie ko-
vané v zbraniach. 56. old. 34. ill.

10. Temetési célokra (ravatalra stb.)
készült üstsikak. XIV. század; alsó
része kiegészítés. Egykor Szirmay
Alfréd tulajdonában volt. A sisak-
nak magasra nyúló kúpos teteje
van, homlok- és arcvédelemeze él-
ben kiszögellő. A darab – tekintet-
tel a kiegészítésekre is – öt vas-
lemezről van gömbölyű fejű sze-
gecsekkel összeerősítve. Közli:
Szendrey János: A magyar hadtör-
ténelmi emlékek 235. old.

11. Tornasisak, ún. „Hundsgugel”
forma. Arcvértje későbbi kiegészí-
tés. A sisak acélból, vésett techni-
kával készült. Az alsó részén látha-
tó lyukakhoz egykor sodronyvér-
tezet kapcsolódott. Oldalán rugós
szerkezet tette lehetővé a vizir fel-
nyitását. m.: 285 mm. XIV. század
vége. MNM. F. lt. sz.: 58. 7631.

12. Övcsat a Curtea-de-Argeș-i feje-
delmi sírból. A XX. század húszas
éveiben találták a Curtea-de-Argeș
(Munténia)-i Szent Miklós fejedelmi
templomban, a havasalföldi
vajdák temetkezési helyén, I. Vlád
vagy I. Radu sírjában. (Bukarest,
Muzeul de arte al R. S. Romania
– lt. sz.: 101.908 23.394. P.) Az
aranyból és fémézüstből öntéssel,
veréssel és cizellálással 1360–1380
között készített kék zománcos csat
eredetileg arany- és gyöngyhímzés-
es csipőövhez tartozott. Dragut,
Vasile: Arte românească. București
1982. 131. old.

13. Felsőszentkirályi kun öv. A kecs-
keméti Katona József Múzeum le-
tette a Magyar Nemzeti Múzeum
Középkori Osztályának gyűjtemé-
nyében (lt. sz.: 56. 41.624–627.),
szerepel az állandó kiállítás anya-
gában. XIII–XIV. század fordulójá-
ról. Korábban ún. pártavökvént
rekonstruálták, így közli a szakiro-
dalom is. Újabb rekonstrukciójánál
elhagyták a pártavövmegoldást.
A darab fémrészei aranyozott
ezüsből készültek. Az öv valószínűleg
vastagabb szálakból szőtt
textil- vagy szövethévonatú bőr
volt. A csaton és a szíjvégen hason-
ló díszítés figyelhető meg. A darab
14 lekerekített végű, címereket ábrá-
zoló verettel ékes. Ezek 11 kü-
lönféle címerképet mutatnak, há-
rom ábrázolás megismétlődik.

- A heraldikai elemek között gyakoriak a pólyák. Ez valószínűleg annak következménye, hogy a kunok közvetlenül a királytól függtek. További díszítési motívumok a kettős lilium alakú veretek.
14. A felsőszentkirályi kun öv részlete, címerekkel, kettős liliumdíszítéssel.
15. A felsőszentkirályi kun öv másik részlete.
16. Pillangós csikózábla. Csókakőről származó darab. Vaslemezekből készült kúpos tengelye csuklósan kapcsolódik. Pillangója széles, kör alakú, középen kerek nyílással ellátott vaslemez. Vékony tengelyén nagy ívű hurok van. Belsejében beütött körös poncolás, szegéllyel. h.: 311 mm, tengely h.: 159 mm, pillangók h.: 144 mm, pillangók átm.: 51 mm. XIV. század. MNM. F. lt. sz.: 52. 87.
17. Vaslemezről készült pillangós csikózábla, csuklósan kapcsolódó kúpos lemezből kovácsolt tengellyel, háromszög alakú három nyílással áttört pillangós pecekkel, abból kialakított karikával. A pillangók belseje beütött, poncolt sarkokkal díszített. A regőli bozótban találták. h.: 295 mm, pillangó h.: 165 mm és 138 mm. XIV. század. MNM. F. lt. sz.: 54. 1739.
18. Peckes csikózábla. Fejér megyéből való példány; vasból készült, csuklósan kapcsolódó tömör tengellyel. Oldalpecke kiszélesedő végű lemez, amelyből kör alakú gyeplőszártartó fül van kialakítva. h.: 246 mm, tengely h.: 142 mm, pecek h.: 115 mm, fül átm.: 52 mm.
- XIV. század. MNM. F. lt. sz.: 52. 88.
19. Vasból készült kengyel. Talpalója egykor egyenes volt, később meggörbült. Hengeres, felül ívben hajló száraz alkotják. A fül a szárazakkal egy darabból képzett, négyzet alakú nyílással áttört. m.: 130 mm, sz.: 121 mm, talpaló vastagsága: 38 mm. XIV. század. MNM. F. lt. sz.: 53. 1121.
20. Gótikus formájú sarkantyú, erősen ívelt vékony szárazakkal, kettős gyűrűs füllel. A szárazak töve csúcsban felugrik, kis kettős gombban végződik. Nyaka közepe gyűrűs tagolású, nyolcágú csillagtaréjjal. szár h.: 100 mm, nyak h.: 48 mm, taréj átm.: 28 mm. XIV–XV. század. MNM. F. lt. sz.: 54. 1817.
21. Gótikus formájú sarkantyú. Kisjenőről származó darab, gyengén hajló, szélesedő szárazakkal, kettős, rongált füllel. Nyakában nyolcágú csillagtaréj. szár h.: 95 mm, nyak h.: 40 mm, taréj átm.: 40 mm. XIV–XV. század. MNM. F. lt. sz.: 54. 1823.
22. A Szent György lovagrend háromszögű, ívelt szárú, pajzs alakú pecsétje. Fő motívuma a heraldikai jobb irányba vágató Szent György, aki lándzsáját a pajzs alsó csúcsában levő sárkány torkába döfi. BTM. KLB. PGY. lt. sz.: 65.1141. Dl. 40.483. 1326. IV. 24.
23. István erdélyi herceg pecsétje, amely a heraldikai bal oldalra vágató lovagot ábrázol. A pecséten igen jól szemlélhető a korabeli nyugati jellegű hadiviselet. A páncélos figura csöbörsisakban van,
- ezen struccolldíszítés. Jobbjában kivont kardot tart, ez láncsal kapcsolódik páncéljához. BTM. KLB. PGY. lt. sz.: 66.1954. Dl. 4153. 1351. III. 27.
24. Opuliai László herceg, Magyarország nádorának nagy lovas pecsétje, amelyen jól vizsgálható a korabeli nyugati jellegű lovagi viselet. A heraldikai bal oldal felé vágató lovag takarókkal borított lovon ül, jobbjában kivont kardot tart. Ez láncsal van a mellvérthez erősítve. Pajzsán és csöbörsisakján heraldikai motívum – koronás szfinx – látható. BTM. KLB. PGY. lt. sz.: 65. 1788. Pannonhalma Capsa 32 W. 1367. X. 9.
25. Drugeth János pecsétje. Ezen is a nyugati típusú katonai viselet tanulmányozható. A vértbe öltözött, csöbörsisakot viselő lovag heraldikai bal oldal felé vágató lovon ül. Jobbjában kardot tart, ez láncsal kapcsolódik vértzetéhez. Bal kezében heraldikai motívumokkal ékes pajzs. A lovon jól látszik a takaró és a lószerszám is. BTM. KLB. PGY. lt. sz.: 65. 1759. Bécs. Staatsarchiv Rep. I. 1328. IX. 21.
26. Drugeth János nádor pecsétje. Bár az ábrázoláson kentaur látható, fegyvertörténeti szempontból érdekes részletek figyelhetők meg ezen a példányon. A figura a heraldikai jobb felé vágat. A kentaur pikkelyezett vértzetet visel, felette köpenyt, baljában Drugeth-címerrel ékes pajzs, jobbjában kopja. BTM. KLB. PGY. lt. sz.: 65. 1532. Dl.: 74. 793, 1332. IX. 22.
27. (Nagy) Lajos magyar király címe-re az általa adományozott vécser-
- nyepalástról (1367–1381 körül). Részben aranyozott ezüst, vert, vésett, cizellált kivitelű, zománcdísszel ékes címer. A keretdíszítésben különféle heterogén elemek érvényesülnek. Közli: Dercsényi Dezső: Nagy Lajos kora. Bp. é. n. LXIII. tábla. Aachen, Dómkincs-tár.
28. (Nagy) Lajos magyar királyi címe-re a zárai Szent Simeon ereklyetartó szekrény szemközti, rövidebb oldalának háromszög formátumú felső oromzatában; aranyozott ezüst, famagon. Szignált, datált: Franciscus de Mediolano, 1380. Zára, Szent Simeon-templom. A heraldikai jobbra dőlő, jellegzetes tárcsapajzsra jól látszik a kopja megtámasztására szolgáló nyílás. A címer motívuma a vágásos-liliumos magyar-Anjou címert mutatja. A koronás, egyenes állású csöbörsisakról takaró omlik le. Sisakdíszre liliumos koronából tollak között ábrázolt, csőrében patkót tartó struccfej. ŠSV.Š. 38. ill. alapján.
29. Tornapajzs a Geissel család címerével. Két részből – meglehetősen durván – összeállított tárgy. Ovális alakú pajzsra fából készült, bőrrel borított. Rajta heraldikai jobb irányba döntött kecskés címer, felette csöbörsisak. A pajzs alján későbbi oroszlános címer. Különlegesség az ovális pajzs fölötti, eredetileg csuklyaszerűen kiképzett bőrből üregesen domborított kecskefej, a lovagi sisakdísz igen ritka maradványa. Soproni bencés (középkori ferences) templom. XIV. század utolsó negyede. Közli: Csatka Endre...: Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1956. 264. old. utáni színes tábla.

30. A diósgyőri vár távlati képe 1662-ből. Közli: Szendrei János: A diósgyőri vár története. Budapest, 1927. 76. old. 11. ill.
31. Bouttats Gerard (?) rézmetszetének részlete: A zólyomi vár 1676-ban. Közli: Závodová, Katarina: Verný a pravý obraz Slovenských miest a hradov. Bratislava, 1974. 320. ill.
32. Márton és György kolozsvári mesterek: Szent György bronz lovas szobra (a restaurálás előtt), 1373-ból (Prága). Közli: Balogh Jolán: Varadinum. Várad vára. I. 30. ill.
33. Nagy Lajos fogadja Zára polgárait 1358-ban (részlet). A képen jól szemléltethető a korabeli viselet. ŠSv. Š. 15. ill. (Vö. a 28. képnél leírtakkal!)
34. Nagy Lajos ábrázolása ugyanott. ŠSv.Š. 16. ill.
35. Nagy Lajos tengeri hajói és tengereszei. ŠSv.Š. 17. ill.
36. Bárkaábrázolás. Az egyik figura kezében csáklya látható. ŠSv.Š. 42. ill.
37. Korabeli fővegtípusok. ŠSv.Š. 28. ill.
38. Szent László egy buzogánnyal felfegyverzett kunnal küzd. Közli: MAL. XLIV/10. ill.
39. Nagy Lajos előkelőségek kíséretében ül a trónon. Az ábrázoláson jól megfigyelhetők a nyugati – bal oldalon ábrázolt – és a keleties – jobb oldalon állók – ruházat és fegyverzet fő jellegzetességei. Közli: K. K. 1. old. ill.
40. Lovagalak (Hunt lovag). Az általános, a Képes Krónikában megtalálható viseleti motívumokon kívül a figura sodronygallérral öszszeszerelt sisakot visel, s rövid nyelű zászlót tart a kezében. Közli: K. K. 29. old. bal oldali 2. figura.
41. Szent István. A kép jellegzetes nyugati öltözetet ábrázol. Közli: K. K. 39. old. ill.
42. Szent László. A nyugati viseletű lovag jellegzetessége: hosszú nyelű harci bárdja. A felsőruha mellén kettőskeresztes (állami heraldikai) motívum. Közli: K. K. 93. old. ill.
43. Keán legyőzése. Az illusztráció jól szemlélteti a nyugati (színes felsőruha heraldikai motívumokkal díszítve, vállvédő lemezek, harisnya, vascipő, kopja, egyenes kard, tárcsapajzs, nyugati jellegű lószerszám) és a keleti típusú (hosszú ruha, süveg, öv, íj) fegyverzet, viselet jellegzetességeit. Közli: K. K. 41. old. ill.
44. A rozgonyi csata. Nyugati viseletű, fegyverzetű csapatok összecsapását mutatja be a miniátor. Így jól szemléltethetők – az általánosságokon túl – a sisakváltozatok, zászlók is. Közli: K. K. 137. old. ill.
45. Krakkó ostrománál a magyar vitézek harisnyájukban földet hordanak. Közli: K. K. 98. old. felső ill.
46. Zách Felicián meggyilkolása. A képen udvari viseletű figurák láthatók. Az idős főurat leszűrő személy kezében jól látható a bicellus nevű törfajta. Közli: K. K. 141. jobb oldali ill.
47. Három harcos (freskórészlet a martonházi református templomban, 1380 körül). A képen egyszerűbb viseletű, fegyverzetű harcosok láthatók. Közli: Ruttkay, Alexander: Umenie kované v zbraniach. 83. old. 53. ill.
48. Alvó harcosok a Krisztus feltámadása freskóról (martonházi református templom, 1380 körül), amely a szélesebb katonatömegek fegyverzetét mutatja. Uo. 84. old. 54. ill.
49. „Hét főbűn” (Lőcse, Szent Jakab-templom, freskórészlet 1385 körül). A képen a nőalak kezében szablyaszerű tör van. Uo. 96. old. 63. ill.
50. Károly Róbert, mögötte fegyverhordozója, Semsey Frank Tamás. (Freskórészlet 1317-ből, szepeshegyi székesegyház.) A képen bizonyos átfestések, restaurálások látszanak. Közli: SnmS. 18. tábla bal oldali része.
51. A lovon ülő Szent László király, jobb kezében csillag alakú buzogánnyal. (Freskórészlet a karaszközi evangélikus templomban, XIV. század közepe.) A képen jól látható a lószerszám részlete is. Közli: SnmS. 105. ill.
52. Szent Mihály arkangyal. (Freskórészlet a karaszközi evangélikus templomban, XIV. század közepe.) A figura lemezekből összeállított páncélzatot visel, jobbáiban egyenes kardot tart. Közli: SnmS. 104. ill.
53. Jézus elfogatása. (Freskó a zsegrai római katolikus templomban, XIV. század). A képen jól látszik a korabeli egyszerű harcosok viselete, s tanulmányozhatók egyes történetek is. Közli: SnmS. 79. ill.
54. Szent László és serege. (Freskórészlet a karaszközi evangélikus templomban, XIV. század közepe.) A képen a mester bemutatja a korabeli viseletet, a fegyverzet számos jellemző vonását, így láthatunk sisaktípusokat, tárcsapajzsot, vérteteket, zászlót, buzogányt. Közli: SnmS. 108. ill.
55. Szent László és serege. (Freskórészlet a szepesmindszenti római katolikus templomban, XIV. század.) A nyugati típusú katonaság ábrázolásán jól szemléltethető a vértet, sisak, sodronyvértet. Közli: SnmS. 115. ill.
56. Szent Tamás ledöfése. (Freskórészlet a svábfalvi római katolikus templomban, XIV. század.) A két lovag alakján pajzsformák, sisaktípusok, kopja, lószerszám jellegzetességei figyelhetők meg. Közli: SnmS. 138. ill.
57. Szent László harca a kunokkal. (Freskórészlet a rimabányai evangélikus templomban, 1375 körül.) A nyugati és keleti fegyverzet, viselet jellegzetességei egyaránt megfigyelhetők a képen. Közli: SnmS. 85. ill.
58. Szent László harca a kunnal, birkózási jelenet. (Freskórészlet a kakas-lomnici római katolikus templomban, XIV. század első negyede.) A nyugati és keleti viselet jellegzetességein kívül figyelemre méltó a

szent oldalán látható tör ábrázolása is. Közli: SnmS. 23. ill.

59. Lovon ülő, hátrafelé nyilazó kun vitéz. (Freskórészlet a kakaslovníci római katolikus templomban, XIV. század első negyede.) Igen jól szemlélhetők a kun viselet jellemzői, így a tollas süveg (itt csuklyával). A fegyverek között jól látható a kifeszített íj, a kun jobb oldalán tegez függ. Közli: SnmS. 25. ill.

60. Kun tegez. Az előbbi ábrázolás részlete. Közli: SnmS. 24. ill.

61. Kun süveg tollal, alatta vállra boruló csuklya. (Freskórészlet a kakaslovníci római katolikus templomban, XIV. század első negyede.) Közli: SnmS. 29. ill.

62. Szablyaábrázolás. (Freskórészlet a kakaslovníci római katolikus templomban, XIV. század első negyede.) Közli: SnmS. 27. ill.

63. Hátrafelé nyilazó kun vitéz, festett nyelű lándzsával átdöfve. (Freskórészlet a szepesmindszenti római katolikus templomban, XIV. század.) Jellegzetes csúcsos, kun süvegben van a figura, alatta csuklyát visel. Jobb oldalán jól látszik tegeze és az annak felkötésére szolgáló szíjak. Közli: SnmS. 117. ill.

64. Freskórészlet a szepesmindszenti római katolikus templomban, XIV. század. A bal oldalon megfigyelhető női figura nagyméretű szablyát markol. A középén látható kopjára feltűzött kun fej van festve. Megfigyelhető egy koronával ékes, csúcsos jellegű sisak is. Közli: SnmS. 118. ill.

*A történelmi Magyarország területén található helységek
mai elnevezésének, helyének mutatója*

Bántornya (Turnišče, Jugoszlávia)
Csáktornya (Čakovec, Jugoszlávia)
Erdőfüle (Filea, Románia)
Gelence (Ghelinta, Románia)
Homoródszentmárton (Mărtiniș, Románia)
Kakaslovníc (Vel'ka Lomnica, Csehszlovákia)
Karaszko (Kraskavo, Csehszlovákia)
Kassa (Košice, Csehszlovákia)
Káposztafalva (Hrabušice, Csehszlovákia)
Kisjenő (Chișineu-Cris, Románia)
Lőcse (Levoča, Csehszlovákia)
Maksa (Moacă, Románia)
Martonháza (Ochtina, Csehszlovákia)
Mártonhely (Martjanci, Jugoszlávia)
Nagyszombat (Trnava, Csehszlovákia)

Necpál (Necpaly, Csehszlovákia)
Pozsony (Bratislava, Csehszlovákia)
Raguza (Dubrovnik, Jugoszlávia)
Rimabánya (Rimavská Baňa, Csehszlovákia)
Rozgony (Rozhanovce, Csehszlovákia)
Svábfalva (Švábovce, Csehszlovákia)
Szepeshely (Špišská Kapitula, Csehszlovákia)
Szepesmindszent (Bijacovce, Csehszlovákia)
Szomolány (Smolenice, Csehszlovákia)
Zára (Zadar, Jugoszlávia)
Zalánkemén (Szalankamen, Jugoszlávia)
Zsegra (Žeĝra, Csehszlovákia)

TARTALOM

ELŐSZÓ / 5

I. rész A KATONAI ESEMÉNYEK KRÓNIKÁJA / 7

1. fejezet
Károly Róbert harcai a koronáért
és a tartományurak ellen (1300–1323) / 9

2. fejezet
Károly Róbert konszolidációja (1323–1342) / 66

3. fejezet
Nagy Lajos király első évei.
Harcok Nápolyért (1342–1350) / 91

4. fejezet
Háborúk a szélrózsa minden irányában
(1351–1369) / 126

5. fejezet
Lajos harci kedvének elapadása (1370–1382) / 161

II. rész

A HADVISELÉS TÁRSADALMI
ÉS TECHNIKAI FELTÉTELEI / 179

1. fejezet

A hadjáratok típusai és résztvevői / 181

2. fejezet

Viselet, fegyverek / 216

Jegyzetek / 259

Rövidítések jegyzéke / 284

Vázlatok jegyzéke / 287

Képjegyzék / 288

ISBN 963 326 905 9

Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó
A kiadásért felel: Németh M. László igazgató
Alföldi Nyomda, 127.66-14-2

Felelős vezető: Benkő István vezérigazgató
Debrecen, 1988

Felelős szerkesztő: V. Molnár László

Műszaki vezető: Jordán Gusztáv

Műszaki szerkesztő: Hámori Imre

Terjedelem: 21,24 (A/5) ív + 30 oldal melléklet

Példányszám: 18 000

144(2001) Zi 1163-f-8990

Kristó Gyula professzor legújabb munkája – a kötet előszavának tanúsága szerint – „folytatása az 1986-ban Az Árpád-kor háborúi címmel napvilágot látott könyvnek; hasonló a szerkezete, rokon a tárgyalásmódja. A megfeleléseknél fontosabb azonban, a különbségek hangoztatása... A jelen írás mindössze nyolcvanegy esztendő, az 1301–1382 közti időszak hadi eseményeinek felvázolására tesz kísérletet, amely – nem csupán a sokkal szűkebb időhatárok miatt is – homogén történelmi periódusnak számít. További fontos különbség, hogy a XIV. századra jelentősen megnőtt a forrásanyag. Míg az Árpád-kor vonatkozásában legtöbbször meg kellett elégedniünk azzal, hogy egy-egy hadjárat pusztán tényéről maradt ránk információ, az Anjou-korban bizonyos katonai akciók lefolyásáról már részletes, helyenként kifejezetten aprólékos tudósítások őrződtek meg... A jelen könyv nem vállalhatja magára az elmúlt évtizedekben el nem végzett kutatásokat, s éppen azért, mert lépten-nyomon kénytelen tudomásul venni a téma tisztességes megoldását nehezítő, illetve szinte lehetetlenné tevő fehér foltokat, önmagában túllépésre, meghaladásra szólít fel. Ezek a körülmények ugyan nem teszik eleve kilátástalanná egy Anjou-kori hadtörténeti szintézis elkészítését, de ennek eredményei és hibái az előbbieket továbbfejlesztésére, az utóbbiak helyesbítésére kell hogy ösztönözzenek.”

A Károly Róbert születésének 700. évfordulóján megjelenő kötetet Pandula Attila fegyver- és viselettörténeti tanulmánya egészíti ki, amely kitűnő áttekintést nyújt a „septem probitates” (a hét lovagi erény) hazai korszakának számos kuriózumáról.